

ISSN 2076-2569

АХБОРИ

Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ

ИЗВЕСТИЯ

Академии наук Республики Таджикистан

Отделение общественных наук

NEWS

Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Department of Social Sciences

№ 3/1 (252)
2018

Соли 2018 дар саросари Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва созмони бонуфузи фарҳангии ЮНЕСКО 550-солагии суҳанвар ва мусиқидони номӣ Начмиддини Кавкабӣ (1468 – 1532), 400-солагии шоири бузург Миробид Сайидои Насафӣ (1618 – 1707) ва 160-солагии суҳанвари мумтози тоҷик Шамсиддин Махдуми Шоҳин (1858 – 1894) ҷашн гирифта мешавад.

Ба ифтихори ин санаҳои муҳими таърихию фарҳангӣ баробари нашри таҳқиқоти тозаву мероси гаронмояи ин бузургони фарҳангамон Симпозиуми байналмилалии илмӣ сатҳи баланди академӣ дар пойтахти кишварамон – Душанбе бо ширкати олимони ватанию хориҷӣ гузаронида мешаванд.

Шумораи вижаи «Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ» ба ҷашни ин се фарзанди фарзонаи фарҳанги тоҷик – Начмиддини Кавкабӣ, Сайидои Насафӣ ва Шамсиддин Махдуми Шоҳин бахшида шудааст. Дар ин маҷалла мақолаҳои тозаи пажӯҳишгарони кишвар ва хориҷи он роҷеъ ба рӯзгору осори ин се фарзанди хирадманди миллати тоҷик ба таваҷҷуҳи аҳли илму адаб пешниҳод мегардад.

In 2018, according to the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan and UNESCO, the 550th anniversary of the great poet, music theorist Najmiddin Kawkabi (1468-1532), the 400th anniversary of great poet Mirabid Sayido Nasafi (1618-1707) and the 160th anniversary of the outstanding speaker of Tajik literature Shamsiddin Makhdumi Shohin (1858 - 1894) will be widely celebrated.

With respect to these important historical and cultural events along with the research, the heritage of these great poets, the International scientific symposium on the high academic level in the capital of our country - Dushanbe will be held with the participation of national and foreign scientists.

The next issue of "NEWS of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Department of Social Sciences" is dedicated to the anniversary of the three pillars of the Tajik culture as Najmiddin Kawkabi, Sayido Nasafi and Shamsiddin Makhdumi Shohin.

In this journal, the articles of Tajik and foreign experts will have been presented on life and legacy of three intelligent men of Tajik nation in the interest of scientists and literary scholars.

Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ

Маҷалла соли 1952 таъсис ёфтааст.
Дар як сол 4 шумора ҷоп мешавад.

2018, №3/1 (252)

«Дониш» – Душанбе

Муҳаммад А.Н. – сармуҳаррир, узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон,
доктори илми сиёсӣ, профессор;

Ҷамшедов П. – ҷонишини сармуҳаррир, доктори илми филология,
профессор;

Қосимов О.Х. – дабири масъул, доктори илми филология.

Ҳайати таҳририя:

Назаров Т.Н. – узви пайвастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми иқтисод, профессор;
Қаюмов Н. Қ. – узви пайвастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми иқтисод, профессор;
Имомзода М.С. – узви пайвастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми филология,
профессор; **Олимов К.О.** – узви пайвастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми фалсафа,
профессор; **Салимӣ Н.Ю.** – узви пайвастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми филология,
профессор; **Саид Н.С.** – узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми фалсафа,
профессор; **Ятимов С.С.** – узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми сиёсӣ,
профессор; **Қосимова М.Н.** – узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми филология,
профессор; **Саидмуродов Л.Ҳ.** – узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми
иқтисод, профессор; **Шоисматуллоев Ш.** – узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори
илми сотсиология, профессор; **Смирнов А.В.** – узви вобастаи АИ Россия, доктори илми фалсафа,
профессор; **Назарзода С.** – узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми филология;
Раҳматуллозода С.Р. – узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми филология;
Волф М.Н. – доктори илми фалсафа, профессор; **Мирсаидов А.Б.** – доктори илми иқтисод,
профессор; **Одинаев Ҳ.О.** – доктори илми иқтисод, профессор; **Фақиров Ҳ.М.** – доктори илми
иқтисод, профессор; **Маҳмадҷонова М.Т.** – доктори илми фалсафа; **Алими Ҷ.** – доктори илми
филология.

МУНДАРИҶА

Муҳаммад А.Н. Наҷмиддини Кавкабӣ ва тамоюлоти сиёсии замони ӯ.....	9
Додхудоева Л.Н. Мусиқи дар маданияти фароғатӣ ва расму русуми Шарқи Миёна (мероси Кавкабӣ ва нақшҳои минииётурӣ).....	16
Раҷабов А. Шеърҳои Наҷмиддини Кавкабӣ ва Сайидои Насафӣ дар рисола – баёзҳои мусиқии садаҳои XV111-X1X ва оғози садаи XX.....	21
Ашӯров Б. Наҷмиддин Кавкабӣ - намояндаи барҷастаи мактаби мақоми Бухоро.....	26
Олимов К. Муруре ба ашъори Сайидои Насафӣ аз нигоҳи фалсафӣ.....	30

Қушматов А. Назаре ба замони Сайидои Насафӣ.....	36
Додхудоева Л.Н. Меъёри иҷтимоӣ дар сохти маданияти дарбор ва шаҳрвандони давраи Сайидои Насафӣ.....	42
Муллоаҳмадов М. Кашшофи шоири ҳунарманд.....	48
Маҳмадҷонова М., Маҳмадҷонов О. Сайидои Насафӣ - адиби мумтози даврони таҳаввулоти иҷтимоии Вароруд.....	53
Шамсов М.С. Бозтоби андешаҳои ирфонӣ дар осори Сайидои Насафӣ.....	61
Зубайдов А. Ҷойгоҳи ғазалиёти Сайидо дар фарҳанги муסיқии тоҷик.....	67
Раҳимов С. Оид ба омилҳои муттаҳидкунандаи шаҳр дар даврони Сайидои Насафӣ.....	73
Аҳмадов Р. Фарҳанги сокинони диёри Сайидои Насафӣ.....	80
Рачабов А. Як нусхаи нодири “Баҳориёт”-и Сайидои Насафӣ.....	88
Зокиров Н. Ҳаёти созанда – асоси пешравии ҷомеа.....	92
Маҳмудов Ф. Назаре ба дастнависи маснавии тозакашфшудаи Сайидои Насафӣ..	96
Назриев Ҷ. Сайре дар рӯзгори Сайидои Насафӣ.....	100
Мухаммад А.Н., Қосимов О.Ҳ. Ақидаҳои иҷтимоиву сиёсии Аҳмади Дониш ва Шамсиддини Шоҳин.....	110
Назриев Ҷ., Раҳмонфар А. Суханвари инсонпарвар ва ҳимоятгари мардуми ранҷбар.....	117
Рачабов А. Нигоҳи нав ба рӯйдодҳои фарҳангии замони Шамсиддин Маҳдуми Шоҳин.....	136
Раҳмонфар А., Давлатзода И. Навиштаҳои мустаҳсани суханвари қодирсухан.....	146
Қосимов О.Ҳ., Ғиёсова Ф.Н., Калонова М.Ҷ. Исмҳои фоил дар шеъри Сайидои Насафӣ.....	150
Раҳмонфар А., Аълоҳоча С. Достони ишқу фочиаи инсон	158
Очилова М., Тӯйчиева М. Воситаҳои алоқаи аъзоҳои ҷумла дар забони назми Сайидои Насафӣ.....	163

Отделение общественных наук

*Журнал основан в 1952 году. Выходит
4 раза в год. г. Душанбе*

2018, №3/1 (252)

«Дониш» – Душанбе

Мухаммад А. Н – главный редактор, член-корреспондент АН Республики Таджикистан,

доктор политических наук, профессор

Джамшедов П. – заместитель главного редактора, доктор филологических наук, профессор

Касимов О.Х. – ответственный редактор, доктор филологических наук

Редакционная коллегия:

Назаров Т.Н. – академик АН Республики Таджикистан, доктор экономических наук, профессор;
Каюмов Н. К. – академик АН Республики Таджикистан, доктор экономических наук, профессор; **Имомзода М.С.** – академик АН Республики Таджикистан, доктор филологических наук, профессор; **Олимов К.О.** – академик АН Республики Таджикистан, доктор философских наук, профессор; **Салими Н. Ю.** – академик АН Республики Таджикистан, доктор филологических наук, профессор; **Саид Н.С.** – член-корреспондент АН Республики Таджикистан, доктор философских наук, профессор; **Ятимов С.С.** – член-корреспондент АН Республики Таджикистан, доктор политических наук, профессор; **Касьмова М.Н.** – член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук, профессор; **Саидмуродов Л.Х.** – член-корреспондент АН Республики Таджикистан, доктор экономических наук, профессор; **Шоисмагуллоев Ш.** – член-корреспондент АН Республики Таджикистан, доктор социологических наук, профессор; **Смирнов А.В.** – член-корреспондент АН Российской Федерации, доктор философских наук, профессор; **Назарзода С.** – член-корреспондент АН Республики Таджикистан, доктор филологических наук; **Рахматуллозода С.** – член-корреспондент АН Республики Таджикистан, доктор филологических наук; **Волф М.Н.** – доктор философских наук, профессор; **Мирсаидов А.** – доктор экономических наук, профессор; **Одинаев Х.О.** – доктор экономических наук, профессор; **Факиров Х.М.** – доктор экономических наук, профессор; **Махмаджонова М.Т.** – доктор философских наук; **Алими Дж.** – доктор филологических наук.

СОДЕРЖАНИЕ

Мухаммад А.Н. Наджмиддин Кавкаби и политические течения его эпохи.....	9
Додхудоева Л.Н. Музыка в культурном досуге и ритуальной практике Среднего Востока (наследие Кавкаби и миниатюрная живопись).....	16
Раджабов А. Поэзия Наджмиддина Кавкаби и Сайидо Насафи в трактаты- баязы XV111- XIX- начала XXв.....	21
Ашуоров Б. Наджмиддин Кавкаби – великий представитель бухарской школы макома.....	26
Олимов К. Философские мотивы в стихотворениях Сайидо Насафи.....	30
Кушматов А. Некоторые суждения об эпохе Сайидо Насафи.....	36

Додхудоева Л.Н Социальные нормы в системе дворцовой культуры и городского демоса в эпоху Сайидо Насафи.....	42
Муллоахмадов М. Первый исследователь поэта- ремесленника.....	48
Махмаджанова М, Махмаджонов О. Сайидо Насафи – великий поэт периода общественных преобразований Вароруде.....	53
Шамсов М.С. Отражения мистических идей в наследие Сайидо Насафи.....	61
Зубайдов А. Место поэзии Сайидо в таджикской музыкальной культуре.....	67
Рахимов С. К вопросу о консолидирующих факторах средневекового города в эпоху Сайидо Насафи.....	73
Ахмадов Р. Фольклор земляков Сайидо Насафи.....	80
Раджабов А. Об одном редком рукописе «Бахориёт» Сайидо Насафи.....	88
Закиров Н. Созидательная жизнь - основа развития общества.....	92
Махмудов Ф. О новом и редком рукописе маснави Сайидо Насафи.....	96
Назриев Дж. Несколько слов о жизни Сайидо Насафи.....	100
Мухаммад А.Н., Косимов О.Х. Социально-политические воззрения Ахмада Дониш и Шамсиддина Шохин.....	110
Назриев Дж, Рахмонфар А. Воспеватель достоинства человека и защитник трудового народа.....	117
Раджабов А. Новый взгляд на культуру эпохи Шамсиддина Махдума Шохин.....	136
Рахмонфар А., Давлатзаде И. Привлекательные творения замечательного творца....	146
Касимов О.Х., Гиёсова Ф.Н., Калонова М.Дж. Производные имена деятелей в языке поэзии Сайидо Насафи	150
Рахмонфар А., Аълоходжа С. Поэма о любви и трагедии человека.....	158
Очилова М., Туйчиева М. Средства связи членов предложения в языке поэзии Сайидо Насафи.....	163

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

The journal is founded in 1952
4 numbers are published in a year

2018, №3/1 (252)

«Donish» – Dushanbe

Editorial board

- Mahammad A.** – Chief Editor, Correspondent Member, AS of the Republic of Tajikistan, Doctor of Politologi, Professor.
Jamshedov P. – Deputy Chief Editor, Doctor of Philology;
Qosimov O.H. – Responsible Editor, Doctor of Philology.

Editorial board

Professor **Nazarov T.N.** –Academician, AS of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economics; Professor; Professor **Kayumov N.K.** –Academician, AS of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economics; Professor **Imomzoda M.S.** - Academician, AS of the Republic of Tajikistan, Doctor of Pholitologi; Professor **Olimov K.O.**– Academician, AS of the Republic of Tajikistan, Doctor of Philosophy; Professor **Salimi N.Y.** – Academician, AS of the Republic of Tajikistan, Doctor of Philology; Professor **Said N.S.** - Correspondent Member, AS of the Republic of Tajikistan, Doctor of Philosophy; Professor **Yatimov S.S.** - Correspondent Member, AS of the Republic of Tajikistan, Doctor of Politologi; Professor **Qosimova M.N.** - Correspondent Member, Doctor of Philology; Professor **Saidmurodov L.H.** – Correspondent Member, AS of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economics; Professor **Shoismatulloev Sh.** –Correspondent Member, AS of the Republic of Tajikistan, Doctor of Sociology; Professor **Smirnov A.V.** –Correspondent Member, AS of Russia, Doctor of Philosophy; **Nazarzoda S.** –Correspondent Member, AS of the Republic of Tajikistan; Professor **Rahmatullozoda S.** – Correspondent Member, Doctor of Philology; Professor **Volf M.N.** –Doctor of Philosophy; Professor **Mirsaidov A.** –Doctor of Economics; Professor **Odinaev H.O.** - Doctor of Economics; **Fakirov H.M.** –Doctor of Economics; **Mahmadjonova M.T.** - Doctor of Philosophy; Professor Alimi J.- Doctor of Philology;

CONTENTS

Muhammad A.N. Najmiddin Kawkabi and political currents of his era.....	9
Dodhudoeva L.N. Music in cultural leisure and ritual practice of the middle east (the Kawkabi legacy and miniature painting).....	16
Rajabov A. Poetry of Najmiddin Kavkabi and Sayido Nasafi in treatises XV111- XIX-early XX centuries.....	21
Ashurov B. Nadjmiddin Kawkabi – great representative of bukharian school maqom.....	26
Olimov K. Philosophical motifs in Sayido Nasafi's poems.....	30
Kushmatov A. A look to the era of Sayido Nasafi.....	36

Dodkhudoeva L.N. Social norms in the system of court culture and urban demos in the Saiydo Nasafi epoch.....	42
Mulloahmadov M. The first explorer of the poet-artisan.....	48
Makhmajonova M., Makhnajonov O. Sayido Nasafi-great poet of period of transformation cosiety in Varorud	53
Shamsov M.S. Reflections of the Irfan ideas in the heritage of Sayidoy Nasafi.....	61
Zubaidov A. Place of poetry Sayida’s poem in tajik musical culture.....	67
Rahimov S. On the question of factors consolidatingof the medieval cities in the era of Sayido Nasafi.....	73
Ahmadov R. Folklore of countrymen Sayido Nasafi.....	80
Rajabov A. About one rare manuscript "Bakhoriyat" Sayida Nasafi.....	88
Zakirov N. Social protest and a call to constructive life in the views Mirobid Sayido Nasafi.....	92
Mahmudov F. About the unknown rare manuscript manuscript Sayida Nasafi.....	96
Nazriev J. Several words about the life of Sayido Nasafi.....	100
Muhammad A. N., kosimov O. H. Socio-political views Ahmad Donish and Shamsiddin Shohin.....	110
Nazriev J., RahmonfarA. The advocate of human dignity and the protector of the working people.....	117
Rajabov A. Shamsiddin Makhdoom Shohin and the culture of his era.....	136
Rahmonfar A., Davlatzade I. Ahractive creations of the wonderful creator.....	146
Kasimov O. H., Giyosova F. N., Kalonova M. J. Derived <i>nomina agency</i> in the poetry of Sayida.....	150
Rahmonfar A. Alohojai S. Poet about love and human tragedy.....	158
Ochilova M., Tychieva M. Communication of the members of the sentence in the poetry language of Sayido Nasafi.....	163

УДК: 981. 550:2

НАДЖМИДДИН КАВКАБИ
И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТЕЧЕНИЯ ЕГО ЭПОХИ
МУХАММАД А.Н.¹

Известный таджикский поэт и теоретик музыки Наджмиддин Кавкаби Бухорои (1468-1532), уроженец Герата, жил, творил и был погребен в Бухаре. Основные годы его жизни совпали с периодом тимуридов (1371-1506-1507гг.) и начала правления шейбанидов (1500-1599 гг.). Жизнь и творчество Наджмиддина Кавкаби является непосредственным отражением жизни, культуры, литературы и философии, а также противоречий, которые выражались в противоположных направлениях и течениях мысли той эпохи. При Тимуре это была относительно стабильная империя, быстро распавшаяся на отдельные части. В связи с этим В.В.Бартольд писал о Средней Азии следующее: «Время Тимура и тимуридов, как известно, было для Средней Азии «эпохой величайшего внешнего блеска». Достаточно вспомнить пышную столицу Тимура – Самарканд, который, украшенный величественными архитектурными сооружениями, был одним из крупнейших и богатейших городов мира. Город этот стал поистине центром науки, особенно, при внуке Тимура – Улугбеке. Предательское убийство Улугбека привело к ослаблению научной деятельности в Самарканде, что выразилось, прежде всего, в распаде астрономической школы и обсерватории Улугбека, в победе реакционного духовенства. После смерти Улугбека в культурном отношении стал возвышаться Герат в Хорасане. Его научный потенциал сильно возрос при правлении султана Хусейна, во владения которого также входила Закаспийская область. По свидетельству историка Исфизари, «Герат, достигший в этот период своего расцвета, был окружен валом с пятью воротами, украшен хорошими зданиями и обнесен прекрасными садами» [2].

После смерти Тимура в 1405 году, в результате вражды и соперничества потомков за престол, восстаний представителей покоренных династий, других социально-политических причин, империя начала рассыпаться. Эти расслоения, надо признать, были заложены самим миродержцем. Ещё при жизни Тимур поделил свои владения между сыновьями – Джахонгиром, Умаршейхом, Мироншахом, Шахрухом и внуками Мухаммед Султаном, Пирмухаммедом, Ибрагимом и Улугбеком.

После его скоропостижной кончины, когда Тимур не оставил после себя прямого наследника престола, потомки не только объявляли себя владыкой того или иного края или вилаята, но и повели решительную борьбу между собой за престол. Страна превратилась в арену семейной схватки. Первоначально Пирмухаммед, который посредством монгольского порядка назначения престолонаследника, хотел объявить себя королем. Пирмухаммед являлся правителем владений Кабула. Однако правитель Ташкента Халил Султан, узнав о смерти Тимура в январе на границе Туркестана, начал штурм Самарканда, и в марте 1405 года завладел городом.

Во, второй половине XV века Герат процветал. После переноса столицы тимуридов сюда, город обрел новый облик. В центре города строятся государственные учреждения и площади, а вокруг располагаются базары и махалла ремесленников, несколько медресе, еще дальше, на окраинах, образуются жилые кварталы – махалли. Одновременно создавались площади, парки для отдыха.

¹ Адрес для корреспонденции: Мухаммад Абдурахмон Навруз - доктор политических наук, профессор, вице-президент Академии наук Республики Таджикистан, г. Душанбе; tifk@mail.ru.

Правитель Хорасана Шахрух, используя обстановку, отправляет большое количество своих лазутчиков в Самарканд и Бухару и, привлекая аристократию, знать и, особенно, духовенство этих мест к себе, настраивает их против Халила Султана. Халил Султан, в свою очередь, посредством серьёзной военной подготовки желал завоевать Герат. Однако не смог превратить свой план в реальность. Весной 1409 года он неожиданно попадает в плен к Амиру Худододу Хусайни.

Шахрух в 1410 году направляет в Мавераннахр войска, и, разгромив Амира Худодода, освобождает из плена Халила Султана. В последствие он назначает его правителем в Рай. Управление Самаркандом и, в целом Мавераннахром, Шахрух поручает своему 15-летнему сыну Улугбеку. Одновременно, основную столицу тимуридов из Самарканда он переносит в Герат, который тоже размещался на торговом пути Востока и Запада.

В период развивающегося пост - чингизовского феодального общества, сопровождавшегося установлением в Иране, Хорасане и Мавераннахре централизованной феодальной власти, на огромном пространстве, подвластном тимуридам, наблюдается заметный хозяйственный, экономический и культурный подъем. Во второй половине XV столетия государство тимуридов окончательно утратило былое единство. Еще при Шахрухе (ум. в 1447г.) фактически образовалось два государства: гератское государство Шахруха и самаркандское – Улугбека» [1.7].

Шахрух не стал завоевателем как его отец. Все свои усилия он направлял не на расширение, а на защиту территории тимуридов и с оппонентами вел миролюбивую политику. Тем самым, он укреплял мощь центральной власти и свой авторитет среди потомков отца. С представителями других подчиненных династий он также сближался мирным путем. Вследствие чего, в период его правления наблюдалось относительное спокойствие и успешные торговые отношения со многими странами. При нём усилились дипломатические связи: в 1409 и 1412 годы из Китая, 1411, 1416 и 1421 годы из Северной Индии прибыли в Герат посольства, в 1412 году под предводительством Ардашера, направленное в Китай, посольство возвратилось в 1419 году, а посольство в 1419 году во главе Гиясиддина Наккоша в эту страну возвратилось в 1422 году.

Под предводительством Абдураззака Самарканди в 1442-1444 годы здесь побывало посольство Индии. Аналогичные отношения имели место с Египтом, Грецией и Монголией. Однако подобный образ управления государством и мероприятия воспринимались отчужденно. Властвующая родственная верхушка часто организовывала бунты. Ранее побежденные династии в поисках независимости, выходили из владения Тимуридов целыми областями страны. В результате, владения Тимуридов сократились. Со смертью Мираншаха (1408) Азербайджан, Армения и Саудовская Аравия перешли во владения Каракуюнлухов. Шахрух вынужден был против них направлять свои войска. Однако только в 1414-1415 годы ему удалось завоевать Персию и Ирак, а через два года овладеть Кирманом. Потом, в 1419 году, против предводителя рода каракуюнлухов Кара Юсуфа (1390-1419) он предпринял большой поход. Однако по причине смерти Кара Юсуфа Азербайджан без военных действий перешёл в его попечение. Несмотря на то, что Шахрух (1405-1447) владел и правил Ираном, Хорасаном, Ираком, Азербайджаном и Мавераннахром, он не смог объединить эти земли в единую страну. В процессе правления он отстраняет племянников от власти и переподчиняет страну своим детям.

Как было отмечено, в 1409 году власть над Самаркандом он доверяет 15-летнему Улугбеку, а Фергану поручает Мурзе Мирраку Ахмаду. Другой его сын Ибрагим Султан, который ранее был хакимом (предводителем) Балха, в 1414 году назначается предводителем Шираза. В 1418 году ставленником власти Кабула, Газни и Кандагара становится другой сын Шахруха Суюргатмишу. До этого сын Шахруха Мухаммед Джахонгир завладел Гиссаром. Мухаммед Чуки правил Балхом. В 1417 году управление столицей – городом Гератом, было поручено Бойсунгуру. Такая политика доминирования родственных связей Шахруха продолжалась до конца его жизни. В 1442 году для своего внука Султана Мухаммеда (сына Бойсунгура) он образовал новое государство, столицей которого стала Султания, охватывающая Казвин, Рай и Кум.

Почти все эти новоиспеченные правители представляли собою холеную молодежь и правление вилаятов (областей) находилось в руках эмиров, то есть полководцев. Следует отметить, что в пору владычества Шахруха империя Тимура, в основном, разделилась на две части, за южным побережьем Аму-Дарьи правил Шахрух, а правобережьем - управлял Улугбек. Столицей одной считался Герат, а другой – Самарканд. Хотя Улугбек был ставленником отца, но правил самостоятельно. В последние годы жизни Шахруха его дети и внуки часто восставали друг против друга, в результате чего ослабела мощь центральной власти. В 1446 году внук Шахруха Султан Мухаммед против воли деда оккупировал Исфакан, блокировал Шираз. Шахрух против него посылает войско, и подавляет бунт, а по возвращению 12 марта 1447 года, после 42-летнего правления, он скончался в Рае. Все вилояты Хорасана и Мавераннахра и другие области правления Тимуридов, которые распались на самостоятельные единицы, приводили в движение центробежные силы. В стране начались кровавые распри за престол, и империя вступила в новые междоусобные войны. Волна междоусобных войн докатилась и до Самарканда. Картина такова: Западный Иран и Персия у Мухаммеда Султана, Гурган и Астарбад у Абукасыма Бабура, Хорасан и его столица Герат у Алауддавла, на этих территориях разворачиваются военные действия. Двусторонние районы реки Аму – это вилаяты Балх, Хуталиян, Кундуз, Баглан, Сали Сарай, Анджуи, Шибирган, Маймана и Фараб подчинившиеся Абдуллатифу, тоже развержены волнением. Иран и Азербайджан, относившиеся к сфере влияния туркменских племен Карахунлухов (Джаханшах) (1437-1469) ждут своего часа. Улугбек тоже не отстранился от борьбы за централизованное влияние над тимуридами. Вместе с сыновьями Абдуллатифом и Абдулазизом во главе 90000 армии, весной 1449 (?) года он выступает на Герат. Первоначально захватив Балх и Чечактур, затем Гарнаб, который находился в 14 верстах от Герата, он вступает в бой с войсками наместника Шахруха Алауддавла и побеждает. Алауддавла под защитой своего брата Мирзы Абулкасыма Бабура спасается бегством в Кучане. Крепость Нереш покоряется Улугбеку, а крепость Ихтияруддин его сыну Абдуллатифу. Далее Улугбек направляется на Запад и осаждает Мешхед. В этот период гератцы приступают к созданию партизанского отряда, и отвоёвывают местности захваченные Улугбеком. Вблизи Сарахса под предводительством Хиндука они наносят решительный удар войскам Улугбека. Улугбек неся значительные военные потери переходит на другую сторону реки Аму-Дарьи. Однако встречает натиск узбекских кочевников и, спасая армию от гибели, с остатком войск зимует в Бухаре. Весной 1449 года Улугбек вновь попытался организовать военный поход в Хорасан. Однако теперь встречает отпор со стороны своего сына Абдуллатифа, который отворачивается от отца. Почти целых три месяца они сражаются друг с другом.

Тем временем кочевники, с большим войском двигаясь в сторону Самарканда, окружают его. Им не удается захватить город, но они возвращаются с огромной добычей.

Сражение Улугбека и Абдуллатифа осенью 1449 года завершается победой Абдуллатифа, и 24 октября 1449 года Улугбек был казнен, а правление Мавераннахром переходит к Абдуллатифу. Однако правление этого отцеубийцы продолжалось недолго.

8 мая 1450 года его расстреляли. За короткое время – первоначально Мирза Абдуллах, а затем Султан Абдусайд (с 21 июня 1451 года) восседали на троне Самарканда. В начале февраля 1449 года Абулкасым Бабура, казнив своего брата Султана Мухаммеда, завоевывает трон Хорасана. Одновременно он подчиняет себе весь Афганистан, Ирак и Фергану. Однако в дальнейшем, несмотря на очередные попытки расширить свои владения, (в 1454 году почти сорок дней он держал Самарканд), ему не удалось создать прежнее большое государство, поэтому значительную часть своего времени он посвятил развлечениям и пьянству, а иногда вел беседы с простолюдными, не соответствующими рангу миродержца. На окраине города Герат он построил ресторан, в котором проводил много времени, перестал владеть ситуацией, интересоваться жизнью подданных.

В 1455 году между сыновьями Абдуллатифа - Ахмадом и Мухаммедом Чуки началась ожесточенная война против Абдусаида за трон Мавераннахра. Ахмад был убит, а Мухаммед Чуки приютился у Абулрайхана.

После смерти Абулкасыми Бабура в 1457 году, Хорасан вновь охватила кровопролитная полоса войн. Её в очередной раз разорили, ограбили. Страна стала ареной беспорядков, во главе которых стоял какой-то потомок тимуридов. В Самарканде Мухаммед Чуки становится правителем, однако Абусаид скоро его свергает с трона.

В этот период мало - мальская крепость объявила себя самостоятельной, а ее хозяин вел себя правителем. Крепость Ихтияруддин подчинялась Ахмеду Ясавилу, Нарату – Парку Мугулу, Сарахс – Амиру Абдуллаху Пирзоду, Сулук – Амиру Худододу, Табас – Амиру Увайсу. Центробежные силы достигли высокого уровня, которые в 1458 году (862 хиджри – примеч. автора) «округом Хорасана правили «самостоятельно» 12 падишахов и уровень грабежа трудового населения еще ярче демонстрирует». До этого «последний род Тимура наряду со всеми убийствами и кровью, если находили время для развлечения, то непременно наслаждались пьянством и развратом. Они не только наслаждались пьянством в парках и дворцах, но и перед глазами угнетенного населения на улицах и базарах в пьяном виде ходить не стеснялись» [2].

В результате этих стычек, синтеза и убийств владения и подданные разорялись, так как вся тяжесть легла на плечи народа и, в добавок, с них взимались большие налоги. Например, только за один 862 год хиджри (1457-58) население уплатило налог за 9 лет, так как в начале года правления Шах Махмуда, его правитель изымал трехгодичную дань. В середине года властью овладевает Мирза Ибрагим и он также изымает трехлетний налог. В конце года на трон Хорасана садится Абдусаид, который до того являлся султаном Мавераннахра. Он с жестокой поспешностью также взимает трехгодичную дань. В добавок к дани, достояние населения Герата, в этот год увеличился налог с одного до девяти раз и три налога взимались под видом «признательности». На наш взгляд, этот налог взимался в период оккупации округа новым правителем. Еще с народа взималось 10-12 видов налога, которые использовались как плата за труд, а в строительстве и дорожных работ как обязательная услуга «Бечор». Одной из причин народных восстаний в Герате и вооруженных выступлений народа в его окрестностях в 1457 году являлось чрезмерное жестокое налогообложение.

Аппарат правления Абусаида, который был единым для Хорасана и Мавераннахра, был сформирован жестче и не останавливался ни перед чем: живьем с людей сдирали кожу, бросали их в кипящую воду, женщин стригли налысо (наголо) и т.д., т.п. Трагическая казнь супруги Шахруха Гавхаршоду (в 1457 год), кипение в котле везира Ходжи Мунтияруддина Шерази и содрание кожи с оценщика драгоценных камней шейха Ахмеда (в 1462 году) и повешение его у ворот Малика, убийство падишаха Бадахшана Лаъла и его сына Ибн Лаъла (в 1466 году) вот примеры его жестокости. Естественно, в такой обстановке не могла нормально развиваться литература, искусство, архитектура и точные науки. Наоборот, суеверием, воровством, взяточничеством, хулиганством, беспорядками и террором была охвачена страна. В связи с этим, историки (летописцы) этого периода, характеризую эпоху Абусаида, отрицают существование какого-либо научно-литературного центра и затрудняются в перечислении видных мыслителей.

После известия о смерти Абусаида 4 февраля 1469 года при Мугане Азербайджана, в стане Тимуридов усилилась борьба за трон. Центробежная сила вновь оживилась, а округа или отдельные местности часто переходили из рук в руки.

Переход владения из рук в руки в этот век никакого определенного порядка не имел. Давлягшо Самарканди о взятии трона Хорасана со стороны Абулкасыми Бабура сообщает: «Абулкасым Бабур в период своего правления Астарабадом вместо досуга занимался пьянством. Он имел старца и много повидавшего в жизни военного руководителя в лице Хиндука. Однажды он сказал Абулкасыму Бабуру.

– Вселенный эмир (царь), твои братья и двоюродные братья самостоятельны в каждой стране при богатстве и оружии. Если ты меня послушаешь, то владения их перейдут в твои руки.

Абулкасым Бабур спрашивает: – Что это за совет?

Отвечает: Во-первых, воспитывай ничтожных и низших для того, чтобы знатные не достигли тебя, во-вторых, займись чрезмерной простительностью для того, чтобы твоя

щедрость и народ возвратились к тебе; в-третьих, не усиливай порядок и не смущай народ, чтобы они были спокойными от тебя; в четвертых, запрети армии грабеж, посредством своих деяний, чтобы они выполняли твою работу и если твоя работа будет развиваться, и владения будут тебе преданы, никогда не занимайся подобными, нежелательными делами, что является необходимой чертой каждого порядочного человека» [6].

Абулкасым Бабур послушал совета Хиндука, расширил свои владения и упрочил свою власть.

В этом рассказе прослеживается истинная сущность борьбы за трон и корону, метод их борьбы и опора тимуридских царевичей в этих схватках, войнах и грабежах ярче излагается. Другой пример:

В 1461 году сообщают Султану Абусаиду, что «Амир Нури Саид отстранившийся от повиновения, взяв на вооружение неповиновение и независимость, занялся насилием и беззаконием, грабежом и разбоем. Самарканд и Бухара проявляют противоречия и упрямство. Султан Саид, учитывая его услуги ранее ведет речь». Упрямство правителей являлась второй болезнью, которая привела владения к обнищанию.

На этот раз события развивались следующим образом: Когда Абусаид направил в Азербайджан войска, а Султан Хусейн ибн Мансур ибн Байкара, который прославился как Хусейн Байкара, направил свою армию со стороны Хорезма в Герат. Правитель Самарканда Султан Ахмад, сын Абусаида, с 50000 воинами направляется против Хусейна Байкара, но в Андху слышит известие о смерти своего отца. В этот период его брат Султан Махмуд, который руководил и вел остаток войск отца для объединения с ним 10 марта 1469 года вступает поспешно в Герат. Однако население города не подчинившись им, прогоняет из города. Братья возвращаются в Мавераннахр и правят им. 24 марта 1469 года Хусейн Байкара, завоевав Хорасан и до конца своей жизни, т.е. до 1506 года, правит им. А в сентябре месяце он воюет против правителя Астарбада Ядгара Мирза, который бунтовал, в последующем взял его в плен и казнил. В 1470 году он подавил бунт Ахмада Муштака в Балхе и Абулхайрхана в Герате. С занятием трона Хорасана Хусейном Байкара и правлением Самаркандом сыновьями Абусаида, государство Тимуридов как единое образование, прекратило свое существование.

Многие историки считают, что «период 37-летнего правления Хусейна Байкара в течение 22-летних казней и грабежей, после смерти Шахруха можно охарактеризовать сравнительно спокойным периодом. Правда и то, что в период правления Хусейна Байкара, народ не был застрахован от террора и грабежей, и в этот период часто происходили взаимные войны, особенно в конце жизни Хусейна Байкара, его сыновья подняли бунт против него и очень сильно попирали права народа. Однако, это был один из длительных периодов объединения местных учреждений в единый центр. Прогрессивное сословие получило некоторую возможность для процветания страны в области образования и культуры.

В эпоху Султана Хусейна Байкара, не более чем в эпоху Шахруха, были продолжены торговые связи, обмен представительствами с правителями соседних краев и представителями знати этих стран (Азербайджан, Мавераннахр, арабские и османские страны). Даже в 1490 году посол Султана Хусейна Бабура для заключения договора дружбы из Хорасана отправляется к Московскому князю. Однако, в последние годы его правления, более заметным становился упадочный признак государства.

В 70-е и 90-е годы прошли мощные народные восстания, которые способствовали содроганию основ его трона. С одной стороны Сафавиды и с другой Шайбаниды, их заклятые враги, возродились. Внутренние дворцовые раздоры и среди его детей, достигли критического уровня. В результате, если каждый раз при гибели тимуридов происходили частые стычки между правителями разных вилоятов (областей), то на этот раз после его смерти, только в Хорасане, двое его сыновей – Бадеуззамон и Музаффар Хусейн были объявлены султанами и за короткий отрезок времени страна разделилась между родом и их предводителями: Исмаилом Сафави (1501-1524) и Мухаммедом Шебакханом (1500-1531), города и отдельные области каждый раз переходили из рук в руки то одного, то другого. Особенно плачевно выглядели Герат, Мешхед и Сарахс. Борьба этих семейств происходила

под маской вероисповедания. Казнями и грабежом было охвачено все, а население и представители науки и литературы придавались казни были со стороны Сафавиды за то, что они были суннитами, а Шайбаниды за то, что они – шииты (Биной, Хилали, Мони и др.).

Страна в период правления Тимуридов была заражена еще одной смертельной болезнью, которая способствовала сокращению мощи и влияния центральной власти и ухудшению положения народа. В этот период целые округа и области, в виде дара, передавались членам семейства царя, главнокомандующему войсками и религиозным деятелям. Абдураззак Самарканди в 1409 году Кандагар и Афганистан, вплоть до границы Индии, передал Мирзо Кайду Бахадуру, а в 1414 году Персию – Мирзе Ибрагиму, спустя год Кум, Кошан, Рай, Рустамдор до Гелана – Илясходже Баходуру и в 1419 году сообщается, что области Кабул, Газна, Кандагар, Афганистан в ведении Синд и Хинд – Суюрчатмишу, Шахрухом. По сведениям Муиниддина Исфизори Султан Абусаид, в виде дара передал весь Мазандаран царевичу Султану Махмуду Мирзе. Хусейн Байкара дарил поместья Саиду Джафару Нурбахшу, ежегодная прибыль которого составляла 5000 ашрафи (деньги в виде золота или золотые монеты). Особенности суюргала (дарения) состояло в том, что ее хозяева не только собирали всю дань и налоги с населения, также считались самостоятельными правителями этой местности и количество объема налога дарственного поместья переносилось на население другой местности, в результате казна центральной власти не убавлялась и вся тяжесть ложилась на плечи трудового народа. Также были очень развиты обычаи тархандихи (передача только прибыли поместья – собственности другому лицу) и вакф (передача недвижимого имущества в собственность религиозных учреждений). Примеры большой прибыли от вакфа мы можем наблюдать от вакфов кладбищ Шейха Лукмана Паранды, который ежегодно имел сто пятьдесят тысяч динаров прибыли. Тархан Абдуали имел три дворца при тысячи воинов. Хаджа Ахрар имел 1200 отрезков земли. Хотя при правлении Тимуридов заново были освоены сотни гектаров земли, но это не улучшило общее положение крестьян.

Феодальное притеснение не ограничивалось только сражениями и грабежом, поголовными казнями, длительным истреблением, хаосом, неслыханными налогообложениями, принужденным бесплатным трудом крестьян и ремесленников и отстранением трудового народа от земли и воды. Также преследовалось свободомыслие, способность выступить в свою пользу, и это заставляло творческих людей восхвалять правителей, как справедливых царей, а разоренную страну описывать как процветающую, мастера, вместо своего творения, создавали оружие, для головорезов, грабителей и захватчиков, мастера искусств служили для веселья правителей и чиновников. Вся эта подлость – феодальный гнет, религиозный раздор и идеологическое преследование не смогли сломить созидательную способность народа. Трудовой народ – крестьяне, садоводы, ремесленники, мастера искусств творили для процветания страны, восстановления последствий непрерывных войн, освоения земель, возрождения оросительных систем, строительства городов.

Литература:

1. Абдуллаев В., Валиходжаев Б. Дыхание веков. – Самарканд, 1970. Бабур – наме. Записки Бабура. Пер. М. Салье. – Ташкент, 1958.
2. Бартольд В.В. Улугбек и его время / Бартольд В.В. Соч., Т.2, Ч.2. – М., 1964.
3. Бартольд В.В. – Соч. Т.2. – М., 1964.
4. Бартольд В.В. Соч. Т. VII. – М., 1971.
5. Гафуров Б.Г. Таджики. – М., 1972.
6. История Самарканда. – Т. I. – Ташкент, 1969. Материалы объединенной научной сессии, посвященная 2500-летию Самарканда // Тезисы докладов. Ташкент, 1969.
7. Чехович О.Д. Самаркандские документы XV-XVI вв. – М., 1974.

**НАЧМИДДИНИ КАВКАБӢ
ВА ТАМОӢЮЛОТИ СИЁСИИ ЗАМОНИ Ӣ
МУҲАММАД А.Н.**

Давраи зиндагии Начмиддини Кавокиби яке аз марҳалаҳои вазнин ва ноороми Осиёи Миёна ба шумор мерафт. Дар ин давра, ки хонадони темуриҳо ба шикаст рӯ ба рӯ гардида буд, боиси ҷангу хунрезӣҳо дар байни ҳокимони алоҳида сураат мегирифт. Нооромиҳо ҳаёти мардумонро дар хатар монда буд ва боиси марги одамони бегуноҳ мегардид ва сабаби эътирозҳои шӯришҳои мардумӣ гардида буд. Аз тарафи дигар ба сахнаи сиёсат омадани ду хонадони ба ҳам зид – Шайбониён ва Сафавиён ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоиву фарҳангии ҷомеаи ин давраро боз ҳам вазнин ва бухронӣ гардонда буд.

Калидвожаҳо: вазъи идеявӣ-сиёсӣ, шӯришҳои мардумӣ, Темуриён, Шайбониён, Сафавиҳо.

**НАДЖМУДДИН КАВКАБИ
И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТЕЧЕНИЯ ЕГО ЭПОХИ
МУХАММАД А.Н.**

Эпоха, в которой жил и творил Наджмуддин Кавкаби (1468-1532 гг.), считается одним из тяжелых периодов народов Средней Азии. В это время династия Тимуридов ослабла, шли бесконечные войны между отдельными правителями. Продолжительные войны стали причиной смерти безвинных людей и поводом для народных восстаний и бунтов. Появление на политической арене вновь образованных государств Шейбанидов и Сафевидов стали поводом для разжигания новых войн и осложнения общественно-политической обстановки.

Ключевые слова: идейно-политическая обстановка, народные восстания, Темуриды, Шайбаниды, Сафевиды.

**NAJMIDDIN KAWKABI
AND POLITICAL CURRENTS OF HIS ERA
MUHAMMAD A. N.**

The era in which Najmuddin Kawkabi lived and worked is considered to be one of the hardest period for the Central Asian people. During this period the dynasty of the Timurids had weakened, and wars between individual rulers continued. Longer wars had caused the death of innocent people and caused for people's uprisings and riots. An important feature of the instability of this period is the appearance on the political and public arena - of the Sheibanids and Safavid states, which became an occasion for inciting wars and complicating the political and social situation.

Keywords: Ideological and political situation, popular uprisings, Temurids, Shaibonids, Safavids.

УДК тадж. 78+782 + 001 (092)

**МУЗЫКА В КУЛЬТУРНОМ ДОСУГЕ И РИТУАЛЬНОЙ
ПРАКТИКЕ СРЕДНЕГО ВОСТОКА**
(наследие Кавкаби и миниатюрная живопись)
ДОДХУДОЕВА Л. Н¹

Несмотря на то, что музыка входила в состав математических наук на мусульманском Востоке, здесь существовало разное отношение к ней: положительное, почтительное, негативное и критическое. Текст Корана не содержит высказываний, запрещающих слушать или исполнять музыку. Однако некоторые мусульманские теологи выступали против этого искусства, считая, что музыка различных увеселительных мероприятий всегда связана с греховными наслаждениями. В Коране выражено негативное отношение к арабским доисламским поэтам-язычникам, прорицателям, но не содержится запрет против самой поэзии или музыки [1, 2].

В христианской традиции семантика музыки интерпретировалась столь же неоднозначно, так как считалось, что музыкальные инструменты являются атрибутами Ада, олицетворяют «суету сует» и идею быстротечности времени, символизируя распутство и флирт. Но в позитивном значении она служила целительницей от меланхолии и утешала в печали, отождествлялась с душевной и семейной гармонией, а также с девизом истинной, чистой любви и верности [2].

Однако музыкальное искусство оставалось главной сферой интересов и, возможно, даже главной страстью Мавланы Наджмеддина Кавкаби. Он наблюдал, изучал ее развитие в Герате, Бухаре, во время своих странствий. Свидетельством того, что он мог видеть, слышать, исследовать на протяжении всей своей жизни, служат образцы миниатюрной живописи Среднего Востока, которые способны значительно обогатить наши представления о музыке того времени конкретным документальным материалом.

Поскольку культура ислама в основе своей была канонической и традиционно церемониальной, не только прижизненные миниатюры Мавланы Кавкаби, но и более ранние или же поздние ее образцы, а также примеры других художественных центров могут отражать общие особенности музыкальной жизни, характерные и для Хорасана, и Мавераннахра 11 половины ХУ- 1 половины ХУІвв. В тоже время различия, существовавшие между ними, позволяют ярче высветить типологию музыкальной жизни в тот или иной период.

В течение всей своей творческой жизни Мавлана Наджмеддин Кавкаби мог наблюдать и изучать картины придворных увеселений, религиозного экстаза, вдохновенного музицирования, его терапевтического эффекта, примеры танцевального и вокального искусств, знаясь с известными исполнителями, и, наконец, на основе глубокого исследования, способен был сам сочинять мелодии на основе *макомов*, а также подготовить свой известный труд *Рисолаи мусики* («Трактат о музыке»).

В целом, образцы миниатюрной живописи Среднего Востока, согласно представленным в них типам музыкального и танцевального исполнения, можно разделить их на несколько групп.

¹ Адрес для корреспонденции: Додхудоева Лариса Назаршоевна - доктор исторических наук, заведующая отделом этнографии Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки 33, тел. 223 17 42.

К первой из них принадлежат *придворные увеселения* по случаю свадьбы представителей царской семьи, их восшествия на престол, каких-либо праздников, успешной охоты и пр. Нередко подобные композиции в рукописных книгах выступают как иллюстрации к тем или иным произведениям классической персидско-таджикской литературы. Вторая группа картин отражает *религиозную тематику*, главным образом, молитвенно-медитативную практику суфийских орденов, в которых существовали такие обряды, как *зикр* и *сама*, основанные на экстатическом состоянии, музыке и танце. Третью группу составляют *портреты исполнителей*, в основном, музыкантов и танцоров, представленных как в официальных изображениях, так и во время музицирования. Четвертый тип композиции включает в себя *эксцентрические, гротескные сцены с фантастическими существами* и реальными или вымышленными инструментами. По мнению В. П. Даркевича, подобные картины с разной «нечистью», увлекавшейся обманной музыкой, в Европе представляют пример единства музыки и театра в средние века, выступавших в балаганно-карнавальном переосмыслении [3]. Возможно, и в искусстве ислама их можно рассматривать в подобном ключе.

Основную роль играло зрелищное начало, а потому нередко зрителя восхищали многочисленность участников собрания и пышность праздников, составлявших часть государственной политики. Ритуал развлечений требовал не только торжественных церемоний, но также представления музыкальных и танцевальных номеров.

Дворцовые сцены, как правило, представляли собой многофигурные композиции с разнохарактерными персонажами. В правой, левой части композиции или в ее центре восседал правитель (иногда с царицей) в окружении придворных. Музыканты и танцовщики изображались, как правило, на первом плане в процессе танца или музицирования. Будучи не главными действующими лицами, а статистами их фигуры в нижней части миниатюр композиционно закрепляли изображение. Для средневековой эстетики были очень важны понятия верха и низа. Верх, как правило, выступал символом светлого, чистого образа, низ – неблагородства, земного.

Нередко светские увеселения устраивались во дворцах, на лоне природы или же садах *чорбогах*, предназначенных как для отдыха и досуга, так и для хозяйственных целей. Панорама садов с павильонами, водными источниками, густой разнообразной цветущей растительностью, создавали поэтическую атмосферу происходящего. Правителям и их гостям подавали изысканную еду, фрукты, их окружали красивые цветы. Поэты, музыканты, танцовщики и циркачи исполняли необыкновенные номера, чтобы доставить присутствующим наслаждение. Используя семантику этих атрибутов, данную Х. Хиббардом, можно было бы сказать, что фрукты ассоциировались со «вкусом», цветочный натюрморт символизировал «обоняние», раскрытые ноты - «зрение», музыкальные инструменты «слух», прикосновение к струнам - «осязание.» [4].

В целом, контингент присутствующих на пиршестве, участвующих в праздниках был различен. Можно вспомнить высказывания Кавкаби о взаимосвязи музыки и целей собрания. Он писал : «Если собравшиеся люди -воздержанные и праведные, все, что исполняется, должно быть нравоучительным и наставительным», «Если в собрании восседают правители и воины, должно петь о справедливости и мужестве, о милосердии и человечности», «Если собравшиеся люди -воздержанные и праведные, все, что исполняется, должно быть нравоучительным и наставительным», «Если сидят странники, уместно петь о разлуке с родной стороной, о горечи расставания с друзьями и любимыми, о бренности счастья. Так должно быть» [5].

Сцены с веселым времяпровождением влюбленных были не менее популярны. Они словно подтверждают мысль известного представителя итальянского Возрождения Д. Вазари о том, что «Любовь всегда в компании музыки». [2] В таких случаях музыкантами и танцовщицами чаще выступали женщины. По этому поводу следует вспомнить следующие наставления Кавкаби : «Если собралось общество людей молодых и веселых, пойте о любви и верности, и о тех, кто страдает» [5].

Весьма значительную роль музыка играла в суфизме, где она активно использовалась в ритуальной практике. Члены братства выступали не только выдающимися знатоками и чтецами Корана, но и были выдающимися композиторами и исполнителями, что не могло не оказать влияния на формирование и светских музыкальных школ, их канонов.

Как отмечал Е. Бертельс, «суфии придавали большое значение достижению экстатического состояния, считавшегося особой милостью, ниспосылаемой Богом. Одно из этих средств, вскоре было признано особо эффективным. Это была музыка, инструментальная и особенно вокальная, сочетающаяся с художественным словом» [7].

Суфии использовали танец *ракс* и музыку для концентрации внимания *таваджджих* и погружения в себя *мушахада* с целью восхождения к экстатической кульминации *ваджд* с последующим катарсисом. Входя в транс их собственное «я» исчезало и сливалось с Божественной сущностью *Фана-фи-Аллах*. Молитвенно – медиативная связь танца и музыки помещала страждущего в один ряд с «технологией священного», методом духовной работы, духовного развития [2].

Музыка была представлена в двух основных формах ритуальной практики: *зикр* (ритуальная практика многократного поминания Бога, напевания коранических аятов) и *сама* прослушиванием стихов, напеваемых или декламируемых в сопровождении игры на музыкальных инструментах *нае*, *дойре-дафе*, *рубаве* для достижения экстатического состояния. а также их разновидностях. Совершался *зикр* в одиночестве или же на общих собраниях суфийской общины *маджлис аз-зикр* в виде громкого, явного *джали* или же тихого, скрытного *хафи*. Если первый ритуал представлял собой коллективное действие, то последний производился в уединении, иногда даже шепотом, про себя.

Особое место в миниатюрной живописи Среднего Востока занимают *эксцентрические, гротескные сцены с фантастическими существами*. В большей своей части они принадлежат художнику, известному как Мухаммад Сиех калам (*Черное перо*). До сих пор среди исследователей не существует единого мнения, касающегося личности художника, его деятельности, школы, к которой принадлежат столь неординарные миниатюры, хранящиеся в Топкапи Сарайи (Стамбул, Турция). Некоторые ученые считают, что он работал в XIV в. в Центральной Азии (Хорасане) или Иране (Табризе). Другие полагают, что миниатюры, изображающие быт центральноазиатских кочевников, относятся к середине XV в. и имеют индо-тибетские, китайские параллели [8, 9, 10.].

Некоторые исследователи полагают, что изначально миниатюры Сиёх калама были написаны на свитках, а затем вырезаны и помещены отдельно в альбом туркменского правителя из династии Ак-Коюнлу Якуб Бека, в правлении которого (1478-1490гг.) было создано немало подобных сборников [8, 10].

Все творчество Сиех калама навеяно природой степи и кочевой жизнью лагерей. Персонажами его картин являются, в основном, мужчины и женщины среднего и пожилого возраста и почти никогда дети. Как правило, кочевники, шаманы или суфии представлены по двое или трое, нередко они показаны сидящими или стоящими, во время музицирования и плясок. Другие персонажи заняты своими делами или исполняют какие-то ритуальные действия.

Возможно, миниатюры созданы на сюжеты известных текстов, коими могли быть легенды, религиозные и светские сюжеты, сказки, фольклор. Поэтому отдельные исследователи склонны считать, что миниатюры Сиёх калама - это иллюстрации популярной, массовой культуры XIV-XV вв. и написаны на сюжеты оральных тюркских текстов [11].

Как правило, композиции Сиех калама представлены на гладком фоне без глубины. Для их создания художник использовал, в основном, три цвета : черный, красный и голубой. Порой его миниатюры украшают зеленые акценты, золото и серебро. Фигуры, несмотря на свою массивность, кажутся легкими, будто подхваченными ветром. Они свободно располагаются на поле листа, иногда как бы тают в дымке.

Две виртуозно выполненные миниатюры с танцующими и музицирующими девами написаны легко и свободно, словно сцены подсмотрены мастером в жизни. Эти гротескные, в

некотором роде еретические изображения могли быть отражением каких-либо представлений самого художника о музыке, отголосками дивертисментов народного театра. По сути, в них запечатлено поведение людей, их эмоциональное настроение, исполнительский опыт. В плясках дивов угадываются черты светских танцевальных представлений и медиативной практики суфиев, в действиях закованных в цепи чудовищ, – вдохновенное исполнение музыкантов, в жизни нередко сопровождавшееся обильными возлияниями. Словом, художнику Сиёху каламу удалось виртуозно переосмыслить экстатическое состояние эксцентрических образов чудовищ, предающихся чисто человеческим страстям.

Миниатюрная живопись Среднего Востока XV-XVI вв. свидетельствует о том, что музыкальная жизнь социума была чрезвычайно разнообразна, креативна и насыщена. В ней сосуществовали различные практики и альтернативы в виде светских представлений, религиозных ритуалов, фантазмагорических сцен, основанных на конкретных наблюдениях мастеров кисти, их знании, понимании музыки и ее тайных смыслов. В каждом конкретном случае она служила неким социальным медиа, способным удовлетворять запросы различных стран средневекового общества.

Литература

1. During J. What is sufi music? // The legacy of mediaeval Persian Sufism. / ed. L. Lewisohn. London. 1992. P. 277-287.
2. Федорова Е. С. Музыка в суфийской ритуальной практике. // Исламоведение. 2014. № 3. С. 64-71.
3. Даркевич В. П. Пародийные музыканты в миниатюрах готических рукописей // Художественный язык средневековья. Москва, 1982. С. 5.
4. Hibbard H. Caravaggio. London, 1983. P 83.
5. Дарвиш Али Чанги. Рисолаи мусики / Дарвиш Али Чанги // Трактат о музыке: рукопись библ. института востоковедения им. Беруни АН Республики Узбекистана. – № 449. (тадж. яз.). *Цит.* Сафаралиев Б. С. Ремесленные цеха в структуре социально-культурной жизни таджиков. // Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств. 2011. № 1. С. 86.
6. Бертельс Е. Э. - Избранные труды. Суфизм и суфийская литература. -Москва, 1965. С. 328.
7. Siyah Qalam. // Islamic Art, #1, New York, 198.
8. Ipsiroglu M. S. Meisterwerke Islamischer Kunst. Gemalde und Miniaturen im Topkapi-Museum in Istanbul. –Stuttgart, Berlin, Koln, Mainz, 1980P. 101-122.
9. Ipsiroglu M. S Siyah Qalam. Roma, 1984.
10. Grabar O. Mostly Miniatures. An Introduction to Persian Paining. Princeton- Oxford, 2000.P. 120.
11. Turks. A Journey of a Thousand Years. 600-1600. - London, 2005. ##100-140.

МУСИҚИ ДАР МАДАНИЯТИ ФАРОҒАТӢ ВА РАСМУ РУСУМИ ШАРҚИ МИЁНА (мероси Кавкабӣ ва нақшҳои миниатюрӣ) ДОДХУДОЕВА Л. Н.

Нақшҳои минӑтурии замони Мавлавӣ Начмиддини Кавкабӣ хусусияти ҳаёти мусиқии Хуросон ва Мовароуннаҳрро дар асрҳои XV – XVI ақс мекунад. Намунаҳои онҳо ба мо имконияти омӯхтани аҳамияти мусикиро дар маданияти фароғатӣ медиҳад.

Калидвожаҳо: мусиқӣ, минӑтур, маданият, фароғатӣ, расму русум, вақтхушӣ, дин.

**МУЗЫКА В КУЛЬТУРНОМ ДОСУГЕ И
РИТУАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ СРЕДНЕГО ВОСТОКА
(наследие Кавкаби и миниатюрная живопись)
*ДОДХУДОЕВА Л. Н.***

Мавлана Наджмеддин Кавкаби наблюдал, изучал развитие музыки в Герате, Бухаре, во время своих странствий. Свидетельством тому, что он мог видеть, слышать, исследовать на протяжении всей своей жизни, служат образцы миниатюрной живописи Среднего Востока, которые способны значительно обогатить наши представления о музыкальной культуре этого времени конкретным документальным материалом.

Ключевые слова: музыка, миниатюра, запрет, культура, досуг, ритуал, развлечение, религия.

**MUSIC IN CULTURAL LEISURE AND RITUAL PRACTICE
OF THE MIDDLE EAST
(the Kawkabi legacy and miniature painting)
*DODHUDOEVA L. N.***

Mawlana Najmeddin Kawkabi observed, studied the development of music in Herat, Bukhara, during his wanderings. Evidence of what he could see, hear, explore during his life, demonstrate the examples of miniature painting of the Middle East, which can significantly enrich our understanding of the musical culture of this time by specific documentary material.

Keywords: music, miniature, prohibition, culture, leisure, ritual, entertainment, religion

УДК:78+891. 550. 092

**ШЕЪРИ НАҶМИДДИНИ КАВКАБӢ ВА САЙИДОИ НАСАФӢ ДАР РИСОЛА-
БАӢЗӢОИ МУСИҚИИ САДАӢОИ ХVIII-XIX ВА ОҶОЗИ САДАИ XX
РАҶАБОВ А¹.**

Анъанаи навиштану таҳияи рисола- баӢзӢои шеърӣ дар таърихи фарҳанги тоҷикон собиқаи дерин дошта, аввалин манзумаҳои шеърӣ дар марказҳои собиқадору дерини фарҳангӣ - Бухорою Самарқанд рӯи сахна омадааст. Нигориш ва таҳияи аввалин рисола- баӢзӢои шеърӣ мусиқӣ (доир ба санъати мусиқии устодона «Дувоздаҳмақом» таҳия шуда) бо ному фаъолияти шоир, назаридон ва донандаи мусиқии устодона Начмиддин Гавҳарии Кавкабии Бухороӣ (1468- 1532) дар иртибот аст (1). Суннати нигоришу таҳияи рисола- баӢзӢои шеърӣ мусиқӣ давраи ба истилоҳ гузариш (тағйири ном) аз «Дувоздаҳмақом» ба «Шашмақом», ки ба замони хонадони манғития (1756- 1920) рост меояд, новобаста аз вазъи номуназзами сиёсӣ фарҳангӣ идома ёфтааст. Меросбари суннатҳои дерини устодонаи эҷодӣ иҷроӣ ва масъули таҳқиқи шеърӣ мусиқӣ (санъати мусиқии классикӣ- мақом ва мақомсароӣ) ҳам дар садаҳои XV111-X1X ва оғози садаи XX мактабу ҳавзаҳои адабию ҳунарии Бухорою Самарқанд буданд (2).

Суннати ҳирфаии таҳияи рисола-баӢзӢои шеърӣ мусиқӣ асосан дар марказшаҳро ташаккулу пешрафт намуда ва идомати ин суннат на фақат ба эҷод ва иҷро, таҳқиқи шеърӣ мусиқӣ муассир буд, балки дар гуногуни жанру шаклҳои шеърӣ мусиқӣ, ҷуғрофиёи густариши он, ному сабки эҷоду иҷро, пажӯҳиши масоили таърих ва назарияи шеърӣ мусиқӣ нақши марказшаҳроӣ фарҳанговаре чун Бухоро, Марв, Самарқанд, Ҳирот муассир аст. Суннати нигориши рисола-баӢзӢои шеърӣ мусиқӣ, асосан ба санъати мақом ва мақомсароӣ иртибот дошта ва аввалин манзумаҳои шеърӣ мусиқии ҳирфай дар охири садаи XV ва оғози садаи XVI дар Варорудон (Бухоро, Самарқанд) рӯи сахна омаданд.

Таъкид ба ёдоварист, ки дар замони ҳукмронии хонадони манғития дар иртибот ба масоили назарии мусиқӣ (Шашмақом), махсусан мақом ва мақомсароӣ рисолаи усулан назарии мусиқӣ рӯи қор наомадааст. Яъне ҳатти ягонаи таҳқиқи баррасии мақомҳо, ки асрҳо по барҷо буд то ҷое густа шуд. Дар Мовароуннаҳр (садаҳои XV111-X1X) ҳавзаҳои маҳдуди маҳаллии шеърӣ ва иҷроӣ рӯи сахна омаданд (мисли ҳавзаҳои адабию Ҳуканд, Хева). Ҳавзаҳои эҷодӣ ҳунарии бузургтарин марокизи ҳунари кам иртиботи андаке ба ҳавзаҳои дигар надошт. Аз ин рӯ оид ба «Шашмақом» усулан рисолаи назариявӣ (таркиботи ин шохқорӣ шеърӣ мусиқӣ таҳқиқи тафсир шуда бошанд) асаре навишта нашуда, танҳо рисола- баӢзӢои шеърӣ (матнӣ) таҳия шуданд. Суннати таҳияи рисола- баӢзӢои шеърӣ мақомҳо («Шашмақом») бо тақя ба манзума-қуллиёти «Дувоздаҳмақом», ки устоди номвари мактаби классикии Бухоро Начмиддини Кавкабӣ мураттаб намуда буд, шакл гирифт ва ин суннат ҳам дар ду маркази фарҳангӣ – Бухоро ва Самарқанд муназзам идомаи густариш ёфт (дар дигар ҳавзаҳои Вароруд он ҳам рисола- баӢзӢоӣ доир ба мақомҳо таҳия мешуданд, вале онҳо бештар моҳияти фардӣ дошта ва дар доираҳои васеи эҷодӣ иҷроӣ мусиқии устодона- мақомҳо аз бархӯрдор набуданд, авлабият надоштанд, мисли ҳавзаҳои Хуканд, Хева, Тошканд ва ғ.) (3).

¹ Адрес для корреспонденции: Аскаралӣ Раҷабов – профессор, зав.отд. история и теория искусства Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша. Академии наук Республики Таджикистан. Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Рӯдакӣ, 33. Тел.: 2- 21- 28- 06, моб.: 904-01-00-86 E-mail: askarali@mail.ru

Агар дар муқоиса ба осори назарии шеърӣю мусиқии садаҳои пешин доварӣ намоем, фазои таҳқиқӣ, диду бардошти садаҳои XV111-X1X камнур аст. Чунонқ зикр шуд доир ба «Шашмақом» охири садаи XV11 ибтидои садаи XV111 тағйири ном сурат гирифт, ягон рисолаи назарӣ, ки таркиботи онро баррасӣ намуда бошад, таълиф нашудааст, яъне мисли «Дувоздахмақом», ба истиснои баёзҳои шеърӣ. Аз ин рӯ дар садаҳои XV111- X1X ва оғози садаи XX диди назарӣю тафсирии шеърӣю мусиқии эҷод ва иҷрои мақом бисёр сода ва ҳатто дар либоси нақлу ривоят, фаҳмиши динии бисёр маҳдуд ба қалам омадаанд (дар аксари рисола- баёзҳои ин садаҳо хос аст). Яъне диду бардоштҳои донандагон ва иҷрогарони хирфаии мақомҳо усулан дар ягон манбаи хаттӣ собит нашудааст, ба истиснои чанд нуктаҳои тавсифии Аҳмад Маҳдуми Дониш ба масоили умумии мусиқӣ дар замони хонадони манғития). Аз ин рӯ ин садаҳо дар таърихи мусиқии мо пур аз муаммоҳост. Назар, диду бардоштҳои, ки имрӯз доир ба ин садаҳо баён мешаванд, заминаи санадии қотей надоранд.

Новобаста аз ин ҳавзаи адабӣ, эҷодию иҷроии шеърӣю мусиқии Бухоро, Самарқанд баробари собиқай бостонӣ доштан инчунин пойгоҳи муназзаму суфтасозӣ, такмилу натиҷагирии таҷрибаҳои тӯлонии суҳанварону ромишгарони соҳибмақтабу навоар буда ва ҳар кори ҳунарии мондагон дар ин ду ҳавзаи эҷодӣ рӯи сахна (дар иртибот ба «Шашмақом») меомад. Аз ин рӯ дар ин марказшаҳри фарҳангӣ аввалин куллиёти устодонаи шеърӣю мусиқии мақом ва мақомсароӣ бо кӯшиши сарвари мактаби мусиқии Бухоро, мусиқидон ва шоири номвар Начмиддин Гавҳарии Кавкабии Бухороӣ зери номи «Куллиёти Дувоздахмақом» рӯи сахна омад ва ин маҳсули дастаҷамъии бадеию зебоишиносии шеърӣю мусиқии шоирон, мусиқидонон, ромишгарони Мовароунаҳру Хуросон аст. Ин кори ҳунари таҳти сарвари Кавкаби Бухороӣ минбаъд кутбнамои интиҳобу баҳраварӣ, риояти интиҳоби шеърӣ, таҳияи рисола- баёзҳо дар санъати эҷодию иҷроии мақомҳо барои ҳамаи ҳавзаҳои адабию ҳунари гардид.

Дар рисола- баёзҳои доир ба «Шашмақом», ки садаҳои XV111-X1X ва оғози садаи XX дар Бухоро, Самарқанд (чанд адад дар Тошканду Хоразм ҳам) бо кӯшиши Аҳмади Дониш (1827-1896), Қорӣ Кароматуллоҳи Дилкаши Танбурӣ (1851-1906), Ҳомидхоҷаи Савтӣ (1849-1918), Ҳоҷӣ Абдулқарими Хонанда (1848-1910), Бобо Ҷалол (Носирзода 1845-1928), Маҳдуми Хонанда (1842-1905), Раҳими Танбӯрии Самарқандӣ (1820-1897), Ҳоҷӣ Абдуллоҳи Савтӣ (1834-1902), Ҳофизии Бобомулло (ваф. 1875), устод Абдулхайри Маҳдум (1868-1919) таҳия шуда ва ба замони ҳукумати амирони манғитӣ амир Ҳайдар (1800-1826), Насруллоҳ (1826-1860), Музаффар (1860-1865), Абдулаҳад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) мансубанд. Таҳияи аввалин рисола- баёзи мақом («Шашмақом» соли 1855) дар замони амир Насруллоҳ (1826-1860) сурат гирифтааст.

Дар рисола – баёзҳои шеърӣю мусиқӣ анъанаи эҷодию иҷроии мақом ва мақомсароии садаҳои XV111- X1X ва оғози садаи XX дар эҷодиёти Начмиддини Кавкабӣ (1468- 1532), Сайиди Насафӣ (1618-1707) муассир аст. Ин ду чехраи номвари шеърю мусиқӣ дар анвои жанрҳои шеърӣ ғазал, рубоӣ, мухаммас, соқинома, тарона, мустазод, муламмаъ, мусаддас, дубайтӣ, таркиббанд, маснавӣ ва ғ. асарҳо эҷод намудаанд. Аксари рисола- баёз шеърӣю мусиқӣ зимни садаҳои XVIII-XIX ва ибтидои садаи XX таҳиякунандагон аз осори Начмиддини Кавкабӣ, Сайиди Насафӣ мавриди истифода намудаанд. Дар рисола- баёзҳои Раҳими Танбӯрии Самарқандӣ (1820-1897, устои Ҳоҷӣ Абдулазиз 1850- 1936) «Рисолаи Шашмақом», Мусохоҷаи Туркистонӣ «Рисолаи Шашмақом» ва зиёда аз 30 рисола- баёзҳои мақомҳо аз ашъори Начмиддини Кавкабӣ, Сайиди Насафӣ фаровон истифода шудаанд. Зимни ин дар баёзҳои дузабонии ҳавзаҳои иҷроии Хеваю Тошканд («Армуғони Хислат», Тошканд, 1912), баёзҳои чайбии сарояндагони ҳавзаҳои иҷроии ин садаҳои Варорудон низ намунаҳо аз ашъори ин ду суҳанвар ҷой доранд. Дар асари Мирзо Насир Фурсатудаулаи Шерозӣ «Бухур-ул-алҳон ...» (аввалин манзума доир ба «Ҳафт дастгоҳ», Техрон, 1320. шамсӣ) низ аз ашъори Начмиддини Кавкабӣ (дар тавсифи мақомҳо-Дувоздахмақом) низ истифода гаштааст (4).

Ашъори мақомҳо пироставу пайваста бо назми бисёр суфта, ифода, маъниҳои баланд, тасвирҳои мутанаввуъ, баҳру авзонҳои нотакрори саноеи бадеӣ ва дар навбати худ сахли мумтанеътаркибан ҳамсоню ҳамоханг аст. Донандаю риояткунандагони чунин сохтори

авзони шеъри форсии тоҷикӣ, ки дар ҳавзаҳои иҷроии Ҳева, Тошканду Ҳуқанд ҳам назми Начмиддин Кавкабӣ, Сайидои Насафӣ на фақат чун шоир, инчунин ба ҳайси донанда ва меросбари фарҳанги устодонаи фарҳанги шаҳригарӣ ҳам назди аҳли шеър мусиқии замонашон эътибор доштанд. Аз ин рӯ дар аксари рисола-баёзҳои «Шашмақом» ворид шудани ашъори рангомези ишон гувоҳи маъруфияти ашъорашон аст (ниг. ба манзумаҳои мақомии «Армуғони Хислат», Тошканд, 1912, № 13860, манзумаҳои Ҳева: Р: № 6977, 3842, 7406 ва ғайра, нусхаҳои хаттии Институти ховаршиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон ба номи Абурайҳон Берунӣ ва ғ.) (5).

Дар қараёни омӯзишу баррасии манзумаҳои марбут ба «Шашмақом», ки дар захираҳои хаттии Санкт-Петербург (С693-842; В 2408 ЛОИВАН СССР), Тошканд (РР: 7074, 3842, 4632-1, 1109-11, 1197, 302-VI, 8827-11, 1428-11, 5734-1, 3059, 1466, 3920-1, 8000, 8854, 8855, 8856, 13860 ва ғайра. ИШАФ Ўзбекистон), Душанбе (РР:1294, 1049, 1312, 1310, ИШАИ Тоҷикистон), Эрон (Машҳад, Остони Қудс Ш: 12928), Ҳиндустон (Солор Чанг, 1372) равшан шуд, аз ғазалу рубоӣҳои Начмиддини Кавкабӣ истифода шудааст:

Зи роҳи «Рост» агар оҳанг мекуни ба «Ҳичоз»,
Зи «Исфохон» гузаре қониби «Ирок» андоз.
Ба ноқа «Зангула» дар пардаи «Раҳовӣ» банд,
Ба «Бусалик» «Хусайнӣ» сифат барор овоз.
Машав «Бузург» зи роҳи ниёз «Кучак» бош,
Дар он мақом ба «Ушшоқ»у «Наво» пардоз.
«Гавшт»у «Моя»ву «Гардония» чу бархонӣ,
Навоз пардаи «Наврӯз»у «Салмак»у «Шаҳноз»,
Ба қону дил шунав аз Кавкабӣ, қард баён,
Ба қаҳор байту даҳу мақому шаш овоз (6).

Зимни ғазалҳои дигар рубоӣи зерини ӯ истифодаи бештар доранд (7):

Дидаи бахт аз руҳат пурнур бод,
Чашми душман аз қамолат дур бод.
Кавкабиро талъати зебои ту,
То умедаш назари манзур бод (бисёр серистифода аст, 7).

Чунонк хотирнишон шуд, дар рисола-баёзҳои «Шашмақом» зиёда аз 20 ғазалу рубоӣ, муҳаммасҳои Сайидои Насафӣ дар таркиботи мақомҳои «Рост», «Бузург», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ирок» шоҳаҳои овозиашон мавриди истифода шудаанд. Аз қумла, ғазали ӯ бо матлаи зерин оғоз мешавад:

Домани гулистонаш то маро ба қанг омад,

Пираҳан ба аъзойям ҳамчу ғунча танг омад (дар мақоми «Рост») ба аксари рисола-баёзҳои мақом ворид шудааст (8).

Ё худ ғазалҳои дигари Сайидо дар «Насри Сегоҳ»:

Сарвро шамшоди қаддаш маҳ чун тасвир қард,
Обро мавҷи хиромаш пой дар занҷир қард (8).

Дӯстон, девонаи моро ба худ мунис қунед,

Ҳалқаи занҷири мо аз ҳалқаи маҷлис қунед (дар «Сувора») (9)

Дар баҳши таронавии мақомҳо бошад ин шеърҳои шоир, ки бо матлаи зерин оғоз мешаванд ва дар аксари рисола-баёзҳои «Шашмақом» мавриди истифода шудаанд:

Имшаб ба таманнои лабат тавба шикастам

Саргашта чу соғар,

Дар маҷлиси риндони харобот ништастам

Сарришта чу соғар (10)

Тарзи хиром қардану по ба замин ниҳоданаш,

Қомати ҳамчу сарви ӯ гашта ба ғайр қилвағар... (11)

Дар маҷмӯъ метавон чуни натиҷа гирифт, ки дар манзумаҳои шеърӣ мусиқии доир ба «Шашмақом» дар садаҳои XV-XIX ва оғози садаи XX баробари дигар суҳанварони тоҷиқу форс ба ашъори Начмиддини Кавкабӣ ва Сайиди Насафӣ дар ҳавзаҳои эҷодию иҷрои мусиқӣ таваҷҷуҳ ва арҷгузорӣ мешудааст. Шеърҳои Начмиддини Кавкабӣ, Сайиди Насафӣ дар рангомезии эҷодию иҷрои мусиқӣ на фақат дар фазои эҷоду иҷрои устодонаи шаҳрҳо, инчунин бурун аз он ҳам муассир будааст.

Меросбарони мусиқии устодонаи мо Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ (1851-1906), Ҳомидхоҷаи Савтӣ (1849-1918), Ҳоҷӣ Абдукарими Хонанда (1848-1910), Қорӣ Начмиддини Хонанда (1854-1910), Бобо Ғиёс Абдуганизода (1859-1927), Абдусамадбеки Ҳофиз (1857-1914), Шаробхони Дуторӣ (1867-1922), Махдум Ҳофизӣ Самарқандӣ (1868-1919), Бобомуллои Хонанда (ваф. 1875), Бобо Чалол Носирзода (1845-1928), Раҳими Танбӯрии Самарқандӣ (1820-1897), Ҳоҷӣ Абдулазиз (1852-1936), Зебопарӣ (1886-1935), Содирхон (1847-1931) ва дигарон дар фаъолияти эҷодию иҷрои хеш аз мероси Начмиддини Кавкабӣ, Сайиди Насафӣ низ баҳраҳо бардошт, таснифоти рангине сохтаанд.

Омӯзиши сарчашмаҳои хаттӣ, аз ҷумла рисола-баёзҳои мусиқӣ, хосатан усули таҳқиқи муқоисавию татбиқии онҳо бисёр саҳифаҳои норавшани эҷодиёти Начмиддин Кавкабӣ, Сайиди Насафиро равшан хоҳад намуд.

Адабиёт

1. Кавкабӣ Начмиддин. Рисолаи мусиқӣ. Рисола дар баёни Дувоздахмақом. Таҳқиқу таҳия ва тавзеҳоти Аскаралӣ Рачабов. Душанбе, 1985.
2. Абёти Дувоздахмақом (1271 ҳ Бухоро), Р: 4544-1, ИВАН Узб. ССР; Абёти Шашмақом (1287 ҳ), Р: 4632-1, ИВАН Узб. ССР; Абёти Шашмақом (1896, Бухоро), Р: 3059-4, ИВАН Узб. ССР; Ашъори Шашмақом (1296 ҳ., Бухоро), Р: 302-VI, ИВАН Узб. ССР.
3. Баёзи Шашмақом, таҳияи Исо Раҳматулло, Мубашшир Акбарзода ва Баҳриддин Мирзоев, муқаддимаи Аскаралӣ Рачабов, Абдували Абдурашидов. Душанбе, Душанбе, 2008; Хоразм мусиқӣ нотасӣ. Р: 1149, ИВАН, Узб. ССР.
4. Саид Ҳайбатулло Хислат. Армуғони хислат (1912), Р: 13860, ИВАН, Узб. ССР; Фурсатулдавлаи Шерозӣ. Бухур ал-алхон...., Техрон, 1367.
5. Дар баёни 12-мақому 6-овоза, Р: 209-XIX, ИВАН Узб. ССР; Мақомоти мусиқӣ, Р: 3842-XI, ИВАН Узб. ССР; Мақомоти илми мусиқӣ, Р: 9688: 11, ИВАН Узб. ССР; Мақомоти мусиқӣ, Р: 7406, ИВАН Узб. ССР; Мақомоти мусиқӣ, Р: 7435, ИВАН Узб. ССР; Мусохоҷаи Туркистонӣ, Рисолаи Шашмақом, Р: 7074, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи мусиқӣ, Р: 3842, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи мусиқӣ, Р: 8739, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи мусиқӣ, Р: 9044-11, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи мусиқӣ, Р: 8739-11, ИВАН Узб. ССР; Рисола дар баёни Шашмақоми мусиқӣ, Р: 1428-11, ИВАН Узб. ССР. Рисолаи Шашмақоми мусиқӣ, Р: 5734-1, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи Шашмақоми мусиқӣ, Р: 3920-1 ИВАН Узб. ССР; Рисолаи Шашмақом, Р: 1109-11, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи Шашмақом, Р: 4632-1, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи Шашмақом, Р: 8827-11, ИВАН Узб. ССР.
6. Рисолаи Шашмақом, Р: 5734-11, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи Шашмақом, Р: 3920-1, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи Шашмақом, МЗ, Б-94 № 434, НИИ им. Ҳамзы Узб. ССР; Рисолаи Шашмақом, Ш: 12928, Китобхонаи Остони Қудси Разаӣ; Рисолаи Шашмақом, Р: 132/1 ИВАН, Тадж. ССР.
7. Рисолаи Шашмақом, Р: 1310 ИВАН, Узб. ССР; Рисолаи Шашмақом, Р: 4982/1, ИВАН, Тадж. ССР; Рисолаи Шашмақом, Р: 8000, ИВАН, Узб. ССР; Саид Ҳайбатулло Хислат. Армуғони хислат (1912), Р: 13860, ИВАН, Узб. ССР.
8. Се рисолаи мусиқии қадимии Эрон, бо кӯшиши доктор Мансура Собитзода, Техрон, 1382 (2003); Тарона ва мақом. С-693, ЛОИВАН СССР.
9. Рисолаи Шашмақоми мусиқӣ, Р: 5734-1, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи Шашмақоми мусиқӣ, Р: 3920-1 ИВАН Узб. ССР; Рисолаи Шашмақом, Р: 1109-11, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи Шашмақом, Р: 4632-1, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи Шашмақом, Р: 8827-11, ИВАН Узб. ССР.

10. Мақомоти мусиқӣ, Р: 7406, ИВАН Узб. ССР; Мақомоти мусиқӣ, Р: 7435, ИВАН Узб. ССР; Мусохочаи Туркистонӣ, Рисолаи Шашмақом Р: 7074, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи мусиқӣ, Р:3842, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи мусиқӣ, Р: 8739, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи мусиқӣ, Р:9044-11, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи мусиқӣ Р: 8739-11, ИВАН Узб. ССР; Рисола дар баёни Шашмақоми мусиқӣ, Р:1428-11, ИВАН Узб. ССР.

11. Мусохочаи Туркистонӣ, Рисолаи Шашмақом Р: 7074, ИВАН Узб. ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:1310 ИВАН, Узб. ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:4982/1, ИВАН, Тадж. ССР; Рисолаи Шашмақом, Р:8000, ИВАН, Узб. ССР.

ШЕЪРИ НАЧМИДДИНИ КАВКАБӢ ВА САЙИДО НАСАФӢ ДАР РИСОЛА- БАӢЗӢОИ МУСИҚӢИ САДАӢОИ ХVӢӢ-ХIХ ВА ОҒОЗИ САДАӢИ ХХ РАҶАБОВ А.

Шеърҳои шоир, мусикидон Начмиддини Кавкабӣ (1468- 1532), сухансарои номии тоҷик Миробид Сайидо Насафӣ (1618-1707) дар анъанаи эҷодию иҷроии мусиқии классикии тоҷик чойгоҳи хоса доранд. Мурадтибони рисола- баёзҳои шеърӣ мусиқии садаҳои XV111- X1X ва оғози садаи ХХ доир ба «Шашмақом» аз ғазалу рубоӣи ин ду сухансаро фаровон истифода намудаанд.

Дар мақола нахустин бор доир ба мавқеи ашъори Начмиддини Кавкабӣ, Сайидо Насафӣ, ки дар рисола- баёзҳои шеърӣ мусиқии ҳавзаҳои адабию хунарии Бухоро, Самарқанд таҳияшуда ба назар мерасад, баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: Начмиддини Кавкабӣ, Сайидо Насафӣ, рисола- баёзҳои шеърӣ мусиқӣ, ҳавзаҳои адабию хунарий, мақом ва мақомсароӣ, Дувоздахмақом, Шашмақом.

ПОЭЗИЯ НАДЖМИДДИНА КАВКАБИ И САЙИДО НАСАФИ В ТРАКТАТАХ- БАЯЗЫ ХV111-ХIХ- НАЧАЛА ХХ ВВ. РАДЖАБОВ А.

Поэтическое наследие поэта, музыковеда Наджмиддина Кавкаби (1468- 1532 гг.), мастера таджикской классической литературы Миробида Сайидо Насафи (1618-1707гг.) занимают важное место в поэтично- музыкальных трактатах- баязы XV111-X1X- начала ХХ вв.

В статье рассматриваются проблемы, роль и место поэтического наследия Наджмиддина Кавкаби, Сайидо Насафи в музыкально-творческих традициях («Шашмақом») и их отражение в трактатах- баязы XV111-X1X- начала ХХ вв.

Ключевые слова: Наджмиддин Кавкаби, Сайидо Насафи, музыкально - поэтические трактаты- баязы, литературно- музыкальные центры, мақом, Дувоздахмақом, Шашмақом.

POETRY OF NAJMIDDIN KAWKABI AND SAYIDO NASAFI IN TREATISES XV111-X1X-EARLY XX CENTURIES RAJABOV A.

The poetic heritage of the poet, musicologist Najmiddin Kawkabi (1468-1532), the master of the Tajik classic literature Mirobid Sayido Nasafi (1618-1707) occupies an important place in the poetic-musical treatises in the XV111-X1X-early XX centuries.

The article examines the problems of the role and place of the poetic heritage of Najmiddin Kawkabi, Sayido Nasafi in the music and creative traditions ("Shashmakom") and its reflection in the treatises XV111-X1X-early XX centuries.

Key words: Najmiddin Kawkabi, Sayido Nasafi, musical - poetic treatis, literary-musical centers, makom, Duvozdahmakom, Shashmakom.

УДК: 78.01/08

НАДЖМИДДИН КАВКАБИ – ВЕЛИКИЙ
ПРЕДСТАВИТЕЛЬ БУХАРСКОЙ ШКОЛЫ МАКОМА
АШУРОВ Б.

После разрушения темуридской династии в начале XVI в. (Герат пал в 1505г.) империя разделилась на три государства: Иран, Мавераннахр и Бабуридскую (северную) Индию. В такой переломный момент истории достойным преемником великих культурных традиций темуридской эпохи, в частности Самарканда и Герата, становится Бухара.

В этот город – столицу новой династии узбекских ханов шейбанидов устремляются многие видные представители науки, литературы, искусства и религии. Здесь на ином этапе развиваются традиции изящных искусств – поэзии, музыки и миниатюры, получившие название бухарской школы. В числе эмигрировавших из Герата в Бухару, был и выдающийся ученый, музыкант, поэт Наджмиддин Кавкаби (1468-1532). Фитрат отмечает, что место и значение Кавкаби в культурной жизни узбекских ханов сравнимы с ролью Абдулкадыра Мараги при Темуридах [7,45].

Кавкаби служил при дворе Убайдуллахана, который слыл большим знатоком и покровителем музыки, поэзии, при этом сам был незаурядным поэтом и музыкантом.

Великий мастер снискал славу, был гордостью двора Убайдуллахана и только за это был казнен шахом во время паломничества в иранский Мешхед (в отместку за казнь Убайдуллаханом поэта Хилоли) [2].

Кавкаби написано два музыкального трактата. Один научно-теоретического плана и полностью подчинен дискурсивной логике. Другой тоже научный трактат, но изложенный в стихотворной форме. Вместе они прекрасно дополняют друг-друга.

Теоретический трактат Кавкаби отличается удивительной лаконичностью и ясностью изложения. По стилю изложения его можно постановить в один ряд с «Трактатом о музыке» Абдурахмана Джамии [3]. Известно, что последний был специально создан в учебно-просветительских целях и отличается простотой и доступностью языка. Известно также, что Кавкаби в юности учился у Джамии и влияние великого учителя в его музыкальных трактатах налицо.

В связи с проблематикой Шашмакома, из научных воззрений Кавкаби необходимо выделить два момента. Первый – связанный с категорией ладообразования *мураккабот*. Второй – вопрос *куллията*, связанный с теорией композиции.

Сначала о *мураккабот*. Дело в том, что в теории Сафиуддина Урмави ладовые круги делятся в основном на две категории: *маком* и *авазе*. У Абдулкадыра Мараги ладообразования делятся на три вида: *маком*, *авазе* и *шуъбе*. Кавкаби добавляет еще четвертый вид – *мураккабот* (букв. сложный). Они образуются тремя способами: 1) путем соединения частей двух *асль*; 2) из соединения двух *шуъба*; 3) посредством сочетания *асль* и *шуъбе*. По утверждению Кавкаби *мураккаботов* в общей сложности двадцать четыре и они также как и *макомы*, *авазе*, *шуъбе*, имеют отдельные названия. Хотя и названия *мураккаботов* не вошли в ладовую систему Шашмакома, но принцип сочетания частей разнородных ладов имеют в ней широкое применение.

¹ Адрес для корреспонденции: Ашуров Бахтиёр Шокирович, самостоятельный соискатель Государственной консерватории Узбекистана, член Союза композиторов и бастакоров Узбекистана, Ташкент, E-mail: navouzbek@mail.ru

Теперь о композиции под названием *куллият* (букв. всеобъемлящий). Две последние главы трактата Кавкаби посвящаются вопросам музыкальной композиции. Главы эти предворяются маленькой преамбулой, в которой излагается довольно простой. Вместе с тем объективный принцип классификации видов. За исходное в нем берутся основные слогаемые музыкальной композиции: лад (*нагамат* - тонсистема), ритм (*ийкаъ*) и текст (*абят*). По этому поводу Кавкаби пишет: «Мелодии бывают трех видов: *джирмий* (букв. высокий), *баситий* (букв. развернутый) и *хаттий* (букв. ограниченный). *Джирмий* называется такая, которая объединяет в себе *нагамат* (тонсистему), *ийкоъ* (ритм) и *абят* (стихотворный текст). *Баситий* такая, которая включает два из этих трех. *Хаттий* такая, которая имеет только одну из этих трех».

Итак, исходя из состава ладовой, ритмической структуры, а также поэтического текста определяются разновидности жанров и форм (композиций). По масштабу и характеру усуля и поэтического текста музыкальные композиции (*тасониф*) делятся на одночастные (цельные - *муфрад*) и многочастные (*навбат*). В разряду первых относятся композиции (*тасниф*, *пеширав*, *сарбанд*, *накш*, *савт*, *амал*, *рехта*). В числе вторых называются *навба*, *миййатайн* и *куллият*. По поводу последней, Кавкаби отмечает: «Куллият является такой композицией, которая включает совокупность в их мелодических кругов – двенадцати макомов, двадцати четырех *шубе* и шести *авазе* и всех ритмических кругов»[4].

Что касается стихотворного трактата о музыке Кавкаби она была востребована самой жизнью. Это есть признак того, что в эволюции музыкальной мысли все более возобладающее значение обретают эмпирические знания. В эпоху Сафиуддина и Абдулкадыра олицетворением музыкальной науки служила личность мавлана, хаджа или саиба, что означала властителя, хозяина, сполна овладевшего теорией и практикой, при главенствующем значении первого из них.

Со времен Кавкаби постепенно на первый план начинает выходить личность мастера – *устод*, который является хранителем музыкальных традиций и мысли о ней. *Нисба* сан Мастера, такое же высокое призвание, как и *Мавлана*, хаджа или саиб. Однако, здесь на первом плане оказываются чувственные эмпирические знания.

Термин «устод» происходит от старого персидского «устовад», в котором первая часть слова «устод» означает книгу, а вторая половина «*вад*» – мудрость. Следовательно, понятие *устод*, означая «живую книгу», является характеристикой хранителя мудрости и знания. И в таком смысле вполне отвечает духу эпохи, в котором господствует чувственное познание мира – *маърифат*: путь от познания бытия творений Бога – к познанию Самого Творца – Бога. Отсюда и святое отношение к музыкальным традициям, унаследованным от мастеров предшествующих поколений. Это мир чувственного познания.

С другой стороны востребованность стихотворной формы изложения музыкальной мысли, лежит в глубоких корнях родства языка музыки и поэзии.

Из всего поэтического трактата Кавкаби в контексте проблематики Шашмакома выделим только два момента. Один связанный с вербальным текстом музыкальной композиции названной самим Кавкаби куллиятом. обстоятельное уточнение данного вопроса важно для нас потому, что мы рассматриваем куллият Кавкаби, как один из протокорней музыкальной системы Шашмакома. Другой пункт связан с понятием цепляемости ладообразований, названный в терминологии Кавкаби **бахр** – группа. Вопрос этот изложен в разделе посвященном о двух *шубе* подчиненных одному макому.

У Кавкаби термин куллият предполагает сведение в одно целое свойств **кулли аз-зуруб** и **кулли ан-нагам**. Говоря иначе куллият означает соединение в одной композиции всех ладовых и ритмических кругов. Шашмаком по существу означает свод всех обиходных ладов и усулей в одно целое. В этом и есть родство **куллията** Кавкаби и Шашмакома

Обратимся к вербальному тексту музыкальной композиции куллият.

*Зи рохи Рост гар оҳанг мекунӣ ба Ҳичоз,
Зи Исфаҳон гузаре чоғиби Ирок андоз.
Ба ноқа Занғула дар пардаи Раҳовӣ банд,
Ба Бӯсаиқи Ҳусайнисифат барор овоз.*

*Машиав Бузург зи рӯйи ниёзу Кучак бош,
Дар он мақом ба Ушишоқу ба Наво пардоз.
Гавашту Мояу Гардуния чу бархонӣ,
Бисоз пардаи Наврӯзу Салмаку Шаҳноз.
Ба чаҳор байт даҳу ду мақому шиш овоз [4].*

Из хода Рост направ в Хиджаз,
После Исфахана перейди в сторону Ирак.
Колокола настрой, нанизив их на нить тонов Рахови,
В ладу Бусалик извлеки звуки наподобие Хусайни.
Не возгордись в плоти, будь кроток в душе,
Это важно в сближении с Богом и прозрении любви.
Соедини вместе Гавашт, Моя, Гардуния,
С Навруз, Салмак, Шахназ согласия с основами найди.
То, что воспевал Кавкаби, душою и сердцем уразуми,
Как он двенадцать макомов и шесть аваз уложил в четыре строки.

В стихотворном трактате Кавкаби можно найти глубокие мысли, относительно философского осмысления традиций Шашмакома, но и полезное знания связанные с теоретическими основами строения этого музыкального свода. Воззрения Кавкаби помогают осознанию тех правил и норм, которые декламируются в письменных источниках XIX века. Одним из таких существенных проблем являются понимание принципов строения крупных ладообразований. В частности вопросы деления ладов на основные и побочные, или же принципы комплектации ладовых систем макомного целого. Именно такого рода сведения можно обнаружить в разделе «Об образовании двух шуъбе из одного макома и подчинении их к главному».

В трактовке вопросов крупных ладообразований Кавкаби пользуется следующими понятиями: асль, фаръ, бахр, каър и аудж. Асль используется, главным образом в двух значениях. Во-первых, также как и в теории ритма, аслем называется начальное, основополагающее звено сложного ладообразования. Бахр тоже термин из области аруза и теории ритма. Как уже отмечали, в арузе бахром называется соединение основной, исходной стопы асль с его измененными вариантами – зихоф. В русскоязычной литературе бахр переводится как «стихотворный размер». Бахр имеет ряд других синонимов. Поэтому во избежании терминологической путаницы академик Алибек Рустамов предполагает обозначить понятие «группа» [1].

Фаръ – в теории музыки понятие универсальное.

Именно в этом значении, по аналогии с арузом трактуется термин бахр в отношении сложных ладообразований, то есть исходной основной и побочные ладовый структуры объединяются в одну группу и называются бахр. В отношении лада, ритма и композиции оно означает часть целого. Каър – означает нижнюю начальную точку, а аудж – верхнюю конечную любой ладовой ячейки.

«Трактат о музыке» Кавкаби заканчивается изречением на арабском языке: «Музыка – сокровенная тайна тайн и постигается она избранными праведниками с Божей помощью. О Бог. Сужи нас добротой добрых людей до Судного дня. Амин».

P.S. Обладателем глубоких знаний в практических науках, в том числе и в музыке, испокон веков считался *устод*, который является хранителем музыкальных традиций и устной мысли о ней. Сан мастера столь же высокий, как *мавлано*, *ходжа* или *соиб*. В древности специалиста в области математики (масематики) тоже считали мастером – учителем. Вместе с тем, он означает выдвигание практических и чувственных знаний (*маърифат*) и умений на первый план. Со временем в музыкальном искусстве фигуры таких значимых мастеров опять становятся приоритетными.

Литература:

1. Атоуллох Хусайни. Бадӯи ус-санайиъ – Выразительные средства словесного искусства. Трактат по арузу. XV век. Перевод на узбекский и комментарии Алибек Рустамова. Ташкент, 1981.
2. Дарвиш Али Чанги. Рисолаи мусики (Трактат о музыке). Центр рукописей Института Востоковедения Республики Узбекистан. Ташкент. Рукопись. Инв № 449.
3. Джами Абдурахман. Трактат о музыке. / перевод с персидского А.Н.Болдырева. Комментарии В.М.Беляева. Т., 1960.
4. Кавкаби. Рисолаи мусикий (Трактат о музыке). Институт востоковедения Республики Узбекистан. Ташкент. Рукопись. Инв № 468/IV. Лист 70 а.
5. Кавкаби. Рисолаи мусикий (Трактат о музыке). Институт востоковедения Республики Узбекистан. Ташкент. Рукопись. Инв № 468/IV. Листы 71 а-б.
6. Кавкаби. Рисолаи мусикий (Трактат о музыке). Центр рукописей Института Востоковедения Республики Узбекистан. Ташкент. Рукопись. Инв № 468/IV.
7. Фитрат. Узбек классик мусикаси ва унинг тарихи (Узбекская классическая музыка и её история). Ташкент. 1993. Стр 45.

**НАЧМИДДИН КАВКАБӢ - НАМОЯНДАИ БАРЧАСТАИ
МАКТАБИ МАКОМИ БУХОРО
АШӢРОВ Б.**

Дар мақола нақши намояндаи барҷастаи мактаби классикии мусикии хавзаи эҷодию иҷрой ва таҳқиқи Бухоро Мавлоно Начмиддини Кавкабӣ (1468- 1532) ва мероси гаронманди ӯ доир ба масоили таърих ва назарияи мусиқӣ (аз ҷумла санъати мақом-Дувоздаҳмақом) мавриди баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: устои бузург, мусиқидон, системаи пардаҳо, композицияи мусиқӣ, сохтори зарбӣ, мақом, шӯъба.

**НАДЖМИДДИН КАВКАБИ – ВЕЛИКИЙ
ПРЕДСТАВИТЕЛЬ БУХАРСКОЙ ШКОЛЫ МАКОМА
АШУРОВ Б.**

Обладателем глубоких знаний в практических науках, в том числе и в музыке, из поконов веков считался *устод*, который был хранителем музыкальных традиций и устной мысли о ней. Сан мастера столь же высок, как *мавлони*, *ходжа* или *соиб*. В древности специалиста в области математики тоже считали мастером – учителем. Вместе с тем, это означало, что практические и чувственные знания (*маърифат*) и умения мастера выдвигались на первый план. Со временем в музыкальном искусстве фигуры таких значимых мастеров опять становятся приоритетными.

Ключевые слова: великий мастер, музыкант, ладовая система, музыкальная композиция, ритмическая структура, мақом, шӯъба.

**NADJMIDDIN KAWKABI – GREAT
REPRESENTATIVE OF BUKHARIAN SCHOOL MAQOM
ASHUROV B.**

The owner of profound knowledge in practical sciences including in music, from centuries was considered the keeper of musical traditions and oral thought on it. Dignity of master is so high, as Mavlono, Khodja or Soib. In the ancient time the expert was considered to be as the master - the teacher in the sphere of mathematics too. At the same time, it means promotion of practical both sensual knowledge and abilities on the foreground. In due course in musical art of a figure of such significant masters again become priority.

Keywords: great master, musician, modal system, musical composition, rhythmic structure, makom, shuba.

УДК: 981. 550:1

МУРУРЕ БА АШЪОРИ САЙИДО АЗ НИГОҲИ ФАЛСАФИ
ОЛИМОВ К.О.¹

Дар бораи Сайидои Насафӣ таҳқиқот камтар сурат гирифтааст. Аслан мақому манзалати ўро дар адабиёти тоҷик ва эҷодиёти ўро ҳамчун равияи нав дар афкори адабию иҷтимоӣ адабиётшиноси бузурги тоҷик академик Абдулғанӣ Мирзоев муайян намуд ва пас аз асари монографӣ ва мақолаҳои ӯ таваҷҷуҳи донишмандон ба омӯхтани осор ва таҳияю нашри мероси шоир ҷалб шуд [1, 90].

Академик А. Баҳоваддинов дар заминаи таҳқиқоти анҷомдодаи А. Мирзоев ба ҷанбаи фалсафии осору афкори Сайидо таваҷҷуҳ намуда, хусусияти мардумӣ доштани андешаҳои Сайидо ва зидди зулму асорат будани онро махсус қайд кардааст. Шоир ва адабиётшинос Нодир Шанбезода «Асарҳои мунтахаби» Сайидоро таҳлил намуд, ки соли 1977 ба нашр расид ва ба доираи васеи хонандагони тоҷик ашъори Сайидо дастрас гардид.

Аз лобалои осори Сайидои Насафӣ ҷаҳонбинӣ ва андешаҳои иҷтимоӣ ахлоқии ўро возеҳан метавон муайян кард. Сайидо, чунон ки муҳаққиқон, пеш аз ҷама академик А. Мирзоев зикр кардаанд, рӯзгори басо душворро аз сар гузарондааст. Аз осораи возеҳан маълум мегардад, ки зиндагиаш хеле вазнин ва ба муҳтоҷӣ гузафтааст. Бо вучуди он, ки дар байни шоирон ва фозилони Бухоро аз шухрати хоса бархурдор буда, ба гуфтаи Муҳаммадамани Бухороӣ унвони маликушшуарои Бухороро касб карда будааст, лекин зиндагии шоир ҳамеша дар вазнинию муҳтоҷӣ гузафтааст.

Меравад танҳо дар ин раҳ, то чӣ пеш ояд маро,
Ҳар кадом ин ҷо даҳони шеру коми аждаҳост.
Манзили ҳар кас бувад чун об бар рӯи замин,
Хонаи ман аз сабуксорӣ чу оташ бар ҳавост [2].

Маҳорати баланди шоирии Сайидо, кудрати образофаринӣ, мазмунҳои амиқи иҷтимоӣ, тасвири манзараи зиндагии фардӣ ва ҷамъиятӣ шеърӣ ўро дилҷасп, рӯҳнавоз ва зебо намуда, тасвири манзараи табиат, рамзу истиора ва олами ботинии қаҳрамони лирикӣ ва иҷтимоӣ ўро дар мақоми баланди шоирӣ қарор додаанд.

Ишораҳои нозуки Сайидо вазъи сиёсии замон ва давлатро низ хуб инъикос мекунанд. Масалан,

Эй шоҳи хусн, сабру таҳаммул зи ман маҳох
Аз кишвари хароб начуста касе хироч [3].

Тасвирҳои нозуки ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ замони Сайидо дар ашъораш хеле устодона ва барҷаста баён шудаанд, ки баъдтар ба ин масъала таваққуф хоҳем кард. Осори Сайидоро мутолиа карда, дар бораи асоси фалсафии ҷаҳонбинии ӯ ба чунин натиҷа мерасем, ки бунёди ҳастишиносии шоир динӣ-идеалистӣ мебошад, зеро ақидаи ӯ бар пояи андешаи қуръонӣ қарор дорад. Дар баъзе ғазалҳои ба ақидаи телеологии сарнавишт этикодманд аст, ҳарчанд гоҳо бар хилофи ин мавқеъ, манфати хунармандӣ ва хунармандонро ҳимоя карда, кӯшишу тарадудро барои дигар қардани ҳаёти моддӣ талқин менамояд ва таваққулно инкор месозад.

¹ Адрес для корреспонденции: Олимов Кароматулло Олимович - доктор философских наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, г. Душанбе. 907702115

Дар ин чо ба як мавзӯи хеле муҳим, ки диққати хонандаро дар шеъри Сайидо ҷалб мекунад, меҳоҳем ишора намоем. Ин масъала тасвири зебой дар ашъори Сайидо ва мақоми зебоишиносӣ дар осори ӯ аст. Дар ашъори шоирони то Сайидо, махсусан аҳли тасаввуф, зебой ҳамчун мақулаи олии хоси руҳонӣ ва илоҳӣ бештар таъкид мегардад. Ё тасвир хислати духӯра дорад ва зимни баёни зебоиҳои олами моддӣ ва инсон мабдаи асосии зебоии ҷаҳони улвӣ доништа мешавад, ки дар он олами зебоии маҳзи илоҳӣ мавқеи марказиро ишғол мекунад. Ба назари мо ақидаи дар ҷилди IV «Таърихи халқи тоҷик» (ба забони русӣ) баён шуда, ки идеологияи тасаввуф ба эҷодиёти Сайидо баъзе таъсири манфӣ расонда аст, дар умум ба ҳақиқат созгор нест [4]. Чунки дар ашъори Сайидо, чи дар лирикаи ошиқона ва чи дар васфи зебоии табиат объекти тасвир бештар ҳамон зебоии табиии заминӣ ва инсонӣ мебошад, ки аз мазмуни ирфонӣ ва тасаввуфӣ озод аст, ки асосан натиҷаи вобаста будани ӯ ба қишри ҳунармандӣ мебошад. Чунончи, дар байти зер аз меҳнати айём дур будани гӯшанишинӣ ҳамчун ҳодисаи мусбат доништа шавад ҳам, лекин ҳангоми мутолиаи ғазалиёти дигари, Сайидо ин мазмун концепсияи умумии ҷаҳонбинии шоирро муайян намекунад:

Меҳнати айёмро бо гӯшагирон кор нест,
Ишрати рӯи замин пайваста Анқо мекунад [5].

Ҳарчанд ки зарурати рӯзгор ва фишори зиндагӣ барои касби ризку рӯзӣ Сайидоро ба пешаи бофандагӣ водор карда буд ва ин касб низ барои беҳрӯзии ӯ мусоидат накардааст ва бештар муҳтоҷӣ домангири шоир шуда аст, лекин ӯ пешаи асосии хешро шеър медонад. Ва аз ашъораш шахсияти аз донишҳои замон огоҳ ва донандаи барҷастаи улуми адабӣ ва таърихӣ буданаш ҳувайдост.

Дар адабиёти классикии халқи мо масъалаи зебой ба як концепсияи муҳими фалсафӣ ирфонӣ табдил ёфта буд. Ва дар осори ирфонӣ ҳамон андешаҳои некии зардуштӣ, ки бо зебой гоҳо айният дода мешавад, бо ҷилваи назарияи зебоии маҳзи навафлотунӣ боиси тасвирҳои олии зебой шудааст. Дар ашъори Сайидо бошад, тасвири гӯшаи хонаи бибизоати шоир аз ҳар гуна қасру кохҳои мансабнишинон бештар ва волотар доништа мешавад. Зеро маҳз зиндагии содаву беолош ва гӯшаи бечорагии шоир ба биноҳои пуртаҷаммул муқобил гузошта мешавад, чунки асоси зебоию қаноатмандии шоир зиндагии озодона ва сарбаландона мебошад. Маҳз дар ҳамин муҳити қаноату озодӣ, тавсифу тасвири ошиқона бо образҳои зебову дилангез, Сайидо шеъри олий офаридааст.

Тақаллум аз даҳонаш гар зи тангӣ дер мерезад,
Табассум аз лаби ширини ӯ чун шир мерезад.
Ба суратхонаи дил шӯҳи наққоше, ки ман дорам,
Зи килки хеш ҷон дар қолаби тасвир мерезад [5].

Шеъри Сайидо тасвири зебои дарду ранҷ, ғуруру озодӣ ва ҳимматбаландии маънавӣ дар муқобили сифлатаъбию пастҳиммати дороён ва соҳибдавлатон мебошад. Сайидо ақида дорад, ки аҳли адабу фазл ва касбу ҳунар дар замони зиндагӣ шухрату эътирофи муносиб наёбанд ҳам, вале умри онҳо пас аз марг идома меёбад, мақоми асили худро пайдо мекунад:

Мешавад номи ҳунарманд пас аз марг баланд,
Дона сарсабз нашуд, то ба таҳти хок нашуд [5].

А. Мирзоев барҳақ қайд кардааст, ки Сайидо мазмуну мундариҷаи ғазалро тағйир дод ва вобаста ба ин ҳаҷми ғазал низ бештар гардид, зеро мазмунҳои нав дар ҷаҳорҷӯбаи кӯҳнаи ғазал намегунҷиданд. Ва мазмуни нав воситаҳои тасвири бадеиро низ тақозо мекард. Дар ин самт Сайидо комёбии бузург ба даст овард [6].

Дар иртибот ба мазмунҳои иҷтимоии осори Сайидо академик А. Баҳоваддинов фикрҳои академик А. Мирзоевро тасдиқ намуда, махсусан ростқавлӣ ва ҳақиқатгӯии шоирро дорои аҳамияти махсус медонад. Файласуфи мо ба чунин хулоса меояд:

«Сайидои Насафӣ ҳунару касбро васф карда, талаб менамояд, ки инсонҳо поквичдон ва ҳақгӯ бошанд... Ин суханони мутафаккир дар асри XVII аҳамияти хоса доштанд, зеро ин давр ифодагари пастравии умумии ахлоқ, тасаллоти номаҳдуди фиреб, харидани (мансабдорон), ришват, мансабталашӣ, ҳирс, яъне тамоми хислатҳои ғайриахлоқӣ буд» [7].

Сайидо ҳамчун намоёнҳои «сабки ҳиндӣ» рамзу ташбеҳоти навро бо зебоии тасвир ба кор мебарад. Рамзу истиороти ва ташбеҳотро ҳам, ки дар осори фалсафӣ ва тасаввуфӣ истифода

мешавад, Сайидо ба таври дигар таъбир менамояд. А. Мирзоев образҳои парвона, шабнам, осӣб, хубоб, тӯфон, қаҳрабо ва ғайраро дар ашъори Сайидо зикр намуда, бо мисолҳо аз абёти шоир тозақорҳои ӯро нишон медиҳад [10].

Сайидо дар «Баҳориёт», ки як асари рамзист ва хислатҳои рафтори гуруҳҳои мухталифи ҷамъиятро дар мисоли баҳси ҳайвонҳо тасвир кардааст, усули нави бадеиро барои ифодаи ақидаҳои иҷтимоии худ ба кор мебарад. Ин ҷиҳати тарзи тасвири падидаҳои иҷтимоиро дар асарҳои Сайидо А. Мирзоев ва С. Саъдиев бештар таҳқиқ кардаанд. Бинобар ин ба ин масъала мо таваққуф накарда, баъзе нуқтаҳои дорой мазмуни фалсафии иҷтимоӣ будаи ғазалиёт ва мухаммасоти Сайидоро зикр кардан мехоҳем.

Дар бисёр ғазалҳои Сайидо матлаъ мазмуни лирикаӣ ишқӣ дошта бошад, давоми ғазал диққати хонандаро ба масъалаҳои иҷтимоӣ ҷалб мекунад. Шикоят аз бераҳмию бетаваҷҷуҳии маъшук ба тасвири бераҳмии замон ва аҳли ҷоҳ табдил меёбад. Дар ин ҳолатҳо ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки шоир лирикаӣ ишқиро ҳамчун пардае барои баёни матолиби иҷтимоӣ дар мисоли зиндагии фақиронаӣ худ истифода менамояд. Ҳамин тавр, тири интиқоди Сайидо равшан ба ҳадаф мерасад, хонанда тасаввури муайяне аз ҳаёти шахсии шоир ва вазъи иҷтимоӣ ҷомеа ҳосил мекунад. Аксари ғазалҳои Сайидоро чунин тарзи баёни мавзӯ дар бар гирифтаанд. Масалан:

Зулф бо холи лабаш талқини имон мекунад,
Номусулмон номусулмонро мусулмон мекунад.
Нафси саркаш мулки танро медиҳад охир ба бод,
Ҳокими золим диёри хеш вайрон мекунад [5].

Тавре ба назар мерасад, байти аввали ғазали мазкур сирф тасвири «амали» ҳолу зулфи маъшук бошад, байти дуюм бори маъноӣ фалсафӣ ва иҷтимоӣ бардоштааст. Дар фалсафии классикӣ исломию тоҷик, ба шумули ақидаҳои машшониён, исломиён, аҳли тасаввуф ва калом, сарчашмаи ҳамаи разолотҳо нафс доништа шудааст. Бинобар ин ба ақидаи онҳо хушбахтии инсон ҳамон вақт ба даст меояд, ки ӯ бо хоҳишҳои нафс мубориза бурда тавонад, онро сарқӯб намояд. Дар сурати тобеъ шудан ба талабҳои нафсонӣ «тан ба бод» хоҳад рафт.

Сайидо дар ин байт нафси саркашро ба ҳокими тан монанд мекунад, ки дар сурати идора нашудани он, тан ба балоҳо гирифтӣ мегардад. Ҳамин андешаи фалсафиро дар бораи нафс дар мисраи баъдӣ Сайидо ба давлатдорӣ татбиқ менамояд. Ӯ муътақид аст, ки агар ҳоким мутаваҷҷеҳи давлатдорӣ нашавад, чун «нафси саркаш» амал намояд, пас ӯ боиси вайронии харобии давлат мегардад. Маҳорати баланди тасвирсозии Сайидо дар он зоҳир мегардад, ки гоҳо ба воситаи як байт мазмунҳои амиқи иҷтимоиро ифода мекунад.

Ё дар абёти зайл хислати замонро бо як-ду ишора равшан ба қалам медиҳад, ки аз он вазъи ниҳоят вазнини психологӣ ва иҷтимоӣ замони шоир бо даҳшати он дар зеҳн мутасаввир мешавад:

Зулфат он болобаланд аз ҷӯши дилҳо шуд дуто,
Шоҳ чун бисёр боровар шавад, ҳам мехӯрад.
Аз рафикони ҷаҳон ёрӣ тамаъ кардан хатост,
Дар чунин вақте, ки одам хуни одам мехӯрад [5].

Аз ғазалиёти Сайидо вазъи носуботи сиёсӣ иҷтимоӣ, бераҳмию бешафқатии одамон нисбат ба ҳамдигар, ки натиҷаи тамаъ ва ҷангу ҷидоли зимомдорон аст, мисли табуи равшане ба назар мерасад. Бузургии Сайидо ҳамчун шоири тавоноӣ тасвиргари манзараи иҷтимоӣ низ дар ҳамин ҷо аён мегардад. «Дар чунин вақт одам хуни одам мехӯрад» гуфтани Сайидо ифодакунандаи дақиқии моҳияти замони феодализми асрҳои миёна ва умуман сохтори иҷтимоӣ ба истисмор асосёфта мебошад, ки шоир хеле дақиқ ҳамчун мутафаккир табиати онро муайян карда аст.

Сарбаландони ҷаҳонро номи эҳсон асту бас,
Сарвро дар бӯстон қадди намоён асту бас.
Гар раӣ дар хонаи эшон пушаймон мехурӣ,
Хурданӣ дар хонаи эшон пушаймон асту бас [5].

Ва ҳамчун пири соҳибтаҷриба ва зиндагидида насихат мекунад:
Паҳлӯ бар остонаи навадлатон манех,

Аз нохуни паланг ба худ муттако макун! [9]

Сайидо аз тариқи тасвири ишқи инсонӣ ва норозигӣ аз ҳаҷру бепарвоии маъшук, ки ба шикояти каҳрамони лирикӣ хос аст, хулосаи иҷтимоӣ мебарорад. Ин азоби ҳаҷру оворагӣ, ки ошиқ аз маъшук мебинад, натиҷаи ҳаёти нобасомони иҷтимоӣ аст, ки шоир хостааст ба моҳияти он сарфаҳм равад. Ҳарчанд таҳқиқи масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ба воситаи шеър ба таври муназзам ва ҳамчун таҳлили назарӣ кори душвор аст ва шоирон ҳам ин масъалаҳоро махсусияти шеър намедонанд, вале дараҷаи баланди интеллектуалии шоир барои боз кардани гиреҳи дарки масъалаҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Таъсири муҳит мазмуну мундариҷаи эҷодиёти адибро муайян месозад. Чунончи, дараҷаи баланди ҳаёти интеллектуалии замони Низомии Ганҷавӣ ба ӯ имкон фароҳам оварда буд, ки истеъдоди худро сайқал дода, осори баландпояи фалсафӣ ахлоқӣ ва ишқӣ ба вучуд оварад. Вале муҳити зиндагии Сайидо хеле танг, маъюсиовар, пахшкунандаи фазилатҳои бехтарини инсонӣ будааст. Бинобар ин Сайидо ба ҷои маснавиҳои бузурги ишқӣ ирфонӣ ба мисли осори Саноӣ Низомӣ, ба ғазал бештар рӯ меоварад, аз имкониятҳои ин жанри мухтасар, вале зиёдтар ифодакунандаи эҳсоусу омили шоир бештар истифода мекунад. Дар чунин шароити вазнин шоир ба таълифи асарҳои ба мисли Лайлию Мачнун намерардозад, дарду ранҷ ва орзуо омили худро меҳаҳад мухтасар, вале равшантар изҳор кунад: Чунончи,

Эй шамъ, бар сари мани гирён хуш омадӣ,
Чашми чароғи шоми ғарибон хуш омадӣ.
Чун барги лола доғи маро тоза сохтӣ,
Эй шоҳи гул, ба сайри гулистон хуш омадӣ [9].

Садри Саъдиев ашъори Сайидоро «лирикаӣ иҷтимоӣ эътирозӣ» [9] таъриф карда, моҳияти эҷодиёти шоирро гуманистӣ таъбир намудааст, ки ин ақида то ҳаде дуруст мебошад. Воқеан ҳам, ашъори Сайидо молмоли ҳамдардӣ ба халқи чафокашида ва мазлум аст ва дар ҳақиқат баёни мавзӯҳои гувоҳи ҷонибдори манфиатҳои мардуми хунарманд будани ӯст. Дар воқеъ, ҷанбаи реалистонаи тасвири бадеии ҳаёти халқ дар ашъори Сайидо пурқувват аст. Тасвири зиндагии тараҳҳумовари шоир, ки дар қашшоқӣ муҳтоҷӣ умр ба сар мебарад, инъикоскунандаи ҳаёти кишрҳои васеи мардуми заҳматпеша аст. Сайидо образи фардии шахсеро меофарад, ки ифодакунандаи образи кул, яъне ҷомеаи замони феодалии мебошад.

Садри Саъдиев гуманизми Сайидоро «гуманизми бечоранавозӣю афтодапарварӣ» [5] тавсиф мекунад. Ҳамчунин ба хулосае меояд, ки «гуманизми шоир ҷимояи халқи мазлум ва мубориза ба муқобили золимони халқ аст» [5].

Албатта, ин фикр таърифи то андозае озод аст, ки дар ашъори Сайидо эътироз гоҳо ҷанбаи шадид ва нафратомезро нисбат ба аҳли ҷоҳу ситам касб мекунад. Вале онро ҳамчун гуманизми фаёлонае, ки мардумро ба муборизаи ошкоро бар зидди ситамкорон даъват намояд ва ба дигаргун кардани бунёди давлатдорӣ роҳ нишон диҳад, маънидод кардан чандон сахт намебошад. Ҳамдардӣ ба ранҷу азоби мардум ва нафрат ба золимон моҳияти гуманистӣ доштани ашъори Сайидоро ифода кунад ҳам, он ҳанӯз дар доираи гуманизми абстрактӣ мебошад. Гуманизми воқеӣ, ё худ реалӣ хоси ҳамон таълимоти шуда метавонад, ки роҳҳои ҷамоҳангии манфиатҳои кишрҳои ҷомеаро пешниҳод карда тавонад, шароити мусоиди инкишофи истеъдодҳо ва афроди ҷомеаро дар назар дошта бошад. Дар шароите, ки Сайидо ҳаёт ба сар мебард, то ба дараҷаи дарки гуманизми воқеӣ расидан номумкин буд. Бинобар ин аз баъзе байтҳои нафратомези даъваткунанда ба зидди золимону ситамгарон хулосаи ниҳонӣ даъват ба муборизаи иҷтимоӣ баровардан аз воқеияти амр дуртар ба назар мерасад. Зеро «мубориза ба муқобили золимони халқ» дар осори Сайидо ба шакли назарияи тому огоҳонаи иҷтимоӣ баён нашудааст.

Вале қатъи назар аз ин, осору афкори Сайидои Насафӣ оғози таҳаввули ҷиддӣ дар адабиёти тоҷик, рӯ овардан ба ниёзмандӣҳои халқи заҳматқаш, тасвири реалистонаи ҳаёти мардуми оддӣ будааст. Ба ҳамин сабаб ҷойгоҳи Сайидо на танҳо дар адабиёти садаи XVII халқи тоҷик, балки умуман дар афкори иҷтимоӣ асрҳои баъдӣ мардуми Осиёи Миёна қадаме ба пеш ба сӯи адабиёт ва афкори демократӣ гардида буд.

Устод Садриддин Айни дар «Намунаи адабиёти тоҷик» мухаммасу ғазалҳои Сайиди Насафиро оварда, зикр кардааст: «Таърихи ҳаёт ва вафоти Сайидо маълум нашуд. Фақат Неъматуллоҳи Муҳтарами Бухороӣ Сайидоро Насафӣ навиштааст. Аз он ҷо, ки дар маҷмӯаҳои то солҳои 1150-и ҳиҷрӣ таълиф ёфтааст, зикр ва ашъори Сайидо дида нашуда». Устод Айни бо тааҷҷуб ёдовар мешавад, ки бо вучуди ашъораш бисёр ва машҳур будан, номи Сайидо дар тазкираҳои овони манғития ёд карда шудааст.

Барои таҳқиқи мероси адабӣ ва таҳлили моҳияту мазмуни эҷодиёти Сайидо хидмати академик Абдулғанӣ Мирзоев бузург аст. А. Мирзоев дар асари монографии худ «Сайидо ва мақоми ӯ дар адабиёти тоҷик», ки баъдан ба забони русӣ тарҷума ва нашр шуда буд, маълумоти сарчашмаҳо, аз ҷумла тазкираи Малехи Самарқандӣ, нусхаҳои Девонҳои Сайидо ва муҳити давраи зиндагии шоирро таҳлил намуда, як асари нисбатан комил ва пураъза дар бораи Сайидо таълиф кард ва ин асар аз тарафи муҳаққиқони адабиёт баҳои баланд гирифт.

Қаблан адабиётшиноси тоҷик профессор Х. Мирзозода мақолаҳои дар бораи Сайидо навишта буд, вале А. Мирзоев норасоҳои фикрҳои Х. Мирзозодаро дар монографияи мазкур тасҳех намуд.

Муҳаққиқи дигари тоҷик Садри Саъдиев дар китобаш «Адабиёти тоҷик дар асри XVII» (Душанбе, 1985) бо таърихи ашъори Сайидо, хусусиятҳои ғоявӣ ва адабии осори шоирро нисбатан ба тафсил мавриди баррасӣ қарор дод ва дар баъзе масъалаҳо бо А. Мирзоев баҳс намуда, ба фикри ӯ розӣ нашудааст.

Адабиёт:

1. Садриддин Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. М., 1926. С. 90
2. Миробид Сайиди Насафӣ. Ашъори мунтахаб. Д. : «Ирфон». 1977. Таҳияи матн аз Н. Шанбозода. С. 159. (Минбаъд: Сайидо. Ашъори Мунтахаб
3. Сайидо. Ашъори мунтахаб. С. 160
4. История таджикского народа. Том 1У. Душанбе. - 2010. С. 288
5. Сайидо. Ашъори мунтахаб. с. 164
6. Мирзоев А. Сайидо и его место в таджикской литературе, с. 124.
7. Богоутдинов А. Очерки истории таджикской философии. Д, 1961. С. 236.
8. Мирзоев А. Сайидо и его место в таджикской литературе, с. 122-135.
9. Садри Саъдиев. Адабиёти тоҷик дар асри ХУ11. Д., 1985. с. 176

МУРУРЕ БА АШЪОРИ САЙИДО АЗ НИГОҲИ ФАЛСАФИ ОЛИМОВ К.

Дар мақола назари Сайиди Насафӣ ба масъалаҳои иҷтимоии замонаш ва баъзе андешаҳои ӯ оид ба масъалаҳои фалсафӣ, аз ҷумла ҳастишиносӣ, баррасӣ шудааст. Муаллиф дар заминаи таҳқиқоти А. Мирзоев, А. Баҳоваддинов, Х. Мирзозода, С. Саъдиев ин ақидаро таъйид карда аст, ки осори афкори Сайиди Насафӣ оғози таҳаввул дар адабиёти тоҷик, рӯ овардан ба ниёзмандии халқи заҳматқаш, тасвири реалистонаи ҳаёти мардуми оддӣ будааст. Ба ҳамин сабаб ҷойгоҳи Сайидо на танҳо дар адабиёти саддаи XVII халқи тоҷик, балки умуман дар афкори иҷтимоии асрҳои баъдӣ мардуми Осиёи Миёна қадаме ба пеш ба сӯи адабиёт ва афкори демократӣ гардида буд.

Калидвожаҳо: Сайидо, фалсафа, афкори адабӣ ва иҷтимоӣ, ҳастишиносӣ, А. Баҳоваддинов, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, С. Саъдиев.

PHILOSOPHICAL MOTIFS IN SAYIDO NASAFI'S POEMS
OLIMOV K.

The article deals with sayido's view on the social problems of His era. And also set out in his poems some philosophical questions. The author based on research A. Mirzoev, A. Bagautdinova, H. Mirzazade, S. Saytiev comes to the conclusion that Sayido's creativity was a serious change in Tajik literature and social thought, drawing attention to realistic images of working people. Therefore, Sayido occupies a special place as an important milestone not only in the history of literature and socio-political thought of the XVII century, but also in the subsequent history of democratic thought in Central Asia.

Keywords: Sayido, philosophy, literature, social thought, ontology, A. Bahovaddinov, Mirzayev, H. Mirzozoda, S. Sadiev

УДК: 891.550 (092)

НАЗАРЕ БА ЗАМОНИ САЙИДОИ НАСАФӢ
ҚУШМАТОВ А¹.

Ўзбекҳои аштархонӣ номи худро аз ўзбекҳое гирифтаанд, ки дар асрҳои XV-XVI дар Астрахан (Аштархон) ҳукмронӣ мекарданд. Ин сулола (1599-1756) дар Мовароуннаҳр бештар бо номи «Ҷониён» маъруф аст. Сабаби ба Бухоро омадани Ҷонибек бо аҳли оилааш шикасти қўшунҳои аштархонӣ (соли 1554) аз тарафи қўшунҳои шоҳи Русия Ивани IV (1533- 1582) мебошад. Соли 1556 русҳо пойтахти хонигарии Сарой, шаҳри Астраханро ишғол карданд. Хонаводаи хони мағлуб Исмоил Дарвешалӣ ба дарбори Шайбониён, ки бо онон иртиботи хешутаборӣ дошт, фирор кард ва аз тарафи Пирмуҳаммаду Илёсхони Шайбонӣ хуш пазируфта шуд ва яке аз дарбориёни муқарраб ва маошхўр гардид. Писараш Ҷонибек бо хоҳари Абдуллоҳхон издивоҷ кард.

Дар муддати зиёда аз чил соли хидмат дар дарбори Шайбониён (1500- 1599) Ҷонибек бисёр чизҳоро омўхту ёд гирифт Кашмакашу низоъҳои дарбор дар давраи Искандархон ва Абдуллоҳхон (1557-1598) дар пеши назари ӯ мегузаштанд. Аз ин рӯ, Ҷонибек аз дарбор дур намешуд. Фарзандонашро бо авлоди хонӣ муқарраб гардонид ва аҳли байташ то афсарони ҳарб хизматҳои гуногуни дарборро ба ҷо меоварданд. Ба ҳар ҳол, ӯ ба боварии хуби Абдуллоҳхони II ноил мегардад. Баъдан аҳли хонадони Ҷонибек ташаббускори муноқишаву мочароҳои дарборӣ гардиданд. Кашмакашҳои сулолави доираи довталабонро торафт танг мекард. Баъди вафоти Абдуллоҳхон ин мочароҳо бештар гардиданд ва бар асари табаддулоти соли 1599-уми Бухоро Пирмуҳаммади I аз тахт барканор карда шуд ва Динмуҳаммад (1598-1599) - ҳокими Абевад ба ин мансаб пешниҳод мегардад. Динмуҳаммад ба Бухоро ҳам намерасад, дар роҳи пойтахт аз тарафи қувваҳои ҷонибдори бародараш Боқимуҳаммад (1599-1605) ақибнишинӣ мекунад.

Ҳукмронии Боқимуҳаммад (1603-1606) дар асл аз доираи Бухоро берун намебаромад. Соли 1605 дар Бухоро табаддулоте руй дод ва ба сари ҳокимият Валимуҳаммад (1605-1611) омад. Ҳукмронии Валимуҳаммад аз хомӯш кардани мочароҳои сулолави иборат гардид ва соли 1611 амакзодааш Имомқулихон (1611-1642) баъди табаддулот ба тахт нишаст ва худро хони Аштархонӣ эълон кард. Бар асари кашмакашҳои дарборӣ мулкҳои пештараи тобеи Шайбониён аз сари нав истиқлолият ба даст оварданд. Хуросу Балх, Ҳисору Тошканд, Бадахшону Фарғона мулкҳое ба шумор мерафтанд, ки дигар ба ҳокимияти Аштархониҳо итоат намекарданд. Ба Имомқулихон (1611-1642) лозим омад, ки бо иқтидори ҳарбӣ ва зурӣ ин мулкҳоро тобеи худ гардонад. Ӯ тамоми умри худро ба ҳамин кор бахшид. Ягон шаҳру мулке намонд, ки Имомқулихон ба он ҷо лашкар нақаша бошад. Таърих лашкаркашиҳои ӯро ба Марву Ҳисор, Балху Бадахшон Самарқанду Хучанд, Ҳироту Нишопур ва Тошканд дар ёд дорад. Ин лашкаркашиҳо бо хунрезихову ғоратгарихои мудҳиш ба анҷом мерасиданд. Дар яке аз чунин лашкаркашиҳо, ки сӯи Тошканд сурат гирифта буд, писари Имомқулихон бо номи Илёсхон кушта мешавад. Ӯ ба

¹ Адрес для корреспонденции: Кушматов Абдували – доктор исторических наук, профессор ТНУ; тел. 919666917

Куръон қасам ёд мекунад, ки он қадар хуни одамро бирезад, ки бо рикоби аспаш баробар шавад. Бо қўшуни зиёде ба Тошканд омад ва баъд забти он 110 ҳазор касро ба қатл расонид. Ривоят мекунад, ки рӯҳониён раддияи қасами ўро ёфтанд, вагарна боз чандин ҳазор чон қурбон мешуд. Ўро аспасавор ба ҳавзе дароварда ҳавзро аз об чунон пур мекунад, ки об ба рикоби аспаш мерасид ва ба болои об хуни маклутони зиёдеро рехтанд, то он болои обро печонда гирифт ва ба рикоби аспаш Имомқулихон баробар шуд ва ин гӯё радди қасамаш мегардаду куштор қатъ мешавад. Вале соли набуд, ки ў ба вилояте лашкар накашад. Ниҳоят ў кўр мешавад ва соли 1642 ба Ғолиқони писараш Нодирмуҳаммад (1642-1645) аз тахт даст мекашад. Дар ин солҳо мубориза барои тахту тоҷ торафт вусъат меёфт ва дар охир ҳокимият ба дасти Абдулазизхон (1645-1680) писари Нодирмуҳаммад гузашт. Нодирмуҳаммад ҳокими Балх эълон гардид, аммо дар асл ин барои ў бадарғае беш набуд. Ў аз ин вазифа даст кашида сафари Ҳичоз пеш мегирад ва дар соли 1651 дар роҳ вафот мекунад. Субҳонқулихон (1681-1702) солҳои дароз рақибии асосии бародари худаш Абдулазизхон ба шумор мерафт ва охир соли 1680 Абдулазизхон ба Ғолиқони бародараш Субҳонқулихон барои муттамарказонидани ҳокимият ҳатто ҳукуку салоҳиятҳои баъзе ҳокимони маҳаллиро васеътар кард. Акнун ба қорҳои дохилии онҳо камтар даҳлат мекард. Аз ин рӯ, қанғҳои дохилий –байни ҳокимияти марказию маҳаллий то андозае суст гардид.

Авзои сиёсӣ иҷтимоӣ дар замони Сайиди Насафӣ (1618 – 1707) дар сарчашмаи муҳими таърихӣ ин давра асари Муҳаммадамини Яроқчӣ- Сӯфиёни Бухороӣ «Муҳит-ут-таворих» иттилооти хубе оварда шудааст. Муаллифи ин китоб шарҳи воқеаҳои таърихро аз давраҳои қадим сар карда, то нимаҳои асри XVII оварда мерасонад ва дар аҳди салтанати Қониён, (Аштархониён) ба таври муфассал таваққуф мекунад.

Аз таълифоти дигаре, ки дар ин давра ба вуҷуд омадаст, асари Муҳаммадҷусуфи Муншӣ «Таърихи муқимхонӣ» мебошад. Дар ин асар асосан таърихи давраи Қониён то соли 1704 тасвир ёфтааст. Ниҳоят, муҳимтарин асари таърихӣ ин давра «Убайдуллонома»-и Мирмуҳаммадамини Бухорист, ки қомилан ба давраи ҳукмронии Убайдуллохон бахшида шуда, воқеоти солҳои 1702-1711ро фаро гирифтааст.

Субҳонқули Баҳодур (Субҳонқулихони Аштархонӣ) (1685-1703), соли 1676 дар номаи худ ба унвони шоҳи Русия Алексей Михайлович Романов худро хони Балх муаррифӣ карда, ҳудудҳои қаламрави хонияро зикр менамояд ва номи Душанберо ҳам ёдовар мешавад, ки он солҳо ба қаламрави хонигарии Бухоро дохил мегардид. Соли 1703 номи Душанбе аз қониби муншӣ Амини Бухороӣ низ зикр карда мешавад. Яъне ҳанӯз дар асри XVII Душанбе ба ҳайси маркази маъмурию сиёсӣ маълум будааст.

Ба ивази ин мустақилият ҳокимони Балху Тошканд ва Фарғона ба тақвияту таҳкими мулкҳои худ пардохтанд. Вале онҳо ҳокимияти олии Аштархониро эътироф мекарданд. Баъди Субҳонқулихон ба тахт Убайдуллохон (1702-1711) нишаст, ки қанғҳои ў аз доираи Самарқанду Тирмизу Ҳисор берун намебаромад. Маҳз аз ҳамин рӯ, Маҳмуд – ҳокими Балх худро мустақил эълон кард. Дар давраи Абулфайзхон (с.1711-1747) Хива, Тошканд, Хўканд ва Балх аз итоати Аштархониҳо тамоман берун шуданд. Осиёи Вусто баъди ғорату кушторҳои Исмоили Сафавӣ бори дигар ба ҳучуми хориҷӣ дучор гардид. Эрон қисми қануби Осиёи Вусторо то Бухорою Хоразм забту тороҷ намуд. Соли 1747 дар қануб давлати феодалии Афғонистон таъсис ёфт. Давлати Аштархониҳо аз байн рафт.

Шӯришҳои халқӣ дар давраи Аштархониҳо дар давраи салтанати Аштархониҳо дар марзҳои тоҷикнишини Осиёи Марказӣ шӯришҳои зиёди халқӣ ва феодалий сар мезаданад. Аз ҷумла, соли 1703 дар Ҳисор хуруҷи қалони халқии зидди феодалий ба вуқӯъ пайваст. Ин шӯриш бар асари қанғи байни ду феодалий – Муҳаммадраҳимбий ва Утқан сар зад. Утқан яке аз саркардаҳои ўзбекии маҳаллий ба шумор мерафт ва яке

аз қалъаҳои водии Ҳисорро забт намуда, ба ҳокимияти марказии Аштархониҳо итоат кардан нахост. Хони Аштархонӣ Абулфайзхон (1711-1747) бо сардории Муҳаммадраҳимбӣ зидди Уткан лашкар фиристод. Вале кори ин фиристода омад накард. Бухороиҳо қафо нишастанд. Шаҳри Ҳисор зери тасарруфи Уткан монд. Муковимати ин ду феодал вазъияти сиёсӣ ва иқтисодии Ҳисорро муташанниҷ гардонид. Уткан бағорат, толону торочи беибои аҳоли даст зад. Ҳисориҳо аз хони аштархонӣ имдод пурсиданд, инчунин изҳор карданд, ки аз беқудратии хон аҳолии Ҳисор байни ин ду ҳокимиятталаб доимо дар азоб мебошанд. Вакилони хон аз ин шикоят ба ғазаб омада, ба қониби намояндагони мардуми Ҳисор шамшер кашиданд. Маҳз ҳамин қазия боиси сар задани шӯриши аҳолии Ҳисор гардид. Шӯришгарон ҳам Муҳаммадраҳимбӣ ва ҳам Утканро аз Ҳисор ронданд. Чанд вақт ҳокимиятро дар дасти намояндагони худ нигоҳ доштанд, вале ахиран бо ризоияти умум ҳокими фиристодаи хонро пазируфтанд. Ин шӯриш чашми давлатдорони замонаро саҳт тарсонд. Пас аз ин Ҳисор муддати қариб 50 сол ҳамчун давлати мустақил боқӣ монд. Баъди шӯриши Ҳисор соли 1713 Самарқандро низ шӯриш фаро гирифт. Сабаби асосии шӯриши Самарқанд, бедодгариҳои Фарҳодбӣи аштархонӣ ба шумор мерафт. Ӯ чун золиму хунхори ҳарис дар байни мардум ном бароварда буд. Ба ҳар гуна баҳонаю сабаб аз аҳоли зуд-зуд хироҷ мегирфт. Ин сиёсат аҳли заҳмату хунарро хонахароб гардонид. Точирон ва ҳатто қисми мансабдорони давлатӣ аз рафтори ӯ норизой изҳор мекарданд. Маҳз ҳамин беадолативу бедодгариҳо боиси сар задани шӯриши халқӣ гардиданд.

Вале шӯриш бенатиҷа анҷом ёфт. Мардум ба Абдулфайзхон шикоят бурданд, вале ҳамон соли 1713 аз вазифа сабуқдӯш гардид. Ба ҷойи ӯ Муҳаммадраҳимбӣро ҳокими Самарқанд таъин карданд. Ин ҳоким ҳам аз ҳукмрони пештарааш фарқе надошт. Аз ин рӯ, соли 1714 самарқандиҳо боз шӯриш бардошта, шаҳрро ишғол карданд. Муҳаммадраҳимбӣ ба Бухоро гурехт. Ин дафъа ба вазифаи ҳокими Самарқанд Нодирбӣи мангитро таъин карданд. Ин ба даврае рост меомад, ки аксарияти мулкҳои аштархониҳо тадриҷан соҳибистиклол мегардиданд. Аз ҷумла Самарқанд ҳам зоҳиран тобеи Бухоро, вале дар асл мулки мустақил ба шумор мерафт. Аз ин истифода карда, соли 1717 Фарҳодбӣи Самарқандро ишғол менамояд ва аз самарқандиҳо қасос гирифтани мехоҳад. Ӯ чунон зулму тааддӣ зиёдро ба мардум раво дид, ки соли 1720 мардуми самарқанд аз нав исён бардошта, Фарҳодбӣро аз тахт сарнагун карданд ва соли 1722 ба қатл расониданд. Солҳои пасин чунин шӯришҳо дар минтақаҳои гуногуни тоҷикнишин ба вуқӯъ омаданд. Масалан, солҳои 1708-1714 дар Бухоро, соли 1719 дар Балх, соли 1746 дар Тошканд шӯришҳои калони халқӣ сар заданд.

Миробид Сайидои Насафӣ яке аз бузургтарин шоирони нимаи дуввуми асри XVII, ибтидои асри XVIII мебошад. Мутобиқи иттилооти осори таърихӣ шоир ҳамасри хонҳои аштархонӣ – Абдулазизхон (1645-1680), Субҳонқулихон (1680-1702) ва Убайдуллохон (1702-1711) буда, дар осори худ авзои сиёсӣ ва иҷтимоии замона ва зиндагии мардуми оддӣ, хунармандону косибонро равшан инъикос намуда, ҷузъиёти истисмори низоми феодалиро ошкор намудааст. Мавсуф рӯзҳои тира ва мудҳишро, ки истибдоди феодалӣ ба сари оммаи заҳматкаш оварда буд, бо чашми худ дидааст. Академик А. Мирзоев яке аз аввалин муҳаққиқони осору рӯзгори Миробид Сайидои Насафӣ мебошад. Мавсуф дар бораи вазъи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсии Мовароуннаҳр дар ин давра менависад: «Вазъи иқтисодии мамлакат, ки ҳанӯз аз асри XV – аз вақти кӯшода шудани роҳи баҳри ба Ҳинд аз манфиатҳои тичорати ҷаҳонӣ маҳрум монда буд, ба тағйироти сиёсии ибтидои асри XVI яъне дар баробари аз тарафи Муҳаммад Шайбонихон забт шудани Мовароуннаҳр, боз ҳам бештар оқиб рафт» [5].

Шиддат гирифтани ихтилофоти дохилии хонигарии Бухоро, бояд рафтани зулму истибдоди доираҳои ҳукмрон дар асрҳои XVII –XVIII боиси норозигии доираҳо ва табақаҳои васеи аҳоли гардида буданд. Бесабаб набуд, ки Сайидои Насафӣ тавонист

дар ашъори худ орзӯю омол ва мушкилоти зиндагии хунармандону косибон, аз қабилӣ бофанда, кулол, кафшдӯз собунпаз, рангрез, чармгар ва ғайраро таҷассум намояд. Дар бораи аҳволи бади аҳолии Мовароуннаҳр ва вазъи нугувори иқтисодии минтақа яке аз сайёҳони рус-Пазухин, ки бо супориши подшоҳи рус ба дарбори Бухоро омада буд, қайд намудааст, ки ... дар Бухоро, Балх, Хева ғалла зиёд кишт намешавад, то вақти ҳосили соли оянда фақат дар хонаи баъзе одамон ғаллаи зиёдати боқӣ мемонад» [6]. Тадричан дар нимаи асри XVII харобӣ ва таназзули хоҷагии деҳқонӣ баргараф гардида, афзоиши аҳолии шаҳрҳо ва рушди иқтисодии онҳо оғоз мегардад. Ҳамзамон барои беҳтар гардидани вазъи иқтисодии давлати Аштархонӣ чанғҳои ғоратгаронаи Имомқулихон (1611-1642) ба кишварҳо ва сарзаминҳои ҳамҷавор мусоидат намуданд.

Дар бораи рушди нисбатан устувори шаҳрҳо ва тараққӣ ёфтани соҳаҳои асосии иқтисоди шаҳрҳои он замона ашъори Сайидои Насафӣ шаҳодат медиҳанд, ки шоир дар асари «Шахрошӯб»-и худ дар бораи 212 соҳаҳои гуногуни хунармандӣ, касби косибӣ хабар медиҳад [6].

Хусусияти дигари ҳаёти сиёсии давлати Аштархонӣ шиддат гирифтани зиддият байни ҳукумати маркази хонӣ ва ҳокимону заминдорони маҳаллӣ мебошад, ки дар нимаи дуввуми асри XVII хеле зиёд шуда буд. Дар аксари маврид вусъат гирифтани мухолифот байни дарбори хонӣ ва ҳокимони маҳаллӣ боиси ба ҳоки Мовароуннаҳр ҳамла намудани қabilaҳои бодиянишин мегардид. Чунончи дар замони ҳукмронии Нодирмуҳаммад (1643-1645) қabilaҳои қазоқ то ба Хучанд расида, ба ғоратгарӣ машғул буданд. Чанғҳои дохилӣ ва парокандагии сиёсии кишвар пояҳои иқтисодии кишварро заиф менамуданд. Чунин вазъият на танҳо ба аҳволи оммаи халқ таъсири манфӣ мерасонид, балки ҷавобгӯи манфиатҳои табақаҳои болоии заминдорони калон набуд. Мутобиқи маълумоти Абдурахмони Таъле «Сабаби бад гардидани сатҳи зиндагӣ, ки натиҷаи вазъи ба амаломандаи бесару сомони буд, балки паст гардидани сатҳи даромад ва музди табақаҳои низомӣ бошад, аз тарафи дигар даъвои беасоси пешвоёни қabilaҳои бодиянишин буд, ки қисми зиёди сарзамини Мовароуннаҳрро замини меросӣ доништа, ба ғайр аз андозу хироч, ба ҳазинаи давлат дигар чизе пардохт намекарданд [4]. Душманони давлат ақида доштанд, ки бад шудани аҳволи мардум боиси авҷ гирифтани норозигӣ ва ба муқобили ҳукумати хонӣ даст ба ошӯб задани мардум мегардад. Хусусияти дигари ин давра тохтутози бешумори хоричиён аз қабилӣ Хоразмиён, Эронӣ ва Теуриёнӣ Ҳинд ба минтақаҳои гуногуни Мовароуннаҳр ва Хуросон буд. Масалан, дар солҳои 1655-1662 хони Хоразмиён Абдулғозихони Урганҷӣ мутобиқи маълумоти Муҳаммадюсуфи Муншӣ, 18 маротиба ба Бухоро тохтутоз намуда, бухорӣро ба ҷон расонида буд [10].

Шоҳҷаҳон ҳокими Ҳинд (1628-1659) аз мақсади забт кардани минтақаҳои соҳили чапи Амударё ва ҳатто Мовароуннаҳр ҳеҷ гоҳ даст нақаша буд. Дар нимаи асри XVII ду писари ӯ Аврангзеб ва Муродбахш бо лашкари зиёд ба Балх омада, то дараҷае хоҷагии кишоварзии минтақаро хароб карда буданд, ки мардуми маҳаллӣ гурӯҳ-гурӯҳ аз Амударё гузашта, дар Мовароуннаҳр паноҳ меҷӯстанд. Бо вучуди чунин авзоъ муборизаи дохилисулолави Аштархонӣ боиси заволу харобии кишвар мегардид. Зери таъсири исёнҳои пай дар пайи доираҳои васеи аҳолии муборизаҳои марказгурези ҳокимон ва заминдорони калони маҳаллӣ ва лашкаркашиҳои қabilaҳои бодиянишин боиси заиф гардидани ва аз байн рафтани ҳокимияти Аштархонӣ гардид. Сайидои Насафӣ чунин вазъияти нугувори хонҳову ҳокимонро мушоҳида намуда, хитоб карда буд:

Дар талоши салтанат афтоданд аз пай халқ,

То агар ин аст олам, сарнагун хоҳад шуда.

Умуман Сайидои Насафӣ дар давлати феодалии хонии Бухоро нахустин шоирест, ки ошкоро ба ҳимояти аҳли меҳнат бархоста, соҳти феодалиро саҳт танқид кардааст. Вай ҳамчун шоири соҳибистеъдод, ифодакунандаи орзӯву омили табақаҳои меҳнатии

аҳоли, алалхусус хунармандон баромад кардааст. Аҳли меҳнат ва баёни кайфияти он дар эҷодиёти ӯ мақоми марказӣ дорад.

Сайидои Насафӣ бузургтарин шоири асри XVII, гузашта аз ин, шоири ғинобу (лирик) нисбат ба ҳамаи шоирон, шоирони ғинобу аз ҳама пештар ва дақиқтар дарди ҷомеаро эҳсос мекунад.

Сайидои Насафӣ аз ҷумлаи чунин шоирон, бинобар ҳамин ӯ дар ғазалҳову қитъаҳояш, маснавиҳояш авзои сиёсӣ – иҷтимоии он замонаро бо тамоми назокатҳояш (қираҳояш) инъикос кардааст. Ҳеҷ шоири асри XVII мисли Сайидои Насафӣ авзои замонашро инъикос накардааст.

Сайидои Насафӣ халқи худро бисёр дӯст медошт. Ӯ на фақат ба маҳсули адабии худ, балки шахсан ҳам афтодагон ва мазлумони бечораи ватанашро то метавонист, ҳимоят мекард:

Ҳар кучо афтодае, бином ба сар ҷо медахам,
Хори ин саҳро гӯли, рӯй сабад бошад маро.

Шоир дар осораш қасидаҳои хешро на ин ки ба подшоҳон ва аъён ашраф, балки ба камбағалон, пешаварон ва деҳқонон бахшида ҳаёти ин гурӯҳи аҳолиро хеле хуб тасвир кардааст. Дар асарҳои ӯ бештар аҳли пешаҳои косибӣ хунармандии шаҳрҳо тавсиф шудаанд. Дар байни асарҳои ӯ мавқеи муҳимро «Баҳориёт» («Ҳайвонотнома») ишғол мекунад. Шоир дар ин асари худ дар тимсоли ҳайвонот симои намояндагони табақаҳои мухталифи ҷамъияти феодалиро тасвир намуда, чунин ақидаеро пеш меорад, ки одамони меҳнатӣ, агарчӣ дар назар чун мурчагон ба зерӣ по афтодаанд, дар амал аз ҳама болотаранд ва агар онҳо иттифоқ кунанд, қавитарин душманро ҳам мағлуб карда метавонанд» [3]. Бад- ин тарик, Сайидои Насафӣ дар ифодаи ақидаҳои пешқадами иҷтимоӣ ва таблиғи ғояҳои инсониятпарварона аз муосирони худ басо пеш гузаштааст. Дар шеърҳои халқи меҳнаткашро ситоиш карда, бартарии онро аз дигар табақаҳои ҷамъият таъкид менамуд, бо ҷасорати тамоми изҳор мекард, ки иқтидори аҳли меҳнат дар иттиҳод аст, синфи ҳокимро ба ҷаҳолат ва бераҳмӣ гунаҳкор карда, ба зерӣ тозиёнаи саҳт мегирифт.

Дар маҷмӯъ метавон чунин натиҷа гирифт, ки замони Сайидои Насафӣ аз давраҳои ноорому номуназзамии сиёсӣ иҷтимоии Мовароуннаҳр буд ва ин номуназзамӣ ба пешрафти ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ бетасир намонд.

Адабиёт

1. Асари Муҳаммадҷосуфи Муншӣ Таърихи Муқимхонӣ (История Муқимхана), Муҳамед Юсуфа-Мунши. Муқимхоновская история (Таърих-и Муқимхони) Муҳаммад Юсуфа Мунши, пер. с тадж. с предисловием, примечаниями и указателями. Ташкент, 1957.
2. Асари Муҳаммадҷосуфи Муншӣ. Таърихи Муқимхон, Рукопись № 9273 л 29; -37-227 ин-т, Востоковедения АН Республики Узбекистан
3. Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон. Охири асри миёна ва давраи нав. Китоби дуум. – Душанбе, 1985. - с. 83.
4. Иқтибос аз История таджикского народа, том 4, - Душанбе: Дониш. -2010, с 186
5. Иқтибос аз Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. - Сталинобод нашриёти давлатии Тоҷикистон 1947. - с.8.
6. Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. -Сталинобод: нашриёти давлатии Тоҷикистон Сталинобод. 1947. С8
7. Мирзоев А. Сайидо и его место в истории таджикской литературе. - Сталинабад, 1954. –с.10.
8. Мирмуҳаммадамини Бухорӣ. «Убайдуллонома», рукопись, № 1532, л. 9, 32а, 105а, 170а, 209 б 1916, 3 (ин-т востоковедения АН Республики Узбекистана,

Убайдулла–намэ, соч., Мир Мирмухаммед Амина Бухари. Убайдуллонаме, пер. с тадж с предисловиям проф. А. А. Семёнова. -Ташкент., 1957

9. Мирмухаммадамини Яроқчӣ. «Мухит-ут-таворих» // собрания восточных рукописей АН Республики Узбекистана, т. 1,- Ташкент 1952, с. 43.

10. Мухаммадйосуфи Муншӣ. Таърихи Муқимхонӣ, пер. с тадж., примеч. Указ. Ташкент, 1975. -с. 1823

11. Таърихи Сайид Рахим: Рукопись № 2731 л. 201-220/ин-т востоковедение АН Республики Узбекистана.

НАЗАРЕ БА ЗАМОНИ САЙИДОИ НАСАФӢ КУШМАТОВ А.

Замони зиндагӣ ва фаъолияти адабии намояндаи номии адабиёти классикии тоҷик Миробид Сайидои Насафӣ (1618- 1707) аз давраҳои нооромии сиёсӣ дар Мовароуннахру Хуросон буда ва ин давра дар навиштаҳои олимони аз дидгоҳҳои гуногун ба қалам омадаанд

Дар чараёни омӯзиши муқоисавии сарчашмаҳои хаттӣ бисёр саҳифаҳои сиёсии баҳсталаби ин давра бо тақия гузориши сарчашмаҳои хаттии нав ба даст омада равшану натиҷагирӣ шудааст.

Калидвожаҳо: аштархонӣ, сиёсӣ, кӯчӣ, таърихнависон, Сайидо, вазъияти таърихӣ, косибон, доираҳои ҳунармандӣ.

НЕКОТОРЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ЭПОХУ САЙИДО НАСАФИ КУШМАТОВ А.

Эпоха, в которой жил и творил Миробид Сайидо Насафи (1618- 1707 гг.) - один из самых неустойчивых периодов в политической истории Мавераннахра и Хорасана. Это был период упадка экономики и культуры.

В статье, на основе новых сведений письменных источников, характеризуется политическая жизнь эпохи Сайидо Насафи.

Ключевые слова: аштарханиды, политическая, кочевники, историки, Сайидо, ремесленники, ремесленнические круги.

A LOOK TO THE ERA OF SAYIDO NASAFI KUSHMATOV A.

The era of the great poet Mirobid Sayido Nasafi (1618-1707) is one of the unstable historical periods in the history of Maverannahr and Khorasan. With the advent of the Maverannahr dynasty of the Ashtarhanid dynasty (1599-1756) in the political arena of Maverannahr, instability in political life was again exacerbated. In the works of historians, this period is interpreted differently.

In the process of comparative study of the written sources of this period, we can do new things about the situation of the Sayido Nasafi era.

In the article, based on newly published written sources, new conclusions were drawn about the era of Sayido Nasafi.

Keywords: Ashtarhanids, political, nomads, historians, Sayido, historical situations, artisans,

УДК: 8 тадж. 1 +371. 01

**СОЦИАЛЬНЫЕ НОРМЫ В СИСТЕМЕ ДВОРЦОВОЙ КУЛЬТУРЫ
И ГОРОДСКОГО ДЕМОСА В ЭПОХУ САЙИДО НАСАФИ**
ДОДХУДОЕВА Л. Н.¹

В культурной жизни эпохи Сайидо Насафи, как известно, значительно активизировалось творчество городского демоса. Характер литературы эпохи ХУ11-первой половины ХУ111вв. определяла уже не придворная поэзия, а творчество выдающихся мастеров ремесленных кругов, многие из которых представляли различные виды креативной индустрии: ткачество, каллиграфию, золотое шитье, портновское, парфюмерное и ювелирное дело, торговлю и др. Именно ткач-бунтарь Сайидо, подвергавший критике существующие нравы, социальные и нравственные устои социума, как никто другой, смог развить жанр *шахрошуб*, сфокусированный на описании деятельности и быта своих собратьев по ремеслу. Тем самым своими смысловыми, содержательными и формальными экспериментами он значительно расширил статус мастера в системе культуры ХУ11-ХУ111вв.

На Среднем Востоке едва ли не каждый феодал в подражание государю собирал вокруг себя образованных людей (врачей, архитекторов, ученых, поэтов, каллиграфов, художников и т. д.), которым оказывалось особое внимание, делались заказы. При царских дворах и художественных кругах вельмож процветала именно светская культура, которую чаще называют профессиональной, поскольку данные центры (китабхане-академия) выполняли роль специализированных художественных школ, в которых готовились квалифицированные мастера.

В своем сочинении «Маджма-ун-навадир» или «Чахор макола» Низами Арузи Самарканди (X11в.) писал, что величие царя зависит и от важности существования при нем четырех групп людей, таких как писатели-секретари, поэты, астрономы и врачи. Согласно высказываниям Низами Арузи, стойкость государства связана с дабирами, а слава царя - с поэтами, порядок в государстве - с астрономами, здоровье - с врачами. Именно поэтому эти специалисты должны быть приближены к царю, советам которых он обязан прислушиваться во благо не только собственной персоны, но и государства. Он приводит обширные сведения о важности их деятельности и указывает на необходимость создания условий для развития их деятельности [1].

И хотя среди придворных мастеров Низами Арузи не назвал художников, архитекторов и других ремесленников, с полной уверенностью можно говорить, что престиж и слава государя были связаны и с представителями различного рода художеств, которые своим творчеством содействовали прокламации власти царя средствами каллиграфического, визуального искусства.

Культура Среднего Востока развивалась в двух основных направлениях: дворцовая, т.е. профессиональная, народная и популярная культура за пределами дворца [2, 3]. В литературе, существовали также две линии развития творчества: еретическое и вольнодумное, которые, в конечном итоге, сблизились. Дворцовое

¹ Адрес для корреспонденции: Додхудоева Лариса Назаршоевна - доктор исторических наук, заведующая отделом этнографии Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. 734025 Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Рудаки 33, тел. 223 17 42.

искусство, несмотря на свой ярко выраженный светский характер, могло и не отражать передовые идеи эпохи [2] и наоборот - свободные мастера кисти и пера, как например, Сайидо, способны были предвосхищать события, представлять передовые идеи своего времени и быть новаторами тех тенденций, которые получают свое развитие, в дальнейшем, и при царском дворе.

В обязанности придворного мастера вменялась «дворцовая служба настроения», восхваление государя, «эстетизация действительности», как отмечает З. Ворожейкина. Он должен был заботиться об увеселении духа правителя, создания для него психологического комфорта [4].

Однако, по мнению автора «Кабуснаме» Кей Кавуса ибн Искандара (XI в.) деньги, полученные за службу царям, подобны цветам: они прекрасны, но недолговечны. [5]. Это свидетельствует о достаточно сложном положении мастера при дворе, нередко вынужденного искать другого покровителя из-за роспуска мастерских или нехватки денег, находиться в немилости или быть преданным анафеме за несвоевременное исполнение своих обязанностей.

Придворные мастера принадлежали, несомненно, к социальной элите, в то время как художники-рабы или простые ремесленники получали весьма скромные пайки, о чем свидетельствуют документы [6]. В тоже время патронаж позволял в определенной мере решить и проблему безработицы.

Придворные художники, несомненно, составляли главный костяк профессионального искусства, художественного центра метрополии. Художественные школы при дворе как бы фильтровали все существующие на данный момент течения, которые проникали сюда через привлечение мастеров из провинций или других стран. Таким образом, мастера активно участвовали в развитии и пропаганде всех изменений в идеологии государства посредством разработки сложнейших, порой весьма прихотливо построенных иконографических схем и эмблематических дополнений.

Несмотря на все превратности судьбы, которые преследовали любого придворного мастера, служба у частного патрона позволяла художнику если и не порвать с традицией, то значительно модернизировать ее. В цеховой ремесленной корпорации, основанной на стабильном, традиционном производстве, воспринимать и реализовывать творческие оригинальные идеи и инновации было гораздо сложнее.

Отдельные исследователи средневековой культуры полагают, что творчество для самого художника на самом деле было молчаливой молитвой. Вероятно, это обстоятельство может объяснить анонимность многих дошедших до нас произведений. Автор никогда не считал себя создателем, а скорее представлял себя инструментом в руках главного творца - бога, даровавшего ему талант и вдохновение [7, 8]. Вместе с тем некоторые авторы, например, Кази Ахмад (XVI в.), говоря о творчестве великого мастера Камаладдина Бехзада, утверждал, что «волос его калама благодаря мастерству, душу давал неодушевленной форме [9], что указывало на значимость творчества художника, сравнимого с «божественным откровением».

Большинство мастеров жили и умирали в полной безвестности, если не считать тех из них, кто удостоился чести быть упомянутым в мифах и легендах, средневековых трактатах, которые создавались самими живописцами, каллиграфами или же историками, сохранившими в своих сочинениях отдельные имена творцов. Для художника древности и средневековья самореализация происходила не через персональную славу, а через творческое вдохновение, данное божеством. Однако возможности подобного самовыражения были ограничены.

У мастера практически не было альтернативы: исполнять ли заказ патрона, цеховой организации или заботиться о своей индивидуальной манере. Только в пределах заказа хозяина или совместного труда в профессиональной корпорации, которые обеспечивали его необходимыми материалами, в разной степени была возможна творческая самореализация. По этим же причинам лучшие таланты стекались или

сгонялись именно в большие художественные центры, которыми в основном являлись города, где можно было найти средства для существования и творческой деятельности.

Финансовое содержание творческих работников (музыкантов, художников, ремесленников и др.) основывалось на различных формах частного покровительства (меценатства), цеховой коллективной защиты профессиональных интересов. Существовало несколько других групп людей творческого труда. Отдельные мастера, музыканты, поэты, состояли на службе при дворах элиты, среди которых самые знаменитые обладали относительной самостоятельностью. Другие являлись членами производственных корпораций, обслуживавших людей среднего достатка. В суфийские ордена входили равным образом музыканты, возможно, иногда ремесленники.

Между различными объединения творческих работников не существовало жестких границ. Мастера могли переходить из одной группы в другую в зависимости от сложившихся обстоятельств и, прежде всего, характера заказов и приглашений, в том числе и ко двору.

В структуре средневекового города существовали различные профессиональные объединения мастеров, которые обслуживали разнообразные потребности города: от массовых празднеств до узкого круга высоко образованных интеллектуалов и знатоков.

В Средней Азии существовала своя особая система ремесла. Мастера объединялись в организации типа средневековых ремесленных цехов со своим *рисола* (уставом). Они имели собственную выборную администрацию, обычаи и обряды, устраивали праздники и собрания. В цеховые организации, помимо основных корпоративных членов, могли входить мастера, находившиеся на службе при дворе, независимые ремесленники, и работавшие у них наемные мастера.

Члены цеха были связаны между собой производственными отношениями, а нередко и семейными узами, т. е. экономически и социально. Проживание мастеров одной и той же специальности в гузарах способствовало и укреплению территориальных связей. Членом корпорации мастеров мог быть только тот, кто прошел полный курс обучения и получил от своего мастера разрешение на самостоятельное занятие ремеслом.

Дворцовые мастерские обычно располагались во дворце, казенных зданиях, высокопоставленных чиновников (первого министра *кушбеги* или второго административного лица *закотчи*), в домах вельмож и содержались на средства правителя. Во главе мастерских стоял *устокор*

Элитарная продукция создавалась в придворных библиотеках-академиях (*китабхане*) царской семьи, светских феодалов, городских частных мастерских. Китабхана представляла собой культурный институт того времени, сочетавший в себе хранилище рукописей, цех по их производству с соответствующим штатом мастеров. Именно она являлась школой профессионального искусства. Здесь были сосредоточены лучшие творческие силы, деятельность которых определяло развитие искусства в разное время. Фигура *китабдара*, управляющего придворной мастерской, была весьма важной. Он назначался особым указом правителя и обладал широкими полномочиями. Под его наблюдением шел весь процесс создания книги, пополнялась коллекция библиотеки [10]. Здесь же разрабатывались эскизы монументальных проектов, этнографических орнаментов, дизайн ковровых изделий, других произведений искусства.

Продукция городских мастерских была рассчитана не на взыскательный вкус знатного и богатого заказчика, а предназначалась, в основном, для рынка, где ее могли приобрести покупатели с более скромным достатком. Среди каллиграфов - любителей лишь книготорговец избирал профессию писца своей пожизненной профессией, поскольку его труд был всегда и повсеместно востребован.

В частных мастерских разрешалось изготавливать только те изделия, которые не предназначались для аристократических кругов и были рассчитаны на широкий

спрос. Эта продукция реализовывалась на базарах или же скупалась перекупщиками. В этой регламентации изделий нашло отражение не только иерархия самого средневекового общества, но и соревновательный дух, конкурентная способность различных групп патронов. Однако некоторые предприимчивые мастера нередко создавали произведения, недозволенные для продажи на рынке. Они продавали подобные подарочные изделия *иноми* - халаты, попоны, роскошные украшения - в дни подношения эмиру подарков, т. е. тогда, когда хакимы и правители различных областей должны были одаривать своего правителя. Порой частные мастерские выполняли и заказы двора, которые изготавливали из материала заказчика [11].

Можно говорить и о различной динамике работы и мобильности мастеров в корпорациях и при дворе, которые, по всей вероятности, значительно различались. Так, в цеховой организации, где нередко существовало разделение труда, цена изделий, которые были выполнены быстро, стоили значительно дешевле трудоемких. При дворе необходимость выполнить изделие качественно так же мобилизовала художников, заставляя их напряженно работать, чтобы изготовить произведение к установленному сроку. Однако в данном случае авторство, хотя порой и не было указано в конкретном произведении, все же было известно заказчику, хорошо знавшему штат своей академии. В силу этих причин ответственность художника была значительно выше, чем при партнерском сотрудничестве в корпорации.

В организации творческой работы существовал отлаженный механизм социальной защиты. Наименее материально-обеспеченными и незащищенными являлись мастера (музыканты, художники, ремесленники), не входившие в цеховое объединение. Они жили случайными заработками, но не бросали своего ремесла в силу вековой преемственности профессий [12].

Представители разных профессий сотрудничали друг с другом и в работе, и в их традиционно коллективной организации порой наблюдалось полное совпадение ритуалов, таких, например, как *арвохи пир*. Они поддерживали статус цехового сообщества, обеспечивали непрерывность и незыблемость профессиональных традиций, благодаря чему многие художественные центры продолжительное время сохраняли локальные черты собственного стиля. В то же время подобная ситуация со временем привела к нарастанию в культуре таких отрицательных качеств, как консерватизм, разобщенность и порой низкое качество изделий.

Служба мастера при дворе обеспечивалась, видимо, твердым и постоянным заработком. Можно выявить две основные формы оплаты: постоянную в виде систематической выплаты жалования деньгами или натуральными продуктами, а также разовую (подарки, вознаграждения и подношения). Последние могли быть весьма значительными, а их ценность определялась важностью заказа и конкретной ситуацией.

Вероятно, большинство придворных мастеров были выходцами из народной среды, из семей представителей различных профессиональных объединений. Предложение служить при дворе значительно меняло социальные условия жизни мастера и, как правило, творческие установки. Возможно, прав известный художник итальянского Возрождения Джорджо Вазари, говоря о том, что художник, поменявший свой статус, обычно менял свою творческую натуру и желания [13].

Одним из главных жизненных стремлений любого художника было желание выжить. Он мог погибнуть во время вражеских вторжений или быть уведенным в другие страны, далеко от своей семьи, родного города. Статус придворного мастера был своего рода защитой. Титулы, которыми награждали мастеров пера и калама *Зарринкалам* (золотое перо), *Надир аз-заман* (диковинка эпохи) могли быть пожалованы им на всю жизнь или даже наследоваться, однако это не всегда свидетельствовало о творческой удовлетворенности мастера.

Многие художники и ремесленники вынуждены были жить на чужбине. Постоянные завоевания и набеги, переброска людских ресурсов из региона в регион,

где они не имели никаких корней, ощущение бездомности и зависимости от прихоти неизвестного монарха, оторванность от родных мест, неуверенность в завтрашнем дне, отсутствие чувства сопричастности к жизни другого народа, с которым они оказывались по воле захватчика - все это, несомненно, тяготило чужеземных мастеров. Нередко между авторами устанавливались добрые отношения, порой их соперничество приводило к конфликтам

Последнее не было характерно для деятельности тех мастеров, которые творили за пределами двора, о чем свидетельствует наследие Сайидо Насафи. Его отказ служить при дворе, протест, бунтарство, острые разоблачения существующих порядков, интерес к повседневной жизни своих коллег по перу и ремеслу позволяют утверждать, что жизнь и творчество этого мастера по сути содействовали процессу переоценки ценностей, не традиционному взаимодействию нормативной структуры и экспромта, канонической традиции и практической деятельности. С позиций сакрально-культовой сферы дворцовой культуры творчество и личность Сайидо Насафи уже при жизни воспринимались как нечто негативное, но как весьма значительное и значимое иного порядка благодаря силе его творческого духа.

Литература

1. Низами Арузи Самарканди. Собрание редкостей, или четыре беседы. Пер. с персидского С. И. Баевского и З. Н. Ворожейкиной — М. : 1963. С. 68.
2. Литература Востока в средние века. Часть 2. Москва, 1970 . -С. 70;
3. Додхудоева Л. Н. Лидерство в культуре: Центральная Азия в древности и средневековье. Душанбе, 2003. С. 88.
4. Ворожейкина З. Литературная служба при средневековых иранских дворах. // Очерки истории средневекового Ирана. Письменность и культура. Москва, 1989. С. 119.
5. Кабуснаме. Синдбаднаме. Сказки. //Энциклопедия персидско-таджикской прозы . Душанбе, 1986. С. 88.
6. Луконин В. Г. Искусство Древнего Ирана. Москва, 1977. С. 24.
7. Ali W. What is Islamic art? Mafrag, 1996. P. 20;
8. Marani S. The arist's silent prayer. // Ismailli. Canada. December, 2000. P. 41.
9. Кази Ахмад. Трактат о каллиграфиях и художниках . -Москва-Ленинград. 1949. С. 184.
10. Акимушкин О. Ф. Библиотека Шибанидов в Бухаре XVI . // Из истории культурного наследия Бухары. - Вып. 2. Бухара. 1994. С. 15.
11. Гончарова Н. Золотошвейное искусство Бухары. Ташкент, 1986. С. 18.
12. Гаврилов М. О ремесленных цехах Средней Азии и их статуса-рисола. // Известия Средазкомстариса. С. 223-241.
13. Данилова И. Краткая история искусств. - Москва, 1985. С. 228.

МЕЪЁРИ ИЧТИМОЙ ДАР СОХТИ МАДАНИЯТИ ДАРБОР ВА ШАХРВАНДОНИ ДАВРАИ САЙИДОИ НАСАФИ ДОДХУДОЕВА Л. Н.

Бофандаи саркаш Сайидо, ки урфу одатҳои он давра ва бунёди чамъияти ва расму қоидаи шахрвандонро зери танқиди саҳт мегирифт, жанри назми шахрошубро тараққи дод. Бо ҳамин маънӣ вазъияти устоиро дар системаи маданияти асрҳои XVII –XVIII васеъ намуд.

Калидвожаҳо: меъёрҳои иҷтимоӣ, шоир, бофанда, шахр, халқ, вазъият, усто, дарбор, устохона, ҳунарпеша, амал, санъат.

**СОЦИАЛЬНЫЕ НОРМЫ В СИСТЕМЕ ДВОРЦОВОЙ КУЛЬТУРЫ
И ГОРОДСКОГО ДЕМОСА В ЭПОХУ САЙИДО НАСАФИ**
ДОДХУДОЕВА Л. Н.

Ткач-бунтарь Сайидо, подвергавший критике существующие нравы, социальные и нравственные устои социума, как никто другой, смог развить поэтический жанр *шахрошуб*, сфокусированный на описании деятельности и быта его собратьев по ремеслу. Своими смысловыми, содержательными и формальными экспериментами он значительно расширил статус мастера в системе культуры XV11-XV111вв.

Ключевые слова: социальные нормы, поэт, ткач, город, демос, статус, мастер, двор, академия, мастерская, ремесло, практика, художество

**SOCIAL NORMS IN THE SYSTEM OF COURT CULTURE
AND URBAN DEMOS IN THE SAIYDO NASAFI EPOCH**
DODKHUODOEVA L. N.

The weaver-rebel Sayido, who criticized the existing morals, social and moral foundations of society, like no other, was able to develop a *shahroshub* genre, focused on describing the activities and life of his fellow artisans. Thus, by his semantic, content and formal experiments, he significantly expanded the status of a master in the cultural system of the 17th -18th centuries.

Keywords: social norms, poet, weaver, city, demos, status, master, court, academy, workshop, craft, practice, arts

УДК: 881.550 (092)

КАШШОФИ ШОИРИ ХУНАРМАНД
МИРЗО МУЛЛОАҲМАД¹

Ба адабиёти асрҳои ХУI – ХIХ тоҷик то ибтидои асри ХХ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намешуд ва муҳаққиқон дастовардҳои ин давраро нодида мегирифтанд. Пас аз нашри «Намунаи адабиёти тоҷик»-и устод Садриддин Айни на танҳо намояндагони зиёди адабиёти ин давр муаррифӣ шуданд, балки бо даъвати устод Айни як гурӯҳ муҳаққиқон ба омӯзиши амиқи адабиёти доираи мазкур шурӯъ намуданд. Яке аз муҳаққиқоне, ки дар ин роҳ иқдоми қатъӣ ва ҷиддӣ гузоштанд, дастпарварди мактаби шарқшиносии Ленинград Абдулғанӣ Мирзоев буд. Ӯ дар солҳои чилуми асри ХХ дар зимни омӯзиши сарчашмаҳои адабиву таърихӣ бо осори шоири хунарманд Миробид Сайидои Насафӣ ошно шуд, ки мавриди таваҷҷуҳи ӯ қарор гирифт. Ба хусус, шеърҳои ба хунармандон бахшида ва «Шахрошӯб»-и ӯ диққати ӯро ҷалб намуданд.

Бинобар ин, ӯ ба таълифи асари ҷудогона дар бораи ин шоири хунарманд пардохт ва соли 1947 китоби «Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик»-ро ба таъб расонид (1). Китоб таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва хонандагони зиёдро ҷалб намуд ва соли 1954 ба забони русӣ дар тарҷумаи А. Л. Грюнберг ва Ю. П. Верховский низ ҷоп шуд (2). Дар нашри русӣ муаллиф ислоҳот ворид намуда, қисмати «Тавзеҳот»-ро илова кард ва дар бораи 46 адиби асри ХУI тоҷик маълумот сабт намуд.

А. Мирзоев дар муқаддимаи китоб пеш аз ҳама мулоҳизаҳои нодурусти муҳаққиқонро дар бораи Сайидо бо далелҳо нишон дода, вазифаи худро дар таъйини мақоми шоир бар адабиёти он давра медонад. Дар боби аввал дар бораи вазъи сиёсии Мовароуннаҳр дар он давра сухан меравад. Муаллиф таъкид мекунад, ки дар асрҳои ХУ – ХУI вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодии мамлакат хеле бад шуд. Вазъи ногувори сиёсӣ иҷтимоӣ, ҷангҳои дохили байни шайбониҳову сафавиҳо, муҳолифатҳои мазҳабии сунниву шиа ва амсоли инҳо ба ҳаёти фарҳангиву адабӣ низ таъсири манфӣ расониданд. Танҳо дар асри ХУI вазъ бештар шуд ва барои рушди адабиёт заминаҳо муҳайё гардиданд. Муаллиф дар асоси маълумоти сарчашмаи муҳими адабии ин давра тазкираи «Музаккир-ул-асҳоб»-и Малехои Самарқандӣ ба ҷон гирифтани ҳаёти адабӣ ва ривочи робитаи аҳли адабии Мовароуннаҳр дар он ишора менамояд. Дар ин давра адабиёт на дар дарборҳо, балки бештар дар доираҳои хунармандони шаҳрҳо густариш ва раванқ меёбад. Хусусиятҳои асосии адабиёти ин даврро нишон дода, А. Мирзоев ба ривочи сабки ҳиндӣ ишора менамояд ва дар фасли ҷудогона онро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Дар бораи пайдоишу ташаккули сабки ҳиндӣ муҳаққиқон андешаҳои мухталиф баён кардаанд. А. Мирзоев дар ин бора андешаҳои худро баён намуда, далелҳои гуногуни онро нишон медиҳад ва аз ҷумла дар радифи фарҳанги тоҷику форс нақши муҳити Ҳиндро низ муассир медонад. Ӯ бо далелҳои зиёд таъсири сабки ҳиндиро дар осори Сайидо ҳам ба қалам дода, қаробати ӯро бештар бо Соиби Табретӣ таъкид менамояд. А. Мирзоев дар боби «Ҳаёти Сайидо» дар асоси маълумоти сарчашмаҳои адабиву таърихӣ ва осори

¹ Адрес для корреспонденции: Мирзо Муллоаҳмад, вед.науч.сотр. Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан.734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, 33. Тел.: 935550002.

худу шоир шарҳи ҳоли ӯро ба қалам додааст. Дар воқеъ, дар ашъори машғул будан ва дар дарборҳо хидмат накарданаш ва амсоли инҳо ишораҳо кардааст.

Дар боби «Мероси адабӣ» нусхаҳои гуногуни куллиёт ва девони Сайидо, ки дар китобхонаҳои Душанбе, Тошкент, Бухоро, Санкт-Петербург ниғаҳдорӣ мешаванд, тавсиф гардида, хусусиятҳои онҳо муайян карда шудаанд. Муаллиф зарурати омода намудани матни илмиву интиқодии осори шоирро дар асоси нусхаҳои мазкур таъкид кардааст.

Мазмуну мундариҷаи осори шоир дар боби «Эҷодиёти Сайидо» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин боб андешаҳои иҷтимоиву сиёсии шоир дар асарҳои гуногуни ӯ, ба хусус дар маснавии «Баҳориёт» ва ғазалиёти девонаш таҳлил шудаанд. Ҳамчунин андешаҳои ахлоқии Сайидо амсоли кӯшишу қор, хоса хирсу тамаъ, нодониву чаҳолат ва ғайра баррасӣ шудаанд.

Дар фасли «Услуби адабӣ-бадеӣ» А. Мирзоев сабки осори Сайидоро мавриди баррасӣ қарор дода, ихтирооту навоариҳои шоирро дар навъҳои ғазал, мухаммас, қитъа, маснавӣ, рубой нишон додааст. Махсусан, шаҳрошӯби шоир ва услуби он таваҷҷуҳи муаллифро бештар ҷалб намудааст.

Дар асар ҳамчунин масъалаҳои забони осори Сайидо баррасӣ гардида, маҳорати шоир дар истифодаи зарбулмаслу мақолҳои халқӣ, таъбиру ибораҳои маҷозӣ ва амсоли онҳо нишон дода шудааст.

Асари «Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик» на танҳо аввалин таҳқиқоти барҷаста дар бораи шоири хунарманд буда, симои ӯро барқарор менамояд, балки як китоби раҳнамо барои муҳаққиқони таърихи адабиёт ба шумор мерафт. Равиши таҳқиқи муаллиф, ки бештар ба далелҳо ва санадҳои таърихӣ асос ёфта, андешаҳои шоирро дар ҳамбастагӣ бо вазъи сиёсӣ иҷтимоии давр баррасӣ менамояд, хеле ҷолиб буд. Аз ин ҷост, ки китоб таваҷҷуҳи донишмандону хонандагонро ҷалб намуд. Устод С. Айнӣ низ пас аз мутолиаи китоб ба А. Мирзоев нома навишта, тавсия медиҳад, ки дар масъалаи шаҳрошӯб ба маълумоти «Равзат-уссафо» муроҷиат намояд.

А. Мирзоев бо тавсияи устод ба омӯзиши шаҳрошӯб идома дода, соли 1948 дар маҷаллаи Шарқи сурх мақолаеро таҳти унвони «Шаҳрошӯб ва «Шаҳрошӯб»-и Сайидо» ба таъъ мерасонад ва андешаи худро дар бораи пайдоиши ин жанр тағйир медиҳад (3). Дар нашри русии асар ин тағйирот ворид карда шудааст.

Асари А. Мирзоев на танҳо писанди хонандагони тоҷику русзабон гашт, балки таваҷҷуҳи муҳаққиқони хориҷиро ҳам ҷалб намуд. Аз ҷумла муҳаққиқи эронӣ Шаҳиндухти Соней асари мазкурро манбаъд барои ошноӣ бо адабиёти тоҷик дар қарни ХУ11 доништа ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик» соли 1390\2011 дар Техрон ба таъъ расонид.

Китоб бо муқаддимаи хеле муҳтасари Шаҳиндухти Соней оғоз меёбад. Дар ҷилди китоб «мутарҷим доктор Шаҳиндухти Соней» сабт шудааст. Вале дар муқаддима дар бораи чи тавр «тарҷума» шудани асар сухан нарафтааст. Аз мутолиаи асар бармеояд, ки он баргардони озоди матни кириллӣ ба форсӣ аст, на тарҷума аз матни русии асар.

Дар муқаддима одатан ба арзиши асар, зарурати тарҷума ё баргардони он ишора намуда, муаллифи асар, таъриху муҳити офарида шудани он тавзеҳ меёбад. Вале мутаассифона дар муқаддимаи мазкур ин масъалаҳо матраҳ нашудааст. Мутарҷим муаррифии асарро бо эроди зерин шуруъ менамояд: «Сайидо дар шеърӯ адабиёти тоҷик дар Мовароуннаҳр бо даст задан ба ошноизудой ва басту такомули тарзи тоза таҳаввули азимеро дар шеър, ба хусус ғазал падида овард ва бо эътиқодоти исломӣ тафаккуроти он рӯзии оммаи мардуми Мовароуннаҳрро ба намоиш гузошт. Ҳарчанд, мутаассифона, Абдулғанӣ Мирзоев аз ишора ба ин амри муҳим ғалат кардааст ва аз байни ашъори шоир абёте, ки талмеҳи динӣ ва қуръонӣ дорад, ба амдан ё сахван ҳазф шудааст.» (4).

Таъсири ривоёту таълифоти динӣ бар осори адибони асрҳои миёнаи тоҷик амри табиист. Ба хусус дар осори адибоне, ки ба тасаввуф ва мавзуоти динию мазҳабӣ гиришиш доранд, ин ҳолат зиёд ба назар мерасад. Вале Сайидо ба ин гурӯҳ дохил мешавад, зеро ҳадафи асосии ӯ аз онҳо тафовут дорад. Ӯ намоёндаи аҳли ҳунари буда, пеш аз ҳама орзуву омол ва ҳатто тозаҷӯиҳои ҳунариҳои гуногунро бештар тасвир намудааст. Бинобар ин, ҳарчанд дар ашъори Сайидо низ талмехоти қуръониву динӣ мушоҳида мешавад, вале ин хусусияти асосии осори ӯ нест. Бинобар ин зарурати таҳқиқи масъалаҳои марбут ба дину мазҳабро А. Мирзоев дар асари худ матраҳ накардааст.

Масъалаи дигаре, ки дар муқаддима ба он тавачҷуҳи зиёд зоҳир шудааст, шогирди Соиб ба қалам додани Сайидо аст. Дар муқаддима ин матраҳи борҳо таъкид шудааст: «Соиб авҷдиҳандаи тарзи тозаии суҳанварӣ ва Сайидо шогирди мумтози ӯ дар пайравӣ аз устои хеш аст» (5). Қои дигар боз таъкид мекунад: «Пас оҳанги каломи Соиб низ барои Сайидо хуш нишаст ва далели дигаре шуд, то вай татаббуъ аз устои хешро барои худ як асл қарор диҳад.» (6). Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки Сайидо шогирди Соиб буда аз доираи пайравӣ ба ӯ берун нарафтааст. Тавре ки А. Мирзоев дар асар ишора кардааст, дар воқеъ Сайидо ба Соиб тавачҷуҳ дошта ба тақрибан чил ғазали ӯ муҳаммас бастааст. Вале ӯ то охир дар қайди сабки Соиб намонда, сабки хоси худро офаридааст, ки хусусиятҳои он дар асар нишон дода шудаанд. Дигар ин ки Соибро бунёдгузори тарзи нав донишҷӯи муаллифи муқаддима низ муқолиғаомез аст. Худи Соиб фармудааст:

Соиб, чӣ ҳаёл аст, шавӣ ҳамчу Назирӣ,
Урфӣ ба Назирӣ нарасонид суҳанро.

Соиб, нашоштам сару барге дар ин ғазал,
Ин файз аз каломи Зухурӣ ба мо расид (7).

Масъалаи дигари баҳсангез тарҷума ё баргардон будани асар аст. Тарҷума аз як забон ба забони дигар баргардондани асар аст. Вале аз як хат ба хати дигар интиқол доданро одатан багардон мегӯянд. Дар нашри Техрон ин масъала умуман шарҳ наёфтааст ва равиши «тарҷума» ҳам нишон дода нашудааст.

Шаҳиндуҳти Соней равиши баргардони озодро пеш гирифта, ҷумлаҳои А. Мирзоевро ба салоҳиди худ веросторӣ ё таҳрир кардааст. Масалан, аз ҷумлаи зерин дар таҳрири мутарҷим бармеояд, ки С. Айни «Радоиф-ул-ашъор ном асар доштааст: «Айни пас аз он ки дар китоби худ «Радоиф-ул-ашъор» баёзе шомили се муҳаммас ва се ғазал меоварад, чунин менависад...» (8).

Дар асари А. Мирзоев матни аслии ҷумла ин аст: «Рафиқ Айни пас аз он ки дар китоби худ аз «Радоиф-ул-ашъор» ва баёзе се муҳаммас ва се ғазал меорад, чунин менависад...» (9).

Чунин таҳририҳои ноҷо, ки боиси таҳрифи маънои ҷумлаҳо шудааст, дар асар зиёданд: «Агарчи чанд сабоҳии бисёре аз шоирони пешқадам дар заминаи тасаввуф ... баён мекарданд» (саҳ. 105). «Сайидо мавҷуд будани тамаъро дар ҳар кас ва то ҳар мизон рад карда ва мусаммам мегӯяд» (саҳ. 109). «Дар ғазалиёти шоир дасти безътиборро ба пойи хоболуд ташбеҳ гардидааст» (саҳ. 120). «Ҳар чанд Абӯисҳоқи Атъима дар ин бора дастовардҳои ҷадидро матраҳ карда буд, лекин ӯ бо «Канз-ул-иштиҳо»-и худ...» (саҳ. 121).

Одатан хангоми баргардони матн вожаҳои номафҳум дар қавсайн ва ё дар бахши тавзеҳот ва фарҳангу луғот шарҳ дода мешаванд. Ба ин восита ҳам услуби муаллиф боқӣ мемонад ва ҳам матраҳи равшан мешавад. Намунаи худи чунин равиши баргардони «Ёддоштҳо»-и устод Айни мебошад, ки ба кӯшиши Сайидои Сирҷонӣ сурат гирифтааст. Масалан, дар ҷумлаи зерини Айни чанд вожаи барои хонандаи эронӣ номафҳум истифода шудаанд, вале ҳеҷ якеро Сайидии Сирҷонӣ таҳрир накардааст: «Амаки бой «гандумро ба осие бар, хоҳаратро ҳам бар, ки пеш аз тӯй

шуда рафтаниши осиро тамошо карда мо сирф тоҷики ҷумлаи мазкур дар баҳши «Фарҳанги вожаҳои тоҷикӣ» чунин тавзеҳ ёфтаанд:

Амак – аму; бой – арбоб, сарватманд; тӯй – чашн, чашни хатнасурӣ ва арӯсӣ; тайёр – омода ва муҳайё будан.

Ба ҷои вожаи «идиома», ки ҳангоми таълифи асари А. Мирзоев ба маънии таъбир ва ибораи маҷозӣ истифода мешуд, Соней «истилоҳ»-ро ба қор бурдааст, ки дуруст нест. Зеро истилоҳ чӣ дар забони тоҷикӣ ва дар ҷи форсии Эрон асосан ба маънии термин истифода мешавад. Мутаассифона, ғалатҳои имлоӣ дар матни асар зиёд ба назар мерасанд: ашхор (ашхос), худам (худ), хора (хода), саргашт (саргузашт), Кармия (Кармина), гунҷ (лунҷ), Комзе ва Мадан (Комде ва Мадан), Моҳам (Мулам), қор (қол), Хуқандӣ (Хучандӣ), навъдоварӣ (навоварӣ), фоқид (фоқа), гулханд (гулқанд), хомат (қомат), Манқития (Манғития), равост (рабост), пок (ток), хоб (хок)...

Нашри асари А. Мирзоев, албатта, иқдоми хубест барои шиносоии ҳанӯз шинохта нашудааст. Вале мутаассифона, дар баргардони матн равиши дурусту санҷидаи баргардон риоя нашудааст,

Адабиёт

1. Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик, Сталинобод, 1947.
2. Мирзоев А. «Шаҳршӯб ва «Шахрошӯб»-и Сайидо», Шарқи сурх, 1948, № 2, с. 41–42.
3. Мирзоев А. Ганҷи сар ба муҳр (Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик), тарҷумаи Шаҳиндухти Соней, Техрон, 1390, саҳ. 6.
4. Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик, Сталинобод, 1947, с. 2.
5. Садриддин Айни. Ёддоштҳо, ба кӯшиши Сайидии Сирҷонӣ, Техрон, 1362, саҳ. 40.

КАШШОФИ ШОИРИ ҲУНАРМАНД МУЛЛОАҲМАД М.

Ба адабиёти асрҳои ХУI – ХIХ тоҷик то ибтидои асри ХХ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намешуд ва муҳаққиқон дастовардҳои ин давраро ноҳақиқат мегирифтанд. Яке аз муҳаққиқоне, ки дар ин роҳ иқдоми қатъӣ ва ҷиддӣ гузоштаанд, дастпарварди мактаби шарқшиносии Ленинград Абдулғанӣ Мирзоев (1908- 1976) буд ва аз аввалин пажӯҳишгари Миробид А. Сайидо Насафӣ (1618-1707) мебошад.

Дар мақола саҳм ва хидмати академик А. Мирзоев дар омӯзиши замон, осори Сайидо Насафӣ мавриди баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: Сайидо Насафӣ, доираи адабӣ, сарояндаи ҳунармандон, такмилдиҳандаи жанри «шахрошӯб», қошифи шоири ҳунарманд.

ПЕРВЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ПОЭТА - РЕМЕСЛЕННИКА МУЛЛОАҲМАД М.

Наследие классика таджикской литературы Миробиды Сайидо Насафи (1618-1707 гг.) в академическом аспекте не привлекало к себе внимания литературоведов – востоковедов. Творчество Сайидо Насафи имело значительную известность в Мавераннахре и Хорасане, однако его литературное наследие оставалось скрытым сокровищем.

Академик Абдулгани Мирзоев (1908-1976 гг.) является первым исследователем эпохи, жизни и творчества Сайидо Насафи. В статье рассматривается роль и место А. Мирзоева в исследании творчества великого поэта Сайидо Насафи.

Ключевые слова: Сайидо Насафи, литературная среда, воспеватель ремесленников, жанр «шахрашуб», исследователь поэта-ремесленника.

THE FIRST EXPLORER OF THE POET-ARTISAN
MULLOAHMAD M.

Studies literary heritage of the classic of Tajik literature Mirobid Sayido Nasafi (1618-1707) in academic terms did not attract attention of literary scholars - orientalists. Creativity Sayido Nasafi had significant fame in Maverannahr and Khorasan, but his literary heritage remains a hidden treasure.

Academician Abdulgani Mirzoev (1908-1976) is the first researcher of the era, life and work of Sayido Nasafi. The article examines the role and place of A. Mirzoyev in the study of the work of the great poet Sayido Nasafi.

Key words: Sayido Nasafi, literary environment, artisan rider, shahrashub genre, explorer of artisan poet.

УДК: 981. 550 (0, 92)

САЙИДОИ НАСАФӢ - АДИБИ МУМТОЗИ ДАВРОНИ
ТАҲАВВУЛОТИ ИҶТИМОИИ ВАРОРУД
МАҲМАДҶОНОВА М¹., МАҲМАДҶОНОВ О.

Осиёи Марказӣ дар асрҳои XV1-XV11 дар ҳоле қарор доштааст, ки баъди ҷангҳои пайиҳаму шадид, кашмакашҳои торочгарону иғвокорон як навъ сукути иҷтимоӣ ва имконияти рост кардани қомат дар соҳоти мухталифи ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ будааст. Даврони мазкур бевосита ба вазъияти мардум, алаҳхусус кӯшишҳои беҳтар кардани ҳолати иқтисодии худ, ки дар муҳити маънавиву ахлоқии шарқ бо густариши фаҳмиши «меҳнати ҳалол» вобаста аст, таъсир расонида аст.

Яке аз машхуртарин шоирону мутафаккирони асри ХУП Миробид Сайидои Насафӣ дар мероси гаронбаҳои худ пеш аз ҳама мушоҳидоташиро аз замона, хусусиятҳои иҷтимоии он, тавсифи иҷтимоии сохтор ва қишрҳои ҷомеаи муосир, радбаандӣ ва шарҳи намоянадгони қабатҳои иҷтимоии мазкур ифода намудааст. Сайидо ба эҳтимоли қомил дар Бухоро таваллуд шудааст. Дар ҳар сурат, дар муҳити муҳаққиқон зодгоҳи аслии ӯро гоҳ Бухоро ва гоҳи Насаф меҳисобанд, зеро худ мутафаккири адиб дар ин бора маълумоти дақиқ намодааст [7]. Инчунин, тахмин меравад, ки Сайидо аз оилаи таҳсилкарда аммо қамбизоате будааст. Дар ҳар сурат, арҷгузори меҳнат ва қору машғулияте барои ба даст овардани қути ҳалол, ба истилоҳ «қредои ҳаёти Сайидо будааст, ки дар ин бора ӯ борҳо дар ашъораш таъкид менамояд [7]. Шоир танҳо бо адабиёт ва шеърӣ маҳдуд нашуда, дар баробари мардумро бо андарзу тамсилҳои намакин ба роҳи рост ва ахлоқӣ ҳамида ҳидоят намудан, худ мӯътақид ба он будааст, ки бояд инсон дар ҷомеа бо меҳнати муайян ва овардани нафъе барори умум аз тариқи истехсоли ягон намуди неъматӣ моддӣ басар барад. Бинобарин яке аз образҳои дӯстдоштани Сайидо Фарҳоди Кӯҳкан мебошад, ки ҳам меҳнати сангини ӯ ва ҳам ишқи поқу беолоишаш нисбати Ширин аз ҷониби Сайидо пазируфтани буда, шоирро барои офариниши ашъори зебои хондани ҳидоят менамояд.

Фарҳод нола мекунад аз тешаам ҳанӯз
Ояд садо зи турбати ҳампешаам ҳанӯз,
Эй барқ, по манех ба найистони хонам,
Осудагӣ надидаам аз пешаам ҳанӯз [7].

Соли таваллуди Сайидо номаълум ва соли вафоташ 1711 мебошад. .

Истеъдоди хуби шеърӣ хеле барвақт зоҳиршуда ӯро ба мадраса меорад ва ӯ дар яке аз мадрасаҳои маъруфи шаҳри Бухоро ба илмоӯзӣ мепардозад. Сайидо муаллифи девони ғазалиёт ва «Баҳориёт» буда, ӯ яке аз адибони асри миёнагии тоҷик мебошад, ки танқиди замона, ҳокимон ва сарватмандонро мазмуни асосӣ қарор дода, дар таълифоташ мушоҳидаҳои ҳешро аз ноадолатии зиммдорони давр бо тамоми нозуқӣ ҷой додаст ва аз сатҳи иҷтимоияш норозигӣ иброз доштааст. Ғазалҳои ишқии бисёр нозуке низ сурудааст.

¹ Адрес для корреспонденции. Махмадҷонова Муҳиба Талатҷановна - док. филос. наук, зав. отд. Института философии, политологии и права им. Бағоутдинова АН Республики Таджикистан. 734029, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шмидта 42. Тел.: 918877009

Вай дар Бухоро ба таҳсил шуруъ карда, дар яке аз хучраҳои мадрасаи Лаби Ҳавзи Нодир Девонбегӣ маскан гирифта, то охири умр дар он ҷо зиндагӣ карда аст. Ҳангоми таҳсил ба омӯзиши илмҳои фалсафа, ахлоқ, мусиқӣ, бадеъ машғул шудааст. Зиндагии Сайидо Насафӣ ҳангоми таҳсил дар мадраса ва солҳои аввали хатми он нисбатан осудаҳолона мегузашт, зеро он вақт дӯстони ҳунармандаш ба ӯ ёрии моддӣ мерасонданд. Маҳорати адабии ӯ дар ҳамин давра такмил ёфта, беҳтарин осори дилпазиру пурмазмунаш дар ҳамин айём офарида шудаанд. Ашъораш дар байни мардум паҳн гардида, ӯ ҳамчун шоири тавоно ном баровард.

Маҳорати сайқалёфтаи адабӣ ва шӯҳрати ашъораш ӯро ба дарбор мекашад ва Сайидо Насафӣ бо ҳокими Самарканд Раҳимбой робита дошта, аз ӯ кӯмаки моддӣ дидааст. Чунон ки аз тазкираи Малехо маълум мешавад, дастгирии зимомдорони давр зуд Сайидоро дилсард мекунад ва ӯ қарор медиҳад, ки аз арбобони давлат «дасти матлаб» -и худро кӯтаҳ кунад ва аз дари онҳо пояшро ҷанганд.

Сайидо мегуяд, ки кас набояд дар ҷое нишаста интизори рузии муфт шавад ва ин гуна рафторро ба танқид гирифта, надида намояд:

Рӯзӣ насиби кас зи нишастан намешавад,
Бояд ҷу осие зи паи обу дона рафт [7].

Умуман Фарҳод дар фаҳмиши Сайидо таҷассуми қувва ва ҷолоқӣ, сабру таҳаммул, вафодорӣ ба касбу кор, эътимод ба қудрати нерӯи созандаи меҳнату кор, ризқрасонии он мебошад. Дар айни замон, Сайидо дар мавриди ба таври кофӣ қонеъкунандаи талаботу ниёзи заҳматкешон набудани ҳосили меҳнати онҳо аҳамияти ҷиддӣ дода, махсус масъалаи мазкурро таъкид намояд. Дар ин маврид ӯ ба қашшоқии ҷомеаи муосираш ишорат карда, соҳиби музди меҳнат нашудани ахли заҳматро бинобар мавҷуд будани тақсмоти нобаробар дар ҷомеа ишорат дорад [7].

Мо аз касе ба шаҳри худ эҳсон надидаем,
Ҳамчун фасона дар даҳани марду зан шавад.

Шоироне, ки ба зиндагӣ ва ҷамъият робитаи бештаре доштаанд, ба масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва рӯзгори замони худ фаъолон дахл карда, нисбати он ба гунае андешаҳои ҷиддӣ ифода намудаанд. Сайидо Насафӣ аз ҷумлаи ин гуна мутафаккирон аст. Андешаҳои ӯ бештар аз роҳи танқиди иллату нуқсонҳои ҳаёт сурат гирифта, махсусан ба муқобили носозии рӯзгору нооромии муҳит, ҷабру ситами табақаи ҳоким нисбати мардуми меҳнаткеш, беқадрии фазлу адаб ва хори ахли он ва амсоли ин айбу иллатҳои замон равона шуда буд.

Тавре муҳаққиқи эҷодии Зайниддин Восифӣ А. Болдырев овардааст, Сайидо дар жанри махсуси адабӣ «шаҳрошӯб», ки осори адабии марбут ба ҳаёт ва фаъолияти соқинони шаҳр буд, низ забардаст аст. «Шаҳрошӯб» ё «шаҳрангез» ба маънои таҳтуллафзаш - ашъоре, ки шаҳро ба ошӯб меафканад, номи умумии жанри адабиёт, ки ҳанӯз аз даврони Рӯдакӣ сароида шуда, бахшида ба ҷанми кардани аъмоли зимомдорони давр, шаҳриёрон, амалдорон буда, аз ҷумла ситоиши ҳунармандонро дар бар мегиранд. Аввалин ашъори жанри мазкур ба асри 10—11 мансуб ва бо эҷодии Рӯдакӣ, Кисой, Лабибӣ, Махсатӣ вобаста аст, гарчанде рушду нумуи воқеии худро он дар шаҳри асримиёнагӣ ва дар эҷодии Сайфи Бухорӣ (ваф 1504), Дарвешӣ Деҳакӣ (ваф. 1531 ё 1532) ва Сайидо Насафӣ пайдо кардааст.

Инсонро Сайидо чун фарди азияткеш ва ҳаёташро пурдарду ҳасрат меангарад, ки дарди ӯ танҳо дарди ишқ набуда, балки дарди касофатҳои рӯзгор ва иллатҳои муҳити зиндагӣ аст. Дар баробари ин ба андешаи иҷтимоии Сайидо як оҳанги исёнгарона низ ҳос аст, ки рӯҳи исёнгаронаи ӯ ва афкори ҷидди замонро ошқору ниҳон дар ғазалҳои падидор мегардад. Мағзи мундариҷаи ғоявии ғазалиёти Сайидоро мавзӯи шикаст ва норизоӣ аз зимомдорони давр, ҳокимону давлатдори замонаш, ифода намудани оҳанги қавии иҷтимоӣ ташкил медиҳад. Ӯ фаъолнокии иҷтимоиро тарғиб намуда, ба муқобили эътиқод ба қазову қадар мебарояд, фаъолияти иҷтимоӣ, меҳнат, соҳиб шудан ба касбу ҳунарро «қалиди ризқ» меномад. Ӯ аҳамияти «қадами аввал» ё иқдомро дар ҳамаи кор таъкид намуда, фармудааст:

Бегуфтугӯй ризқ муҳайё намешавад,
Ин қуфл бе забони талаб во намешавад [4].

Ба нобаробарии иҷтимоии ҷомеаи муосираш ишора намуда, Сайидо меафзояд, ки кадру қимати мардуми хунарманд ҳеч қадрдон надорад, зеро бо вучуди истехсолгари неъматҳои моддӣ будани хунармандон, нисбати шахсияти онҳо безътиной ва ҳисси нафрат зоҳир мешавад. Масъалаи мазкурро бо гузашта муқоиса карда, бад шудани вазъиятро таъкид менамояд ва мегӯяд:

Дар аҳли мо ривоч ба аҳли хунар намонд,
Имрӯз обрӯй ба лаълу гуҳар намонд.
Гардуни сифла беҳунаронро ривоч дод,
Азбаски эътибор ба соҳибхунар намонд.

Гарчанде ғазал яке аз жанрҳои дӯстдоштаи шоир аст, ӯ дар ҳамин порчаи кӯтоҳи шеърӣ мавзӯоти гуногуни иҷтимоиро бо фикрронии муъҷазу мантиқӣ ҷой намуда, бо далелу бурҳон манзури худро исбот менамояд ва масъалаҳои мухталифи зиндагӣ ва инъикоси паҳлуҳои гуногуни воқеиятро пурчило ва ғанӣ ифода менамояд. Завқи баланди эстетикӣ Сайидо ба ӯ имкон медиҳад, ки дар доираи як ғазал образи тому зебо, оламу одамро бо ҳодисаву кайфиятҳои гуногун инъикос созад. Манзараҳои мушоҳида ва тасвирнамудаи шоир аз таҷрибаи бойи ҳаётии ӯ шаҳодат медиҳанд ва хулосаҳои мантиқияш эътимодбахшанд:

Рангинии қабо накунад пир ҷавонро,
Барги хазон баҳори тамошо намешавад.
Беморро ғизои мувофиқ кунад накӯ,
Бе тарбият заиф тавоно намешавад.
Хулқи хушу начобати зотист муҳтарам,
Ханзал ба рангу бӯ гули раъно намешавад... [4]

Сайидо дар ашъораш ба ихтилофи байни кишрҳои ҷомеа, тақсимшавии иҷтимоии ҷомеа аҳамият додааст. Ихтилофи байни кишрҳои ҷомеаи давронашро ӯ хеле амиқ дарёфта, ба назараш он ба андозае амиқ буд, ки мутафаккир онро бунёди ва рафънопазир тасаввур карда, менависад:

Мебарам, эй Сайидо, ҳасрат ба дасти барги ток,
Дидани аҳли «карам» асбоби ғам бошад маро.

Гарчанде Сайидо аслан ба тарбиятпазир будани равони инсон эътимод дорад, гоҳи ташаннучи ахлоқи замонашро эҳсос карда, маъюс мешавад. Ӯ гоҳе аз тағйирпазир будани инсон ва вазъияти иҷтимоии ӯ ноумед шуда, онро тағйирнопазир ва ба таври премордиалӣ бо табиату ирсияти ҷаҳони башар вобаста медонад ва мегӯяд:

Гирдоб чун садаф нашавад соҳиби гуҳар,
Ҳорис ба саъй молики дунё намешавад.

Яъси ӯ дар ин соҳа ончунин амиқ аст, ки гоҳе аз аҳли дил ва ирфону тасаввуф ҳам дилгир шуда, дар он ҷой низ «сурати одам», на сирати неки онро пайдо мекунад:

Дар хонақоҳи аҳли «карам» Сайидо марав,
Он ҷо ба ғайри сурати одам намондааст.

Ба ихтилофи байни суҳан ва амал ишора карда, Сайидо донишу ақл ва илму хирадро мавриди баррасӣ қарор медиҳад ва онҳоро низ вобаста ба ирсият доништа, мегӯяд:

Нодон ба гуфтугӯ нашавад соҳиби суҳан,
Чуғз аз ҳазор оина гӯё намешавад [4].

То замони Сайидо аллақай орои ормони Хиндустонро кишвари афсонавии татбиқи орзуҳо тасаввур кардан маъмул буд. Алалхусус дар замони Сайидо, ки аллақай шӯҳрати Бедил ва сабки форсии ҳиндӣ то ба Вароруд расида, дар ҷомеаи илму адабдӯсти он мақоми худро пайдо карда буд. Мирзо Абдулқодири Бедил (1644-1721), аслан ҳамзамони Сайидост, аммо ба Хиндустон ҳамчун ба макони орзуҳо муроҷиат кардани Сайидо шаҳодат аз он медиҳад, ки дар он даврон кишварҳо хеле

ба ҳам қаробат доштаанд, нисбат ба имрӯз. Аксаран, Ҳиндустонро ба шакли ҷоe дар замин, ки он ҷо ҳама чиз ҳаст ва ҳамаи шароит барои зиндагии одам муҳайёст, тасаввур мекарданд. Адабиёт ва муносибатҳои фарҳангии тоҷикон ва мардумони Ҳинд таърихи куҳан дорад [5]. Яке аз сабабҳои густариши сабки ҳиндӣ дар Вароруд қанда нашудани алоқамандиву робитаҳои манотиқи мазкур мавҷуд ва ғайроти мондани алоқамандиҳои хонадони Темуриён ва салотини Ҳинд мебошад, ки имконоти рафтуомад ва муносибатҳои гуногунҷанбаро дар ин ҷойҳо фароҳам меовард. Бинобар ин, эҷодиёти хусусан адибони форсизабони Ҳинд, аз Урфӣ сар карда, то Бедил хеле зуд дар Вароруд маъруфият пайдо карданд. Алалхусус эҷодиёти Бедили Дехлавӣ барои синтези фарҳанги интеллектуалии мусулмониву ҳиндӣ таъсири бузург доштааст, ки минбаъд дар фалсафа ва адабиёти Осӣи Марказӣ, махсусан фалсафаи тоҷик мақоми калидӣ дошт [8]. Аз ҷумлаи саромадони сабки ҳиндӣ, ки барои густариши он дар Вароруд таъсир расонидаанд, бояд эҷодиёти Урфӣ, Соибӣ Табрзӣ, Шавкати Бухорӣ ба назар гирифта шавад, ки таълифоташон дар ду минтақа маъруфият доштааст.

Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон таъкид кардаанд: «Ман бузургии миллати тоҷикро дар он мебинам, ки дар таърихи чандҳазорсолаи он чандин маротиба нисбати ғасбкорони хориҷӣ муқовимат карда, дар айни замон синтези тамаддунҳои ғосибро бо дастовардҳои адабии фарҳанги худ ба амал оварда, ҳар дафъа ба сатҳи сифатан нави рушди худ ноил мегардад» [6]. Воқеан, дар таърихи фарҳанг ва тамаддуни тоҷик мо чунин синтезро бисёр мушоҳида менамоем.

Дар осори Мавлоно Балхӣ оид ба Ҳиндустон - ин кишвари афсонавии ҳаёти бегазанду абадии афсонавӣ чанд қисса, дар ашъори Ҳофиз низ шаққаршиқани тӯтиёни Ҳинд ва амсоли инро мулоҳиза метавон кард. Дар андешаи Сайидо Ҳиндустон он мавзое мебинем, ки орзуҳои ормонҳои шоир оид ба бихиште дар замин пайваستاанд:

Эй, Сайидо, агар ба сӯи Ҳинд бигзарӣ,
Дар ганҷ ҳамчу ҳокими Кобул фуру раӣ.

Дар мавриди ишқ ҳамчун мафҳуми ахлоқӣ дар эҷодиёти Сайидо бояд таъкид кард, ки аз доираи лирикаи сирф ишқӣ берун рафта, масъалаҳои зиндагӣ ва ҷомеаро фаро гирифтани ғазалро ба бор овард, ки муҳимтарин хусусияти сайри тақомули ин жанр дар даврони пас аз Ҳофиз ба шумор меравад [7]. Бо таъсири эҷодиёти Ҳофиз дар ғазалиёти аксари шоирони баъдӣ қаҳрамони лирикӣ аз шахси ошиқ ба инсонии заминӣ ва фарди ҷомеа табдил ёфта, на танҳо аз муносибати ошиқонаи худ бо маҳбуба, балки аз оламу одам, даври замон, муҳити ҷомеа ва ҳоказо масъалаҳои ғайриишқӣ низ сухан мерондагӣ шуд. Вай рӯҳи иҷтимоӣ пайдо намуда, дарду алами худро чун инсонии рӯзгорӣ баён мекард, аз таъбиқи муҳити тираву тори иҷтимоӣ ба фарёд омада, ба муқобили беадолативу беазмиҳои рӯзгор ва зулму ситами ҳукуматдорони замон шӯрид.

Ишқи сармасткунанда хоси Сайидост, ки мегӯяд:

Аз сари мастӣ кунад дар пой минбар рақсо,
Бар сари вои загар монанд дастори маро [4].

Дар ғазалиёти Сайидо миқдори абёти ошиқона бо миқдори ғазалҳои дорои мавзӯи иҷтимоӣ омехта мешавад ва дар онҳо муҳолифати ӯ бо зулму истибдод падидор мегардад. Нисбат ба ғазалиёти шоирони дигар дар ашъори Сайидо бештар мазмуни иҷтимоӣ ба назар мерасад. Алалхусус, дар мавзӯи ишқ нигоҳи Сайидо дигар аст. Зеро мавзӯи ишқ, ки то давраи Ҳофиз мавзӯи асосии ғазал буд, дар сайри тақомули минбаъдаи мавзӯӣ, Сайидо онро бо мавзӯи иҷтимоӣ иваз карда аст. Дар айни замон, ишқи Сайидо ба таври ҷолибе оптимистӣ ва дилчасп аст, ки масалан, дар ғазали мазкур ин тавр маълум мешавад:

Эй шамъ, сӯи хонаи ман бе талаб биё,
Ҳангоми субҳ агар натавонӣ, ба шаб биё.

Асбоби айш бахри ту омода кардаам,
Чун гул кушодарӯву табассум балаб биё.
Чин аз чабин, чу гардани мино, ба тоқ нех,
Дар даст чоми бода, ба айшу тараб биё.
Рам карда ақлу ҳуш зи ман истодаанд,
Шӯхӣ макун ба сӯхбати ман, бо адаб биё.
Аз Сайидои хеш чӣ парҳез мекуни?
Ҳон, эй табиб, сӯхтам аз тобу таб, биё! [4]

Сайидо гоҳо аз гурезаш аз мафоҳими ирфонӣ сухан мекунад ва бо ин роҳ меҳоҳад худудҳои эҳсосоташро муайян намояд:

Ба бурдани дили мо зулфу хол ҳочат нест,
Кӣ гуфта буд, ки ин чо ба дому дона биё? [4]

Таҳаммулпазирии мутлақ низ яке аз арзишҳои арҷманди ахлоқии Сайидо ба шумор меравад, ки мегӯяд:

Эй Сайидо, ба чабҳа надорем чин зи кас,
Пешонии кушода бувад сарнавишти мо [4].

Оҳанги яъсу ноумедӣ аз беҳтар кардани вазъи ахлоқии чома Сайидоро ба чониби равияҳои маъруфи ирфону тасаввуф моил кард. Ҳамин тавр, бо бештар шудани тамоюли шоир нисбати гӯшанишинӣ, дар ашъораш мафҳуми маъноӣ сӯфиёна ба фаровонӣ истифода шуда, мазмуни муҳокимааш мураккабу печида мегардад ва як оҳанги монанде ба сабки Бедилро мегирад. Гарчанде ин гуна эҷод чандон зиёд нест, аммо нишонагари табаддулоте дар ҷаҳонбинии шоир буда, дар мавриди ҷустуҷӯҳои маънавӣ ахлоқии ӯ шаҳодат медиҳад. Дар айни замон Сайидо рӯи рост ноумедии худро бо вазъияти замона вобаста намуда, мегӯяд:

Гирифтам гӯшае имрӯз аз давиданҳо,
Камони ҳалқа шуд пушти асоям аз хамиданҳо.
Чу гул аз суфраи арбоби давлат хуни дил хӯрдам,
Насиби ман нашуд чун гунча ғайр аз лаб газиданҳо.
Қаноатпешагон лаб тар намесозанд аз дарё,
Наафтад моҳии тасвир дар доми тапиданҳо [7].

Ё худ:

Гӯшагирӣ мебарорад одамиро з-эҳтиёҷ,
Мешуморад кафши танге чархро бепоиям.

Ва ҳам:

Гунҷахуспӣ фориғам кард аз дари арбоби ҷуд,
Сандали дарди сарам шуд кундаи зонуи ман.

Ин аст, ки мутафаккир осудагиву рифоҳи маънавии худро бо тазҳибу тасфияи қалб пайваста, мучоҳидаи нафс ӯро ба сӯи мақсуд меорад, зеро ӯ оқибати фиреби онро медонад:

Нафси саркаш оқибат андохт моро дар бало,
Кард охир кори худро душмани ширини мо [4].
Хонаи дил шавад аз гӯшанишинӣ равшан,
Пои хобида ҷароғи таҳи доман бошад.

Дар ғазали дигар инсонро вобаставу маҷнунӣ маънӣ ва фаҳму ҳуш доништа, меафзояд:

Маъние дар ҳар кӣ мебинем, хизмат мекунем,
Хоназоди аҳли фаҳму бандаи ҳушем мо [4].

Мақоми панду андарз дар эҷодиёти мутафаккир хеле арҷманд аст, ӯ масоили мубрами ахлоқиро бо муваффақият таҳлил мекунад ва хулосаҳои ҳақимона мебарорад. Дар мавриди танпарварӣ ӯ овардааст:

Танпарварон ба тарбият одам намешаванд,
Беҳуда медиҳанд ва филон наволаҳо [4].

Андешаи хеле барои фарҳанги муосир муфидеро дар мавриди табодули таҷрибаи башар, аз қавму мардумони ҳамҷавор, пешрафта, низ аз ҳикмати Сайидо пайдо кардан мумкин аст. Гарчанде ҳанӯз Рӯдакӣ аввалин шуда «Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир» мегӯяд ва Ҳофизи Шерозӣ меафзояд «Насиҳат гӯш кун, чоно, ки аз чон дӯсттар доранд, ҷавонони саодатманд панди пири барноро», даъвати Сайидо навъи дигар аст:

Набвад маро саре ба ҷавонони хурдсол,
Дастӣ ман асту домани ҳафтадсолаҳо [4].

Ва дар ҷои дигар:

Бо баду неки ҷаҳон, азбаски ҳамдӯшем мо,
Сурмаро ҷашмему ҳарфи сахтро гӯшем мо [4].

Аммо дар ҳар сурат, шиносгари Сайидо ба ғайр аз лирикаи хеле дилчаспаш, мавзӯи меҳнат, меҳнаткаш, хунар ва хунармандиро мавзӯи асосии эҷодиёт қарор додани ӯст. Мавзӯи мазкурро Носири Хусрав мадҳу сано мекунад ва кишоварзро, ки «Аз ӯ ҳам заръ ва гоҳе бӯстон аст», меситояд, мадҳу санои хунару хунарварӣ дар эҷодиёти Сайидо мақому мартабаи хоссае дорад. Ӯ тавре аз ин падидаи иҷтимоӣ, ки барҳақ, рӯзизаросони ҷомеа аст, меситояд, ки ҷойгоҳи вежаи мардуми хунарманд барҷаста ҳувайдо мегардад:

Ба зӯри дасту бозӯ меҳӯрам, ай Сайидо, рӯзӣ,
Маро чун куҳкан хуни ҷигар бошад бех аз ширам [4].

Мадҳу васфи меҳнат ва бештар оҳанги ирфонӣ пайдо кардани ашъори Сайидо, аз таваккул, нокомӣ дар ҳаёти заминӣ, ноқисии забону калом, аз хунар боз мондан ва ё дилсард шудан, ки ишора аз нокомиҳои ҳаёти дунявӣ аст ва дигар падидаҳои ирфонӣ, зоҳиран аз пайравии ӯ ба нақшбандия, ба ҳар ҳол, яке аз равияҳои он дарак медиҳад, ки дар замони ӯ хеле маъруф буда махсусан дар Бухорову Мовароуннаҳр густариш ёфта буд.

Нест оромӣ даруни сина дилро, Сайидо,
Лаззати осудагӣ аз кунчи узлат бурдаанд [4].

Бояд дар айни замон махсус таъкид кард, ки ҳуди гузариши аксари равияҳои мутавассити тасаввуф ба арҷгузори меҳнат, таъкид кардани зарурати меҳнат кардани солики роҳи ҳақ, меҳнати мазкурро на барои рафоати хеш, балки барои ба мардум хизмат карда, бо ин роҳ ситоиш пайдо кардан, умуман, рӯҳу нафси соликро аз зӯҳду гӯшанишинӣ, мардумгурезӣ ба хизмати ҷомеа моил намудан яке аз таҳаввулоти муҳим дар таълимоти иҷтимоии тасаввуф ба назар мерасад. Яке аз ҳулосаҳои муҳими худро ӯ чунин ифода кардааст:

Ҳосил нашуд зи гӯшанишинӣ муроиди ман,
Худро зи хона бар сари бозор мекашам [4].

Таълимоти тасаввуф, ки дар замони Сайидо низ хеле густардаву маъруф ва мақому манзалати шайхону муршидони он барҷаста буд, дарки маънову тобиши нави таълимот, барои манфиати халқ равона будани онро ситоиш кардан низ яке аз тозанигориҳои Сайидо ба шумор меравад.

Дар ҳар сурат, ин ҷанбаи тафаккури Сайидо хеле муҳим аст. Мутаассифона, ки ҳанӯз ба таври зарурӣ, он тавре ки сазовори ин шоири мутафаккир мебошад, ки аввалин шуда, масъалаҳои ҷиддии иҷтимоиро ба мавзӯи шеърӣ худ дохил кардааст, мавриди баррасӣ нашуда аст, муҳаққиқи худро интизор аст.

Сайидои Насафӣ дар ғазал анъанаҳои шоирони маъруфи гузаштаро давом дода, ба мавзӯъ, мазмун ва шакли он тозақорӣ дохил кардааст. Вай аз имкониятҳои ғазал моҳирона истифода бурда, дар доираи он мавзӯҳои танқиди замон ва аҳли он, тарғиби касбу хунар, ҳаёти мушкили заҳматкашон, аҳволи халқу мамлакат ва ғайраҳоро баён кардааст. Нуктаи басо муҳими эҷодиёти Сайидои Насафӣ боварии ӯ ба қудрати азими халқ мебошад. Дар эҷодиёти ӯ нуктаҳои муҳими иҷтимоии нав-андеша дар мавриди сабаб ва сарчашмаҳои зулму ситам, баррасии онҳоро аз муҳити

ахлоқӣ ба иҷтимоӣ гузаронидан ба назар мерасад. Ӯ аҳли ситамро огоҳ мекунад, ки хар касе ба душмани халқ кор кунад, сари худро меҳӯрад:

Ҳар кӣ бо душмани халқ равон аст чу баҳр,
Зуд бошад, ки сари хеш чу гирдоб хӯрад.

Адабиёт:

1. Исрофилние Ш. Анвари Абебардӣ ва Носири Бухороӣ //Садои Шарқ. 2009, №6, С. 125-134;
2. Исрофилние Ш. Носири Бухороӣ ва тақомули ғазал дар асри XIУ. -Душанбе: Дониш, 2009. (монография). 250 с;
3. Мирзоев А. Сайидо Насафи и его место в истории таджикской литературы. Таджикгосиздат. Сталинабад. 1954.
4. Миробид Сайидо Насафӣ. Мунтахаби ашъор. Душанбе, 1977. –С. 263
5. Парвин Нохиди. "Стилистические особенности газелей Саиба. Душанбе, 2011. <http://cheloveknauka.com/stilisticheskie-osobennosti-gazeley-saiba#ixzz5D0tmvMF1>
6. Рахмонов Э. Ш. Таджики в зеркале истории, - Кн. 1: От арийцев до Саманидов. -Лондон., -С. 127
7. Саъдиев С. Адабиёти тоҷик дар асри ХУП. Душанбе, 1985. –С. 169.
8. Содикова Н. Н. Философская антропология Бедила. Душанбе, 2000. <http://www.dissercat.com/content/filosofskaya-antropologiya-bedila#ixzz5D16DNk00>

САЙИДОИ НАСАФӢ - АДИБИ МУМТОЗИ ДАВРОНИ ТАҲАВВУЛОТИ ИҶТИМОИИ ВАРОРУД МАҲМАДҶОНОВА М., МАҲМАДҶОНОВ О.

Дар таърихи адабиёт ва фарҳанги қарнҳои ҳадаҳум то бистум дар Мовароуннаҳр, ки Варорудро ин тавр мегуфтанд, шоирони зиёде ғазолияти адабии худро давом додаанд. Аммо дар байни онҳо мақом ва манзалати Миробид Сайидо Насафӣ ҳамчун адиби ширинсухан, пайрави сабки Бедил, тозаафқору тозағуфтор ҳоса аст.

Чун Сайидо ба зарофати сухан ва навпардозӣ тамоюл дошт, дар сайидошиносӣ таъкид меравад, ки ашъораш нисбат ба ашъори намояндагони сабки Ҳиндӣ бо таъб ва завқи ӯ мувофиқ омад ва ин сабкро пазируфт ва ҳамчунон ки дар ашъори вай намоён аст, бахубӣ аз уҳдаи шеърӣ ба ин сабк баромадааст. Бо ин ҳол, хиёлардозиву тамсилуфароҳии Сайидо оро аз муғлақӣ ва завқозмоист ва нисбат ба шеъри форсии шуарои Ҳинд, ба таъбу завқи мардуми Вароруд мувофиқ аст. Ҳадафи ӯ на шоирбаёнӣ, балки мутаваҷҷеҳ намудани мардум ва алалхусус аҳли салта ба авзои иҷтимоии давронаш буд.

Калидвожаҳо: Сайидо, сайидошиносӣ, сабки ҳиндӣ, сабки Бедил, Бедил, афқори иҷтимоӣ, авзои иҷтимоӣ, Осӣи Марказӣ, ситоиши хунар, хунармандӣ.

САЙИДО НАСАФИ-ВЕЛИКИЙ ПОЭТ ПЕРИОДА ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В ВАРОРУДЕ МАХМАДЖОНОВА М., МАХМАДЖОНОВ О.

В истории литературы и культуры таджикского народа семнадцатого - двадцатого веков в Мавераннахре, (арабское название Вароруд), творила целая плеяда поэтов. Среди них особый статус и место принадлежал Миробиду Сайидо Насафи, знаменитому поэту, последователю стиля Бедила, имевшего инновации в высказываниях новых мыслей.

Так как Сайидо был склонен к выражению тонких мыслей в поэзии и любил инновации, в его творчестве ощущалась склонность к индийскому стилю, который он принял и имел особую приверженность. Как видно из его поэзии, он великолепно

справлялся с созданием газелей в этом стиле. Размышления и притчи Сайидо были свободны от сложных оборотов и соревновательности, что свойственно было индийской поэзии на фарси, и соответствовала литературным и эстетическим запросам Вароруда. Поэта больше волновал не поэтический слог, а народ, привлечение внимания которого, и, в особенности, правителей, направлялись к социальным проблемам состояния общества.

Ключевые слова: Сайидо, сайидоведение, индийский стиль, бедиловский стиль, Бедил, социальная мысль, социальные условия, Центральная Азия, воспевание труда, умельцы.

**SAYIDO NASAFI-GREAT POET OF PERIOD
OF TRANSFORMATION COSIETY IN VARORUD
*МАХМАЈОНОВА М., МАХНАЈОНОВ О.***

In the history of literature and culture of Tajik people in the seventeenth and twentieth centuries in Maverannahr, the Arabic name of Varorud, a whole galaxy of poets was created. Among them, a special status and place belongs to Mirobida Sayido Nasafi, a famous poet, a follower of Bedil's style, who had innovations in the expression of new thoughts.

Since Sayido was inclined to express subtle thoughts in poetry and loved innovations, in his work there is a tendency for the Indian style, which he accepted and to which he had a special commitment, and as can be seen from his poetry, he copes wonderfully with the creation of gazelles in this style. Thus, the reflections and parables of Sayido are free from the complex turns and competition that is characteristic of Indian poetry in Farsi and corresponds to the literary and aesthetic demands of Varorud. His goal is to poetic style, and to attract the attention of the people and especially the rulers to social problems, contemporary problems of the state of society.

Key words: Sayido, Sayidology, Indian style, Bedilov style, Bedil, social thought, social conditions, Central Asia, chanting, craftsmen.

УДК: 891. 550 (092)

**БОЗТОБИ АНДЕШАҲОИ ИРФОНӢ ДАР ОСОРИ САЙИДОИ НАСАФӢ
ШАМСОВ М. С¹.**

Миробид Сайидои Насафӣ (тах. 1641 – 1707-1711) яке аз шоирону мутафаккирони шинохтаи тоҷик аст, ки осори манзумаш то ҳол мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқони ватаниву хоричӣ қарор дорад. Осори шоир пахлуҳои гуногуни андешаи адабӣ, сиёсӣ-иҷтимоӣ, фалсафӣ-ахлоқӣ ва ирфониро дар бар мегирад. Бинобар ин, асарҳои эшон мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқони зиёд гаштааст, ки донишмандони тоҷик низ дар радифи онҳо қарор доранд. Аз ҷумла Абдулғанӣ Мирзоев, Холиқ Мирзозода, Расул Ҳодизода, Усмон Каримов, Садрӣ Саъдиев ва Моҳирхуча Султонзода таҳқиқоти назаррас дар осори Сайидои Насафӣ анҷом додаанд. Албатта саҳми академик Абдулғанӣ Мирзоев дар ифтихои самту равиши таҳқиқи андешаҳои адиби мутафаккир бузург аст ва дигар донишмандон бар таъкиди ин фикр ҳамраъянд. Бахусус Моҳирхуча Султонзода дар мақолаи худ «Афкори иҷтимоию сиёсии Сайидо», ки дар китоби «Баррасиҳо аз таърихи фалсафии тоҷику форс» нашр гаштааст, мухтасар, вале пурмухтаво аз саҳми ҳар донишманди қаблан номбаршуда маълумот додааст [1:421-431].

Мувофиқи таҳқиқоти донишпажӯҳои тоҷик дар бораи Сайидои Насафӣ дар «Музаққир-ул-асҳоб»-и Малехои Самарқандӣ [2:75-76], «Убайдуллоҳнома»-и Муҳаммадамини Бухорӣ [5:597], «Тазкираи Мӯҳтарам»-и Неъматуллоҳи Бухорӣ ва «Тазкираи Насрободӣ»-и Мирзо Тоҳири Насрободӣ маълумоти муфид, вале гоҳо мутафовите (аз ҳам фарқкунанда) оварда шудааст. Барои тафсилоти бештар дар ин мавзӯ ба китоби Абдулғанӣ Мирзоев «Сайидо Насафи и его место в истории таджикской литературы» (Сайидои Насафӣ ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик) [3:57-159], муқаддимаи Ҷамшед Шанбезода бар «Асарҳои мунтахаб»-и Сайидои Насафӣ [8:3-8] ва китоби Садрӣ Саъдиев «Адабиёти тоҷик дар асри XVII» [6:159-259] бояд рӯчуъ шавад. Нақди илмии А. Мирзоев бар андешаҳои Х. Мирзозода ва С. Саъдиев бар таҳқиқоти А. Мирзоев боиси таваҷҷуҳи зиёди муҳаққиқон ба осори Сайидо мебошад.

Бояд ёдовар шуд, ки яке аз пахлуҳои бахшок дар ҳаёт ва фаъолияти Сайидо муносибати ӯ умуман бо тасаввуф ва хусусан бо тариқаи Нақшбандия аст. Ин андеша аз таҳқиқоти М. Султонов бармехезад, ки бар андешаи муҳаққиқони номбурда қисман муҳолиф аст.

Андешаҳои ирфонӣ дар осори мутафаккир мавқеи назаррас дошта, пахлу ва давраҳои гуногуни ҳаёту фаъолияти ӯро равшан месозанд. Хусусан, даврони ба узлат гиродан ва берун омадани аз он назари муҳаққиқонро ба алоқаи Сайидо ба тасаввуф тамаркуз додааст. Ҷам А. Мирзоев ва ҳам С. Саъдиев бар он ақидаанд, ки гӯшанишинии Сайидо рабте ба тасаввуф надорад ва он танҳо барои муддате эътироз аз нобасомониҳои рӯзгор аст. Аммо М. Султонов навиштааст: «Ба ақидаи мо ба

¹ Адрес для корреспонденции Шамсов М. С.-заведующий отделом истории философии - Институт философии, политологии и права им А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Испечак 2. М.13.Д.1, кв 14. Тел 934599163.

пешаварӣ машғул будани Сайидои Насафӣ аз ду ҷиҳат руҳ додааст, аввалан, қаробат ва дилбастагии ӯ ба аҳли касбу ҳунар, сониян, ҳамчун пайрави Нақшбандия бо усули «даст ба қору дил ба ёр» амал намудан» [1:423]. Ва ҳатто муҳаққиқ қаробат нақардани Сайдо бо умаро ва аҳли дарборро аз як ҷиҳат дар «тарзи тафаккури суфӣнааш, ки фақру қаноатро ҳидоят мекард» мебинад [1:424]. Лекин мувофиқи андешаи А. Мирзоев: «Агар чанде баъзе шоирони намоёни суфӣ дар маҷмӯъ тарафдори таълимоти «ризо ва таслим» буданд ва баъзан ба даст овардани қути лоямутро ба меҳнати хеш тавсиф мекарданд, онҳо ин меҳнатро ба маънои суфӣнааш мефаҳмиданд, ҳамчун зуҳд дар роҳи маърифати Худо ва кӯшиши расидан ба мақомоти баланди тасаввуф. Вале – тасдиқ мекунад А. Мирзоев – дар осори Сайидо, ғояи «кӯшишу қор» ба назари мо дар дигар шакл, дар шакли дунявият чилвагар мешавад. Сайидо муътақид аст, ки инсон танҳо бар асари кӯшиш ва саъю талош ба мақсади худ мерасад:

Бе талаб, эй Сайидо, мақсад намеояд ба даст,

Чо ба маҷлис мекунад най аз фиғони хештан» [3:111-112].

Ба назари мо ин байт, ки ҳамчун далел бар тавҷеҳи дунявияти андешаи мутафаккир, ки хоса дар атрофи калимаи «бе талаб» меравад, ҳеҷ рабте ба инқори тавҷеҳи тасаввуфияти онро надорад. Чунки «талаб» дар сайру сулуки тасаввуф ба маротиб душвор, вале доиман сугудашуда будааст. Ва аз дигар паҳлу, «кӯшишу қор» ва ё «даст ба қору дил ба ёр» яке аз маротиби аввалияи гузариши солиқ дар тариқаи Нақшбандия аст ва мулозамати он далолат бар суфӣ шудани шахсро надорад.

Гузашта аз он, дар давоми таҳқиқи ҳамин мавзӯ А. Мирзоев байти дигари Сайидоро оварда,

Мурод аз осмон дархурди кӯшиш мешавад ҳосил,

Диҳад хуршеду маҳ миқдори равзан рӯшноиро

– менависад, ки агарчанде дар ин байт аксуссасдои ғояҳои суфӣна ҳис мешавад, лекин дар маҷмӯъ чунин андеша муҳолифи таълимоти «ризо ва таслим» аст, ки таълимот дар бораи сар фуруд доштан пеши ҳукми тақдир ва муҳолафат нақардан бо он мебошад [3:113]. Бояд гуфт, ки агар ақидаи М. Султонов дар хусуси нақшбандӣ будани Сайидо дуруст бошад, пас, мақоми «ризо», ки дар нақшбандия мақоми даҳум ва ниҳоии фанои аввал аст, Сайидоро насиб гаштааст ва ин мартаба на танҳо аз шаъни Сайидо намекоҳад, балки манзалати ӯро ба маротиб боло мебарад. Чунки мақоми «ризо» ҳар солиқро муяссар намегардад. Масалан, Ҳофиз Хусусияти ин мақомро ҳамчун «латифаи ишқ» ба минволи панд аз «раҳрав»-е тавассути пири тариқати хеш (пири рӯхонӣ) ба маслиҳат мегирад:

«Ризо ба дода бидеҳ в-аз ҷабин гиреҳ бикшой,

Ки бар ману ту дари ихтиёр нақшодаст.

Маҷӯ дурустии аҳд аз ҷаҳони сустниҳод,

Ки ин ачуза арӯси ҳазор домод аст» [7:73].

Дар таҳқиқоти С. Саъдиев гӯшанишинӣ ё узлати Сайидо баста бар «муҳити тираи рӯзгори худ, дилгир аз муносибат бо «аҳли дунё» ва безорӣ аз чунин ҳолат» тасвир ёфтааст [6:190]. Муҳаққиқ менависад, ки: «Вай (Сайидо) зиндагии озод ва осудаю беташвишро дар ҳамин кунҷи қаноат ва гӯшанишинӣ медид:

Ҳонаи дил шавад аз гӯшанишинӣ равшан,

Пои хобида ҷароғи таҳи доман бошад.

Барои Сайидо – менависад С. Саъдиев – гӯшанишинӣ роҳи ҳалосӣ аз ҳама гуна душворӣ ва пешомадҳои ногувори ҳаёт менамуд» [6:190]. Ва ин гӯшанишинӣ метавонад давоми хислати доимии шоир бошад, чуноне ки Саъдиев аз «Убайдуллоҳнома меорад: «ба ҳонаи умарову дарбори подшоҳ тараддуд (рафтӣ омад) намекард ва ба ризке, ки муқаддари ӯ буд, қаноат мефармуд» [6:45]. Лекин дар ин андешаи Саъдиев низ самти дигари таҳқиқ кушода мегардад, вақте муҳаққиқ аз орзу ва ҳаваси Сайидо нисбат ба ононе, ки дил аз тааллуқоти дунё буридаанд, сухан меронад. Саъдиев менависад: «Сайидо гӯшанишинӣ ва ҳалосӣ аз бори миннати «аҳли

дунё»-ро орзӯ карда истода, ба онҳо, ки аз мардум алоқаи худро бурида ва «дар бар рӯи олам» баста буданд, рашк мебурд, зиндагии озод ва бетааллуқи онҳоро ҳавас мекард.

Эй хуш он қавме, ки дар бар рӯи олам бастаанд,
Аз сари бозор неъматҳои алвон бурдаанд» [6:191].

Муҳаққиқ ҳамин мавзӯро пайгирӣ намуда, мегӯяд, ки дар назари Сайидо гӯшаи узлат ва кунҷи қаноат як муҳити озодаи идеалие менамуд, ки дар он одамони идеалии равшандил ва ворастваю сарфарозе маскан гирифтаанд. Сайидо низ мехост ба ҳамин муҳит дарояд, аз ҷумлаи одамони озоди қаландармашраб бошад:

Бар сари озодагон бошад зи тарки сар кулоҳ,
Эй қаландармашрабон, моро ба худ мунис кунед [6:191].

Ва ниҳоят – ба андешаи Саъдиев – Сайидо «гӯшагир шуд ва бо ҳамин аз ранҷу азоби зиндагӣ ва «меҳнати айём» фориғ гардид»:

Кашидам, Сайидо, по аз бисоти мардуми дунё,
Ба каф имрӯз домони дили вораства овардам [6:192].

Мавзӯи мазкурро идома дода, муҳаққиқ чунин хулоса мекунад, ки узлату гӯшанишинии Сайидо ҳеч рабте ба тасаввуф, ҳамчун мактаб, надорад ва шоир танҳо барои эътироз аз ҳаводиси дунё ва аҳли он чунин амалро пеша карда буд. Саъдиев чунин менависад: «Гӯшаи узлат ихтиёр намудани Сайидо ба тариқат рӯ овардани ӯ набуд. Ин иқдоми ӯ на аз мафкураи сӯфигӣ ва пеш гирифтани тарзи зиндагии таркидунёии сӯфёна, балки дар натиҷаи носозӣ бо воқеияти рӯзгор, ба нишони эътироз нисбат ба муҳити иҷтимоӣ ба амал омадааст. Кунҷи қаноате, ки дар он Сайидо ба зиндагии озоди муфлисона шуруъ кард, фақат ба ном ва зоҳиран ба гӯшаи узлат ва тариқаи зиндагии сӯфӣна шабоҳат дошт, вале бо мазмуну моҳияташ ба он муносибате надошт» [6:193]. Вале бояд гуфт, ки ин ақидаи С. Саъдиев бар асоси қадом далел бошад, ки аз иқрор дида, бар инкор далели муҳкаматар лозим аст. Ҳол он ки худи муҳаққиқ дар идомаи каломи худ меорад, ки: «Дар эҷодиёти ӯ (Сайидо) оҳангҳои ифтихор аз зиндагии озоди фақирона, ситоиши истиғно ва вораствагию бетааллуқӣ, тарғиби қаноатпешагӣ ва ҳочат набурдан ба арбоби давлат авҷ гирифт, ки асосан маҳсули айёми гӯшанишинии шоир мебошад» [6:194]. Мо албатта исрори он надорем, ки ин ҳислатҳои номбаршуда ҳоси аҳли тасаввуфанд, лекин ихлосу муҳаббату ирода нисбат ба аҳли ирфон, доиман дар байни аҳли илму адабу ҳикмат вучуд дошт ва онҳоро арбоби сулук ба муҳлису муҳиббу мурид раддабандӣ мекарданд. Ва ин гуна ишорат дар осори Сайидо кам нестанд.

Дар муносибат ба ақидаи донишмандони тоҷик А. Мирзоев ва С. Саъдиев роҷеъ ба гароиш надоштани Сайидо ба тасаввуф, мешавад ақидаи М. Султоновро овард, ки эшон мефармоянд: «Шоир (Сайидо) чор қасидаашро бевосита ба Имом Мӯсо Ризо ва асосгузори силсилаи нақшбандияи тасаввуф Баҳоуддини Нақшбанд бахшидааст» [1:425]. Агар фаразан тасаввур кунем, ки танҳо бахшидани чанд қасида ба ашхоси муайян далели ихлос, муҳаббат ё ирода бар онҳо набошад, лекин далели муқобили он мавҷуд нест. Ҳар се донишманди муҳаққиқ А. Мирзоев, С. Саъдиев ва М. Султонов муътақиди он нестанд, ки Сайидо пайрав ва мубаллиғи тариқаи сӯфия будааст, бо вучуди он ки М. Султонов гароиш ба Нақшбандия доштани шоирро чанд бор таъкид мекунад [1:423-429]. Ин муҳаққиқон як байти Сайидоро, ки аз гӯшанишинӣ ба бозор баромадани эшонро нишон медиҳад, ҳамчун ноқомӣ ва ба мақсад нарасидани ӯ қаламдод мекунанд. Ҳол он ки Саъдиев, чуноне ки гуфта гузаштем, манфиатҳои зиёд баргирифтани Сайидоро аз узлат таъкид мекунад.

Танокӯзоти дигаре дар таҳқиқи Саъдиев ба чашм мерасад, ҳангоме ки ӯ мегӯяд «он осудахотирӣ ва «хузури қалб», ки вай дар «биҳишти қафас», яъне гӯшанишинӣ пайдо карда буд, дер напойд:

Рафт аз димоғи гӯшанишинон хузури қалб,
Осудахотирӣ ба биҳишти қафас намонд.

Дар ҷои дигар мегӯяд:

Зонуи осоиш аз хилватнишинон бурдаанд,
Гӯшагиронро ба домони таваккул оташ аст» [6:196].

Ва аз маҷмӯи ин абёт Саъдиев хулоса мекунад, ки «нопойдории идеал ва тағйири муносибати шоир ба ҳаёти гӯшагирона бори дигар гувоҳӣ медиҳад, ки ба чунин тарзи зиндагӣ майл кардани ӯ аз рӯи пайравӣ ё таваҷҷуҳ ба тариқати суфия содир нашудааст» [6:196]. Чи тавре ки мебинем, муҳаққиқ ҳатто таваҷҷуҳ доштани Сайидо бар тариқати сӯфияро рад мекунад. Ҳол он ки худӣ эшон дар давоми таҳқиқ се зинаи тараққи рӯҳии шоирро бо абёт аз ашори ӯ меорад:

1) «Вай мехост ба майкада рафта, худро дар ҳалқаи риндон занад:

Меравам з-ин пас сӯи майхонаву чун Сайидо,
Болиши осоиш аз хишти сари хум мекунам» [6:196].

2) «... вале дар ин чо низ ба муродаш нарасид:
Сайидо, дар маҷлиси риндон лаби мо тар нашуд,
Пеши мино соғари худро мукаррар доштем» [6:197].

3) «Вай фароғати зиндагӣ ва «хоби роҳат»-и худро гӯё дар «води девонагӣ» пайдо кард:

Водии девонагӣ чои фароғат будааст,
Хоби роҳат пой то дар хонаи занҷир кард» [6:197].

Ва дар натиҷа Саъдиев ба қаландарпешагӣ рӯ овардани Сайидо таъкид мекунад, ки водие аз девонагист:

«Қаландар машрабам, бо аҳли дунё рӯ намеорам,
Ғае оинаи урёнаму ғае намадпӯшам» [6:198].

Аз маҷмӯи ин абёт ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки бо вучуди он, ки Саъдиев сӯфимашрабии Сайидоро эътироф намекунад, хоҳ-нохоҳ ин зинаҳо ва мақомоте, ки шоир аз онҳо сухан гуфтааст, қисмате аз сайру сулуки тасаввуф аст, албатта на ҳамаи он. Ва ҳамин байти «қаландармашраб»-ро М. Султонов яке аз далелҳо бар «пайрави тасаввуф» будани Сайидо медонад [1:426].

Бояд тазаккур дод, ки барои таваҷҷуҳи Сайидоро нисбат ба тасаввуф ва хоса ба тариқаи Нақшбандия нишон додан, ин андешаи М. Султонов басанда аст: «Агар аз ин лиҳоз мавқеи мафкуравии Сайидоро муайян кунем, пас маълум мешавад, ки ӯ пайрави силсилаи Нақшбандия аст:

Такаяғоҳам, Сайидо, бошад ба Шоҳи Нақшбанд,
Хешро дар сояи ин шермард овардаам» [1:426].

Ва барои тақвияти ин андеша, ки Сайидо пайрави тариқаи Нақшбандия буд, таҳқиқи М. Султонов мавқеи ҳалқунанда дорад. Чунки муҳаққиқ ҳамчун файласуф ба масъала ворид гашта, ҷузъиёти онро ба тафсил ба риштаи таҳқиқ мекашад [1:426-430]. М. Султонов ба тариқаи Нақшбандия рӯ овардани Сайидоро аввалан, дар масъалаи ҷуғрофӣ, ки дар Бухоро бештар ҳамин тариқа нуфуз дошт, дуҷум, дар усули ин тариқат, ки мувофиқи ҳоли аксари ҷамъият буд ва сеюм, ба меҳнату заҳмат даъват намудани таълимоти ин равия медонад. Муҳаққиқ менависад: «Усулҳои Нақшбандия ба талаботи маънавии Сайидо мутобиқат мекунад ва ин тариқаро ихтиёр менамояд. Ба қавле ба дардаш танҳо ин силсила даво мебахшад. Вай сабабҳои ба ин силсила рӯ оварданаширо дар се қасидаи ба Баҳоуддини Нақшбанд бахшидааш борҳо таъкид намудааст.

Рӯй ба даргоҳи ту аз очизӣ овардаам,
Подшаҳо, гуш кун арзи мани бенаво,
Рӯи маро обрӯ бахш зи оби ақиқ,
Дарду алам сохта дарди маро қаҳрабо,

Каъбаи дармон тӯи, солики ранчур ман,
Дарди худ овардаам баҳри умеду даво [1:426].

Ва Султонов ҳатто ба оҳанги назарияи «вахдати вучуд» доштани баъзе абёти Сайидо ишора мекунад. Масалан ин байт:

Ошиқ висоли ваҳдат, зоҳид симои касрат,
Дар ҳар диле хаёле, дар ҳар саре ҳавоест.

– ба назари муҳаққиқ нишонае аз назарияи «ваҳдати вучуд» аст.

Андешаҳои ирфонии Сайидо, чи гунае ки зикр шуд, дар ҳолатҳои гуногун ба сурату шаклҳои мутафовит ва ба ҳам мувофиқи муҳолиф иброз ёфтаанд. Ва агар ин ҳолат дар зоҳир аҷиб намояд, дар сайри рӯҳӣ орий аз таноқузот аст ва ҳолатест муқаррарӣ, ки баста ба вақт, завқи шавқ, зуҳуроти вурудот, хатароти хутуроти солиқ аст. Масалан Сайидо мегӯяд:

Майпарастонем аз савдои фардо фориғем,
Ҳар чӣ бо мо медиҳанд имрӯз, менӯшем мо.
Поси хотирдорӣ, эй оина, аз мо ёд гир,
Айбҳои халқ мебинему мепӯшем мо.

Байти аввал ба ҳамон мақоми «ризо» тааллуқ дорад, ки баъзеҳо дар Сайидо инкораш мекарданд ва байти сонӣ ба сифати «карам», ки пардапӯшии носазо аз ғайри худро тақозо дорад. То мақоми «ризо» солиқ бо худии худ мулозим аст ва баъд аз он ба ғайр низ ба муқтазои ҳол ва бо сифатҳои ҳамида мутаваҷҷеҳ мешавад. Ва изҳори карам дар ғайри худ яке аз сифатҳои ин дараҷот аст, ки дар байти «оина»-и Сайидо омадааст. Барои равшантар шудани масъала метавон аз дараҷаи «маҳрамият» ёд кард, ки «ҳарими ҳарам» дараҷотест болотар аз он ду. Ва дар байти «оина»-и Бедил аз он суҳан меравад:

Ғофил зи хубу зишт шудан шарти маҳраmist,
3-ин пеш гирам оина будӣ, кунун мабош.

Мавзӯи ишқ низ дар осори Сайидо як паҳлуи ишқи орифоноро дар худ дорад ва он дарбаргирандаи паҳлуҳои гуногун ва пайомадҳои он аст. Ба ақидаи Сайидо ишқ аст, ки пиру ҷавон, гузаштаю ҳолу ояндаро дар як мақом қарор медиҳанд:

«Дар базми ишқ рутбаи хурду калон якест,
Тифлон баробаранд ба ҳафтодсолаҳо» [8:19].

Хулоса, бозтоби андешаҳои ирфонӣ дар осори Сайидои Насафӣ тобонтар аз хуршеду моҳ аст, ки ҳоҷат ба далели вучудашон нест. Лекин ба муқтазои замон, шояд, баъзе паҳлуҳои андешаҳои ирфонии мутафаккир аз назари муҳаққиқон пӯшида монданд. Бо вучди ин, кунун ки фурсати таҳқиқи дақиқ расидааст, бояд муҳаққиқони ҷавон ба арсаи таҳқиқи дастхатҳо ва муқоисаи онҳо бо намунаҳои дигари осори безаволи абармардони илму ҳунар ҷалб шаванд, то аз нерӯи зеҳнии онҳо ба манфиати давлату миллат ба таври комил истифода шуда, рушди босуботи илму фарҳанг барои солиёни оянда таъмин карда шавад.

Адабиёт

1. Баррасиҳо аз таърихи фалсафаи тоҷику форс (асри XVI - ибтидои асри XX). Душанбе, 2002.
2. Малехои Самарқандӣ. Музаққир-ул-асҳоб. Тошканд, 1905.
3. Мирзоев А. Сайидо Насафи и его место в истории таджикской литературы. Сталинабад, 1954.
4. Мирзо Абдулқодири Бедил. Куллиёт. Мумбай, 1299 ҳ. қ.
5. Муҳаммадамини Бухорӣ. Убайдуллоҳнома. Когон, 1896.
6. Саъдиев С. Адабиёти тоҷик дар асри XVII. Душанбе, 1985.
7. Ҳофизи Шерозӣ. Куллиёт. Душанбе, 1983.
8. Сайидои Насафӣ. Асарҳои мунтахаб. Душанбе, 1977.
9. Сайидои Насафӣ. Куллиёти осор. Душанбе, 1991.

**БОЗТОБИ АНДЕШАҲОИ ИРФОНӢ ДАР ОСОРИ
САЙИДОИ НАСАФӢ
ШАМСОВ М. С.**

Дар мақола инъикоси андешаҳои ирфонӣ дар осори Сайидои Насафӣ нишон дода шуда, ишора мешавад, ки ирфони мутафаккир таҳқиқи шоистаи худро наёфтааст. Зимнан баъзе паҳлуҳои норавшани таҳқиқоти донишмандони тоҷик ва тазоди зохирии муҳаққиқон нишон дода шудааст. Муаллиф ба чунин хулоса мерасад, ки андешаҳои ирфонӣ на танҳо дар осори Сайидо ҷой доранд, балки худи шоир яке аз намояндагони тариқат ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: ирфон, тасаввуф, ризо, гушанишинӣ (узлат), қаноат, сулук, камол.

**ОТРАЖЕНИЯ ИРФАНСКИХ ИДЕЙ В НАСЛЕДИИ
САЙИДО НАСАФИ
ШАМСОВ М. С.**

В статье показаны отражения ирфанских идей в наследии Сайидо Насафи и констатируется, что эта проблема должным образом не исследована в его наследии. Также в статье излагаются некоторые противоречия в исследованиях таджикских ученых и указывается на их проблемность. Автор статьи приходит к заключению, что в наследии Сайидо не только отражены ирфанские идеи, а также сам поэт является представителем тариқата.

Ключевые слова: ирфан, тасаввуф, согласие, отшельничество, довольство, шествие, совершенство.

**REFLECTIONS OF THE IRFAN IDEAS IN THE
HERITAGE OF SAYIDOY NASAFI
SHAMSOV M. S.**

The article shows the reflections of the Irfan ideas in the heritage of Sayido Nasafi and states that this problem is not properly studied in his legacy. Also in the article some contradictions in the research of Tajik scientists are outlined and their problems are pointed out. The author of the article concludes that the legacy of Sayido not only reflects the ideas of the Irfan, but also the poet himself is the representative of the tariqa.

Key words: irfan, tasawwuf, consent, hermits, contentment, procession, perfection.

УДК: 891. 550 (092)+78(575.3)

ҶОЙГОҲИ ҒАЗАЛИЁТИ САЙИДО ДАР
ФАРҲАНГИ МУСИҚИИ ТОҶИК
ЗУБАЙДОВ А¹.

Асри XVII давраи рушди як қатор соҳаҳои ҳаёти адабию фарҳангӣ, илмӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар шаҳри Бухоро ва атрофу акнофи он ба ҳисоб мерафт. Дар ашъори шоирони ин давр бештар мавзӯҳои вазъи иҷтимоии мардум, тасвири касбу ҳунарҳои гуногуни халқӣ, тарзи ҳаёти косибону ҳунармандон, зиндагии қашшоқонаи онҳо, камбудиву носозгориҳои ҷомеа бо як лирикаӣ хос ба назар мерасад.

Миробид Сайиди Насафӣ (1618-1707) яке аз шоирони ширинсухани ин давраи таърихӣ аст, ки бо қашшоқиву нодорӣ ва камбағалӣ умр гузаронидааст.

Мероси адабии ӯ гуногунжанру рангомез буда, дар шакли куллиёт то замони мо расидааст, ки аз шоири пурқору сермаҳсул буданаш дарак медиҳад. Сайидо шоири ғазалсарост ва дар эҷодиёти ӯ ғазал мавқеи хос дорад. Аз ин рӯ қисми бештари куллиёташ аз ғазалҳои нобу раво иборат буда, ҳамзамон дар он мухаммасот, рубоӣ, қасида, маснавӣ, «Шахрошӯб» ва достони «Баҳориёт» ҷой гирифтаанд.

Маҳз ҳамин содагиву равонӣ, рангомезиву хушоҳангӣ ва ба тарзи баёни халқ наздик будани ғазалиёти Сайидо боис гардида, ки ашъори ӯ ба ҳайси матнҳои суруду таронаҳои «Шашмақом», эҷодиёти бастакорону ҳофизони мардумӣ ва офаридаҳои композиторони тоҷик ба тарзи фаровон истифода шавад.

Аз баъзе гуфтаҳои шоир ҳулоса кардан мумкин аст, ки ӯ бо аҳли санъату ҳунар робитаи хуби ҳамкорӣ дошта, аз илму амали мусиқии замонаш ба қадри имкон боҳабар будааст ва ба сохту тарзи навозиши соҳаи мусиқӣ низ ошноӣ доштааст:

Димоғошуфта **най** аз базми аҳли ҷуд меояд.
Зи шамъи суҳбати ин қавм бӯи дуд меояд.
Намебинем бо аҳли нишот, азбаски **оҳанге**,
Навои мухталиф аз базми **чангу** уд меояд.

Байти дигар:

Бе талаб, эй Сайидо, мақсад намеояд ба каф,
Ҷо ба маҷлис мекунад **най** аз **фигони** хештан.

Ё ин ки:

Нола кардан бар сари кӯяш ҳавас бошад маро,
Мениҳам лаб бар лаби **най**, то нафас бошад маро.

Чи тавре ки дар ин байтҳо мебинем, шоир номи соҳаи мусиқии най, чанг, уд, истилоҳоти мусиқии «оҳанг», «наво», «мухталиф», «фигон», «нола»-ро бамавқеъ ва тавҳам бозамун истифода намудааст, ки гувоҳи аз илму амали мусиқии замонаш бархурдор будани ӯст.

Ғазалиёту мухаммасоти шоир оҳанги хос дошта, дар рушду нумуи фарҳангу санъати мусиқии халқи тоҷик саҳми назаррас гузоштаанд. Онҳо барои ба вучуд

¹ Адрес для корреспонденции: Зубайдов А. – зам.директора по научной работе научно-исследовательского Института культуры и информации Республики Таджикистан. Республики Таджикистан, г.Душанбе, ул.Кахарова, пр.5, д.19.

омадани суруду навоҳои зиёди классикуву касбӣ ва мардумии тоҷик замина гаштаанд. Ба ғазалиёти нобу равони ин шоири шефтадил ҳофизону бастакорони мардумӣ ва композиторони тоҷик суруду таронаҳои зиёд эҷод кардаанд, ҳофизон онҳоро бо маҳорати баланд иҷро намудаанд, ки мақбули шунавандагон гардида, мухлисони бешумор доранд.

Як қатор ғазалҳои Сайидо ба ҳайси матни суруду таронаҳои «*Шаишамақом*» интиҳоб гардидаанд, ки гувоҳи волоғавҳарии суҳанони ин шоири нуқтасанҷу шефтадил мебошанд.

«*Шаишамақом*» асос ва қуллаи баландтарини фарҳангу маърифати мусиқии суннатии халқи тоҷик буда, ҳамчун рамзи ягонагӣ ва муттаҳидсозандаи ин миллати куҳанбунёд бо бузургтарин дастовардҳои фарҳангиву маънавии аҳли башар ҳамсангӣ дорад.

«*Шаишамақом*» асари мураккабу мушаххаси гуногунсатҳу серпахлӯ ва силсилавии мусиқии халқи тоҷик буда, аз шаш мақом – Рост, Наво, Бузург, Дугоҳ, Сегоҳ ва Ирок иборат аст ва дар пояи қавонини хоси лаҳнӣ, зарбӣ ва шаклӣ устувор аст. Дар ҳар суруду наво ва оҳангу таронаҳои ин шоҳасари мусиқӣ рӯҳи тавоноии ниёғони бузурги мо Борбади Марвазиву Абӯабдулло Рӯдакӣ, Иброҳими Мавсилӣву Котибии Хоразмӣ, Абӯнастри Форобиву Ибни Сино, Сафиуддини Урмавию Қутбиддини Шерозӣ, Амир Хусрави Дехлавию Абдурахмони Ҷомӣ, Кавкабии Бухороиву Дарвешалии Ҷангӣ ва ҳазорони дигар нуҳуфтааст. Ғазалҳои нобу каломии мавзунӣ шоирони бузурги мо Рӯдакию Ибни Сино, Низомиву Хусрав, Хайёму Мавлавӣ, Саъдию Ҳофиз, Камолу Ҷомӣ, Ҳилолию Бедил, Сойибу Ҳайрат, Шоҳину Туғрал ва дигарон бо силсиланавоҳои он чун ҷисму раво ба ҳам пайвастаанд. Ҳар яке аз ин нобиғағони илму адаб ва савту калом барои суфтаву пухта ва руҳбахшу нишотангез гардидани ин хориқаи бузурги мусиқии суннатии устодонаи тоҷик саҳмгузор буда, поре аз дилу ҷону хиради худро ба он бахшидааст, ки Миробид Сайидои Насафӣ низ аз ҷумлаи онҳост. Фораму рӯҳнавоз, таскинбахши дилу ромиши ҷон ва нӯшдоруи дардмандон будани суруду таронаҳои «*Шаишамақом*» аз ин ҷост.

Дар ин шоҳасари мусиқии халқи тоҷик матни «*Амали Рост*», «*Фурӯғи Амали Рост*», «*Талқинҷаи Савти Ушишоқ*» – аз мақоми «*Рост*», «*Талқинҷаи Савти Баёт*», «*Фурӯғи Мустазоди Наво*» – аз мақоми «*Наво*», «*Таронаи 1*» – (*Суво*) ва «*Таронаи 2*» – (*Ҷанзарб*)-и «*Насруллоҳӣ*» – аз мақоми «*Бузург*», «*Уфари Муноҷот*» – аз мақоми «*Дугоҳ*», «*Ҷапандози Қалон*» (*Ҷапандози Қаландарӣ*) – қаринаҳои мақом, «*Шаҳнози Фарғона*» (*Нақиш*) – осори ҷудоғонаи мақомӣ – аз мақоми «*Сегоҳ*» аз ғазалиёти Сайидо интиҳоб гардидаанд.

Яке аз дурдонаҳои дурахшони «*Шаишамақом*», ки оҳанги муфарраҳу дилкушо дорад, «*Фурӯғи Мустазоди Наво*» [8, 195] мебошад ва дар боби ҷоруми *Савт* (силсилаи фаръӣ)-и мақоми «*Наво*» ҷойгир буда, матни сурудаш ғазали Сайидо мебошад, ки матлааш ин аст:

Навбахор омад, гулистон аз пайи нашъу намост,
Ғунҷахуспони ҷаманро ғунҷайи гул муттакоост.

Пардаи лаҳни асар «до-мажор» буда, мизони зарбиаш 4/4 (ҷор ҷорҷакӣ – бум-бак-бак-бум бак бум) мебошад. *Сархати* он иборат аст аз ҷор тақтеъ *Сароҳанг*, як тақтеъ *Нағмаи парда*, *Нимхати яқум*, ки оғози суруд буда, мисраи аввали байти дар боло зикргардидаро дар бар мегирад, сипас боз як тақтеъ *Нағмаи парда* садо дода, *Нимхати дуҷум* оғоз мегардад, ки матни он мисраи дигарии байти мазкур мебошад. Асар баъд аз таваққуфи ҳаштҷакӣ, аз ҳиссаи яқуми нопурраи тақтеъ оғоз мешавад.

Пас аз як тақтеъ *Нағмаи парда Дунасра* (даври саввуми ниҳонии марҳалаи аввал дар сохтори мақом, ки аз пардаи асосӣ, яъне сарпарда як октава боло оғоз мешавад) [1, 97] меояд, ки матнаш ин байт аст:

Нозбӯро аз бунафша нозболин зери сар (2 бор),
Шохи гулро бистар аз барги хино дар зери пост (2 бор).

Нимхати якуми Дунастра, ки матнаш мисраи аввали байти болост, аз нотаи «до»-и октаваи дуом, яъне нисбати сарпарда як октава баланд шуруъ мешавад, ки хоси *Дунастра* аст. Пас аз як тактеъ *Нагмаи парда Бозгӯй* меояд, ки матнаш такрори ҳамин мисраъ буда, дар оҳанг тағиротҳои чузъӣ ба назар мерасад, яъне байни ҳиссаи сеюму чоруми тактеи аввали *Бозгӯй* ҷаҳиши оҳангӣ дар шакли тертсия (до-ми) ба амал омада, сипас суруд ба таври секвенсиявӣ тадриҷан ба поён то зинаи сеюми гамма (медианта) ҳаракат менамояд. Баъд аз ин *Нимхати дуом*, ки матнаш мисраи дуоми байти болост меояд ва *Бозгӯйи* он бо каме тағироти оҳангӣ ба сарпарда бозгашт менамояд.

Сипас қисми сеюми суруд-*Баёт* оғоз мешавад, ки баъд аз 4 тактеи *Сароҳанг* ва як тактеъ *Нагмаи парда Нимхати 1* ва 2 паси ҳам меоянд, ки матнашон ин байт мебошад:

Бӯйи гулро мебарад аз бод пинҳонӣ насим,
Боғбон пай бурдааст ин кори дузди ошноост.

Дар қисми чоруми суруд *Авҷи Наво* меояд, ки матнаш байти зерин аст:

Аз пайи ҳам корвони гул ба бозор омада,
Метавон гуфтан, ки боғ аз бӯйи гул бӯстонсарост (2 бор).

Нагмаи Авҷи Наво (Фард) қисми панҷуми суруд буда, дар он пас аз ду тактеи *Сароҳанг* ва як тактеъ *Нагмаи парда* дар *Нимхати якум* такрори мисраи дуввуми байти дар боло додашуда меояд ва бо *Замзамаи Нагмаи Авҷи Наво* (як тактеъ Ово – о-о-о ва ду тактеъ *Фурӯ* – ё-рам) поён меёбад.

Матни *Фуроварди* суруд, ки қисми шашуми асарро ташкил медиҳад, ин аст:

Сайри боғ имрӯз дилҳои ҳарифон бурдааст (2 бор),
Хоки гулшан чун гулистони Ирам одамрабост (2 бор).

Дар *Фуровард* пас аз ҳарду *Нимхат* (1 ва 2) бозгӯй меояд, ки ҳар як мисраи байти додашуда такрор меёбад. Танҳо дар оҳанг тағиротҳои чузъиву зарбӣ ба мушоҳида мерасанд. Ин ҷо суруди «*Фурӯғи Мустанзоди Наво*» аз мақоми «*Наво*» ба поён мерасад.

Зикри як нукта ба маврид аст, ки мазмуни ҳар як байти ғазали мазкури Сайидо бо банду басти оҳанги суруд тавъаму мувофиқ буда, хушсадоӣ ва форамии онро боз ҳам афзунтар сохтааст.

Дар радифи суруд таронаҳои «*Шашмақом*», ҳамзамон ғазалиёту мухаммасот ва рубоӣҳои Сайидо ба ҳайси матни сурудҳои фалакӣ, суруду таронаҳои ҳофизону бастакорони мардумӣ ва композиторон истифода шудаанд, ки маҳзани бою рангомези мусиқии мардуми тоҷикро пурраву ғанитар гардониданд.

Дар ҳазинаи тиллоии радиои Тоҷикистон як силсила сурудҳои классикии мақомниҳод, ба монанди «*Биё*» (дар иҷрои Боймуҳаммад Ниёзов), «*Гиря-2*» (Ҷӯрабек Набиев), «*Ушиқоқи Хӯқанд*» (Асадулло Атовуллоев), «*Имшаб*» (Музаффар Муҳиддинов), «*Ҷапандозии Қаландарӣ*» (Сабоҳат Начмиддинова) ва як қатор таронаҳое, ки ба сурудҳои мардумии тоҷикӣ қаробату шабоҳати наздик доранд, аз ҷумла «*Гардиши айём*» (Одина Ҳошим), «*Ақли пуртадбир*» (Зафар Нозимов), «*Дард мебояд кашид*» (Ҷӯрабек Муродов), «*Ғалат кардам ҳайф*» (Тағоймурод Хушвахтов), «*Зи дилам хабар надорӣ*» (Ҷӯрабек Назриев), «*Сайри гулшан*» (Муродбек Насриддинов), «*Хуш омадӣ*» (Маҳкам Зубайдуллоев), «*Эй моҳ*» (Бобочон Азизов), «*Коқули ту*» (Наимҷон Маҳкамов), «*Маъвои сухан*» (Чиллаҳон Холов) ва амсоли инҳо сабт гардидаанд, ки матнашон аз ашъори Сайидо буда, ҳар кадом фораму дилрас садо медиҳанд ва мақбули шунавандагону мухлисони зиёд гардидаанд. Гуфтан ҷоиз аст, ки сабаби асосии ин дар содагиву равонӣ ва ба дарди дилу забони мардум наздик будани ашъори ин шоири ширинкалом аст.

Ҳунарпешаи халқии Тоҷикитон Боймуҳаммад Ниёзов ҳунарманде буд нотакрор, соҳиби овози фораму сабки хос. Дар баробари донанда ва устои забардасти «*Шашмақом*» будан, аз мусиқии мардумӣ ва классикии халқӣ тоҷик пурра бархурдор буда, худ низ ба ғазалҳои ноби шоирони классик ва ҳозирзамони тоҷик оҳанг баста, сурудҳои марғубу рӯҳнавоз эҷод намудааст. Овози фораму маҳмалин ва гӯшнавозу

дилрас дошт. Суруду таронаҳои «Шашмақом»-ро бо як тарзи хос иҷро менамуд. Бехуда нест, ки зери таъсири сурудҳои ин шоҳасари мусиқии тоҷикон таронаҳои мақомниҳоде эҷод намудааст, ки дар байни мухлисони сершумораш чун сурудҳои классикӣ эътироф гардидаанд.

Суруди «Бар лаби дарё биё» [4] аз ин қабил аст, ки матнаш ғазали шоири ширинкалом Сайиди Насафӣ буда, матлааш байти зерин аст:

Бар дили мо гар намеойӣ, ба чашми мо биё,
Аз муҳит андеша дорӣ, бар лаби дарё биё.

Шоир дар мисраи якуми байт аз маҳбубааш илтиҷо менамояд, ки агар дар дили ман маъво гирифтани нахоҳӣ, дар чашмони ман ҷой гузин ва дар мисраи дувум ҳамон маъноро бо рамзу суҳанбозӣ ифода намуда, мегӯяд, ки аз муҳит (яъне дили ошиқ) истиҳола мекунӣ, бар лаби дарё (яъне чашмони ашқбори ошиқ) биё. Ғазал то охир аз чунин байтҳои лирикиву пурмаъно иборат буда, оҳанги форами дилрас, ки ба он баста шудааст, ба мазмун пурра тавъам афтадааст.

Чӣ тавре ки дар боло қайд намудем, суруди мазкур дар пайравии асарҳои мақомӣ эҷод гардида, дар он унсурҳои мақомии Сархат, Сароҳанг, Нағмаи парда, нимхатҳо, Авҷ, Фурувард ва амсоли инҳо ба мушоҳида мерасанд, ки бешубҳа аз рӯйи сохтор онро ба сурудҳои классикӣ мушобех сохтаанд. Суруди мазкур дар байни мухлисон ҳаводорони таронаҳои устод Б. Ниёзов машҳур буда, дар иҷрои бисёр ҳунармандони номдор ва шогирдони ин ҳунарвари бузург дар концерту баромадҳои ҳунари ва тавассути радиову телевизионҳои Тоҷикистон пайваста садо медиҳад.

Ҳамзамон матни суруди дигари устод Боймуҳаммад Ниёзов «Омадӣ рафтӣ» [4] низ ғазали Сайидо буда, бо байти зерин оғоз меёбад:

Ба сӯйи кулбаам, эй нозанин, дӯш омадӣ, рафтӣ,
Зи аҳволам напурсидиву хомӯш омадӣ, рафтӣ.

Ҳунарманди маъруф, Ҳунарпешаи халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, устод Зафар Нозимов бо маҳорати баланду ҳунари воло, садои хушу лаҳни нотакрораш дили ҳазорон мухлисон ҳаводоронашро тасхир намуда буд. Шеърро хуб мефаҳмид. Ба ашқбори шоирони адабиёти классикӣ ва имрӯзи тоҷик оҳанг баста, сурудҳои марғубу дилнишин эҷод кардааст. Баҳусус таронаҳои ба ғазалиёти Амир Хусрав, Саъдиву Ҳофиз ва Бедил офаридаи ӯ ҷаззобу форами садо додаанд.

Матни суруди «Ақли пуртадбир кард»-и [3] устод Зафар ғазали Сайидо буда, равону руҳнавоз садо медиҳад, ки матлааш байти зер аст:

Нафси саркашро мусаххар ақли пуртадбир кард,
Саг чу шуд девона, ўро метавон занҷир кард.

Мазмуни матни суруд панду ахлоқӣ буда, маъноӣ ҳар як байти он моро ба андеша водор месозад. Аз ҷумла дар байти навбатӣ шоир бо истифодаи устокоронаи санъати бадеии рамзу ташбеҳ фикри худро хело ҷолибу ҳадафрас баён доштааст:

Бе мураббӣ зери гардун муътабар натвон шудан,
Моҳи навро рафта-рафта чарх оламгир кард.

Мусиқии суруд низ ба мазмуни ғазал тавъам буда, бо суръати Moderato (муътадил) иҷро мегардад. Мизони зарбии асар 6/8 (шаш ҳаштӣ) буда, ба он хусусияти мусиқии мардумиро бахшидааст. Сози минорӣ парда (ми-минор) сӯзу ҳузн ва форами сурудро таъмин намуда, онро дилрасу гӯшнавозтар гардондааст. Таваккуфҳои ҳаштӣ ба Сароҳанги тарона шукӯҳ бахшида, дар он мутантанӣ ворид сохтаанд. Истифодаи аломатҳои гуногуни қувватбахш ва ородиханда бошанд, назокату шаҳомати сурудро афзуда, ба он ҳусни тоза зам кардаанд.

Матни суруди дигари устод «Тули хандон биё» [3] низ ғазали Сайидо аст, ки оҳанги шӯху равон дошта, дар лаҳну сабки таронаҳои мардуми куҳистони тоҷик эҷод гардидааст. Як ҳуди мизони зарбии асар, ки 7/8 (ҳафт ҳаштӣ) мебошад, гувоҳи ин гуфтагост. Сарбайти матни суруд ва матлаи ғазал аз мисраҳои зерин иборат аст:

Бар сари болинам, эй Хизри масеҳодам биё,
Рафтаам аз худ, биё, эй Исии Марям биё.

Ҷӯрабек Муродов хунарманди варзидаву пурмахсули халқи тоҷик буда, ба ашъори шоирони зиёди классикиву имрӯзаи адабиёти тоҷик оҳанг баставу сурудҳои ҷораму дилрас ва макбули хурду калон эҷод намудааст. Ӯ дар бисёр сахнаҳои бузурги мамолики олам баромад намуда, бо сурудаш фарҳанги бою қадимаи мардуми худро ба ҷаҳониён муаррифӣ кардааст. Тавассути истеъдоди худододаш аз хунарманди одӣ то ба дараҷаи Хунарпешаи мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ расидааст.

Суруду таронаҳои шоҳасари мусиқии “Шашмақом», сурудҳои фалакниҳод ва мардумии тоҷикро дар радиои эҷодиёти бою рангини хеш, бо овози хушу маҳорати баланд ва сабки ба худ хосс, устодона иҷро намудааст. Ҳамзамон чандин суруду таронаҳои халқҳои гуногуни оламро бо садойи нотакрораш хело ҷаззобу рангомез сурудааст.

Таронаи «Дард мебояд кашид»-и [5] ин хунарвари мумтоз бар ғазали Сайидо бастакорӣ гардидааст, ки матлаи ғазал чунин аст:

Чанд рӯзе дар муҳаббат дард мебояд кашид,
Зардрӯиҳо зи ранги зард мебояд кашид.

Ғазал ишқӣ-лирикӣ буда, маъноӣ панду насихатӣ дорад. Вобаста ба ин оҳанги суруд низ лирикӣ буда, мизони зарбияш 7/8 (ҳафт ҳаштӣ) мебошад, ки бештар хоси мусиқии мардуми қуҳистони тоҷик аст. Ҳарчанд, ки суръати асар *Moderato*, яъне муътадил ва пардаи созаши минорӣ (фа диэз-минор) бошад ҳам, мизони зарбӣ ба мусиқии суруд бардамиву шуқуҳи мутантанӣ мебахшад. Диапазони суруд аз нотаи “фа-диэз»-и октаваи якум то “ля»-и октаваи сеюмро дар бар мегирад. Барои боз ҳам ҷораму гӯшнавозтар гардидани таронаи мазкур аз аломатҳои гуногуни қувватдиҳанда ва ороишӣ васеъ истифода гардидааст.

Одина Ҳошимов, ки бо овози ҷораму лаҳни равони сурудаш дар дили мардум маъво гирифта буд, дар суҳансанҷиву суҳанфаҳмӣ дар байни хунармандон ҳамто надошт. Ӯ ба чандин ғазалҳои баландмазмуни Сайидо оҳанг баставу онҳоро сароидааст. Суруди ӯ “Ҷароғи назар шавад» бар матни Сайидо буда, мазмуни баланду саропо андарзи ғазал бо оҳанги дилрасу лаҳни соф мардумӣ ва овози маҳмалину марғуладори ромишгар дар мувофиқати том буда, дили ҳар як шунавандаро тасхир накарда наместонад:

Дил чун мутеъ гашт, ҷароғи назар шавад,
Фарзанди нек ҷойнишини падар шавад.
Нахле, ки бар надод, шавад боғбон кабоб,
Хун меҳӯрад падар, чу писар беҳунар шавад.

Ғазалиёту муҳаммасоти Миробид Сайидои Насафӣ равону сода ва ба дилу забони мардум наздик буда, аз ҷониби хунармандони касбиву халқӣ бо оҳангҳои марғубу мувофиқ бастакорӣ шудаанд, ки боиси ба вучуд омадани як силсила суруду таронаҳои дилнишин гардидаанд. Бо боварии комил метавон гуфт, ки дар асоси ғазалҳои нобу равони ин шоири фарзонаву шӯридадил дар оянда хунармандони тоҷик садҳо суруду тарона ва романсҳои дилрасу гӯшнавозро эҷод намуда, пешкаши муҳлисони ашъори ӯ хоҳанд намуд.

Басо содаву пурмаъноянд ғазалу муҳаммас ва дигар нигоштаҳои ин шоири шӯрида ва замони бо оҳангу наво тавҳам садо додан ҷораму гӯшнавоз ва зебову дилрастар мегарданд.

Адабиёт

1. Абдурашидов, А. Фарҳанги таҳсилии истилоҳоти Шашмақом. /А. Абдурашидов // – Душанбе: Адиб, 2016. – 400 с.
2. Сайидои Насафӣ. // Маъънаҳои нури таҷалло. /Мураттиб Гурез Сафар. // – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. 2009, – 172 с.
3. Ромишгари мумтоз. // – Душанбе, 2000. – 160 с.
4. Сурудҳои Боймуҳаммад Ниёзов. Банотагиранда ва мураттиб Ҳ. Ҷумъаев. // – Душанбе: Адиб. 1988. – 176 с.

5. Сурудҳои Ҷӯрабек Муродов. Банотагиранда ва мураттиб Ҳ. Ҷумъаев. // – Душанбе: Ирфон, 1982. – 280 с.

6. Сурудҳои Наимҷони Маҳкам. Банотагиранда ва мураттиб Ҳ. Ҷумъаев. // – Душанбе: Адиб, 1991. – 160 с.

7. Ходизода Р. ва дигарон. Адабиёти тоҷик. // – Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.

8. Шашмақом. Ҷ. П. Мураттиб А. Абдурашидов. // – Душанбе: Адиб 2016. – 508с.

ҶОЙГОҲИ ҒАЗАЛИЁТИ САЙИДО ДАР ФАРҲАНГИ МУСИҚИИ ТОҶИК ЗУБАЙДОВА.

Дар рушди санъати мусиқии мардуми тоҷик эҷодиёти шоирони адабиёти классикии тоҷику форс саҳми бузург дорад. Сайидо яке аз намоёндагони барҷастаи адабиёти классикии тоҷик дар асри XVII буда, чун эҷодгари шеърҳои ғазалҳои бандмазмунӣ лирикӣ, тараннумгари ишқи поки инсонӣ, тавсифгари ҳаёти иҷтимоии мардуми захматкаш машҳур гардидааст.

Ба ғазалиёти Сайидо рӯй овардани як зумра хунармандону донандагони илму амали мусиқии тоҷик, бемуҳобо ба рушду нумуи санъати мусиқӣ, бахусус мусиқии хирфаии халқи тоҷик мусоидат намудааст.

Калидвожаҳо: мусиқӣ, истилоҳи мусиқӣ, соҳҳои мусиқӣ, оҳанг, Шашмақом, суруд, хунарманди халқӣ.

МЕСТО ПОЭЗИИ САЙИДО В ТАДЖИКСКОЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ ЗУБАЙДОВА.

Поэтическое творчество выдающихся классиков таджикской литературы имеет важную роль в развитии таджикского музыкального искусства. В статье мы затронули этот вопрос на примере творчества поэта Сайидо Насафи. Газели Сайидо - высокоталантливые и глубоко лиричные - отличаются одновременно простотой и ясностью языка. В них употреблены блестящие слова на языке поэзии, что отражают сияющее мастерство поэта в области такого жанра как «газаль»-газель. Обращение к газелям Сайидо многих таджикских певцов и знатоков музыки, несомненно, способствовало активному развитию музыкального искусства и, в частности, классической музыки таджикского народа.

Ключевые слово: музыка, музыкальный термин, музыкальные инструменты, мелодия, Шашмақом, песня, народный артист.

PLACE OF POETRY SAYIDO, S POEM IN TAJIK MUSICAL CULTURE ZUBAIDOVA.

The poetic work of generate classics of Tajik-Persian literature plays an important role in the development of Tajik musical art. In this article, we will discuss this issue on the example of the poet Sayido Nasafi's (1618- 1707) creativity.

Sayido Nasafi gazelles, highly talented and deeply lyrical distinguished simultaneously by the simplicity and clarity of the language. They use brilliant words in the language of poetry, which reflects the shining skill of the poet in the field of a genre as «gazelle». The appeal to Sayido gazelles, many Tajik singers and music connoisseurs undoubtedly contributed to the active development of musical art, in particular classical music of Tajik people.

Key words: Music, musical term, musical instrument, melody, Shashmaqom, song, people artist.

УДК:9(575.3)+ 891. 550 (092)

**К ВОПРОСУ О КОНСОЛИДИРУЮЩИХ ФАКТОРАХ
СРЕДНЕВЕКОВОГО ГОРОДА В ЭПОХУ САЙИДО НАСАФИ
РАХИМОВ С¹.**

Мировая история своим опытом подтверждает аксиому, что формирование и развитие всякой цивилизации осуществляется в городе. Город – квинтэссенция всего развитого, передового, представленного конкретным сообществом на данный отрезок истории этноса, сообщества.

Бухара XVII века представляла собой такой феномен.

«Городское население Бухары к XVII в., в основном, состояло из согдийских ремесленников и торговцев, иранцев, тюрков, значительного количества арабов, торговцев из Индии и евреев. В то время как тюркские народности жили в перифериях города и занимались сельским хозяйством и скотоводством, активно принимая участие в торговле, контролируя и создавая безопасную среду для самой торговли. Но представители тюркских народностей проживали и в городской среде тоже, так как седентаризация (*переход от кочевого образа жизни к оседлости* – С. Р.) кочевников происходила с самого начала образования городов в регионе...» [2]. Мусульмане, христиане, евреи, зороастрийцы, шииты и сунниты, узбеки, таджики, иранцы, арабы, индийцы жили бок о бок с древних времен и не испытывали той ненависти друг к другу, которая могла бы толкнуть их на конфликты межнационального, межконфессионального характера [2] ...

Каждый город, имея условия компактного проживания его обитателей, имел *этническую, антропологическую* определенность. То есть каждый город сформировывал некие общие характеристики, как правило, этнические нормы морали и условия общежития, вырабатывал свои инструменты управления и формирования **городской культуры**. В исторической памяти населения города, в устном и письменном форматах материально и не материально сохранялись мифы, легенды, правда и быль, мировоззрение, быт и традиции народа, понимание смысла жизни и т. д. ...

Если сравнивать мировоззрение городского жителя от деревенского, то бросается в глаза следующее. Деревенский человек, в виду того, что всю жизнь связан с окружающей средой, природой, осознанно или бессознательно культивирует природу, создает о ней целые концепции мифического, поэтического, демонического характера.

У горожанина, связь с природой относительно, опосредованная. Изначально он больше прагматик и мало верует в мифы о природе. В психологии городского жителя больше преобладает с каждым разом укрепляющаяся вера в собственные силы, возможности. Отсюда его оптимизм, прагматизм, неверие в потусторонние силы. Городская культура предполагает постепенный отход от религиозного сознания и формулирования секулярного, светского сознания на базе осознания того, что не все

¹ Адрес для корреспонденции Рахимов С. - заведующий отделом философии культуры, Институт философии, политологии и права им. А.Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.Х. Шерози д.8, кв 22. Тел 934599163.

осуществляется с божьего дозволения, но и немало зависит от способностей и воли человека. Особенно это осознание проявляется в научной и производственной среде, торговле и т.д. В городской жизни феодально-религиозную культуру представляли казии, муллы и т.д., но средний класс, образовавшийся в этот период, представлял светское общественное сознание. Особенно в этом деле были заметны интеллектуалы: писатели, художники, ремесленники, секретари, челноки-торговцы, имевшие контакты с иными странами, цивилизациями, в частности, с Россией, Европой...

Поскольку мы фокусируем наше внимание на средневековый город периода жизни Сайидо Насафи Миробид (1618 – 1707), то мы попытаемся выявить наиболее общие консолидирующие силы, оказавшие влияние на формирование личности Сайидо и других людей, проживавших в Бухаре на данном историческом отрезке времени. Каковы они эти силы?

Согласно исследованию А. Мирзоева [2, С. 9 - 10], одной из реальных носителей консолидировавшей силы Бухары, как города-государства того времени, *составили социально-экономические отношения.*

Рост городов за счёт сельского населения и наличие кочевников рядом с оседлым населением создавали условия для развития *городского ремесла*. Близкое соседство кочевого и оседлого хозяйства облегчало удовлетворение экономических потребностей для обеих сторон; товарный обмен, существовавший между кочевниками, с одной стороны, и оседлым населением, в том числе ремесленниками, с другой, способствовал расширению *внутренней торговли* (выделено нами – С. Р.) и тем самым открывал дорогу к увеличению ремесленного производства, а также создавал почву для развития внешней торговли. С каждым днем росло число ремесленников» [2, С. 9 - 10]. Таким образом, именно **рынок** становился реальной площадью, формирующей всё надстроечное. Рынок – важный фактор объединения людей..., источник из которого «пили» и богатые и бедные... Рынок или средневековый базар способствовал росту тех и ограничению других отношений, ремесел, почитанию верований, ценностей, предпочтений, традиций и т. д. На базаре сформировывалась актуальная для данного отрезка времени материальная и нематериальная культура. В нем сформировывалась формальная и неформальная культура Бухары всех времен и в особенности XVII в. «Рост городов и развитие в них ремесленного производства не могли не оказывать своего влияния на развитие также **и внешней торговли** (выделено нами – С. Р.). С начала 16 в. усиливаются торговые и культурные сношения через Балх и Кабул между Мавераннахром и Индией. В Бухаре XVII в. появляется много индийских купцов и даже целая улица, заселённая ими. В это же время начинают укрепляться торговые связи между Россией и Мавераннахром». [2, С. 14]

Все это оказывало в целом положительное влияние на рост культуры таджикских городов... При этом, именно **базар** являлся *неформальной площадкой, где приобретали свой статус самобытное мировосприятие, мировоззрение обитателей города, сформировывался их менталитет.* Мировоззрение это было синкретичным, с сочетанием прагматического, реального и мифического сознаний, правдивого отображения реалий жизни города и ее искажением в виде предрассудков. Именно базар становился и источником всякого рода заблуждений. Базар был «миксером» разных культур.

На чем основывался канал *консолидации* жителей города? Не только на обмене товаров. Одним из ярких инструментов здесь был **язык**, который достоин того, чтобы его рассматривали не только в рамках базара. Разумеется, на базаре функции языка, как источника обмена информацией, как формирующего приоритеты ценностей, значительны. Но тем не менее, язык может и должен рассматриваться как отдельная и мощная многофункциональная площадка, в которой фактически формируется ментальность, мировоззрение, ценности не только города, а гораздо

более широкого географического и духовного этнорегиона, где обитают носители данного языка.

Таджикский (персидский, дари) язык явился репрезентантом всей культуры прошлого и настоящего этноса. «Язык есть исповедь народа, в нем слышится его природа, его душа и быт родной» [1]. Таджикский язык обладал *соборной функцией* [5, С. 72]. Таджикский язык является мощным фактором, вобравшим в себя многовековой социальный опыт этнокультурной общности, формирующего общезтническое мировоззрения, это матрица, исходный стереотип восприятия мира, способ общения членов этноса, это универсальный способ передачи личной информации этносу и восприятия личностью этнической и прочей информации. Язык – способ мыслительной деятельности индивида и общества в целом. Язык – мощный универсальный способ диалога культуры прошлого и настоящего этноса, это способ самопознания и самовыражения народа и личности. Эта способ моделирования будущей жизни народа. Мы, как правило, говорим о языке, как о позитивном факторе консолидации и не всегда имеем в виду то, что на этом языке проповедают и ложные идеи, ценности, паразитирующие в обществе. Этот негатив распространяется теми слоями, общества которые используют язык в угоду своих корыстных, стяжательских целей, внедряя в сознание своих жертв, искаженную картину мира...

Иными словами, язык не только мощный инструмент познания мира и фактор самопознания, но и формирование ложных концепций. Однако это связано не только с осознанным искажением реалий, но и уровнем развития цивилизации на данном этапе. Бухара периода жизнедеятельности Сайидо представлял собой закостенелый средневековый город, в котором господствовал религиозный фанатизм, отсталые формы правления, суеверие и предрассудки, отсутствовали свобода мысли и творчества...

Язык изначально рассматривается как главный критерий категории национального. Это аксиома. *Язык является одним из самых консервативных компонентов культуры этноса, нации.* Наличие языка в составе художественных средств, применяемых при создании произведений искусства, придает последнему национальное своеобразие. Особенно это очевидно, когда речь идет о таких видах искусства, где язык используется как основное художественное средство выражения. Таковыми являлись в эпоху Сайидо проза и поэзия, фольклор, песенное творчество.

Какую конкретную роль играл язык в эпоху Сайидо? Таджикский язык являлся средством диалога культур в пространстве всего региона, где он был применим. Так, на этой почве возник контакт между поэзией Бедилы – представителя индийской школы поэзии и его почитателей в Бухаре. Бедил был философствующим суфием-поэтом со сложным, разнообразным метафоричным языком, доводившим индийский стиль поэзии до совершенства.

С одной стороны, интерес к высокоинтеллектуальному наследию Бедилы характеризует высокий уровень духовной культуры самой бухарской элиты. С другой, думается та страшная реальность властной цензуры, которая не терпела критики в свой адрес, вынуждало интеллектуалов говорить эзоповским языком.

Сайидо оказался одним из ярких представителей такого стиля. Но если Бедиль размышлял обычно над масштабным феноменом человеческого бытия, типа:

Намудат фурсати умри шарор аст,
Нафас то мекашӣ, оина тор аст.
*Твое бытие – мгновение искры,
Не успеешь сделать вдох, как исчезаешь с зеркала.*

Сайидо в поэзии больше социален, потому не всегда абстрактен, не всегда находится в плоскости вневременности. Вот как отображает он процесс притока обнищавших крестьян из деревни в город:

«Лабрез шуд зи чӯши гадо кӯчаҳои шахр

Чандон ки бар насим талоши гузар намонд».
*Кипеньем нищих до краев наполнены улицы города,
Так что и ветерку невозможно пробраться»* [2, 18].

Одним из характерных свойств поэзии Сайидо Насафи был цикл стихов под общим названием «Шахрошуб». Мирзоев насчитал в этом цикле более двухсот названий ремесел, существовавших в XVII в. в Бухаре [2, С. 14]. «В числе их такие, как ювелир, халвовар, цырюльник, ткач, вышивальщик, портной, сапожник, оружейник, ковровщик, банщик, игольщик, кирпичник, рыбак, поэт, пекарь, переписчик, живописец, мыловар, плотник, кожевник, седельщик, каменотёс, бумажник и т. п. Это яркое свидетельство роста городов и развития ремесл» [2, 14].

Словом, язык является одним из важнейших емких, неизменных компонентов национального своеобразия, ярким фактором объединения этноса, но все же не заменяет его целиком.

Национальное шире, чем национальный язык. Помимо языка в национальном имеет значение много аспектов. В частности, национальное состоит равно как из материальных, так и духовных носителей. Самое простое и очевидное в национальном есть **зримая культура**—это *антропологические* признаки, выраженные в облике представителей нации. Признаками зримой культуры этноса – являются культура одежды, поведения, система традиций и обычаев, материальная культура, выработанные в результате долгого совместного проживания в этническом сообществе. Это и духовные феномены – кроме языка, ещё психология, особенность склада мышления, духовное наследие, самобытная художественная культура и т. д.

Принято считать, что в отличие от всех форм мышления, которые призваны изучать и отображать суть природы национального, наиболее точно и полно отображает **национальное искусство**.

Прежде всего культуру определяет архитектура, **которая без слов и внушений формирует мышление этноса**, его менталитет.

Бухарская школа **архитектуры** и градостроительства, став ведущей в Средней Азии в XV–XVII вв., оказала значительное влияние на архитектуру государств региона. В те времена, несмотря на тревожные условия, создавались оригинальные архитектурные ансамбли. В Бухаре в этот период было построено медресе Мир-и Араб и мечеть Калян, возведены квартальные мечети Ходжа Зайн ад-Дин и Балянд, положено начало загородному ансамблю – недалеко от города мавзолеем Баха ад-Дин Накшбанд.

Помимо того, что **архитектура** по **умолчанию** обладает невероятной способностью сформировывать мышление этноса, его менталитет, вместе с тем и сами функции каждого элемента ансамбля представляли собой символы приоритетов культуры городского населения. В Бухаре рассматриваемого периода наблюдается насыщенное разнообразие функциональных архитектурных сооружений, представляющие так или иначе духовные приоритеты города-столицы. К ним относятся прежде всего мечети, хонакох (суфийские храмы; они связаны с распространением суфизма в Средней Азии.), медресе, караван-сарай, крытые торговые здания. Далее невероятно много представлено мавзолеев. Однако эти мавзолеи, выстроенные чередовавшими господствовавшими в свое время правителями, большей частью представляли собой *своеобразный облик* города. При этом их трудно рассматривать как *соборных* объектов, потому что кроме мавзолея Саманидам (X в.) другие мало являлись почитаемыми всенародно. О них говорилось обычно как об объектах, ориентирующих географию города. Разумеется, без них архитектурный облик Бухары был бы сильно обеднен. Они в совокупности с мечетями, хонакох, минаретами, медресе, караван-сараями представляли полноценный зрелый по меркам средневековья классический образ средневекового города [7].

Консолидирующей функцией в этом архитектурном ряду обладали **мечети**. Их в Бухаре и ее окрестностях строились территориально и в XVII веке насчитывалось

приблизительно 400, которые по своим функциям оказывались *соборными*. Во всех этих мечетях традиционно велись официальные проповеди консолидирующего характера, т. е. мечети обладали консолидирующей силой всех слоев населения. Исключение составляла элита, у которой было свое отношение и свой оригинальный ритуал вероисповедания.

Если в мечетях консолидация горожан шла преимущественно на базе религиозных ценностей, то в медресе этот процесс приобретал смешанный характер. Здесь наряду с программным преподаванием современных для того времени наук, выступали со страстными разоблачительными речами истинные *лидеры* общества. Здесь разговоры больше приобретали просветительский, культурологический, социально-философский характер. Преподаватели, ученые и мыслители, поэты, учащаяся молодежь устраивали собрания по поводу актуальных аспектов духовного и политического состояния Бухары и страны в целом.

Цитадель, находящаяся в центре города, ассоциировалась с символом власти, откуда исходило по представлениям горожан опасность, кара, страх. В психологическом ряде цитадель не обладала консолидирующим свойством.

Мавзолеи и кладбища в соответствующих религиозных праздниках оказывались показателями объединения горожан. Особо почитаемые оказывались мавзолеи выдающихся суфиев, таких как Баховадини Накшбанд. Этому способствовал авторитет самих религиозных деятелей.

Другими консолидирующими силами оказывались ритуалы, обряды, фольклор, свадьбы случаю рождения ребенка, гахворабандон (укладывание новорожденного к колыбель) по, хатнасур (обряд обрезания), женитьба, празднования дня «Гули сурх» (Дня красного цветка)-Навруз и т. д. Об этих ритуалах, традициях, театрализованных представлениях написано подробно искусствоведом профессором Нурджановым Н. Х., который сам, будучи родом из Бухары, вместе с коллегами проводил полевые исследования и на базе воспоминаний старожилов, а также изучения истории культуры, составил истинный облик жизнедеятельности средневекового города [3].

Ключевой объединяющей силой во всех ритуалах, театрализованных обрядах, празднествах, фольклоре играла **музыка**. Музыка для каждого случая была традиционно мотивированная. Не случайно эту мощную произвольно объединяющую силу музыки использовали в ходе рдения некоторые суфийские и дервишские ордена.

По свидетельству известного исследователя музыкальной культуры иранских народов Аскарали Раджабова [4], во время правления шайбанидских правителей Абдуллахана (1530 – 1540), Убайдуллохана (1533 – 1539), несмотря на распри между тюркскими правителями и возникающими на этой почве социально-экономических проблем, бухарско-самаркандский регион превратился в один из важных составляющих литературно-культурных центров Мавераннахра, а появление под руководством **Наджмаддина Кавкаби** (1480 – 1535) – крупнейшего ученого и музыканта, поэта и наставника классической музыкальной школы, стало ярчайшим культурным событием в Центральной Азии. Важно, что в этом культурном пространстве развивались не только традиционные классические формы музыки, но и появлялись новые жанры и виды сочинений и исполнительского мастерства в сфере вокальной и инструментальной музыки.

Особо следует отметить роль **лидеров** как консолидирующих сил.

Законодателями мод на тот или иной приоритет в культуре города становились *авторитеты, лидеры, элита*.

Феномены, исповедуемые **элитой**, считаются: расположенность к источникам новых информации внутри страны и за ее пределами, интерес к инновациям, креативность, авторитетность, эзотерические дискуссионные клубы ученых и философов, поэтов, особая расположенность к созданию новых концепций для

формирования адекватного представления о мире, идеальном городе, идеальном горожанине, подвижничество просветительских институтов, забота об отечестве.

Как свидетельствует история, память о религиозных лидерах жива, Баховаддина Накшбанд (1318 – 1389), мавзолее которого находится недалеко от Бухары, куда шли и до сих пор идут поклоняться потоки паломников, причем не только из числа жителей Бухары, а далеко за ее пределами.

Теперь несколько кратких слов о вкладе Сайидо, как **живого лидера** XVII в., внесшего реальный вклад в консолидацию народа, в формировании и укреплении идентичности таджиков.

Сайидо всю жизнь работал *ткачом* и жил в бедности, категорически отказываясь, несмотря на предложения, от должности придворного поэта. Писал, в основном, на темы тяжелой жизни ремесленников, поскольку изнутри знал их жизнь, труд и нужду, и сложной политической обстановке в современной ему Средней Азии, критикуя междоусобные войны, пороки правящей верхушки и деспотизм правителей. Насафи через многоканальную *историческую память* народа и, в особенности, поэзии, вобрал в себя одновременно как многовековую традицию материальной и нематериальной культуры предков, так и живые, действующие ценности настоящего для него общества.

Накопленные духовные и материальные ценности прошлых цивилизаций, совокупно существующие в виде *исторической памяти* народа, избираются личностью *индивидуально*.

Поэтому личность и творчество Сайидо невозможно и не нужно с кем-либо сравнивать. Всякое сравнение обедняет его оригинальное творчество. У его стиля свое звучание, своя поэтика и тематика. Сайидо писал своей собственной рукой все то, что видел своими глазами.

Вот как относился Сайидо к вопросу об ответственности:

«Подшохе к-и зи мулки худ намегирад хабар,
Мурдаи шере бувад, афтода дур аз бешае».
Царь, который не интересуется своей страной,
– Это труп льва, отбившегося от леса [2, 90].

Именно такие лидеры, достойны благодарной **исторической памяти** народа, поскольку они прямо и дистанционно, вчера, сегодня и завтра формируют в нас и в сознании грядущих поколений «мощно переживаемое чувство «Мы» [6].

Литература

1. Вяземский П. А. «Англичанка». - <http://www.stihi-XIX-{{vekov.ru/vyazemskiy198.html>
2. Мирзоев Абдугани. Сайидо Насафи и его место в истории таджикской литературы. Ответственный редактор Мирзо Муллоахмадов. – Душанбе: Дониш, 2017. 145 с. – С. 9 - 10.
3. Нурджанов Н. Х. Дар олами ракси точик. В двух томах с илл. – Душанбе, 2003. Он же. Традиционный театр таджиков. В 2-х тт. - Душанбе, 2002.
4. Рачабов А. Мусикии точикон ва анъанаҳои таърихии он дар садаҳои XVI – XVII. – Душанбе, 2007. – 224 с.
5. Семилет Т. А. Исследования культуры в современном мире: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры / Т. А. Семилет. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2017. – 153 с. – (Серия : Университеты России). ISBN 978-5-534-05018-9
6. Сорокин В. В., Васильев А. А. . История правовых учений России. – Москва, 2014/ <https://sci-book.com/pravovyyih-politicheskikh-istoriya/istoriya-pravovyyih-ucheniy6425.html>

7. Тошева Дилрабо. Двенадцать ворот Бухары. Как Бухара стала «жемчужиной Востока», а потом потеряла эту роль? Интервью // <http://caa-network.org/archives/8598>

8. Турсон А. Самандар и Зулкарнайн: к историософии таджиков - http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/03/03_03/978-5-88431-277-7/

9. Чуб Анна. Основные архитектурные школы Средней Азии в раннесредневековый период. https://revolution.allbest.ru/construction/00564026_0.html

**ОИД БА ОМИЛҲОИ МУТТАҲИДКУНАНДАИ ШАҲР
ДАР ДАВРОНИ САЙИДОИ НАСАФӢ
РАҲИМОВ С.**

Дар асри XVII Бухоро чомеъ ва инъикосгари хамаи дастовард, пешрафти фаъолияти моддиву маънавии давраи муайяни таърихии чомеа буд.

Калидвожаҳо: шаҳр, асрҳои миёна, шахсият, забон, меъморӣ, косибгарӣ, пешвоҳо, шеър.

**К ВОПРОСУ О КОНСОЛИДИРУЮЩИХ ФАКТОРАХ
СРЕДНЕВЕКОВОГО ГОРОДА В ЭПОХУ САЙИДО НАСАФИ
РАҲИМОВ С.**

Бухара XVII века являлась квинтэссенцией всего развитого, передового в обществе. В статье рассматриваются ее консолидирующие силы.

Ключевые слова: город, средневековье, идентичность, язык, архитектура, ремесленничество, лидеры, поэзия.

**ON THE QUESTION OF FACTORS CONSOLIDATING OF
THE MEDIEVAL CITIES IN THE ERA OF SAYIDO NASAFI
RAHIMOV S.**

Bukhara XVII century was the quintessence of all developed, advanced in society. The article considers its consolidating forces.

Keywords: city, medieval, identity, language, architecture, artisanship, leaders, poetry.

УДК:398 (575.3)

**ФАРҲАНГИ СОКИНОНИ ДИЁРИ САЙИДОИ НАСАФӢ
РУӢИИ АҲМАД¹**

Диёри Сайидо, ки дар аҳди бостон бо унвони Кешкрӯд маъруфу машҳур буд, холо низ яке аз водихои ҳосилхез ва хушбоду ҳавои сарзамини Ховарон аст.

Сокинони Кешкрӯд, тибқи иттилои таърихнигорон ва сарчашмаҳои бостонӣ то истилои араб ва баъди ба ин сарзамин сар даровардани қавмҳои гуногун, асосан, суғдинажоди эрониясл будаанд. Баъди тасаллути арабу муғул ва баъзе қавмҳои дигар мардуми бумӣ аз ҷониби омадагон дар шаҳру водихо тазйиқ дида, ночор рӯ ба ҷониби кӯҳистон ва дараҳо овардаанд.

Бо гузашти айём баъзе анъана ва расму оини мардуми таҳҷой, алалхусус, забон, рӯзгордорӣ ва фарҳанги тоҷикон ба омадагон бе таъсир намондааст. Агар арабҳо ба қавми тоҷик дини мубини Ислом ва суннатҳои онро оварда бошанд, худ низ аз фарҳанги ғании мардуми муқимӣ бе баҳра намонда, ҳатто бо тақозои рӯзгор дар натиҷаи равобити бисёрҷонибаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва махсусан фарҳангӣ забони дари тоҷикии форсиро дар ин водӣ ва ҷойҳои дигар низ қабул намудаанд, ки роҷеъ ба ин масоил аз ҷониби олимони фарҳангшинос ва муарриҳин баъзе корҳо анҷом пазируфтааст.

Агар таъсири мутақобилаи фарҳангӣ ҳанӯз дар асрҳои миёна байни арабу қавмҳои ориёӣ сурат гирифта бошад, байни мардумони туркнаҷод баъди қарни XIV, дар замони ҳокимияти хонҳои турк дар ин сарзамин бештар ҷараён доштааст.

Фишороварӣ ва безътиной нисбат ба фарҳанги мардуми таҳҷойӣ аз ҷониби омадагон сабаб гардида буд, ки ҳатто ҳазмшавии (асимилятсия)-и забони тоҷикӣ бо гуфтори туркии ўзбакӣ ба вучуд ояд. Чунин шароит ва омилҳо сабаб гардидаанд, ки номи баъзе шаҳру дех, кӯҳу дара, чашмаву рӯд ва номи мавзевҳо тағйир биёбанд, ки табдили номи шаҳри бостонии Нахшаб (Насаф) ба Қаршӣ яке аз мисолҳои барҷастаи он мебошад. Қавми тоҷик дар шаҳру маҳалҳои кӯҳдоман ва дехоти баландкӯҳи водии Қашқадарё сарчамъ умр ба сар бурда, забон, анъанот, урфу одат, касабакорӣ ва фарҳанги бостонии ниёғони хешро бо суннатҳои волояш чун мардуми дидагон маъфуз дошта, ба сад мушкилӣ ва хориву зорӣ то рӯзгори мо оварда расонидаанд.

Шаҳрҳои бостонии Насаф, Кеш (Шаҳрисабз) Ғузур, Яккабоғ ва Косон (шояд номи қадимааш Кошон бошад), марказҳои фарҳангӣ, тичоратӣ ва илмиву хунарии сокинони ин водӣ мебошанд. Дар шаҳрҳои Насафу Кеш анъанаҳои бостонии хунармандӣ ва касабакорӣ равнақи тамом дошанд. Бесабаб нест, ки Сайидо 231 намуди косибиву хунармандиро дар баҳши «Шаҳрошӯб»-и ашъораш васф намудааст. Косибони бофандаву қаннод, кулолон ва заргарону банноҳои ҷирадаст гули сари сабади аҳли ин шаҳрҳо будаанд. Хосаттан хунарҳои бофандагиву қаннодӣ дар байни сокинони ин водӣ ба авҷи аълояш расида буд. Ҳалвоҳои бо лаззату алаҷҳои нафису нозуки хунармандони шаҳри Насаф ва гирду атрофи он, сӯзаниву зарфҳои дилрабои

¹ Адрес для корреспонденции Рузи Ахмад. – старший научный сотрудник, Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан.

кулолону гулдузони Кеш (Шаҳрисабз) дар Машрику Мағриб ва бисёр бозорҳои Ховару Урупо шуҳрати беандозае доштаанд.

Доираи адабии шаҳрҳои Насафу Кеш ба олами тамаддун олимону адибон ва донишмандону файласуфони бузургро эҳдо намудааст. Шоиру нависанда, файласуфу муаррихин, машшоқу ҳофизон ва табибу меъмори машхуре, ки аз Насафу Кеш ба дунёи ҳастӣ омадаанд, тахаллуси адабӣ ва касбии хешро ба номи зодгоҳашон-Насафӣ, Кешӣ, Шаҳрисабзӣ ва Косонӣ номидаанд.

Муайиддини Насафӣ (асри 12, шоири номии замони худ будааст), файласуфи беҳамто Абутороби Нахшабӣ (асри 12), барҷастатарин намояндаи тариқати нақшбандия Азизи Нахшабӣ (асри 13), муаррих файласуф ва шоиру нависандаи барҷаста Начмиддин Умари Насафӣ (асри 13), нависандаи бориқбин ва шоири мумтоз Зиёуддини Нахшабӣ (охири асри 13 таваллуд шуда, соли 1350 ғавтидааст), Мирхоҷа Аюби Баракоти Шаҳрисабзӣ (музикдон, сароянда ва оҳангсози тоҷик, ки охири асри 14 ва аввали асри 15 зиндагӣ карда, соҳибдевон будааст), Маҳмуди Насафӣ (ҳофиз ва оҳангсози тоҷик, охири асри 15 ва аввали асри 16), Аҳмади Косонӣ (асри 16), Насими Маҳрам Хоҷа Амиршариф (асри 16 дар Насаф таваллуд шуда, ба қавли Малехо, ӯ «дурри якто ва ҷавҳари бебаҳо» будааст), шоири хунарманди тавоно Сайиди Насафӣ (асри 17), Ҳувайдуллои Насафӣ (асри 18), Самандархоҷаи Насафӣ (асри 19), Нисории Насафӣ (асри 19) ва бисёр донишмандони соҳаи фикҳ, кайҳоншиносӣ, музикиву меъмори ва умуман аҳли каламу фарҳанг фарзандони арҷманди водии Кешкрӯд мебошанд. Гузаштагони Амир Хусрави Деҳлавӣ, Мирзо Абулқодирӣ Бедил ва шоираи мумтоз Зебуннисо низ аз аҳли Кеш будаанд. Тибқи ҳикояти дар «Ҷафти Кишвар» овардаи шоир ва нависандаи рангинбаёни қарни 15 Султонмуҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ, маълум мешавад, ки Бузургмеҳр аз бузургзодагони аҳли Нахшаб буда, ба тавассути ҳозирҷавобиву донишмандиаш ба дарбори Сосониён роҳ ёфта, ба вазирии Қубод мушарраф гардидааст.

Дар аввали асри 20 ва махсусан дар даврони Шӯравӣ аз ин марзу бум як идда донишмандон ва адибу олимони мумтоз чун мударрис ва табиби ҳозиқ Мулло Абдукарим (эшони мударрис, ки ҳамсабақи устод Садриддин Айнӣ будаанд), академик Абулғанӣ Мирзоев, докторҳои илми филология Начмӣ Сайфиев, Шокир Мухтор, Субҳон Амирӣ, Ҷумъа Ҳамроҳ, Дилмурод Ҳомидов, дотсентон Миср Эшнӣёзов, Раҳмон Раҷабов, Нуриддин Бозорзода рӯзноманигорон Дорои Дӯст ва Мақсудов Алӣ, номзади илми филология ва шоир Киром Остон, номзади илми санъатшиносӣ Дилмурод Ҳошимов, шоир ва корманди давлатӣ Содиқи Кешрӯдӣ ва даҳҳои дигар иқтисоддонҳову пизишкон ва муаррихин ба воя расида, дар ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон ва ҷойҳои дигар адои хизмат менамоянд.

Дар натиҷаи кӯшишу ғайрати фолклоршиносон ва олимони лаҳҷашиноси Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ва олимони забоншиноси ДДМТ маводи фаровон гирдоварӣ шуда, баъзе паҳлӯҳои эҷодиёти шифоҳии мардум ва лаҳҷаи бисёр маҳалҳои тоҷикнишини вилояти Кешкрӯд баррасӣ ва таҳқиқ гардидааст.

Солҳои 1998 ва 2000 се ҷилди маҷмӯаи фолклори тоҷикони водии Қашқадарёро бо шодравон Рашид Қодиров таҳия ва тадқиқ намуда, ба таърифи расонидаем, ки дар ин ҷилдҳо анқариб тамоми намудҳои жанрҳои фолклорӣ дастраси хонандагон гардидаанд.

Ҷилди аввал, асосан, фарогири афсонаҳо дар бораи корномаҳои фарзандони одамай алайҳи қувваҳои аҳриманӣ-дев, албастӣ, чину шаётин, одамони бадкирдору маккор, ашхоси худбину манфиатталош буда, афсонаҳои сеҳрангез ё тилисмӣ мебошанд. Дар чунин афсонаҳо мардум орзуву ормони инсонҳои давраҳои бостониро ифода намуда, ҳамеша нерӯҳои аҳриманиро мағлуб месозанд ва ҷиҳати хушгузаронии рӯзгори хуррам толошҳо варзидаанд.

Гўяндагони мумтози асарҳои фолклорӣ қариб дар тамоми рустоҳои тоҷикнишин мавҷуд буданд, ки бо истеъдоди сухангӯӣ дар шабҳои тӯлони зимистон дар меҳмонхона ва ҷойхонаву ҷойҳои ҷамъиятӣ қиссапардозӣ намуда, ба шунавандагонашон шодиву сурур ва рӯҳу равони тоза мебахшониданд. Бинобар ин, дар тамоми деҳаҳои тоҷикнишин мардум онҳоро эҳтиром мекунанд ва иззаташонро ба ҷо меоранд. Чунин ашхоси сухангӯву сухандон ҳам дар байни мардон ва ҳам дар байни бонувон гули сари сабади маърақаҳои мардумӣ мебошанд.

Мутолиаву баррасии асарҳои насри фолклории тоҷикони водии Кешкрӯд моро ба чунин натиҷагирӣ меорад, ки инсонҳо пайваста дар баробари неъматҳои моддӣ офаридан ғаму андӯх, шодиву сурур, комгориву нокомӣ ва тамоми таҷрибаҳои аз зиндагӣ андӯхтаи хешро ба тавассути эҷодиёти шифоҳӣ-қиссаву афсонаҳо, достону ривоятҳо ва латифаву суруду таронаҳо аз замони қадим то рӯзгори мо оварда расонидаанд. Дар афсонаҳои доир ба ҳайвонот ақида ва андешаҳои давраи ибтидоӣ-тотемистиву анимистӣ, яъне эътиқоди хосе ба растанӣ ва ҳайвонот ва мисли инсонҳо ҷондор ва соҳиби ақлу фаросат тасаввур намудани тамоми мавҷудот ифода меёбад.

Дар афсонаҳои ҳаётиву маишӣ бошад, тарзи рӯзгузаронӣ, муносибати қавмию қабилавӣ ва ҳешутабории инсонҳои даврони бостон мунъакис гардидаанд. Инчунин ҷаҳонбиниву андешаҳои фалсафӣ, умеду орзуҳои аҳли заҳмат зикр мегарданд, ки чунин асарҳои насри ривоятиро аз байни тамоми сокинони водии Кешкрӯд сабт намудаем. Аммо дostonгӯиву дostonсарой на дар ҳама маҳалҳои ин водӣ яқсон мебошад. Ин намуди асарҳои шифоҳии мардумӣ, асосан, дар байни сокинони Деҳқонобод, Ғузур ва Қамашии ин водӣ, интишор ёфтааст. Дostonсароён ва ровиёни мардумии қавми ҳардурӣ (ҳар даравӣ) чун Норбоев Атокул, Ҷӯраев Бегалӣ, Қувватов Ҷумъа, Атокулов Хушвахт иҷрогарони моҳири дostonсароии «Гӯрӯғлӣ», «Алпомиш» ва қиссаҳои мардумӣ мебошанд. Онҳо дostonҳои мардумиро бо ду тарз: тавассути асбобҳои мусиқӣ: дотор ва думбра ба таври хос месароянд ва гоҳе бидуни олоти мусиқӣ чун афсона қисса мекунанд. Тибқи мушоҳида ва навиштаҳои фолклоршиносон, дostonсароёни мазкур худ тоҷик бошанд ҳам, гоҳ-гоҳе хангоми дар ҷашну маросимҳои мардуми ўзбек ширкат варзидан бо хоҳиш ва дархости аҳли маърақа ба забони ўзбекӣ низ дostonсарой мекунанд. Хатман ба дostonсароҳои тоҷикони ҳардурӣ, ки бо забони ўзбекӣ сураат мегиранд, таъсири дostonсароии ровиёни ўзбек ба мушоҳида мерасад ва ин ходиса дар натиҷаи робитаҳои мутақобилаи фарҳангиву адабӣ ва дӯстии халқҳои тоҷику ўзбек ҷомаи амал пӯшида бошад ҳам, ба андешаи мо, сабабҳои дигаре низ дорад. Дар байни мардуми эронитабор аз даврони бостон вучуд доштани дostonҳои шавқовар дар заминаи ватан ва ватанҳои яке аз омилҳои муҳими дӯст доштани Ватан мебошад. Беҳуда шоир нагуфтааст:

Хар киро меҳри Ватан дар дил набошад, кофар аст,
Маънии ҳуббулватан фармудаи пайғомбар аст.

Дар баъзе рустоҳои дурдасти кӯҳии вилояти Кешкрӯд, ки мардуми он дур аз ихотаи ўзбекҳо сукунат доранд ва забони ўзбекиро тамоман намедонанд, чун мисли рустои Ғелони ноҳияи Шаҳрисабз дар даврони гузашта байни мардуми ин деҳаҳо дostonҳои васфгари қаҳрамонӣ интишор ёфтаанд. Ба андешаи мо, ин равия яке аз нишонаҳои ба анъаноти бостонии дostonсароии мардуми эронинаҷод пойбандӣ зоҳир сохтан мебошад, ки ба майлҳои озодандешӣ ва меҳру муҳаббат ба анъаноти фарҳанги ниёгон барои бунёди давлати пуриқтидори миллие мисли Оли Сомон ва Кушониёну Сосониён иртибот дорад. Чунин андеша Абулқосими Фирдавсии бузургро водор намуда буд, ки «Шоҳнома»-ро эҷод намояд, Абӯалии Синоро ба илҳом оварда буд, ки ба забони дариӣ тоҷикии форсӣ асарҳои тиббӣ офарида, ба истилоҳоти тиббии мардумони мо асосгузор шавад. Ва Сайидои Насафиро ба вачд оварда, ҷиҳати эҷоди ашъори «Шаҳрошӯб», «Баҳориёт» ва ба дигар шеърҳои вобаста ба мактаби адабии «сабки ҳиндӣ» илҳом бахшад.

Бояд хотирнишон намоем, ки дар эҷодиёти шифоҳии бадеии тоҷикони водии Қашқадарё мавқеи афсонаҳои пандуахлоқӣ ва ҳазломез назаррас аст. Ҳикояҳои саргузаштиву воқеии ровиёни мумтозе чун Нуралиев Хитой (Хитойбобак), Исмаатов Муъмин, Яъқубов Юсуф, Юсуфов Облоқул, Боймуродов Муъмин, Ҳамдамов Шариф ва дигарон хеле ҷолиб аст. Кас, хангоме ки қиссаҳои саргузаштии Хитойбобакро мехонад ва ба тасвирҳои шоиронаи ӯ ошно мешавад, хоҳ ноҳок қиссаҳои дилангези «Самаки Айёр» ба хотираш меояд. Кас аз қиссапардозии ин ровии мумтоз мутаассир шуда, аз рӯзгори талхи фарзандони ҷафодидаи миллати хеш дар гузашта огоҳ мегардад. Чанде аз қиссаҳои ривоятҳои гирдовардаи мо, ки дар бораи рӯзгор ва осори шоирону нависандагон, олимону табибони ҳозиқа чун Абӯалии Сино, Ҳофизи Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ, Абдулқодири Бедил, Лукмони Ҳаким эҷод шудаанд, басо ҷолибу хотирмонанд ва мо чунин ривоятҳои ҳикоятҳоро дар ҷилди дувуми фолклори тоҷикони водии Қашқадарё нашр намудаем.

Қиссаҳои пиромони Рустами Достон, Фаридун, Ҷамшед, Раҳши Рустам ва Искандари Мақдунӣ хеле дилангез ва хотирмонанд ва собит месозанд, ки онҳоро гузаштагонанон беҳуда эҷод нанамудаанд ва дар чунин қиссаҳои мардумӣ ва ривоятҳои халқӣ дӯстиву рафоқат, ёриву бародарӣ ва меҳру муҳаббати байни халқҳои тоҷику ўзбек инъикос ёфтааст. Махсусан, ривоятҳои дар бораи Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ эҷоднамудаи тоҷикони водии Кешкрӯд аз он шаҳодат медиҳанд, ки дӯстиву рафоқат, робитаҳои фарҳангиву адабӣ дар байни ин ду халқи бародар ва мардумони дигар решаҳои ҳаётиву таърихӣ доранд.

Мо се нафар: Рашид Қодиров, Салоҳуддин Фатхуллоев ва инҷониб моҳи сентябри соли 1987 барои гирд овардани фолклор ба ноҳияҳои Китоб, Шаҳрисабз, Деҳқонобод, Ғузур, Косон, Яккабоғ, шаҳру деҳоти атрофи Насаф (Қаршӣ) сафари хидматӣ доштем. Дар деҳаи Бешкӯтани ноҳияи Деҳқонобод дар манзили директори мактаби деҳа Эшбой Қандаҳоров суҳбати мо бо нафақахӯр ва иштирокчии ҶБВ Қандаҳоров Аъзам доир ба ривоятҳои мардумӣ ва дигар намунаҳои жанри фолклорӣ бо шавқу завқ сурат гирифта буд, ки онро дар магнитофон сабт намуда будем. Қандаҳоров дар бораи Ҳазрати Алӣ, рӯди Панҷ ва зани оқилу донову марди танбал ва мавзеи Гавургон ривоятҳои аҷибу ғарибро қисса намуда буд. Тибқи ривояти Гавургон, замоне дар ин сарзамин одате муравваҷ будааст, ки аз рӯи он пиронсолонро пеш аз маргашон писаронашон ба ғоре бурда мемонданд, ки номи он Гавургон будааст. Дар назди пиронсолон барои чанд рӯз обу нон гузошта бар мегаштаанд. Шахсе падарашро ба сандуке андохта пуштора карда мебарад ва дар назди Сангисафед дам мегирад. Падараш аз даруни сандуқ қаҳ-қаҳ механдад. Писараш тааҷҷубкунон мепурсад: «Эй падар, ман-ку шуморо барои мурдан бурданиям, шумо чаро ба ҷойи гиря механдед, сабаби хандаатон чист? Пирамард мегӯяд:

- Ман ҳам падарамро оварда, дар ҳамин Сангисафед дам гирифта будам, туро ҳам писарат рӯзе ба ҳамин ҷо меоварад ва нафасашро рост хоҳад қад.

Ҷавон ба ҳаёл меравал ва тасмим мегирад, ки падарашро ба Гавургон набарад ва ўро аз мардум пинҳонӣ нигоҳубин мекунад ва дар чандин мушкилиҳо бо маслиҳати ӯ ба комёбӣ мушарраф мегардад.

Дар яке аз ривоятҳои мардумии водии Кешкрӯд, ки «Сангтӯда» унвон дорад, Бобурро Шайбонӣ таъқиб мекунад. Бобур мебинад, ки чангу хок ниҳоят зиёд аст ва яқин мекунад, ки кӯшуни Шайбонӣ афзун аст ва роҳи гурезро пеш мегирад. Дар асл Шайбонӣ бо ҳилае ба думи аспҳо шоҳи дарахтонро баста аспҳоро давонда, чангу хокро ба осмон мепечонад ва Бобури беҳабар аз ҳилаи Шайбонӣ роҳи гурезро пеш мегирад ва Шайбонӣ ўро то ҳамон Сангтӯда таъқиб мекунад ва дар охири чанг мехоҳад шумораи аскарони талафшудаашро муайян кунад, амр медиҳад, ки ҳар як аскарӣ зиндамонда яктоӣ санг гирифта, дар ҳамон ҷо партофта гузарад.

Кӯшунҳои Шайбонӣ сангҳоро партофта мегузаранд ва ин Сангтӯда гӯё миқдори кӯшунҳои боқимондаи Шайбонӣ мебошад.

Насри ривоятии тоҷикони Кешкрӯд хеле гуногун ва сермухтаво мебошад. Мо дар чилди дувуми маҷмӯаи «Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё» 21 афсонаи дар бораи ҳайвонот, 11 афсонаи маишӣ, 6 афсонаи ҳаҷвӣю ҳазломез, 84 нақлу ривоят ва 21 латифаро ба дасти чоп расонидаем. Инчунин дар чилди аввал 28 афсонаи сеҳромезро пешкаши ҳаводорони эҷодиёти шифоҳӣ намудаем.

Аз жанрҳои хурди фолклорӣ мақолу зарбулмасал, чистон, байт, дубайтиву рубоӣ, китъа, суруду таронаҳо ва дуову шугун, боварҳо дар байни тоҷикони водии Кешкрӯд хеле маъмул аст. Мо намунаҳои онҳоро гирд оварда, дар чилди савуми эҷодиёти шифоҳии тоҷикони Қашқадарё пешкаши хонандагон намудаем. Чилди савуми «Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё» комилан ба қоидаҳои илми фолклоршиносӣ таҳия гардида, бештар барои мутахассисони адабиёти шифоҳӣ, лаҳҷашиносон, адабиётпазӯҳон, мардумнигорон ва дигар дӯстдорони адабиёти шифоҳӣ таҳия гардидааст. Мо дар ин маҷмӯа барои осон шудани истифодаи маводи фолклорӣ тамоми матнҳоро шуморагузорӣ намудаем: матнҳои фолклориеро, ки дар солҳои гуногун сабт гардида ва ҳар як ғӯянда тибқи салиқаи хеш албатта ба онҳо баъзе тағйирот дароварда бошад, онҳоро ба инобат гирифтаем. Дар ҷунин ҳолат пас аз матни аслии мақол ё зарбулмасал намунаҳои ба ҳам наздики онҳоро бо ҳарфҳои ишора намудаем. Масалан, менигарем ба ин мақол:

Аввал андеша, в-он гаҳ гуфтор.

Пас аз матни аслии вариантҳои ба ҳам наздики онҳоро бо ҳарфҳои овардаем:

А) Аввал андеша, баъд гуфтор.

Б) Аввал андеша, баъд гуфтаи.

В) Аввал кор, сонӣ гуфтор.

Ҳамин тавр, 1812 мақолу зарбулмасале, ки аз байни тоҷикони водии Қашқадарё гирдоварӣ шудаанд, бо тавзеҳ ва вариантҳои шомили маҷмӯаи «Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё» гардидаанд.

Аксари мақолу зарбулмасалҳо пандомезона ва бо бадеияти баланд эҷод гардидаанд. Чанде аз онҳоро меорем:

Аз бад касофат,

Аз нек шарофат.

Ё худ:

Агар зану шӯ чанг кунанд, нури хона мепарад.

Ё худ:

Аз беадабӣ касе ба ҷое нарасад,

Ҳаққо, ки адаб тоҷи сари мардон аст.

Боз роҷеъ ба ақлу фаросат ва наққорӣ гуфтаанд:

Бетамизиҳои одам аз сухан пайдо шавад,

Пистаи бемағз агар лаб во кунад, расво шавад.

Дар баъзе мақолҳо андешаҳои дурандешӣ ва ҳикматомӯзонаи мардум мунъакис гардидаанд. Масалан:

Дар зиндагиам накардӣ шод,

Пас аз мурданам асло макун ёд.

Ё худ:

То зиндаем, лутфи худ аз мо дарег мадор,

Пас аз вафот кас ба кас эҳсон намекунад.

Роҷеъ ба баъзе ашхоси ислоҳнопазир кешкрӯдиён гуфтаанд:

Ҳар равад гар Маккаву Мадина,

Боз ояд, ҳамон хари қадима.

Дар байни тоҷикони Кешкрӯд андарз ва баъзе байтҳои ҳикматомези бузургон низ кам нестанд. Масалан:

Чашмро гуфтам: «назар бар чеҳраи хубон макун»,

Гуфт: «демона машав, чашм барои дидан аст».

Кешкрӯдиён роҷеъ ба бехуда ғам хӯрдан ва таҳаммулу бечорагӣ гуфтаанд:

Ғами олам фаровон асту ман як ғунча дил дорам,
Чӣ сон бар шишаи соат кунам реги биёбонро.

Андарзҳои пандунасихатӣ дар байни сокинони диёри Сайидо хеле фаровонанд, ки баъзеашон андарзҳои ин шоири ориф ва ҳикматофарро ба хотир меоранд:

Ҳар киро дидам дар ин олам гирифтори ғам аст,
Як дили беғам намеёбам, аҷоиб олам аст,

ки байти Сайидои Насафӣ:

Сайидо, баски ҷаҳон дар назарам танг шудааст,
Чой дар кунчи қафас кардаам аз беватанӣ

-ро ба хотир меорад.

Дар баҳши байтҳои халқии Кешкрӯд як силсила асарҳои мардумӣ ба назар мерасанд, ки дар онҳо ҷашни Наврӯз васф гардидааст. Масалан, назар афканед ба ин байтҳои наврӯзӣ:

Ғасли Наврӯз асту олам хуррам аз ғайзи гул аст,
Бӯстон аксар навопардозӣ савти булбул аст.

Ё худ:

Ғасли Наврӯз асту олам хуррам аст,
Чун гули сероб дилҳо бе ғам аст.

Дар баҳши ҷистонҳо мо дар маҷмӯаи «Ғолклори тоҷикони Қашқадарё» 429 ҷистон ва муаммоҳоро ҷой додаем, ки онҳо доир ба кайҳон, сайёра, ҷирмҳои осмонӣ, ҳодисаҳои табиат, об, рӯд, борон, барфу ях, роҳ, соя, инсон ва узвҳои ӯ, мактабу маориф, илм ва васоити таълимӣ, воситаҳои дилхушии инсон ва мевачоту гулу ғиёҳҳо ва ғайраҳо баҳшида шудаанд.

Масалан, кешкрӯдиён доир ба илм ҷистоне эҷод намудаанд, ки шуниданӣ ва муфид мебошад:

Гуле бошад, гули бехор бошад,
На дар дашту на дар кӯҳсор бошад.
На кас ӯро ҳарод, на кас фурушад,
Ҳамеша бар сараш бозор бошад.

Дар байни тоҷикони Қашқадарё доир ба яхдон ҷистоне арзи вучуд намудааст, ки аз нигоҳи вазну қофия таронаи атфолро ба ёд меорад ва хеле шӯху дилрабоист:

Эй ҷӣ аҷаб хона ин,
Хона ҷӣ? афсона ин.
Берунакаш тобистон,
Дарунакаш зимистон.

Рубоиву дубайтӣ, майдадубайтӣ ва қитъаҳои тоҷикони водии Кешкрӯд аз нигоҳи мазмуну мундариҷа, тасвиру тавсиф ва теъдод хеле гуногун ва муассир мебошанд. Мо дар маҷмӯаи «Ғолклори тоҷикони водии Қашқадарё» мунтахабан 224-тои онҳоро ба дасти ҷоп расонидаем, ки аз нигоҳи шеърӣ шоирӣ ва тасвири бадеӣ хеле ҷолиби назаранд. Масалан, ҳоло лутфан назаре шавад ба ин рубоӣ:

Даҳонатро ба тангӣ ғунҷаи садбарги тар гуфтам,
Суханҳои туро ширинтар аз шаҳду шакар гуфтам.
Ба ҳубӣ шуълаи рӯйи туро шамсу қамар гуфтам,
Ба дида хоки поят тӯтиёи ҷашми тар гуфтам.

Баъзе идиҳои наврӯзӣ, ки дар байни кешкрӯдиён маъмулу машҳуранд ва онҳоро мактабдорони замони гузашта ба муносибати ҷашни Наврӯз дар қоғазӣ сабз навишта ба шогирдонашон тавзеҳ менамуданд, ба моли ғолклори табдил гардидаанд:

Наврӯзу навбахорон, борони раҳмат омад,
Гулҳо шукуфта дар боғ, булбул ба ишрат омад.
Моро ту додӣ идӣ, озод кун зи мактаб,
Гар ту чунин бикардӣ, маъвои ҷаннат омад.

Дар байни сокинони вилояти Кешкрӯд таронаҳои вобаста ба маросимҳои мавсимӣ, чашни арӯсӣ, марғу мотам, аллаи модар, таронаи атфол хеле интишор ёфтаанд. Роҷеъ ба ин масъалаҳо шодравон Рашид Қодиров ханӯз соли 1963 рисолае таҳти унвони «Фолклори маросимию тореволюсионии тоҷикони водии Қашқадарё»-ро таъриф намуда, ба дасти чоп расонида буд ва сипас китоби ӯ бо баъзе иловаҳо ва таҳриру такмили нав бо кумаки Равшан Раҳмонӣ соли 2005 аз тариқи нашриёти «Эҷод» чоп гардидааст. Аммо дар ин китобҳо суруду тарона ва бисёр жанрҳои фолклорӣ фаро гирифта нашудаанд.

Мо дар ин гузориш ҳамаи корхоро, ки роҷеъ ба масъалаи тадқиқ ва таҳқиқи жанрҳои гуногуни фолклори тоҷикони водии Кешкрӯд бахшида шудаанд, баррасӣ нанамудаем. Яке аз ин корхое, бо ибтикор ва кӯшишу ғайрати фолклоршиноси донишманд ва фидойии фарҳанги мардум, шодравон Раҳмон Раҷабӣ бо роҳнамоии устоди роҳнамояш - Равшан Раҳмонӣ сурат гирифта буд ва ин маҷмӯа таҳти унвони «Намунае чанд аз фолклори тоҷикони Шаҳрисабзу Китоб» ба тавассути «Пажӯҳишкадаи мардумшиносӣ» ба дасти чоп расидааст, таваккуф карданӣ.

Шодравон Раҳмон Раҷабӣ бо маслиҳат ва роҳнамоии Равшан Раҳмонӣ қиссаҳо, ривоят, дуоҳо ва нақлҳои гуногуни сокинони деҳоти ноҳияҳои Шаҳрисабзу Китоби вилояти Қашқадарӣи Ҷумҳурии Ўзбекистонро бо усули илмии забти савт гирд оварда ба нашр расонидааст. Маҷмӯаи «Намунае чанд аз фолклори тоҷикони Шаҳрисабзу Китоб» дар илми фолклоршиносӣ ва лаҳҷапажӯҳӣ ягона асаре мебошад, ки тамоми махсусиятҳои овойӣ ва фолклориву фарҳангии сокинони панҷ деҳоти ғӯиши ғелонӣ: Кӯл, Ғелон, Шут, Аспидухтар ва Қабзахонаро фаро гирифта, дар пешгуфтори он роҷеъ ба моҳияти илми ғӯиши ғелонӣ иттилои муҳими илмӣ оварда шудааст.

Адабиёт:

1. В. В Бартельд. Сочинения. Т. II. Часть 1. Изд-во «Наука», М 1963 ч. Стр. 467-469.
2. Г. В Церетели. Арабский диалект средней Азии. Т1. Бухарский Арабский диалект Тбилиси: Издательство АН Грузин 1956; К. Саидова. Говор таджиков Шаартуза. Автор канд диссер, Душанбе, 1965.
3. Ниг: Султонмуҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ «Ҳафт Кишвар», Душанбе, «Ирфон», 1992, саҳ 264-266.
4. Ниг: Р. Қодиров. «Фолклори маросимии тореволюсионии тоҷикони водии Қашқадарё». Душанбе, «Дониш», 1963; М. Эшнӣёзов. «Шеваи ҳардурӣ», Душанбе, «Ирфон», 1967; М. Маҳмудов. «Шеваи тоҷикони Китоб», Душанбе, «Дониш», 1972; Б. Саъдуллоев. Говори таджиков Шаҳрисабза. Автор канд диссертатсии Душанбе, 1972; Ғ. Чураев. «Лаҳҷаи арабҳои тоҷикзабон». Душанбе, «Дониш 1975.
5. Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё, афсонаҳои сеҳромез. Ҷилди 1. Гирдоваранда ва мураттиб Рашид Қодиров, зери назари Рӯзӣ Аҳмадов, Душанбе, 1998; Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё, афсонаҳо, дostonҳо, ҳикоёт, нақл, ривоят ва латифоҳо. Ҷилди 2, Гирдоваранда ва мураттиб Рашид Қодиров, зери назари Рӯзӣ Аҳмадов, бо ҳамкориҳои Яздонифар Раҷабӣ. Душанбе, 1998; Рашид Қодиров ва Рӯзӣ Аҳмадов. «Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё». Ҷилди 3 (зарбулмасал, чистон, байт, дубайтӣ, рубой, суруд, боварҳо ва матнҳои ўзбекӣ). Мухаррири масъул академик Раҷаб Амонов. Нашриёти «Амри Илм», Душанбе, 2000.
6. Раҳмон Раҷабӣ, Намунае чанд аз фолклори тоҷикони Шаҳрисабзу Китоб. Душанбе, 2001, -с. 6-7.

ФАРҲАНГИ СОКИНОНИ ДИЁРИ САЙИДОИ НАСАФӢ *РӢЗИИ АҲМАД*

Дар мақола бо таъя ба маводи дар чараёни пажӯҳишҳои майдонӣ, ки нигорандаи ин сатрҳо аз тоҷикони диёри Сайидо Насафӣ – водии Қашқадарё (Кешруд) гирдоварӣ намуда, ба қалам омадааст.

Дар ин навишта асосан ба вижагиҳои хоси фарҳанги мардумии тоҷикони зодгоҳи суҳанвари бузург, сарояндаи ба номи хунаrhoи мардумӣ Миробид Сайидо Насафӣ (1618- 1707) тавачҷуҳ шудааст.

Калидвожаҳо: тоҷикон, мардумӣ, Сайидо, Кешруд, хунаrhoи мардумӣ, Шахрисабз, суннат, оинҳо.

ФОЛЬКЛОР ЗЕМЛЯКОВ САЙИДО НАСАФИ *РУЗИ АХМАД*

Настоящая статья посвящена малоизученной теме народного творчества таджиков, проживающих в Кашкадарьинской области Республики Узбекистан. В статье рассматривается творчество знаменитых поэтов данного региона. Приведены яркие примеры из творчества народных поэтов. В статье оговорены все особенности жанров народной поэзии. Даны очень ценные сведения о существовании этих жанров среди населения, несколько столетий народ использует шедевры из творчества Сайидо Насафи.

Ключевые слова: таджики, народные, Сайидо, Кешруд, народные промыслы, Шахрисабз, традиция, обычаи.

FOLKLORE OF COUNTRYMEN SAYIDO NASAFI *RUZI AHMAD*

This article is devoted to the newly-researched theme of folk art of the Tajiks living in the Kashkadaryn region of the Republic of Uzbekistan. The article deals with the work of the famous poets of this region. Brief examples from creativity of representatives of folk art are presented. The article specifies all the peculiarities of genres of folk poetry. Very valuable information about the existence of these genres among the population is given, several centuries the people have bypassed the use of Sayido Nasafi's masterpieces.

Key words: Tajiks folk, Sayido, Keshrud, folk crafts, Shakhrisabz, traditions, customs.

УДК:033. 23+891. 550. 09-1

**ЯК НУСХАИ НОДИРУ ҚАЛАМИИ «БАҲОРИЁТ»-И
САЙИДОИ НАСАФӢ
РАҶАБОВ А.¹**

Миробид Сайидои Насафӣ (1618- 1707) аз сухансароёни ба номи тоҷик аст, ки дар замони сулолаи аштархонӣ (1599-1756) зиндагию фаъолият намуда, бо мероси гарномояю рангинаш дар таърихи тамаддуни тоҷик ва мардумони Осиёи Марказӣ ҷойгоҳи хос дорад. Доир ба мероси ин сухансарои пуrowseаи давраи аштархонӣ таҳқиқоту мақолаҳои бешуморе навишта шуда ва ба нашр расидаанд. Роҷеъ ба замон, зиндагию мероси пурмоия Сайидои Насафӣ асосан таҳқиқоти бунёди ро академик Абдуғанӣ Мирзоев рӯи кор оварда, бидуни муҳобот метавон чунин натиҷа гирифт, ки то имрӯз дар таърихи адабиёт ва улуми ҷомиашиносии тоҷик пажӯҳише дар ин поя рӯи кор наомадааст (1).

Аз масоили мубраму фаннӣ дар самти нусхашиносии академии замон, мероси таърихию фарҳангӣ, хосатан осори адабии Миробид Сайидои Насафӣ мебошад. Ин мавзӯи пажӯҳишии муҳим аз масоили калидии таърихию назарӣ буда, на фақат барои равшан намудан, замон, зиндагию мероси шоир, инчунин дар маҷмӯъ таҳқиқи нусхашиносии осори шоир маҳсуб шуда ва наметавон бидуни пажӯҳиши муқоисавию татбиқии нусхашиносӣ таҳияю нашри академии илмию оммавии осори пурмоия ин фарзонаи адабамонро анҷом дод. Пайдост, ки ин мавзӯъ ҳам то имрӯз бояду шояд таҳқиқи фаннии сарчашмашинохтӣ нашуда ва пажӯҳишгарони нусхашиносро интизор аст.

Мавзӯи дигаре, ки то имрӯз ҳаллу фасл нашудааст, ин дар пояи академӣ гирдоварию таҳияи матни илмию интиқодии комили мероси Сайидо буда ва ин мавзӯро академик Абдуғанӣ Мирзоев 70-сол муқаддам масъалагузорӣ намуда буд ва воқеист, ки барои анҷоми ин кори пажӯҳишию бисёр муҳим мебоястӣ тамоми нусхаҳои қаламии осори шоир гирдоварӣ мешуданд ва куллиёти академии илмии мероси пурмоия ин суханвари ба номи адабиёти пуrowseаамон таҳияю нашр мешуд. Таъкид ба ёдоварист, ки то имрӯз мероси мунтахаби Сайидои Насафӣ тавассути адибону пажӯҳишгарони тоҷик таҳия ва ба нашр расидааст (2) (на куллиёти ҷомеи илмӣ- интиқодии академии осори шоир).

Омӯзиши нусхаҳои қаламии дар захираҳои хаттӣ маҳфузбудаи осори Сайидои Насафӣ ҳам аз мавзӯоти муҳими таҳқиқӣ маҳсуб шуда ва то имрӯз феҳристи комили нусхашиносии академии мероси шоир ҳам ба миён наомадааст. Аз ҷумла нусхаҳои қаламии дар захираҳои хаттии марказҳои таҳқиқии Ҷумҳурии Ёзбекистон ниғаждоришаванда ҳам таҳқиқи нусхашиносию арзиши сарчашмаии онҳо низ натиҷагирӣ нашудаанд. Хосатан нусхаҳои қаламии дар захираҳои хаттии Ёзбекистон маҳфузбудаи осори Сайидои Насафӣ то имрӯз таҳқиқи фаннии нусхашиносии нагардидаанд. Зимни ин дар куллиёти мероси шоир, ки дар Тоҷикистон ба нашр

¹ Адрес для корреспонденции: Аскарали Раджабов – профессор, зав.отд. истории и теории искусства Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша. Академии наук. Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудакий, 33.Тел.: 2- 21- 28- 06, моб.: 904-01-00-86; E-mail: askarali@mail.ru

расидаанд ин нусхаҳо бояду шояд мавриди истифодаи пажӯҳишгарону таҳиякунандагон нашудаанд.

Дар чараёни шиносӣ ба дастнависҳои дар захираҳои хаттии дар Ўзбекистон маҳфузбуда, ки бо санъати баланди китоборӣ тавассути хаттотони замони шоир ва садаҳои баъдӣ анҷом ёфтаанд, шоир бо ному таҳаллуҳои “Булбули боги Бухоро», “Мавлоно Сайидои Бухорӣ», “Мулло Сайидои Бухорӣ» ва исму таҳаллуси “Сайидо» (дар баёзу гулчинҳои шеърии дастнависҳои Институти Шарқшиносӣ ба номи Абурайҳон Бурунӣ (Р: № 38126, 42969 ва ғ. Сайидоро бо ин номҳо ёд мекунанд) қаламдод шудаанд.

Аз ҷумла дар байни нусхаҳои қаламии асари шоир “Баҳория» (“Баҳориёт»), ки соли 1783 бо санъати баланди хату китоборӣ анҷомёфтааст, аз нусхаҳои бисёр арзишманд (аз лиҳози хаторӣ ва санъати китобат) мебошад. Ин кори ҳунарии анҷомшуда то имрӯз дар навиштаҳои пажӯҳишгарону таҳиякунандагони осори Сайидои Насафӣ на фақат мавриди истифода нагардида, зимни ин зикри ин нусхаи вазин ҳам нашудааст.

Нусхаи тозакашфшудаи “Баҳория» (“Баҳориёт») Сайидои Насафӣ мансуб ба захираи нусхаҳои шарқии хаттии Китобхонаи миллии Ўзбекистон аст. Нусхаи мазкур таҳти шумораи № ПВ-83, варақи 62 а, насталиқи зебою хоно, андозааш 12, 5 x 25, соли китобат 1783, Бухоро, коғази Самарқанд, хаттот ва китоборо Мулло Ғайрати Бухорист.

Бинобар ба тавсифи сарчашмаҳои хатгӣ ва тавзеҳи пажӯҳишгари Сайидои Насафӣ, академик Абдулғанӣ Мирзоев маснавии “Баҳориёт»-ро дар замони Абдулазизхони аштархонӣ (1645- 1681) навишта:

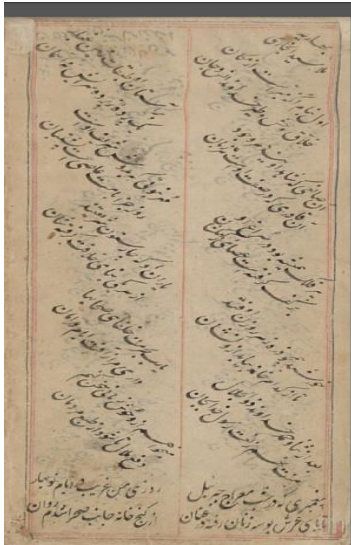
Ин нусха Сайидо ба ду-се рӯз шуд тамом, Дар рӯзгори ҳазрати Абдулазизхон. Таърих аз ҳазору навад як гузашта буд (1091х. (1680 - мелодӣ), Аз ҳичрати Расул-Шаҳи охируззамон.

Аз сабк, ҳусни хат он чун асари ҳунари анҷом ёфта (сифату интихоби коғаз, санъати чадвалкашӣ, истифодаи рангҳо, мутаносибии саҳифаҳо, таносуби ранги хатҳои чадвалҳо ва амсоли ин) ва пайдост, ки котиб ва китоборо Мулло Ғайрати Бухорӣ аз ҳунармандони соҳибсабк дар санъати китоборӣ замони ҳеш будааст. Коғази ин нусхаи нодири “Баҳориёт» замони китобаташ зиёда аз сесад сол сипарӣ шуда бошад ҳам ҳолати равшанонии хат ва хоноии он хуб буда, китоборо ба санъати хату хоноии он интихоби коғаз ҳам тавачҷӯх намудааст.

Оғози ин нусхаи қаламии “Баҳориёт « чунин буда:

Аввал ба номи он ки мубарроост аз макон,
Халлоқи вуҳушу тайр, худованди унсу чон.
Он сонее, ки маҷюни ӯянду ҳар вучуд,
Он қодире, ки дар сифати ӯст ҳар замон,
Тири фалак ҳамеша дар суроғи ӯ,
Бар каф гирифтааст асое зи Каҳкашон.
Хуршед ҳамчу зарра зи ҳар равзани ӯ фитад,
То аз кадом хона биёяд аз ӯ нишон.
Баъд аз санову ҳамди Худованди зӯ-л-чалол,
Миннат ниҳам зи наъти Расули Худо ба чон!
Пайғамбаре, ки дар шаби меъроҷ Чабраил,
То пойи арш бўсазанон рафта дар инон. . . .

Ва анҷомаш чунин аст:

Ин нусха, Сайидо, ба ду-се рӯз шуд тамом,
Дар рӯзгори хазрати Абдулазизхон.
Таърих аз ҳазору навад як гузашта буд (1091х. /1680),
Аз ҳичрати Расул-шаҳи охируззамон

Дар маҷмӯъ метавон чунин натиҷа гирифт, ки ин нусхаи қаламии нодир (аз лиҳози хату китоборой, соли китобаташ равшан) аз намунаҳои беҳтарини китоборойшудаи осори Сайидои Насафист. Таъкид ба ёдоварист, ки дар замони аштархонӣ новобаста аз вазъи ноороми сиёсӣ санъати китоб ва китоборой дар пешрафт буда ва доир ба масоили таърихи хат, китоборой ҳам рисолаҳои ҷудогона навишта шудаанд. Яке аз намунаҳои хубе аз санъати китобату китоборой ҳамин кори хунарии хаттот ва китоборойи ин сада Мулло Ғайрати Бухороист, ки «Баҳориёт»ро дар пояи баланди китоборой анҷом додааст. Аз ин рӯ ин нусха на фақат ба сифати асари хунарии санъатан баланди китоборойшуда арзиши хоси бадеӣ дорад, инчунин барои таҳқиқи чараёни пешрафти хату китобат, санъати хату китоборойи давраи аштархонӣ чун санади муҳими хаттӣ арзишманд аст.

Адабиёт

1. Дастанвисҳои захираҳои хатии Институти шарқшиносии ба номи Абурайҳони Берунии Академияи илмҳои Ўзбекистон Р: № 38126, 42969 ва ғ.
2. Захираи нусхаҳои хатии Китобхонаи миллии Ўзбекистон, шумораи № ПВ-83, варақи 62а.
3. Муҳаммадамин Сӯфиёни Бухорой, Муҳит-ут-таворих (Таърихи Субҳонқулихон), Р:853, Р:836, ИВАН им. Бируни Узб. ССР.
4. . Абдуганӣ Мирзоев, Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик, Сталинобод, Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947.
5. Абдугани Мирзоев, Сайидо и его место в истории таджикской лимтературы, Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954.
6. Сайидои Насафӣ. Девони мунтахаб. Тартибдиҳанда А. Мирзоев, Сталинобод, Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1944.
7. Сайидои Насафӣ. Асарҳои мунтахаб. Тартибдиҳанда Чамшед Шанбезода, Душанбе, 1977.
8. Сайидои Насафӣ. Куллийет. Таҳиякунандаи матни илмию интиқодӣ Ҷобулқо Додалишо, «Дониш», 1992.
9. Саъдиев Садри, Адабиёти тоҷик дар асри XV11, китоби аввал, «Дониш», Душанбе, 1987.

**ЯК НУСХАИ НОДИРУ ҚАЛАМИИ “БАҲОРИЁТ»-И
САЙИДОИ НАСАФӢ
РАҶАБОВ А.**

Дар навиштаи мазкур нахустин бор доир ба як нусхаи қаламии то имрӯз номаълуму тоза кашфшудаи манзумаи Миробид Сайидои Насафӣ (1618- 1707) “Баҳориёт», ки тавассути хаттот ва китоборои номӣ Мулло Ғайрати Бухорой соли 1783 китобат шудааст, мавриди баррасӣ шудааст.

Ин нусхаи қаламӣ ба санъати баланди хат ва китобороишуда ва тоза кашф шуда дар захираи нусхаҳои хаттии Китобхонаи миллии Ўзбекистон ниғаҳдорӣ мешавад ва аз мавҷудияти ин нусхаи нафис дар навиштаҳои пажӯҳишгарони мероси Сайидои Насафӣ сухан ба миён наомадааст.

Калидвожаҳо: нусхаи нодир, намунаи хуби хат, санъати баланди хат ва китобороӣ, омӯхтанашуда, Мулло Ғайрати Бухорой.

**ОБ ОДНОЙ РЕДКОЙ РУКОПИСИ «БАХОРИЁТ»
САЙИДО НАСАФИ
РАДЖАБОВ А.**

Поэтическое наследие Миробида Сайидо Насафи (1618- 1707 гг.) занимает особое место в истории таджикской классической литературы. О богатом литературном наследии поэта написаны ряд теоретических работ. Рукописи произведений Сайидо Насафи, хранящиеся в рукописных фондах, до сих пор ещё не подвергались всестороннему изучению.

В статье речь идет о новом и редком экземпляре произведения Миробида Сайидо Насафи, обнаруженным недавно в рукописных фондах Национальной библиотеки Узбекистана, выполненный известным каллиграфистом Мулло Гайратом Бухоро в 1783 г.

Ключевые слова: редкий экземпляр, Мулло Гайрат Бухоро, до сих пор не изученный, высокий каллиграфический почерк, каллиграфист.

**ABOUT ONE RARE MANUSCRIPT «BAHORIYAT»
SAYIDA NASAFI
RAJABOVA.**

The poetic heritage of Mirobid Sayida Nasafi (1618-1707) occupies a special place in the history of Tajik classical literature. A rich literary heritage of the poet written a number of theoretical works. The manuscripts produced by Sayida Nasafi, kept in handwritten funds, are still unexplored.

The article is about a new and rare specimen of Mirobid Sayida Nasafi's works found recently in the manuscript collections of the National Library of Uzbekistan by the well-known calligrapher Mullo Gayrat Bukhoroi in 1783 year.

Keywords: rare specimen, Mullo Gayrat Bukhoroi, still unexplored, with a high calligraphic hand, calligrapher.

УДК: 891. 550 (091)

ҲАЁТИ СОЗАНДА - АСОСИ ПЕШРАВИИ ҶОМЕА
ЗОКИРОВ Н.¹

Накши адабиёт дар ҷомеа хеле бузург аст ҳар давра замон ифода намудани рӯхи замон буд. Мафҳуми «адабиёт» ва «ҷомеа» ба ҳам алоқаманданд буда, дар луғатномаю ва фарҳангро ба таври гуногун мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Мафҳуми «ҷомеа» ҳамчун ғайбӣ яқояи мақсаднок ва боақлонаи гурӯҳи одамон дар асоси манфиати яқоя муттаҳид гардидаанд. «Адабиёт» ҳамчун мафҳум асари ҳақиқат, ки ҳам арзиши иҷтимоӣ ва ҳам маърифатӣ дорад. Аз ин рӯ, адабиёт манбаи асосии арзишҳои маънавӣ ва ахлоқӣ буда, василаест, ки инсон бо воситаи он ҷаҳон ва олами гирду атрофро дарк менамояд, «хуб»-ро аз «бад» фарқ мекунад. Инчунин, адабиёт сарчашмаи бузург барои таълиму тарбияи инсон низ мебошад.

Дар баробари ин адабиёт дар ҳар давра замон бо рӯхи замон як буда моҳияти ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии замонро дар худ инъикос дода, асарҳои ҷолиберо ба аҳли ҷомеа пешниҳод менамояд. Маҳз бо воситаи адабиёт тамоми вазъи иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеа, норасоӣ ва камбудии он тасвир мегарданд. Яке аз шоироне, ки бевосита дар эҷодиёти ӯ вазъи замонаш ба таври воқеӣ инъикос ёфтааст, Миробид Сайидои Насафӣ мебошад. Сайидои Насафӣ намояндаи асри 17-18 тоҷик мебошад. Муҳаққиқони таърихи адабиёт давраи барқароршавӣ ва рушди адабиёти тоҷикро то Инқилоби Октябр ба ду давра ҷудо менамоянд.

«Адабиёти классикӣ асрҳои (IX—XV) дар раванди умумии инқишофи таърихӣ халқҳои форсу тоҷик як буд ва аз ин рӯ, феълан онро ҳамчун адабиёти форсу тоҷик меноманд. Давраи аввали инқишофи адабиёти форсу тоҷик (IX—XV) дорои як анъанаи адабӣ буд. Вале аз асри XVI сар карда, халқҳои форсизабон аз лиҳози сиёсӣ ва динӣ аз ҳам ҷудо шуданд ва минбаъд он номи «адабиёти тоҷик»-ро ба худ гирифт» [1].

Ҳамин тариқ, аз асри XVI сар карда, адабиёти тоҷик ба таври хос рушд намудааст. Албатта, ҷунони қайд гардид, адабиёт низ ифодагари замон аст. Давраи зиндагии Сайидои Насафӣ давраи нооромӣ ва ҷангу ихтилоф байни хонҳои Аштархонӣ (1601—1756), буд [2]. Ҷунони академик Бобочон Ғафуров қайд менамояд: «Дар замони Абдулазизхон, ба қавли шоири ҳамзамони ӯ Сайидои Насафӣ, шӯриши қалоне дар деҳаи Даҳбеди Самарқанд рӯй дод. Шиддат ва вусъати ин ҷунбиши халқӣ ба дараҷае буд, ки худ Абдулазиз бо лашкари зиёде омада, шӯришро фуру нишонд ва Даҳбедро оташ дода, ба хок яксон намуд. Дар давраи ҳукмронии Субҳонқулихон ва ворисони ӯ ҳам мутғасил шӯришҳои халқӣ ба амал меоманд. Гоҳо аз ин ҷунбишҳои халқӣ феодалони ҷудогона барои расидан ба мақсадҳои шахсии худ истифода менамуданд» [3. 773].

Аз ин рӯ, рӯхи замон ба адабиёт таъсири беандоза дошта дар осори адибон инъикос мегардид. Ашъори Миробид Сайидои Насафӣ саршор аз андешаҳои иҷтимоӣ ва эътироз ба синфи ҳукмрон аст. Яке аз вижаҳои ашъори Сайидои Насафӣ низ дар он аст, ки дар вай рӯхи замон ифода ёфтааст:

¹ Адрес для корреспонденции Зокиров Нусратулло. – учёный секретарь Института философии, политологии и права им. А.Баховадинова Академии наук Республики Таджикистан. Тел 98 8886580.

«Дар сурате, ки адабиёти дарборӣ ва расмии тасаввуфӣ ҳолати таназзулро аз сар мегузaronид, дар доираҳои ғайрирасмӣ, махсусан дар байни пешаварони шаҳр назми рӯҳан ба муҳити халқ наздик таракқӣ карда, мисли Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ, Муллообиди Мумтоз ва хусусан, Миробид Сайидои Насафӣ шоирони забардаст ба камол расиданд ва махсули адабии онон бештар ба ҳаёти табақаҳои истеҳсолкунандаи мамлакат алоқаманд буд» [3. 780].

Дар раванди таҳқиқи ашъори Сайидои Насафӣ маълум мегардад, ки шоир ҷомеаи худро ба кулӣ омӯхта, яке аз шахсиятҳои пешқадами замони худ будааст. Ӯ тавонист бо фикру андеша, заковати худ тавонист, ки ҷомеаи хешро, ки воқеан аз табақа ё қишрҳои алоҳидаи иҷтимоӣ буд, ба қисмҳо таҷзия намояд. Аз рӯи тақсимои ӯ, ба мардумони зулму ситампеша, ки вазъи иқтисодии аҳли ҷомеаро боз ҳам вазнинтар мекунад табақаи ҳукмрон дохил мешаванд. Бино ба андешаи Сайидои Насафӣ аз ин табақа хубӣ ва эҳсон набояд интизор буд ва аз онҳо дурӣ афзалтар аст:

Қадам аз кӯчаи арбоби давлат кӯтаҳ авлотар,
Ки аз ҳар нақши пой ман барояд чашмаи хуне [5. 32].

Аз тараф дигар, табақаи поёнӣ мавҷуд аст, ки он тарафдори адолати иҷтимоист, ки ҳамеша мавриди зулму ситами ашрофону амалдорон қарор мегирад. Дар ин радиф Сайидои Насафӣ тарафдори ҳамин табақа аст, ки мегӯяд:

Ҳар кучо афтодае биам ба сар ҷо медиҳам,
Хори ин саҳро гули рӯи сабад бошад маро [5. 56].

Вақте ки ҷомеа дар ҳолати ногувору харобӣ қарор дорад, дар ҳоле, ки чангу хунрезӣ оид ба тақсими минтақаҳо давом доранд, хуни бегуноҳи ҳазорон мардуми бенаво рехта мешавад. Дар ин ҳолат, тамоми чехраҳо гирифтаанд, гӯё тоби Хуршед дигар гармӣ намедиҳаду ҷаҳон торик гаштааст:

Фалак ба қомати пири хамида мемонад,
Ҷаҳон ба деҳаи торочдида мемонад...
Зи баски аҳли ҷаҳон хуни якдигар хӯрданд,
Сари сипеҳр ба нори макида мемонад.

Аз ин чангу хунрезӣ ҳоли халқ табоҳ гардида, мардумон беҳонаву дар гашта буданд. Агар чунин ҳолат давом кунад, пас, беҳбудию осудагиро интизор будан хатост:

Дар талоши салтанат афтодаанд аз пой халқ,
Тоҷ агар ин аст, олам сарнагун хоҳад шудан.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими осори Сайидои Насафӣ аз он иборат аст, ки масъалаҳои иҷтимоии замонро бозтоб медиҳад. Пеш аз ҳама дар он вазъи ногувори табақаи поён ва ҳолати тазоду беҳуқуқии комили он таҷассум меёбад. Ӯ, ки худ ҳунарманд буд, қадру манзалати ҳунармандонро хуб дарк менамуд. Ҳамин тариқ, шоир аҳволи вазнини ҳунармандони замони худро ба риштаи назм кашида, мегӯяд:

Дар баҳор аз фоқа ранги заъфарон бошад маро,
Пораҳо бар дӯш аз барги хазон бошад маро.
Баҳри рӯзи мекунам бофандагӣ чун анкабут,
Хона ҳамчун дорбоз аз ресмон бошад маро.
Гаштаам аз фоқа ҳамчун тири бепар гӯшагир,
Хонаҳои хушқу холи чун камон бошад маро.
Чун фалак аз меҳру маҳ бар суфра дорам нони қок,
Рӯзу шаб шармандагӣ аз обу нон бошад маро.

Ё дар ҷои дигар мегӯяд: «Бо вучуди он ки вазъи ҳунармандон чандон хуб нест, қаримону саховатпешагон низ даст аз эҳсону саховат баркашидаанд, раҳму шафқат намонда ва мардумон бенаво гаштаанд. Чунончи:

Канъон супурд Юсуфи худро ба дасти гург,
Дигар муҳаббати писарӣ бар падар намонд.
Лабрез шуд зи ҷӯши гадо кӯчаҳои шаҳр,

Чандон, бар насим талоши гузар намонд [5. 275].

Сайидо бо тафаккури пешқадами худ вазъи ҷомеаро хуб дарк менамуд ва яқин медонист, ки бунёди зулм бебақост. Золимон, ки ба райят ҷафоро муносиб медонанд, ки сарнагун хоҳанд гардид. Дар ғазали зерин ҳам мавзӯи ишқӣ ва ҳам иҷтимоӣ омада бошад ҳам, лекин даъват ба некӯкорӣ боло мегирад:

Нигаҳи масти ту хуни дили аҳбоб хӯрад,
Теғи бедоди ту аз дасти аҷал об хӯрад.
Аз ҷаҳон гум шуда меҳри падару фарзандӣ
В-арна Рустам зи чи боист сари Сухроб хӯрад.
Қатраи май сари Мансур баровард ба дор,
Вой он кас, ки ҳама умр майи ноб хӯрад.
Ҳар кӣ бо душмани халқ равон аст чу баҳр,
Зуд бошад, ки сари хеш чу гирбод хӯрад.
Сайидо, печиши он зулф ба он рух зи чӣ руст,
Муй бар шуълаи оташ чу фитад, тоб хӯрад. [5. 257]

Ҳамин тарик, дар эҷодиёти Сайидо дарди замона, мушкилоти он ба таври куллӣ инъикос гардидааст. Бо вучуди ин, ӯ ҳамватанонашро барои зиндагии созанда талош намудан ва навмед нашудан ҳидоят мекунад. Сайидо бо як азми хосса баён менамояд, ки дар як ҷой нишастан ва мунтазир будану ҷафо кашидан нашояд. Бояд инсон ҷаҳду кӯшиш намояд, то зиндагии худро дигар созад:

Ҳосил нашуд зи гӯшанишинӣ муроиди ман,
Худро зи хона бар сари бозор мекашам.

Адабиёт

1. Адабиёти тоҷик. https://ru.wikipedia.org/wiki/Рӯзи_мурочиат:10. 01. 2018.
2. Аштарханиды. Википедия. <https://ru.wikipedia.org/>. Рӯзи мурочиат: 25. 01. 2017.
3. Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, асрҳои миёна ва давраи нав - Душанбе: Дониш, 2008.
4. Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. Сталинобод, 1947.- С. 16.
5. Миробид Сайидои Насафӣ. Асарҳои мунтахаб. Душанбе. «Ирфон». 1977.

ҲАЁТИ СОЗАНДА АСОСИ ПЕШРАВИИ ҶОМЕА НУСРАТУЛЛО ЗОКИРОВ

Вазифаи адабиёт дар ҳар даври замон ифода намудани рӯҳи замон мебошад. Ба воситаи адабиёт норозигӣ аз синфи ҳукмрон ва зулми замона ифода мегардад. Эътирози иҷтимоӣ яке аз мавзӯҳои асосии ашъори Сайидои Насафӣ мебошад. Сайидо бо тафаккури пешқадами худ вазъи ҷомеаро хуб дарк намуда, норасоҳои онро ошкор месозад. Дар баробари ин ӯ инсонҳоро рӯҳбаланд намуда, ба ҳаёти созанда даъват менамуд.

Вожаҳои калидӣ: адабиёт, эътирози иҷтимоӣ, синфи ҳукмрон, ҷомеа

СОЗИДАТЕЛЬНАЯ ЖИЗНЬ - ОСНОВА РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА НУСРАТУЛЛО ЗАКИРОВ

Литература во все времена была отражением жизни. Именно она отразила в себе все социальные проблемы общества, в том числе недовольство правящим классом и деспотизмом. Социальный протест - одна из основных тем поэзии Сайидо Насафи. Сайидо в своих передовых идеях выражает отсталость общества и призывает его к созидательной жизни.

Ключевые слова: литература, социальный протест, правящий класс, общество.

**CREATIVE LIFE IS THE BASIS FOR THE
DEVELOPMENT OF SOCIETY
NUSRATULLO ZAKIROV**

The function of literature at all times was a reflection of the spirit of the times. Literature reflected in itself all the social problems of society, including dissatisfaction with the ruling class and despotism. Social protest is one of the main themes of poetry Sayido Nasafi. Sayido in his advanced ideas expresses the backwardness of his society and calls for a creative life.

Key words: literature, social protest, ruling class, society.

УДК: 003. 23+297

НАЗАРЕ БА ДАСТНАВИСИ МАСНАВИИ
ТОЗАКАШФШУДАИ САЙИДОИ НАСАФӢ
МАҲМУДОВ Ф.¹

Маснавии мадҳияии Миробид Сайидои Насафӣ (1618- 1707) “Дар сифати мақбараи мунаввараи ҳазрати Шоҳи Нақшбанд”, ки бидуни шак, дар айёми ҷавонии ӯ суруда шудааст, барои мухлисони осори шоир ва соҳибназарони адабиётмон як асари наву тоза буда, дар ҷараёни пажӯҳишҳои майдонӣ дар яке аз бойғониҳои хусусии дӯстдори осори фарҳангӣ шаҳрванди Ўзбекистон ниғаҳдорӣ мешавад, тоза кашф шуд. Зимни ин нусхари Китобхонаи миллии Ўзбекистон харидорӣ намуда ва ҳоло зери шумораи Р: № ПВ- 191 ниғаҳдорӣ мешавад. Ин нусхаи қалами аз лиҳози хату китобороишуда дар садаи XV111 китобат шуда ва исми хаттот ва китоборозикр нашудааст (1). Пайдост, ки басомади зиёди осори Сайидо дар баёзу маҷмӯаҳои гуногун низ гунҷонида шудааст.

Бояд хотирнишон намуд, ки дар маҷмӯаҳои осори то имрӯз ба нашр расидаи мероси Миробид Сайидои Насафӣ аз мавҷудияти ин нусхаи маснавии ӯ иброи назар нашудаанд (2).

Сайидои ҷавон чун дар “Баҳориёт”, ки омада аз кунчи хона ҷониби саҳро барои тамошо равон мешавад, дар “Дар сифати мақбараи мунаввараи ҳазрати Шоҳи Нақшбанд” низ офтоби оламоро роҳи тамошоро барояш мекушояд ва димоғашро аз тафу бухорҳои дилгиркунанда ва афкори ботил ҳолӣ намуда ба тавофи мазорҳои машҳури Бухоро меравад. Дар назари хонандае, ки бо осори Сайидо шинос аст, баъд аз шиносоии 2-3 байти аввал ҳамон сабки ниғориш, ки дар “Баҳориёт” аст, дар ин ҳамдӣ низ назаррас аст. Танҳо ин Сайидо, на он Сайидоест, ки “Баҳориёт”-ро бо истифода аз беҳтарин анвои саноеи лафзӣ маънавий тараннум кардааст, мебошад. Ин Сайидо хеле ҷавон (16-сола, ва шояд аз ин ҳам ҷавонтар) буда, сарфи назар аз ин

ки ҷавон ва дар суҳанварӣ, нисбатан, камтаҷриба аст, ҳамвору равону салисгӯии вижаи худро нигоҳ доштааст. Ташбеҳоту истиборот, талмеҳоту ийҳомот дар “Нақшбанднома” низ хеле содда буда, бар иловаи содданигорӣ дар бархе аз абёт:

Ҳамчун шафақ рухсора гулгун,
Танӯри чарх ӯро карда берун.
Сафеду гарм ҳамчун курси хуршед,
Ба дидан сер гардад ҷашми уммед (1).

¹ Адрес для корреспонденции: Файзходжа Махмудов – ведущий научный сотрудник, Национальная библиотека им. Алишер Навои Республики Узбекистан, г.Ташкент, тел. +99887125144117, e-mail: fayzmaxmut@mail.ru

хеле хунармандонаю шоирона ва ҳатто навоварона гуфта шудаанд, ки барои аҳли завқ равшан аст. Дар ин байти кӯтоҳ ин вижагии баёнро метавон эҳсос намуд:

Дилаш огаҳ зи асрори ҳақиқат,
Шарият чамъ карда бо тариқат (3).

Сабки шеър фаҳмо ва орифонаву мӯҷаз буда, ба ин савол, ки чаро дилаш (дили Шоҳи Нақшбанд) огаҳ зи асрори ҳақиқат аст, посух медиҳад: ва посухаш ин аст, ки солиқ (равандаи ин роҳ) шариятро бо тариқат чамъ карда (яъне дар амал озмӯда, таҷруба намуда, аз ин ду имтиҳон сарфароз гузашта), сипас ба сарманзили ин гавҳари ноёб – ҳақиқат – расидааст.

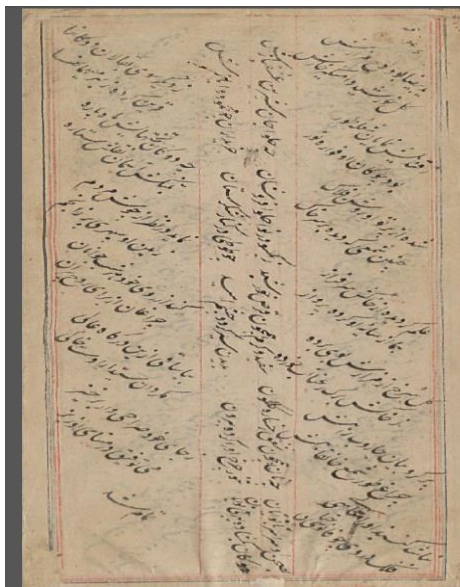
Ё ин байти хуб:

Хумо 3-ин ғам талабкори қафасбоф,
Кабобу хунчакон Симурғ дар Қоф (4).

Яъне, мурғи Хумо, ки рамзи озодӣ ва зебоиву адолатхоҳист, дар ғами кофтани ёфтани Қафасбоф уфтодааст, то барояш қафасе бофаду ўро дар он маҳбус намуда дар чивори мазори поки ҳазрати Шоҳи Нақшбанд гузорад ва ў (Хумо) аз сафову ҳавои ин макони муқаддас таматгӯъ ва лаззат ёбад. Мисраи дуввум, ба фикрам, ба ҳеч шархе ниёз надорад.

Воқеан имрӯз ҳам дар атрофи акнофи мазори муқаддаси Баҳоуддини Балогардон - Шоҳи Нақшбанд (1318-1389), ки роқими ин сатрҳо борҳо ба таври хусусию расмӣ ба зиёрати он мушарраф гардидааст, дар оғӯши дарахтони тановари сарбазери ба сӯфиёни дар зикр фуру рафта қарор дошта, як дам – на шаб ва на рӯз- аз зоирӣ холӣ нест ва ба қавли Сайидо:

Ба гирди ў дарахтон хайи қоим,
Ба зикри арра машғуланд доим (5).

Таъкиди ин нукта муҳим аст, ки ҳоло пажӯҳишгарони тоҷик ба таҳияи матни илмию интиқодии осори гаронмояи Сайидои Насафӣ машғуланд. Аз ин рӯ бояд тамоми нусхаҳои қалами дар захираҳои нусхаҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон ниғаҳдоришаванда низ таваҷҷӯҳ намоянд ва ҳарчи бештар мавриди истифода шаванд. Аз ҷумла нусхаи қалами бисёр хуби хаттотию китоборрошудаи маснавии шоир **“Дар сифати мақбараи мунаввараи ҳазрати Шоҳи Нақшбанд”**, ки тоза кашф шуд низ мавриди истифода шавад, аз аҳмият холӣ нахоҳад буд. Зиёда аз ин, бо ташаббуси Сарвари Ҷумҳурии Ўзбекистон – муҳтарам Шавкат Мирзиёев, аз ҳомию ихлосмандони бешумори мероси фарҳангӣ мебошанд ва ба мақсади ривож додани мероси

маънавий, таърихию мадания тоҷику ўзбек хусусан, барои пажӯҳиш ва оммавӣ гардонидани асарҳои олимони ва мутафаккирон тарғиби донишу ҳикматҳои онон пажӯҳишгарони ду кишварро ба ҳамкорию таҳқиқи мероси фарҳангии дирӯзу имрӯз даъват ба амал оварданд.

Маркази тамаддуни исломӣ дар Тошканди бостон таъсис ёфт, Институти шарқшиносии ба номи Абурайҳони Берунӣ, Китобхонаи миллии Ўзбекистон бешак аз марокизи мероси ниғаҳдошту таҳқиқи нусхаҳои хаттӣ мебошанд. Вале то кунун нусхаҳои қалами суханвари бузург Миробид Сайидои Насафӣ пурра гирдоварӣ нашудааст ва дар таҳияю нашри академии он бояд нусхаҳои қалами дар захираҳои хаттӣ дар Ўзбекистон ниғаҳдоришаванда чун **“Дар сифати мақбараи мунаввараи ҳазрати Шоҳи Нақшбанд”** то имкон аст, мавриди истифода шаванд.

Вазъи мусоиде, ки ба фазли сарварони хирадманду дурандеши ду кишвари дӯсту бародар –Тоҷикистону Ўзбекистон олимони ду кишвар аз ин имконот ҳаматарафа мавриди истифода намоянд .

Адабиёт

1. Сайидои Насафӣ. Дар сифати мақбараи мунаввараи ҳазрати Шоҳи Нақшбанд, Китобхонаи миллии Ўзбекистон, Р: № ПВ- 191.
2. Муҳаммадамини Бухорӣ. Убайдуллоҳнома. Когон, 1896.
3. Садриддин Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. М., 1926.
4. Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. Сталинобод, 1947.
5. Мирзоев А. Сайидо Насафи и его место в истории таджикской литературы, Сталинабад, 1954.
6. Бертельс Е. Э. Избранные труды. История персидско-таджикской литературы. -М. : Наука, ГРВЛ, 1960.
7. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XVII ва аввали асри XIX. Душанбе, 1989.
8. Сайдо Насафи. Избранное. Душанбе, 1949.
9. Сайидои Насафӣ. Асарҳои мунтахаб. Душанбе, 1977.
10. Сайидои Насафӣ. Куллиёти осор. Матни интиқодӣ бо муқаддима ва тасхеҳи Ҷ. Додалишоев, Душанбе, 1990.
11. Сайидои Насафӣ. Дар сифати мақбараи мунаввараи ҳазрати Шоҳи Нақшбанд, в. 1.

НАЗАРЕ БА ДАСТНАВИСИ МАСНАВИИ ТОЗАКАШФШУДАИ САЙИДОИ НАСАФӢ МАҲМУДОВ Ф.

Миробид Сайидои Насафӣ бо осори бойи бадеиаш дар таърихи тамаддуни тоҷик ва мардумони Осиёи Марказӣ ҷойгоҳи муассир дорад. Ӯ баробари дар жанри ғазал (ғазалҳои хунармандӣ «шахрошуб») ҷеҳраи номвар дар садаи XVI эътирофшуда будан, инчунин дар жанри шеърӣ маснавӣ ҳам асарҳои баландмазмун эҷод намудааст.

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи як нусхаи камёфтӣ аз лиҳози санъати хат ва китоборӣ ҷолибу назди аҳли таҳқиқ номаълуму омӯхташуда маснавии шоир «Дар сифати мақбараи мунаввараи ҳазрати Шоҳи Нақшбанд» (маснавии «Шоҳи Нақшбанд»), ки, ба орифи номӣ Ҳоҷа Баҳоуддини Нақшбанд (1318-1389) бахшида ва тоза кашф гардида, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст .

Калидвожаҳо: нусхаи нодир, омӯхташуда, Ҳоҷа Баҳоуддин Нақшбанд, санъати хат, китоборӣ, хаттоти номаълум.

О НОВОЙ И РЕДКОЙ РУКОПИСИ МАСНАВИ САЙИДО НАСАФИ МАХМУДОВ Ф.

Поэтическое наследие мастера таджикской классической литературы Миробиды Сайидо Насафи (1618- 1707) богато и многогранно. Он, наряду с газелями, написал ряд маснави, которые занимают особое место в истории таджикской классической литературы XVI в. В статье рассматриваются сведения о новой и редкой рукописи его маснави, посвященной Ходжа Бахаутдину Накшбанду (1318-1389 гг.), которую недавно обнаружили в Национальной библиотеке Узбекистана. До настоящего времени данная рукопись не являлась объектом изучения.

Ключевые слова: рукопись, Ходжа Бахаутдин Накшбанд, искусство, каллиграфия, Сайидо, литература.

**ABOUT THE UNKNOWN RARE MANUSCRIPT
MANUSCRIPT SAYIDA NASAFI
MAHMUDOV F.**

The creative heritage of the great Tajik Mirabid Sayida Nasafi (1618- 1707) occupies a special place in the history of the Tajik classical literatura. The poetic heritage of the poet is still completely unexplored, especially the manuscripts of his massed manuscript funds of Uzbekistan and personal archives of citizens of this country.

The article deals with the rare manuscript of the Masnavi Sayida Nasafi dedicated to Khoja Bakhautdin Naqshband (1318-1389), who was recently discovered from the personal archive of a citizen of the Republic of Uzbekistan, an amateur and collector of rare manuscripts.

Key words: Sayido, unheeded, Khoja Bahaddin Naqshband, art of calligraphy, book-making, unknown calligrapher.

УДК: 891.550 (092)

САЙРЕ ДАР РӮЗГОРИСАЙИДОИ НАСАФӢ
ҶӮРАБЕК НАЗРӢ¹

Аз мутолаъаи қиёсии маълумоти тазкираҳои дастрас, аз қабилӣ «Музокир-ул-асҳоб»-и Малехои Самарқандӣ, «Таърихи Мирмуҳаммад Бухорӣ», (маъруф ба «Таърихи Убайдуллоҳон»), «Тазкираи Наср-ободӣ»-и Мирзомуҳаммад Тоҳири Насрободӣ, ашъори мерос-гузоштаи ҳуди Сайидои Насафӣ ва навиштаҳои аҳли таҳқиқ бармеояд, ки касе ба таври мушахас ҳарфе нагуфтааст, ки Сайидо қай ва дар кучо ба дунё омадааст ва олами фониро қадом вақт падруд гуфтааст. Чун нек назар кунӣ, мебинӣ, ки қариб ҳамаи гуфтаҳои тазкиранигорону муҳаққиқин дар ин мавзӯ фарзи муҳол асту ба тарзи «эҳтимол дорад, ки... шояд, ки... гумон меравад, ки... аҷаб нест, ки...» омадаанд ва бар он чизе, ки дар ашъори ҳуди шоир омадааст чизи навафзуда наметавонанд.

Малехои Самарқандӣ дар «Музокир-ул-асҳоб»-и ҳеш номи шоирро Сайид Амир Обид гуфтаасту аслашро аз Насаф. Ин маънои онро дорад, ки номи пурраи шоир Сайид Амир Обид будаасту дар Насаф зода шудаасту баъдан соқини Бухоро гардидаасту тарбият ёфтааст. Ҳарфи Малехо чунин аст: «Сайид Амир Обид номаш. Насафию-ул-асл асту соқини дорулмуъминини вилояти Бухорост. Дар яке аз хучраҳои болохонаи зилъи чанубӣ, дар ҷавори масҷиде, ки Назар Девонбеги Урлоти Тағай дар лаби ҳавзи худ бино карда, сарманзилест дар балдаи мазкур ба ҳубӣ машхуру мақомест маъмур, мутаватин мебошад».¹

Ба қавли Малехои Самарқандӣ, Сайидо дар шаклу сурату симо марди лоғарниҳоди наҳифҷуссае будаасту дар сирату одату ҳислату феълу рафтору гуфтору атвор зарифу зираку тезфаҳму хуштабъу хушсуҳбат. Аз ҷумла, дар тазкираи мазкур омадааст: «Мардест дар сурат наҳифу дар сират зариф. Тариқи зиндагонии зарифонаи нозуқонае дорад».²

Мир Муҳаммад Бухорӣ дар «Таърихи Убайдуллоҳон» номи Сайидоро «Мулло Сайидо» овардаасту ҳудашро Бухориуласл гуфтааст-яъне, зодаву парвардаи шаҳри Бухоро. Марди зарифе будаасту латифсанҷ. Аз ҷумла, Мирмуҳаммад Бухорӣ меоварад: «Мулло Сайидои шоир, рафаъахуллоҳу зилола фасоҳатиҳи, фасоҳатпаноҳи балогатинтибоҳи нодирасанҷ, фатонаткибоби бинишу маниш, қиёсатшиори нуқтасароӣ диққатгузин, суҳанороӣ борикбин, саййиди санади шуарои Бухоро... Дар масҷиди Девонбеги Тағой, дар болохона мебуд. Бухориуласл аст».³

Дар «Тазкираи Насрободӣ» Мирзо Муҳаммадтоҳири Насрободӣ номи Сайидои Насафиро ба ғалат Шайдои Насафӣ меоварад. Номашро ба ғалат оварда бошад ҳам ўро Насафӣ медонад ва мегӯяд: «Мулло Шайдои Насафӣ дар Бухоро ба хидмати подшоҳ мебошад. Шеъраш ин аст:

Ашки ман гар инчунин аз дил бурун хоҳад шудан,
Доғҳои синаам гирдоби хун хоҳад шудан!

¹ Ҷӯрабеки Назрӣ – доктори илми филология, узви вобастаи АИ ҶТ, директори Маркази мероси хаттии АИ ҶТ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Шотемур 42. Тел: (+992) 918-53-33-30.

² Малехои Самарқандӣ. Музокир-ул-асҳоб. – Душанбе, 1385 х.ш., сах. 293

³ Малехо... – С. 293

⁴ Таърихи Убайдуллоҳон. Дастанвиси № 2244-и ҳазинаи Маркази мероси хаттии АФ ҶТ, вар. 240 А.

Гар ниҳам по бар сари девонагӣ чун гирдбод,
Осмонҳо тахтаи машқи чунун хоҳад шудан!

Дар мадҳи писари Атолиқ, ки Ҷозибек ном дорад, гуфта:
Пешсафи муборизон тиркаш агар талаб кунӣ,
Тири шиҳоб оварад, қавс кунад камонгарӣ»!¹

Мушоҳида мегардад, ки аз ҳарфи овардаи Мирзо Муҳаммадтоҳири Насрободӣ дар боби рӯзгори Сайидо наметавон дурри маънӣ ба даст овард. Маълумоти дар даст доштаи Сайидошиносони баъдӣ низ ҳамин аст, ки тазкиранигорон овардаанд. Албатта, маълумаст, ки ҳар кадоме аз донишмандон, дар ибтидо ба маълумоти овардаи тазкиранигорон ва мероси боқимондаи Сайидо, мувофиқи дарку дониши хеш изҳори назар доштаанд.

Чунон ки мушоҳида мешавад, аз тазкиранигорон Малехои Самарқандӣ номи шоирро Сайид Амир Обид овардасту худахро Насафӣ гуфтааст, яъне ўро зодаи Насафу сокину тарбиятгирифтаи дорулмуъминини вилояти Бухоро медонад. Мирзо Муҳаммадтоҳири Насрободӣ низ шоирро Насафӣ мегӯяду тарбиятёфтаи Бухоро, ҳарчанд бар ғалат номашро на Сайидои Насафӣ, балки Шайдои Насафӣ овардааст. Зумрае аз донишмандони баъдӣ, аз қабили Садриддин Айнӣ, Г. В. Птицын, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Ш. Ҳусейнзода, М. И. Занд, Ҷ Шанбезода, А. Алимардонов, А. Насриддинов, Ҳасани Анӯша, Шаҳиндухти Сонеъӣ, Алии. Муҳаммадии Хуросонӣ, ки рӯзгори Сайидоро мавриди таҳқиқ қарор додаанд, дар ҳамин ақида мебошанд.

Вале дар «Таърихи Убайдуллоҳон» Мир Муҳаммади Бухороӣ шоирро бо номи Мулло Сайидо ном бурдасту худахро зодаву парвардаи шаҳри Бухоро гуфтааст. Танҳо олими тоҷик Садрӣ Саъдиев пайрави ҳамин андеша асту барои дурустии фикри хеш байти зерини шоирро мисол меоварад:

Дар Бухоро буд умре Сайидо побастӣ ў,
Риштабарпо дар раҳи мулки Насаф шуд, ҳайф, ҳайф!

Ва С. Саъдиев байтро бад-ин тариқ шарҳ медиҳад: «Дар ин байт шоир гуфтааст, ки вай дар Бухоро як умр побастӣ ў (ёр) буд ва ҳоло дар ҳамин ҳолати побастагӣ ва ришта дар пой будан ба тарафи мулки Насаф меравад, яъне дар сафар низ аз ёри худ дил намеканад. Ин сафари Сайидоро ба Насаф, албатта, чун воқеаи ба зодгоҳи худ муроҷиат кардани ў фаҳмидан душвор аст. Дар байти мазкур шоир фақат ба сафари худ ба Насаф ишора кардааст. Бино бар ин, аз рӯи ишораи мазкур, дар Насаф таваллуд шудани ўро тасдиқ кардан мумкин нест. Аз тарафи дигар, Сайидоро Насафиюласл гуфтани Малехо ишора ба зодгоҳи шоир набуда, балки ба аслу насаб ва ватани аҷдодии ўст. Малехо дар тазкирааш шоиронеро, ки худ дар Самарқанду Бухоро таваллуд шуда, вале падару бобоёнашон дар вақташ аз ҷойҳои дигар ба ин шаҳрҳои марказӣ омада сокин шудаанд, ба ҳамон нисбати аҷдодони онҳо зикр намудааст. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки Сайидо худ дар Бухоро таваллуд шуда, вале бо сабаби он ки гузаштагонаш аз Насаф будаанд, Малехо ўро Насафиюласл гуфтааст. Баъзе гуфтаҳои худи шоир низ инро тасдиқ менамояд».² Кадом гуфтаҳои шоир?! Байти аз Сайидои Насафӣ ба тариқи мисол овардаи донишманди муҳтарам дар масъалаи дуруст муайян кардани зодгоҳи шоир чизе намедиҳад. Байти шоиру андешарониҳои муҳаққиқ шарҳу эзоҳ мехоҳанд.

Аз мутолабаи сарчашмаҳо, асарҳои таҳқиқотии донишмандони сайидошинос ва ашъори меросгузаштаи Сайидои Насафӣ дар боби рӯзгору осори ў метавон ба ин тариқ изҳори назар кард.

Миробид Сайидои Насафӣ, мувофиқи далолати тазкира-нигорону соҳибназарон, пеш аз ҳама ишораҳое, ки дар мероси адабии то ба замони мо расидаи шоир маълум мегардад, дар шаҳри Насаф (ба қавли С. Айнӣ шаҳри Қаршии имрӯзӣ), аз оилаи

¹ Мирзо Муҳаммадтоҳири Насрободӣ. Тазкираи Насрободӣ. –Техрон, 1317 х.ш. саҳ. 442.

² Адабиёти тоҷик. –Душанбе, 1988. –С. 147

заҳматкаши камбағалу бебизоат ба дунё омадааст. Номи пурраашро «Музокир-ул-асҳоб» Сайид Амир Обид мегӯяд. Сайидо, бешак таҳаллуси адабии ӯ дар шеър аст. Амир Обид ё Мир Обид шояд номи кӯчаки ӯ буда, унвони Сайид, Сайидо ё Мулло Сайидо ифтихори хонаводагӣ, яъне ишора ба мансубияти ӯ ба хонадони Расули акрам (с)-ро дошта бошанд.

Соли таваллуди Сайидо ба таври мушаххас маълум нест. Мавлуди ӯро ба тахмин охири солҳои даҳи қарни XVII медонанд. Дар мавриди соли даргузашти ӯ низ ихтилофи назарҳост. Вафоти ӯро дар шаҳри Бухоро, байни солҳои 1119 – 1123 ҳиҷрии қамарӣ, баробар ба солҳои 1707-1711 мелодӣ тахмин мекунанд. Ба ҳар ҳол умри пурбаракати Сайидо дар замони ҳукуматдории шохони ноорому тахтутоҷталби Аштархон, Имомқулихон (1611-1642), Нодирмуҳаммадхон (1642-1645), Абдулазизхон (1645-1680) Субҳонқулихон (1680-1702) ва Убайдуллохон (1702-1711) сипарӣ шудааст.

Минбаъд бечорагӣ, мушкilotи зиндагӣ ва ноҳам-ворихои рӯзгор хонаводаи ӯро водор месозад, ки аз диёри Насаф ба маркази кишвари Аштархониҳо (замони ҳукуматдориашон дар Мовароуннаҳру қисми Хуросон солҳои 1600-1753) - шаҳри Бухоро раҳти сафар бандад. Ҳамин тариқ, тақдир ӯро дар овони бачагӣ ба Бухоро меоварад ва ояндаи Миробид Сайидои Насафиро муайян месозад. Хонаводаи онҳо «дар яке аз ҳучраҳои болохонаи зилъи ҷанубӣ, дар ҷивори масҷиде, ки Назар Девонбеги Ҷрлот Тағай дар лаби ҳавзи худ бино карда, сарманзиле аст дар балдаи мазкур, ба хубӣ машҳуру мақомест маъмур, мутавагин мешавад».¹

Муаллифи «Таърихи Убайдуллохон» низ ҷойи зисти ӯро «Дар Масҷиди Девонбегӣ Тағай, дар болохона мебуд»² мегӯяд.

Ин маълумоти овардаи ду сарчашманигор аз он далолат медиҳад, ки хонадони Сайидо иҷоранишин будаанд, яъне дар Бухорои Шариф ҳанӯз манзили хонаву дари хешро надошта-анду дар ҳоли бечорагӣ умр ба сар мебардаанд. Ин ҳолатро ҳуди Сайидо бадард баён мекунаду мегӯяд: «Берун шудам зи байзаву гаштам асири ғам», яъне аз рӯзи ҷашм ба олами ҳастӣ кушудан бо ғаму дарду андӯх гирифторм ва байти дигаре низ баёнгари ҳамин андеша аст, ки ҳуди Сайидо гуфтааст:

Дар оғӯши падар, ай Сайидо, дорам лаби хушке,
Маро зодаст модар дар ҷӣ вақте, дар ҷӣ давроне?!

Шоир равшану возеҳ изҳор медорад, ки дар тифлву навҷавонӣ ширинию лаззоти зиндагиро камтар чашида мушкilotи ҳаётро бештар дидааст ва маълум аст, ки Сайидо чун фарзанди замони хеш ин ҳама гармиву сардии рӯзгорро аз новақту ноҷо зода шудани хеш давронӣ замоне, ки на ҳама соҳибони ҳукм дар дар ҷойи худ қарор доранд, аз адлу инсофу ахлоқу озодагӣ дуранд. Аммо гӯшаи хотираш намерасад, ки олами сармоядорӣ қонуни инсофу ахлоқро қабул надорад ва ҷунон буду ҷунон хоҳад монд.

Сайидо маълумоти ибтидоӣ ва олиӣ хешро дар шаҳри Бухоро ба даст меоварад. Дар унфувони ҷавонӣ дар илму маърифату хираду донишу ҳунару дарки зиндагии замони хеш мақому мартабаи хосеро соҳиб мегардад, Ҳангоми таҳсил дар мадраса ин ҷавони боақлу рой, баробари дигар соҳаҳои илму дониши маъмулу ҳатмии даврон, фалсафа, ахлоқ, мусиқӣ, адабиёт ва илми калому бадеъро омӯхта қонуну қоидаҳои назму нозуқиҳои санъати шеър ва пешаи шоирро хуб аз худ намуд ва чун шоир натавонӣ дар қаламрави шаҳри Бухоро ва атрофии он, балки дар саросари Мовароуннаҳру Хуросон шухрати беандозаеро соҳиб гардид ва муҳити фарҳангӣ ӯро чун «марди зарифи латифсанҷ (яъне сухансанҷ - Ҷ.Н.),³ хуш қабул намуд.

«Мардест, дар сурат наҳифу дар сират зариф. Тариқи зиндагонии зарифонаи нозуқонае дорад. Ба хонаи умарову дари подшоҳ тараддуд намекарду ба ризке, ки

¹ Малехои Самарқандӣ. Музокир-ул-асҳоб. – Душанбе, 1385х.ш. сах. 293.

² Мирмуҳаммади Бухорӣ. Таърихи Убайдуллохон. Нусхаи каламии № 2244-и Маркази мероси хаттии АИ ҚТ, в. 240а.

³ Мирмуҳаммади Бухорӣ. Таърихи Убайдуллохон, в. 240а.

муқаддари ӯ буд, қаноат мефармуд»¹ гуфтани Малехову Мирмуҳаммади Бухорӣ маънии онро дорад, ки акнун Сайидо бо шеъраш устуворона ворида майдони эҷод гардида, дар Мовароуннаҳр шухрати беандоза пайдо кард. Шоире гашт, ки «табъаш ба шеър гуфтан мустаъиду зехнаш дар назм соҳибчид. Адади ашъораш локалому шухраташ байналхавосулаво! Ҳар касе шеъри мумоилайҳро медонаду ҳар шахс бошад мехонаду ашъори мушорунилайҳро мардум бештар медонанду бештар мехонанд».²

Дар таърифи истеъдоду тавоноии ӯ дар шеър муаллифи «Таърихи Убайдуллоҳхон» мегӯяд: «Мулло Сайидои шоир, рафаъаҳуллоҳу зилола фасоҳатиҳи, фасоҳатпаноҳи балоғатинтибоҳи нодирасанҷ, фатонат-қибоби бинишу маниш (табиати олій), киёсатшиори нуктасаройи диққатгузин, суҳансаройи борикбин, сайиди санади (тажгоҳи) шуарои Бухоро Мулло Сайидо, ки табъи наққодаш (суҳансанҷаш) каломи мавзунро матлаъу фаҳми вақораш (бузурғаш) даққиқу мушқилотро мақтаъ аст, аз аксари солиқони масолиқи суҳанварӣ дар ақсоми шеър ба вуфури маҳорат имтиёзи филҷумла дошту аз рашаҳоти ақломи балоғатанҷом чамани нуктапарвариро назорат додаву аз натоӣчи афкор фасоҳатосори риёзатгустариро сарсабзиву хизрат баҳшида, суҳанро ба ҳазор забон обуранг меод, валекин ба як забон лаҳҷаи тақрир надошт. Аз ашъори обдораш ба муҳаммасу шахрошӯб ашҳар буд».³

Бо вучуди ин ҳама истеъдоди баланду шухрату ҳашмату маҳбубияте, ки Сайидо Насафӣ дар дунёи шеъру байни мардум дарёфт, нашуд, ки зиндагиаш бештару хубтар гардад. Шоир бо шикваю шикоят гила пеш меовараду бо дарду ҳасрату ноумедӣ ва нобоварӣ ба фардо мегуфт:

Рӯзгорам ҳамаи умр ба сахтӣ гузарад,
Устухонро чу ҳумо рӯзии ман сохтаанд!

Ва мебинаду хуб дарк мекунад, ки муҳит, замона, мулк хароб аст:

Лабрез шуд зи чӯши гадо кӯчаҳои шаҳр,
Чандон ки бар насим талоши гузар намонд!

Дастае, ки ихтиёри давлатро дар даст доранд, ваҳшисифатонаанд, ки таровати зиндагиро аз байн бурдаанд. Натанҳо Сайидо, балки мардуми бечора ба ҳоли табоҳ гирифтोरанд, вале чорае намебинанд чуз сабру тоқат, ки аз ин дарду ранҷу зулму ситам раҳой ёбанд. Ин ҳамаро аз сарнавишту тақдир мебинанду хомӯшанд ва як умр хомӯш буданду хомӯш монданд. Шоир бо дарду ҳасрат мегӯяд:

Фалак ба қомати пири хамида мемонад,
Қаҳон ба деҳаи торочдида мемонад!
Ниҳоли гул ба назар найзаест хунолуд,
Ба боғ сарв ба тири хазида мемонад!
Қадам сайд кушодаст синаро чу ҳадаф,
Ки абруяш ба камони қашида мемонад!
Зи чӯши лолаву гул боғ шуд чунон гулгун,
Ки барги тоқ ба дасти бурида мемонад!
Зи баски аҳли қаҳон хуни якдигар хӯрданд,
Сари сипеҳр ба ноки мақида мемонад!
Ба дасти сабзхатон қоми лолагун дар боғ
Ба чашми оҳуи сунбулчарида мемонад!
Замона оби тароват зи чӯйи гулшан бурд,
Замини боғ ба чайби дарида мемонад!
Даруни қомаи рангини хеш дунёдор,
Ба қирмҳои бирешимтанида мемонад!
Мақун насиҳати дунё ба мардум, ай воиз,

¹ Малехон Самарқандӣ. Музокир-ул-асҳоб. – Душанбе, 1385 ҳ.ш., сах. 293.

² Малехон Самарқандӣ. Музокир-ул-асҳоб. – Душанбе, 1385 ҳ.ш., сах. 293.

³ Мирмуҳаммади Бухорӣ. Таърихи Убайдуллоҳхон, в. 240а.

Ки ин сухан ба ҳадиси шунида мемонад!
Дилам зи ёди қафас, Саййидо малул шавад,
Ба мурғи хонаи сайёдбида мемонад!

Аз ноумедиҳои рӯзгори ғаддору чаббор дили шоир озурдааст, вале бо тасаллои «Гӯянд санг лаъл шавад дар мақоми сабр», сабуриву шикебоиро пеша месозаду изҳор мекунад, ки ҳарчанд медонам, ки айшу ранҷу ғаму дарде, ки ман дорам, бешу кам намегардад, боз шукрона аз он мекунам, ки зиндагии миёнхолонае насибам гаштааст:

Айшу ғамам, ай Саййидо, ҳаргиз нагардад бешу кам,
Морост шукр аз ҳад фузун, дорем чун ҳоли васат!

Бо ҳамин андеша ва «шукри аз ҳад фузун» машғули омӯхтану илму ҳунар, андӯхтану пеш бурдани қорҳои эҷодӣ мегардаду аз пайи навиштани шеър. Ҳарфи худӣ шоир аст, ки гуфтааст:

Ҷуз фикри шеър пешаи мо нест, Саййидо,
Моро ба даҳр мансаби дигар надодаанд!

Сайидоро «мансаби дигар надода...» бошанд ҳам, вақти таҳсилу баъди хатми мадраса зиндагии ӯ дар Бухоро нисбатан орому осудаву осоишта гузаштааст, меғоянд зумрае. Аз ҷумла, донишманди тоҷик А. Алимардонов чунин ақида дорад ва банди низ бо ӯ мувофиқам, зеро, аз як тараф, таъсири он нооромии вайронии харобии ғоратгарӣ, ки хонадони шайбонӣ ва ҳақиқатан ситамгор сари мардуми бечораи Мовароуннаҳр Хуросон оварда буданд, бо омадани аштархонӣ каме ислоҳ гардид. Сониян, ин ислоҳоти оромӣ, кӯтоҳмуддат ҳам бошад, ба дили мардуми чабру чафодидаи ризқофарин боварӣ ба фардору бахшид, замина фароҳам овард, ки ин зумра аз пайи қору бори зиндагӣ шаванд, ба ивази харобӣ ва таназзуле, ки ба чашм мерасид, хоҷагии қишлоқ, шаҳрҳои рӯз то рӯз ободтар мегаштанду аз ҷиҳати нуфус месабзиданд, ҳарчанд ба оҳистагӣ ҳам бошад. Деҳқонони заминдор аз пайи кишукору ҳунармандон аз пайи сайқали ҳунару тоҷирон аз пайи тиҷорат шуданд.

Албатта, муҳити нисбатан орому осуда ба зиндагии рӯзгори аҳли фазлу дониш низ то ҷое таъсири хуби ҳешро расонд. Сайидоро акнун мардум бештар мешинохтанд ва ҳамин вазъи зиндагӣ имкон фароҳам овард, ки таҳсили мадрасаро бомувафакқият ба анҷом бирасонад ва дар айни замон, маҳорати суханварию сухангустарии худро такмил бидиҳад дар маҳорати ҳаёти адабии маънавии шаҳр маҳкам қадам бигузорад. Шеърҳои дилпазири саршори маъонии бикру тасвириҳои рангин, ки дар ин давра мегуфт, ба зудӣ дар байни мардум паҳн мешуданду ҳифзи мегардиданд ва ӯ, дар як муддати кӯтоҳ, ҳамчун шоири наваҷӯи тозаҳаёли тавоно ном баровард.

Сайидо дар ин давра бо намояндагони гуногуни аҳли касбу ҳунар, ки дар шаҳри Бухоро зиёд буданд, дӯстӣ пайдо кард ва аксари онҳо аз ҳар ҷиҳат ба шоири доною тавоно тавачҷӯху меҳрубонӣ зоҳир менамуданд. Сайидо, низ дар навбати худ, бо вазъи зиндагӣ ва рӯзгори табақаҳои заҳматкаши аҳоли, хусусан қосибону ҳунармандон, аз наздик ошноӣ пайдо мекард ва худ низ воридаи майдони ҳунар ҳам мегардиду «Ба зӯри дасту бозӯ меҳӯрам, ай Сайидо рӯзӣ» мегуфт ва боре ба ҷиҳати касб машғул будани ҳешро ба ин тариқ изҳор мекард:

Баҳри рӯзӣ мекунам бофандагӣ чун анкабут,
Хона ҳамчун дорбоз аз ресмон бошад маро!

Иштибоҳ намекунем, агар бигӯем, ки шоир дар ин айём тавонистааст бехтарин намунаҳои ашъори ҳешро биофарод ва ҳарфи Сайидост, ки гуфтааст:

Аз хома рехт маънии пурзӯр, Саййидо,
Ин шери тундхӯ зи найистон баромада!

Аммо афсӯс, ки ин осудагии нисбие, ки насиби Сайидо гашта буд, дер давом накард. Дар асари ба ном сиёсат ва тадбирҳои бебасаронаи пешгирифтаи Субҳонқулихони ҷобир зулму истисмори табақаи ҳукмрон зиёд шуд, ба муҳит, ба хоҷагии мамлакат таъсири бад гузошт, харобиҳои пеш овард. Ба қавли Сайидо,

Ба даври ман шуда айём косаи пурзаҳр,
Ба ҳар кӣ менингарам, бонги нӯш меояд!

Аз сабаби нооромӣ ва носозгории замон, бе пешаварӣ ва кумаки моддии косибону хунармандон дигар таъмини маош карда наметавонист. Дигар хуб медонист, ки дар ин муҳити носогор ва айёми тираву тор шахси соҳибистеъдоду хирад-манду суханофарин дар миёни табакаи «боло»-и ҷамъият-саҳронишони бешуури дирӯза, ки имрӯз мисли пешбуда-гонашон ҳукумати Мовароуннаҳру қисмати Хуросонро ғасб кардаанд, мавриди эътибору эътироф қарор нахоҳад гирифт ва сухани хуб низ харидоре надорад:

Саййидо, бар сар намоён ҷо намудам хомаро,
Сар ба пояш мениҳам, ҳар кас сухан мепарварад!

Худи шоир бо дарки замона аз беқадрии сухан ошкор мегӯяд:

Дар замони мо сухан қадре надорад, Саййидо,
Ин гуҳар з-ин пеш дар ганчинаҳо ноёб буд!

Сухани ширину ашъори рангин як тараф истад, он бебасарони дунёҷӯи авомфиреб, ғоратгарони молу ҳоли мардум, ки ҳукумат доштанду мансабу давлати қорунӣ, аҳли донишу фазлро қабул надоштанд; аз ҷаҳл, мебинӣ, ки хармуҳраро бо дур баробар медонанд:

Ба аҳли фазл ҳаргиз нест дунёҷӯиро коре,
Ба ҷашми ин ҳасисон аз зумуррад қаҳрабо беҳтар.

Ва чун Сайидо мебинад, ки «гардуни сифла беҳунаронро ривоч дод»-аву эътиборе ба соҳибхунар намондааст, бо яъсу навмедӣ изҳор медорад, ки:

Дафтари ашъори худро беҳ, ки андозам ба об,
Баски имрӯз имтиёз аз нуктадонон бурдаанд!

Сайидо аз ин ноҳамвориҳо, нобарориҳо, нохушиҳою беадолатиҳои рӯзор, зоҳиран, сари андешае меояд, ки барои ба мақоме расидан ва ҷоҳу ҷалоле ба даст овардан дар замин, «тақдирсозе»-ро бояд пайдо кард, зеро дар ин айёми тираю тор шахси соҳибистеъдоду суханвар бе мураббӣю ҳимоягари соҳибмансаби бонуфуз дар миёни табакаи болои ҷамъият мавриди эътибору эҳтиром қарор нахоҳад гирифт ва ба сухани хубаш низ харидор пайдо нахоҳад кард ва изҳор медорад, ки «бе «мураббӣ» зери гардун муътабар натвон шудан» ва боз мегӯяд:

Бе мураббӣ нашавад ҳеч касе соҳибном,
Сангро мекунад афлок ақиқи яманӣ!

Ва барои амалӣ шудани ин андеша шоир, зоҳиран, баъзе ҷораҳо меандешад ва аз ашъори шоир бармеояд, ки ба хонаҳои баъзе аз амалдорони бонуфузи ҳукумати аштархониҳо рафтуомадҳо доштаву ва ошноӣҳо. Ҳатто дар мадҳи иддае аз ҳукуматдорони аштархонӣ, аз қабили Абдулазизхону Субҳонқулихон ва дигар ҳокимону шахсони соҳибмансаби давр шеърҳо менависад, қасидаву маснавӣ эҷод мекунад. Аз ҷумла, «Дар таҳнияти тахти ҳазрати фирдавсимаконӣ» Субҳонқулихони Аштархонӣ мегӯяд:

Баҳори маъдалат Субҳонқулихон,
Бухор аз мақдами ӯ шуд гулистон!
Чӣ шах, соҳибқирони мулки иқбол,
Чӣ шах, ойинаи хуршедтимсол!
Ба дониш, фатҳу нусрат, офарин гӯй,
Зи теғаш обирӯро об дар ҷӯй...

Албатта, ин амалест, ки дар таърихи адабиёти тоҷику форс дар ҳар даври замон ба ҷашм мерасид, вале ҳуди Сайидо, ҳарчанд ашъори мадҳӣ дорад, дар ҷое ошкор нагуфтааст, ки мехоҳад дар дарбор, дар хидмати хоневу амалдоре бошад. Талабу хоҳиши шахсӣ доштанаширо ҳам дар ҷое изҳор намекунад ва хуб дарк мекунад мегӯяд:

Чу гул аз суфраи арбоби давлат хуни дил хӯрдам,
Насиби ман нашуд чун ғунча ғайр аз лабгазиданҳо!

Талошҳо ва рафту омади шоир дар роҳи пайдо кардани мураббиву ғамхоре аз ҳисоби мансабдорону соҳибони чоҳу сарват ва муносибати наздику ошноии ӯ бо баъзе аз намояндагони табақаи боло дер давом намекунад ва шоир хуб мушоҳида намудааст, ки аз чунин тоифаҳои бадзоту бадсиришту бадасл кумаку мадад интизор будан амрест муҳол ва дуриро аз ин тоифа авлотар медонад:

Хӯрдам ҳазор дарду нашуд нӯш ҳосилам,
То кай ниҳам ба хонаи занбӯр пушти даст!

Ва боз мегӯяд:

Аз дари арбоби давлат чашми ман обе нахӯрд,
Хушк чун хори сари девор шуд мижғони мо!

Дар ин маврид донишманди тоҷик Амрияздон Алимардонов дуруст мегӯяд, ки «Сайидои Насафӣ ҳангоми наздикӣ ва равуо доштани ба соҳибдавлатон хуб мефаҳмад, ки аҳли сарвату чоҳ зоҳиран худро суханшиносу ҳомии илму адаб вонамуд сохта, дар асл ба донишмандону шоирони соҳибитеъдод ҳеч гуна эътибор намедиханд:

Рехтанд, ай Сайидо, бар дегам охир оби сард,
Муддате бо аҳли давлат карда будам чӯшҳо!

Ва дар ҳамин маънӣ дар ҷое дигар мегӯяд:

Қадам аз кӯчаи арбоби давлат кӯтаҳ авлотар,
Ки аз ҳар нақши пойи ман барояд чашмаи хуне!

Дар он рӯзгор амалдорон на ба шахсони соҳибҳунару болаёқат, балки ба беҳунарони тамаллуқкор бештар таваччуҳ зоҳир менамуданд»,¹ чун дар замона эътибору эҳтиром ба аҳли фазлу донишу хирад намонд:

Гардуни сифла беҳунаронро ривоч дод,
Азбаски эътибор ба соҳибҳунар намонд!

Қадр надоштани аҳли эҷод, хоса аҳли шеър шоирӣ дар назди ҳукматдорони аштархонӣ Сайидоро ба яъсу ноумедӣ мебарад ва ӯ худ ба худ мегӯяд:

Бар хонаҳои аҳли «карам», Сайидо марав,
Он ҷо ба ғайри сурати одам намондааст!

Баъди мушоҳидаҳои зиёд ва бо чашми ақл дидани ин ҳама рӯзгори фанду фиреб бо он муҳит тарки муносибат мекунаду гӯшанишиниро ихтиёр, вале чунин гӯшанишинӣ ҳеч гоҳ маънии аз мардум дар канор буданро надорад! Сайидо танҳо бо табақаи ҳукмрони золиму ситамгори аштархонӣ қатъи робита ва рафту омад мекунад:

Паҳлӯ бар остонаи навдавлатон мазан,
Аз ноҳуни паланг ба худ мутакко макун!
Имдоди худ зи гӯшанишинӣ талаб намоӣ,
Афтӣ агар зи пой, хаёли асо макун!

Ва зиндагӣ фақиронаро пеш мегираду бештар аз пайи эҷод мешавад. Албатта, барои пайдо кардани ризку рӯзӣ ва пеш бурдани зиндагӣ талошҳои дорад ва худ ихзор мекунад, ки аз гӯшанишинӣ мурод ҳосил нахоҳад шуд ва чорае бояд кард:

Ҳосил нашуд зи гӯшанишинӣ муроди ман,
Худро зи хона бар сари бозор мекашам!

Ба шахрҳои Мовароуннаҳр сафарҳоеро анҷом медиҳад, «худро зи хона бар сари бозор»-ҳо мекашад, вале ин ҳама тақопӯ рафту омадҳо натиҷаи дилхоҳе намедиҳад. Шоир аз ватан дур шуданро салоҳ намебинад ва мегӯяд:

То омадам зи мулки адам, дар тараддудам,
Зулм аст, ҳар ки аз ватани худ сафар кунад!

Вале баъдтар, дар зери таъсири муҳит, фикраш дигар мешаваду ҳарфи дигар мегӯяд:

Сайидо, лаъл зи кон омаду шуд соҳиби ном,

¹ Энциклопедияи советии тоҷик., ҷ. 6. саҳ. 85.

Бехтар он аст, хунарвар равад аз кишвар хеш!

Дар он айём расм шуда буд, ки аҳли фазлу дониш, ба хусус шоирон, ба умеди бехбуди шароити зиндагӣ ва дарёфти мақому мартабаи сазоворе сафари диёри Ҳиндро дар сар доштанд, зеро дар он рӯзгор дар Ҳиндустон ба аҳли илму адаб, гӯё, кадрдонӣ ва таваҷҷуҳи бештаре зоҳир мегардид. Сайидо низ, монанди бисёре аз фарҳангиёну донишмандону шоирони даврони хеш дар ҳамин андеша афтод ва орзӯи сафари диёри Ҳиндро дар дил мепарварид:

Чун сипанд имрӯз беоромам аз савдои Ҳинд,
Ёди хокистарнишинӣ беватан дорад маро!

Ва хуб огаҳӣ дошт, ки ҳарчанд ашъори рангини ўро дар ватани хеш фирқае аз ҳокимони ҷаҳолатпешаи бевасари давр надида мегиранд, вале дар диёри бегона, аз чумла, дар Исфаҳону Ҳиндустон медонанду мехонанду қадр мекунанд:

Ба мулки Исфаҳону Ҳинд мехонанд ашъорам,
Зи Туркистонаму ҳаргиз надорам имтиёз ин ҷо!

Шоир бо дарду ҳасрат аз беқадрии худ дар ватан гилаҳо пеш меовараду хештанро дар муқоиса бо шоири маъруф Толиби Омулӣ, ки бо ашъораш ба муҳити адабии Ҳинд шуҳрат оварда буду соҳиби ҷоҳу ҷалолу давлату савлату эҳтироми беандоза гашта буд, бо ҳасрат мегӯяд, ки агар дар ватан маро қадр мекарданд ҳамон мақомро дармеёфтам, ки Толиб дорад:

Сайидо беқадр афтодаст дар мулки Бухор,
Тарбият созанд ўро, Толиби Омул шавад!

Чӣ буд ва чӣ сабаб пеш омад, ки Сайидо бо ин ҳама шуҳрату овозае, ки дар қаламрави Ҳинд дошт, ба он диёри афсонавӣ сафар накард, ҳарчанд мехост?!

Баъзе аз Сайидошиносони баъдӣ низ ҳамин суолро пеш меоваранду чаро – чароҳои зиёде пеш мегзаранд баъзеҳо асли мақсадро шарҳу эзоҳ додан намехоҳанду осон мегӯянд, ки «бо сабабҳои гуногун ба Ҳинд сафар накардааст».

Аз навиштаҳои худӣ шоир баръало маълум мегардад, ки дар муҳити адабии қаламрави Ҳинд ўро бо ашъори хубаш хуш пазируфта буданд. Сабаби ҳичрат накардан ва ба диёри бегона нарафтани худро Сайидо ба ин тариқ изҳор мекунад:

Аз тихидастӣ чу сарви боғ поям дар гил аст,
Рахт мебастам, агар зоди сафар бошад маро!

Ё ҷое дигар мегӯяд:

Мондаам дар хонаи сайёд аз беқувватӣ,
Мешикастам сад қафасро, гар паре медоштам!

Аз ин абёт бармеояд, ки шоир бешак, мисли аксари дӯстонаш сафари Ҳиндустонро дар сар дошт, вале имкони молӣ ва қуввати дасту бозу надошт:

Ҳамраҳон рафтанду ман по дар ватан дорам ханӯз,
Тақя чун сурат ба девори бадан дорам ханӯз!

Ё дар ҷое дигар мегӯяд:

Ҳамчу мурғи байза аз парвоз қардан мондаам,
Бепаруболӣ гирифтори қафас дорад маро!

Гуфтаи мазкури Сайидои Насафӣ ҳамин маъниро дорад, ки шоир аз сабаби фаро расидани заъфи пирӣ, мушкилию маҳрумиятҳои ғарибӣ ва дилбастагӣ ба ватан аз нияти сафари Ҳинд даст кашидааст.

Акнун ў дар ватани худ, миёни мардум, мисли ҳар вақт, аз қавли худаш, «ба зӯри дасту бозу мехӯрам, ай Сайидо рӯзӣ» мегӯяду рӯзгори хешро пеш мебарад, захмат мекашад, эҷод мекунад, бо ашъори рангинаш ба дилҳои мардум рӯҳ мебахшаду ба дидаҳо нур!

Сайидои ҳақгӯю ҳақчӯ бо чашми хирад муҳити тираву тор ва пур аз зулму истибдоди замонаашро, ба қавли имрӯзиён, сохтори зиддинсонӣ ва пурфитнаву ҷаҳолатпешаи феодализм-капитализмро, ки дар ҳар даври замон ба зиёни мардум ва инсоният буду мебошад, хуб дарк мекунаду ба муқобили беадолатиҳои рӯзгор, ҷабру

ситами ҳукуматдорон, аҳли чоҳу сарват садои худро баланд месозад ва ба умеди заволи зулму ҷаҳолат мефармояд:

Ҳар ки бо душмани халқ равон аст чу баҳр,
Зуд бошад, ки сари хеш чу гирдоб хурад!

Ва бо боварӣ ба фардои неку дурахши адлу инсоф мегӯяд:

Хасу хошок натвонад шудан бо барқ садди роҳ,
Сари худ меҳурад ҳар кас, ки мегардад инонгирам!
...Ба олам нест чун аҳли тамаъ яксон сулуки ман,
Ба рӯи дӯстон ойинаам, бо ҳасм шамшерам!
...Манех бар дӯшам, ай маҳрам, кафи рӯбоҳбозиро,
Ба доғи сина чанголи палангам, нохуни шерам!
Сипардорӣ макун, ай чарх, пеши оҳи мазлумон,
Бикун андеша аз пайкон, ҳазар кун аз пари тирам!

Ва барои наҷоту раҳой ёфтани аз дунёи ситам ва зулму истибдоди ситамгорон аз мардуми заҳматкашу ранҷкашида ҳамин амалеро тақозо мекунад:

Бо аҳли чоҳ нохуни зоғу паланг бош,
Дар коми шер арраи пушти наҳанг бош!
Бар рӯи мунъимон ғазаболуда кун нигоҳ,
Бо ин гурӯҳ нохуни шеру паланг бош!

Ҳарчанд Сайидои Насафӣ ҳарфи хубу пур аз мантиқи ҳар даври замони зиндагири гуфтааст, вале афсӯс, ки на ҳама фаросати фаҳму дарки чунин андешаро доштанду доранд. Ё ба қавли шоир, «сад забон дорему ҳамчун соя хомӯшем мо» мегӯянд аз савдои фардо фориг худро ба диёри фаромӯшӣ мезананд:

Майпарастонем, аз савдои фардо форигем,
Ҳар чӣ бо мо медиханд имрӯз, менӯшем мо!
Поси хотирдорӣ, ай ойина, аз мо ёд гир,
Айбҳои халқ мебинему мепӯшем мо!

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки Сайидо фаровон мушкилиҳои зиндагири дар сар дошт, вале то охири умр кӯшиш ба ҳарҷ дод, ки дар хидмати мардум бошад бо ёди мардум, ҳарфи ростӣ хешро бигӯяд, ҳарфери, ки саморе биеварад, ҳарфери бигӯяд, ки бояд мегуфт. Вале гӯши шунаво камтар буд! Шояд, бо ҳамин андеша, изҳори ҳасрат мекунад, ки:

Ҳар нахли орзӯ, ки нишондем бар замин,
Додем об, сабз нагашту самар надод!

Вале ончунон нест, ки Сайидо аз фурутанӣ ва шикастанафсию хоксорӣ гуфтааст. Нахли орзӯи дар замин замири дил шинондаи Сайидои бузург сабз гашту бор доду самар овард ва аз меваи ширини ин ниҳоли орзӯ дирӯзу имрӯз ва умед аст, ки фардо низ, истифода хоҳанд кард!

Адабиёт:

1. Адабиёти тоҷик. – Душанбе, 1988. -С. 147
2. Малехои Самарқандӣ. Музокир-ул-асҳоб. – Душанбе, 1385 ҳ.ш.
3. Мирзо Муҳаммадтоҳири Насрободӣ. Тазкираи Насрободӣ. – Техрон, 1317 ҳ.ш.
4. Таърихи Убайдуллоҳон. Дастнависи № 2244-и хазинаи Маркази мероси хаттии АФ ҶТ.
5. Энциклопедияи советии тоҷик, ч. 6.

САЙРЕ ДАР РҶЗГОРИ САЙИДОИ НАСАФӢ ҚҶРАБЕК НАЗРӢ

Дар ин мақола, ки ба муносибати 400-умин солгарди шоири шаҳири тоҷик Миробид Сайидои Насафӣ (1618-1710) нигошта шудааст, дар заминаи далоли

сарчашмаҳои муътамади хаттӣ ва тадқиқоти донишмандони баъдӣ, доир ба лаҳзаву давраҳои гуногуни рӯзгори шоир маълумоти шарҳиҳолӣ баён гардидааст.

Калидвожаҳо: Сайидои Насафӣ, осори хаттӣ, тазкира, рисола, услуб, манзум.

НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ЖИЗНИ САЙИДО НАСАФИ *ДЖУРАБЕК НАЗРИ*

В предлагаемой статье, посвященной 400-летию видного представителя персидско-таджикской классической литературы Миробида Сайидо Насафи (1618-1707гг.), на основе сведений достоверных письменных источников и результатов исследований современных ученых, описывается жизненный путь поэта в кратком изложении.

Ключевые слова: Сайидо Насафи, письменные произведения, тазкира, трактат, стиль, стихотворение.

SEVERAL WORDS ABOUT THE LIFE OF SAYIDO NASAFI *JURABEK NAZRI*

The proposed article devoted to the 400th anniversary of Mirobid Saiido Nasafi (1618-1710), a prominent representative of the Persian-Tajik classical literature Mirobid, describes the poet's life in brief, based on reliable written sources and research findings of modern scholars.

Keywords: Sayido Nasafi, written works, tazkira, treatise, style, poem.

УДК: 32: 891. 550 (092)

АҚИДАҲОИ ИҶТИМОИВУ СИЁСИИ АҲМАДИ ДОНИШ ВА
ШАМСИДДИНИ ШОҲИН
МУҲАММАД А.Н., ҚОСИМОВ О.Ҳ.¹

Маълум аст, ки масъалаи афкори иҷтимоию сиёсӣ аз қадимулайём диққати олимону донишмандонро ба худ ҷалб намудааст. Ҳанӯз Арасту дар замони худ ақидаҳои иҷтимоию сиёсии худро раванқу ривож дода, ҳар кадоми онҳоро ба шоҳаҳои гуногун тақсим намуда буд. Олимону файласуфони дигар ҳам аз таснифот то тақсимот андешаву ақидаҳои гуногун пешниҳод намудаанд.

Яке аз мутафаккирони шинохтаи халқи тоҷик Аҳмад ибни Мир Носир мутахаллис ба Дониш (1827-1897) мебошад, ки зодаи Бухоро буда, дар нимаи дуоми асри XIX умр ба сар бурдааст. Ақидаҳои сиёсии ӯ дар «Рисола дар назми тамаддун ва таовун» (ин рисоларо бо тарзи дигар «Рисолаи сиёсӣ» ҳам мегӯянд) хеле хуб ифода ёфтаанд. Дониш табиати ғоратгаронаи ҳокимияти амири Бухоро, сохти феодалию золимонаи идоракуниро саҳт танқид намуда, баднафсӣ ва камбудихои мансабдорони дарбору рӯҳониёнро масҳара мекард.

Аҳмади Дониш солҳои 50-уми асри XIX дар китобхонаи амири Бухоро фаъолият намуда, соли 1857 дар ҳайати аввалин сафорати амир дар Россия ба сифати котиби сафорат ба шаҳри Санкт-Петербург сафар кардааст. Ин сафар дар мафкура ва ҷаҳонбинии мутафаккир таҳаввулоту амике ворид намуд, ки пас аз бозгашт тавачҷуҳи ӯ ба масъалаи зарурияти роҳандозии ислоҳоти дастгоҳи маъмурӣ-идории ҳукумати замонаш ва низоми маорифу беҳдошти ҷомеа зиёдтар мешавад. Ҳарчанд тавсияҳои баённамудааш мавриди писанди зиммдорони аморат нашуд, вале онҳо таҳаввули фикрии амикеро дар ҷомеа поягузорӣ намуданд. Аҳмади Дониш солҳои 1870 ва 1874 маротибаи дуум ва сеюм дар ҳайати сафорати амири Бухоро ба Русия сафар карда, бо давлатдориву илму фарҳанги ин миллату кишвар ошноии бештаре пайдо менамояд. Баъди бозгашт аз сафар ӯ пурра аз хизмати дарбор даст кашида, ба таълифи осори адабӣ, фалсафию таърихӣ ва ҷомеашиносӣ машғул мешавад. Дар ин давра аз ҷониби ӯ китоби «Наводир-ул-вақоъ» (1875–1882) таълиф гардид, ки ҳикоятҳои андешаҳои гуногунро дар шакли қиссаву нақлҳои тарҷумаиҳолӣ ва фалсафӣ-иҷтимоӣ дар бар мегирад. Мавзӯи асосии китоб зарурати бунёдгузори ислоҳоти қатъӣ ва куллии маориф ва таҳсилот дар аморати Бухоро мебошад. Дар баробари танқид ва ислохотҳои Аҳмади Дониш бо пешниҳодҳои мушаххаси иҷтимоӣ ва сиёсӣ баромад карда, барномаи муфассалу муназзами аз шакли истисмори феодали ба шохигарии конститутсионии маорифпарварона мубаддал намудани низоми идоракунии Бухоро пешниҳод намудааст.

Осор ва афкори ӯ на танҳо ба андешаҳои фалсафӣ-иҷтимоӣ ва фаъолияти маорифпарваронаи ҷунин мутафаккирону адибон, монанди М. Ҳайрат ва С. Айни

¹ **Адрес для корреспонденции:** Мухаммад Абдурахмон Навруз - доктор политических наук, профессор, член-корреспондент, вице-президент Академии наук РТ, Душанбе, Таджикистан; tifk@mail.ru; Касимов Олимджон Хабибович – доктор филологических наук, профессор; ТГМУ им. Абуали ибн Сино, г. Душанбе, Таджикистан; тел. 93 7693333; olimjonk@yandex.ru

таъсир расонид, балки умуман, дар таҳаввулоти фикрӣ, фалсафӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва адабии минтақа ва миллатҳои сокини Осиёи Марказӣ нақши калидӣ бозидааст.

Аҳмади Дониш дар «Рисола дар назми тамаддун ва таовун» ба бисёр масъалаҳои ҳаётии давлату давлатдорӣ дахл намуда, доир ба вазифаю масъулиятҳои ҳоким суҳанронда, масъалаҳои муносибати халқ ба ҳоким, нигоҳдории тартибот дар ҷомеа, масъалаи ҷанг ва сулҳ, усулҳои амалигардонии сиёсати дохилию хориҷиро дида мебарояд.

Дониш ҳамчун идеологи табақаҳои поёнии ҷомеа (деҳқонон ва хунармандон) баромад намуда, беадолативу бадбахтии ҳокимонро ба таври шадид танқид менамояд.

Аз нуқтаи назари Дониш ходимони давлатӣ бояд шахсони хирадманд, соҳиби ҷаҳонбинии васеъ, боирода, серталаб, ҷиддӣ бошанд, ва аз ҳама муҳим, онҳо бояд ҳамеша дар мавриди ризки ҳаррӯзаи тобеони худ ғамхорӣ намоянд.

Мутафаккир роҳи баромаданро аз вазъияти баамаломада дар ислоҳоти ниҳодҳои иҷтимоӣ сиёсии феодалӣ мечуст ва барои муайян намудани сифати он дастовардҳои маълуми илми замони худ ва таҷрибаи дигаргуниҳои демократии дигар мамлакатҳоро истифода мебард. Дониш давлатро барои таъмини манфиатҳои халқ зарур мешуморид. Тибқи мулоҳизаҳои ӯ, ба вазифаҳои давлатӣ шахсонро бояд интихоб намуд, ки ҳокимияти худро на барои сарватгундории шахсӣ, балки барои ғоидаи сокинони кишвар истифода баранд. «Идоракунии давлат, - таъкид мекунад мутафаккири шинохта, - ин кори бузургу муҳим аст ва ҳоким-амир бояд хирадманду оқил бошад. Вай бояд, ки аз зулм даст кашаду одил бошад. Вақте ки боварӣ ба хирадмандии амир аз байн рафт, ба ободию пешравии ояндаи мамлакат умед кардан норавад» [6].

Дар охири солҳои 70-ум ва аввали солҳои 80-уми асри XIX Дониш дар ҷунин ақида буд, ки сарват ва ҳокимияти зӯрваронаро қонунӣ ҳисобидан мумкин нест, чунки онҳо дар натиҷаи зулму ғорати табақаҳои поёнӣ ба даст омадаанд. Тамоми сарвати ҷаҳон бояд дар байни ҳамаи одамон баробар тақсим карда шавад. Ба камбағалон лозим меояд, ки ҳуқуқҳои худро дар муборизаи хунину дуру дароз барқарор созанд, чунки золимон ҳеҷ вақт бо хоҳиши худ аз тамоми он қизи ғораткардашон даст намекашанд. Дониш дар Осиёи Миёна аввалин мутафаккире буд, ки оид ба сотсиализми ҳаёлии дар солҳои 60-70-уми асри XIX дар Русия паҳншуда суҳанронда буд. Вай худ таъсири ғояҳои утопистони ҳаёлиро дарк карда буд.

Мутафаккир зарурати наздикшавиро бо Русия ҳамчун ягона мамлакате, ки метавонад дар озодшавии халқҳои Бухоро аз торикию ҷаҳолат ёри расонад, талаб менамуд.

Аҳмади Дониш дар ақидаҳои прогрессивии худ ба масъалаи азнавсозии ҷомеа таъкид карда, саҳлгирона бошад ҳам, ангораи ҷомеаи ояндаро, ки дар вай «халқ бо хушбахтии ҳамаҷаҳа таъмин карда мешуд», тарҳрезӣ менамояд. Ӯ андешаҳои худро роҷеъ ба тақмили низоми давлатдорӣ ва навоарӣ дар ин самт ба шакли рисола ба амир ва дарбориён пешниҳод менамояд. Вале амир ва атрофиёнаш аз андешаҳои мардумпарастона ва ислоҳот дар умури сиёсӣ давлатӣ ба тарс афтада, бо ҷораҳои гуногун Аҳмади Донишро аз дарбор ва корҳои сиёсӣ дур месозанд. Дар натиҷа, мутафаккир ва файласуфи шинохта Аҳмади Дониш ба ҳайси олиму нависанда ва мунаққиду фақеҳ андешаҳои маорифпарваронаи хешро дар рисолаҳои гуногуни худ иброз ва интишор намуда, дар байни мардум обрӯву эътибори бештаре касб менамояд.

Ҷолибтарин ва муқаммалтарин асари Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ» (1875-1882) аст, ки дар он андешаҳои фалсафии Аҳмади Дониш ба таври муқаммалу муназзам инъикоси худро ёфтаанд. Аз густурдагии андешаҳои Аҳмади Дониш доираи васеи масоили маърифативу фалсафӣ, баҳусус, масъалаҳои ҳастиву пайдоиши олам, баррасии мафҳумҳои бунёдии фалсафии рӯҳу ҷисм, марғу зиндагӣ, сарнавишт, робитаи ашъ ва тағйири аҷсом гувоҳӣ медиҳанд, ки зимни мутолиаи таҳлили онҳо таърихи андешаҳои фалсафии мардумони минтақаи Осиё арзёбӣ шудаанд.

Асолати андешаву мулоҳизаҳои ҷолиби олими тавоно сабаб гардидааст, ки бисёре аз аҳли зиё ва равшанфикрон ақидаҳои Аҳмади Донишро пазируфтаву пайравӣ кардаанд.

Яке аз шогирдон ва пайравони Аҳмади Дониш Шамсиддини Шоҳин (1858-1894) аст, ки аз намояндагони тафаккури прогрессивии Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад.

Ин мутафаккир дар нигоштаҳои худ қайд мекунад, ки танҳо маърифату хирад ва назму адолат метавонанд одамонро аз бадбахтию нохушиҳо начот дода, заминаи саодату хушбахтии онҳоро фароҳам оварад.

Оҳанги танбеҳу сарзаниши шеваи давлатдорӣ аморат гувоҳӣ аз он медиҳад, ки Шоҳин дар орзуи низоми мукамалтари давлатдориву сарвари боадолату донишманд будааст. Дар навиштаҳои охирини худ Шоҳин нисбатан ҷасурона ва густохона ба ин мавзӯ ворид шуда, андешаҳои худро ба муқобили амир ошқору нотарсона баён мекунад. Яке аз заминаҳои ин ҷасорату фošгӯӣ осору андешаҳои Аҳмади Дониш аст. Ӯ дар нимаи дуввуми солҳои эҷодии хеш бо «Наводир-ул-вақоеъ»-и А.Дониш шинос мешавад. Ин асари асилу пурмухтаво ва нодир ба ҷаҳонбинии шоир таъсири бузург расонид ва ӯро ба ақидае овард, ки тартиботу усули давлатдорӣ ҷомеаи он замонро бо ислоҳоту дигаргуниҳо беҳтар кардан имконпазир аст. Шоир барои беҳтар намудани аҳволи халқ ва ба низоми муайяни адолатпарварона даровардани усули давлатдорӣ ва идораи давлат як тағйироти куллиро лозим медонист. Шоҳин ин гуна андешаҳои иҷтимоӣ сиёсии худро дар «Бадоеъ-ус-саноеъ» ном асараш баён намудааст. Ӯ бо ҳамин восита иллату нуқсонҳои ҷомеаи замонашро танқиду масҳара менамояд.

Ӯ амиру вазир ва онҳоро, ки дар ҷаҳолату нодонӣ мондаанд ва ба ин сабаб ба сари раияту мамлакат бадбахтиҳо ангехтаанд, бо кинояҳои нешдор танқид мекунад. Шоҳин дар он муҳити саҳти нофарҷоми иҷтимоӣ фоҷиаи зиндагии худро мебинад ва ҳамеша роҳи халосӣ аз ин вартаи ҳалокатборро меҷуст, аммо пайдо кардани онро душвор медонист, ва аз ин рӯ, дар навиштаҳоиаш яъсу ноумедӣ эҳсос мегардид:

Мо озмудаем дар ин шаҳр бахти хеш,

Бояд бурун кашид аз ин варта раҳти хеш.

Дар мавриди дигар, бедодиҳои ба сари мардуми Хатлон - ватани аҷдодиаш - овардаи амир Музаффарро бо нафрату оташинӣ чунин ёдоварӣ кардааст:

Ба Хатлонзамин хуни мардум бирехт,

К-аз он мотам аз ҷарх анҷум бирехт! [12].

Пайрави Аҳмади Дониш - Шамсиддини Шоҳин (1858-1894) хеле ҷавон, дар 36-солагӣ аз ҷаҳон рафта бошад ҳам, илму дониши фарогиру истеъдоди шоирии беназираш ӯро дар миёни ҷомеаи онрӯза маъруфу машҳур гардониданд ва дар тазкираву таърихномаҳо сабти номаш кардаанд. Аз ҷумла, тазкиранигори номӣ Мир Абдуллоҳхоҷа ибни Мухторхоҷаи Абдӣ (соли тав. 1822) дар «Тазкират-уш-шуаро»-и маъруф ба «Тазкираи Абдӣ»-и худ (соли таълифаш 1904) овардааст, ки «Шоҳин таҳаллуси шоҳбози фалаки шоирӣ, тайғуни баландпарвози сипехри суханварӣ, тӯтии ойинаи гуфтору булбули ҷамани ашъор, қудватулмутаахирин, зубдатулмустаҳдимин Шамсиддин Маҳдум аст. Мушорунилайх (аз як ҷониб) Хутталисту аз як ҷониб Бухорист» [7].

Дар рушди андешаву ҳунари суханварии Шамсиддин Шоҳид бешак таълиму тарбияти хонаводагӣ ва маърифати ирсӣ низ таъсири худро гузоштааст. Тазкиранигори маъруфи тоҷик Хоҷа Неъматуллоҳи Мухтарам (сол ваф. 1920) дар «Тазкират-уш-шуаро» (соли хатми таълифаш 1908) овардааст, ки «Мушорунилайх (Шамсиддини Шоҳин)-ро обову аҷдод (падару бобоёнаш) аз ҷумлаи ашрофу фузалои сарзамини Хатлон буда, аммо волидаш (падараш) барои такмили ҷалолу таҳсили камол ба Дорулфоҳира (пойтахт- Бухоро) азми иқомат намуда...» [7].

Устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) изҳор доштааст, ки «падари Шоҳин Мулло Амон ном Кӯлобист; мумоилайх (Мулло Амон) аз ватани аслиаш

(Кӯлоб) ба нияти таҳсили илм ба Бухоро омада, дар ин ҷо таваттуну издивоч карда, Шоҳин дар Бухоро таваллуд ёфтаву касби камол намудааст...».

Дар ин мавзӯё роҷеъ ба насабу зодгоҳи Шамсиддин Шоҳин адибу донишманди номӣ Садри Зиё (1868-1932) дар «Тазкор-ул- ашъор»-и худ (дар байни солҳои 1905-1907 навишта шудааст) бо назм чунин меоварад:

Дар актори олам, ба рӯи замин,
Шуда муштаҳар Махдumi Шамсидин.
Чу табъаш, ки сайди мазомин кунад,
Тахаллус дар ашъор «Шоҳин» кунад.
Зи Хатлонзамин волидаш дар Бухор
Расиду таваттун намуд ихтиёр.
Халаф монд з-он орифи покдин
Чунин навҷавоне ба рӯи замни!

Профессор Холиқ Мирзозода дар рисолаи маъруфи худ «Шамсиддин Шоҳин» (1956) ба таъкид овардааст, ки «ҳамаи тазкиранависон (-и асри XIX-XX-и тоҷик) ва Садриддин Айнӣ (дар «Намунаи адабиёти тоҷик») бо як забон падару бобои Шамсиддинро аз фозилону бузургзодагони Хатлон (Кӯлоби ҳозира) мешуморанд. Падари Шоҳин Мулло Амон дар замони ҳукмронии Амир Ҳайдар (1800-1826) аз Хатлон барои таҳсили илм аввало ба Самарқанду баъд ба маркази илмӣ-динии Осиёи Миёнаи онрӯза - шаҳри Бухоро омадааст» [7].

Профессор Расул Ҳодизода дар рисолаи худ «Шоҳин» (1974) қайд мекунад: «Шоҳин дар оилаи мударриси оддии Бухоро ба дунё омадааст. Падари вай Мулло Амон дар ҷавонӣ барои таҳсили илм аз ватани маъруфаш Хатлон ба Самарқанд меояд. Пас аз хатми таҳсил Мулло Амон ба Бухоро меравад ва дар ҳамон ҷо иқомат ихтиёр намудаву издивоч ҳам мекунад»[11].

Шамсиддин Шоҳин дар маснавии хеш «Тухфаи дӯстон» роҷеъ ба аслу насабу зодгоҳаш аз забони падараш чунин овардааст:

Дар он дам, ки бастам ба харлоша зин
Ба азми Бухоро зи Хатлонзамин,
Нахустин Самарқанд шуд манзилам,
В-аз он манзили тоза хуш шуд дилам.
В-аз он маъдани фазл қадри ду сол,
Намудам ба таҳсили илм иштиғол... [12].

Дар ғазали дигар Шоҳин дар Хатлонзамин ҳам чун дар Юнонзамин пайдо шудани Афлотунеро шабеҳи худаш бо ифтихор тасвир намудааст, ки бо ин нукта низ шоир ба Хатлонитабор будани хеш ишорат мекунад:

Маҳви ҷилвааш гаштам, то рухаш намоён шуд,
Рафтам он қадар аз худ, к-ойина басомон шуд!
Гашт ҳосили Шоҳин шавкати Фалотунӣ,
Баъд аз ин ба Хатлон ҳам гирудори Юнон шуд![12]

Дар миёни манбаъҳои гуногуни адабӣ танҳо дар рисолаи тазкирамонанди адабиётшиноси афғонистонӣ Аҳмад Начиби Байзовӣ «Суханварони Дарвозӣ» (Кобул, ҷ.1, 1319 /1941, саҳ. 132) омадааст, ки «номаш Шамсиддин, мулаққаб ба Махдumi Шамсиддин ва мутахаллис ба Шоҳин мебошад. Вай фарзанди Махдumi Мулло Амон - бошандаи деҳаи Халосаки Ҳавзшоҳи Хоҳон аст. Мулло Амони Бадахшӣ падари Шоҳин зиндагии факиронае доштаву ҷиҳати фарогири бештари улум аз зодгоҳи худ озими Бухоро шуд. Тавре ки маълум аст, мавсуф дар ҷараёни таҳсил дар Мадрасаи Қурбон бар асоси машвараи домолло Мухаммадшоҳи бадахшӣ ва ёрони дигараш бо дӯшизае аз аҳолии Чорҷӯи Бухоро издивоч намуда, самарайи ин издивоч вилодати масъуди Шамсиддини Шоҳин буд, ки дар соли 1276 х.к. (1857) чашм ба ҷаҳон кушуд».

Бояд зикр намуд, ки дар қадом асос (афсонаву ривояте ё сарчашмаи муътамад?) пешниҳод гаштани ин қазия равшан нест ва, бегумон, ин иддао такрори даъвои

галати пешин аст, ки донишманде дигари афғонистонӣ Шоҳ Абдуллоҳхони Бадахшӣ соли 1937 дар мақолаи хеш «Армуғони Бадахшон» дар маҷаллаи «Кобул» барғалат падари Шоҳинро зодаи «деҳаи Хулосаки Хоҳони Дарвози Бадахшони Афғонистон» муаррифӣ карда аст [13,65]. Нодурусту беасос будани фарзияи мазкур аз тарафи профессор Холиқ Мирзозода дар рисолаи маъруфи «Шамсиддин Шоҳин» [7,52] собит гашта буд. Бад-ин маънӣ зодаву бархостаи кадом мавзеи Бадахшони ҳар ду тараф будани гузаштагони Шоҳин асосу мантиқу далеле надорад.

Муҳити таҳсилу тарбияи хонаводагӣ ва сиришти покизаву озоди Шамсиддини Шоҳин дар рӯзгору осораш бешубҳа таъсиру нақши муассире гузошта буд, ки мазмуну муҳтавои шеърҳояш ан ин нукта гувоҳӣ медиҳанд. Шамсиддин Шоҳин дар давоми қаробат ва робитаи зич бо дарбору дарбориён ба хубӣ дарк карда буд, ки на танҳо наздикони амир, балки худи ӯ низ сиришти торику зулмпешае дорад, аз уҳдаи давлатдориву салтанат ба хубӣ барнамеояд, дар умури кишвару аморат нафсу эҳсосоту майлу хоҳиши ӯ ба мантиқу маърифату раиятпарварӣ ҳамеша ғолибанд.

Дар ин замина тибқи анъанаҳои мавҷуда Шамсиддин Шоҳин барои худ ҳадафе муқаррар кард, ки ба амир ва дарбориён тариқу тадбири давлатдориву салтанатро нишон бидиҳад, то ки аҳли дарбору табақаи ҳукмрон дар идоракунии кишвар инсофу адолат ва хираду маърифатро бунёди фаъолияти хеш қарор диҳанд. Китоби манзуме, ки Шамсиддин Шоҳин таҳти унвони «Тухфаи дӯстон» эҷод кард, ба мақсади раҳнамоии амиру аҳли дарбор ба адолату раиятпарварӣ таълиф шуда буд. Вале Шоҳин пас аз чанде дарк кард, ки ҳадафи ӯ дастнорас асту панду андарзаш харидоре надорад. Баръакси ин, шоир эҳсос кард, ки ба доми амир боз ҳам амиқтар фуру рафта, бо исрору шайтанати амир тадричан ба як чӯзӣ рӯзгори дарбори ӯ мубаддал мегардад. Ин ҳолат сабаб гардид, ки дар шеърҳои Шоҳин оҳанги шикояту мазмуни интиқодиву норизоӣ бештар садо диҳанд.

Маҳз дар ҳамин давра, дар солҳои 90-уми асри XIX андешаҳои Аҳмади Дониш ба Шамсиддин Шоҳин таъсири амиқ гузоштанд, барои сарфаҳм рафтан ба моҳияти низоми аморат ва шеваи салтанати амирон ёрӣ расониданд. Шоҳин дар ин давра «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Донишро муфассалу бо таваҷҷуҳи тамоми мутолиа намуда, аз нуқсонҳои ҷомеа, имконоти такмили тарвиҷи бунёди рӯзгори мардум, афзалияти тарзи давлатдорӣ дигар кишварҳо нисбат ба салтанати аморати Бухоро огоҳии тамоми ҳосил намуд. Бетаъсирии панду насиҳат ва бесамарии дигаргуниҳои ҷӯзӣи вазъи мардуму кишварро хуб дарк намуда, Шамсиддин Шоҳин ба андешаҳои амиқу мулоҳизаҳои ҷиддие дар таҳаввули ҷомеа ва эъмори ҷамъияти боадолат машғул мегардад. Маҳз дар ин давра дар пайравии устои маънавии хеш Аҳмади Дониш рисолае бо номи «Бадоеъ-ус-саноеъ» менависад, ки дар он тибқи вазъи замон бо истирару размҳо камбудиву нуқсонҳои ҷомеаи он давра, бесалоҳиятиву ва нотавонии сарварони кишварро бо як ҳунари волову ҷолиби шабеҳ ба насри мусаччаъ дар шакли ҳаҷвҳои хурди намакин ошкор месозад.

Озурдагии Шамсиддин Шоҳин аз сарбазериву побароҳии он гурӯҳи одамон низ эҳсос мегардад, ки дар зиндагии хеш фикри беҳбудиву дигаргуниеро надоранд, рӯзгори бандавору якрангу тираи хешро ба шакли дигаре тасаввур ҳам карда наметавонанд:

Дар ин диёр, ки қавмаш сағони одамрӯст,
Вафо маҷӯ, ки дилу рӯяшон зи оҳану рӯст!
Ба чашми ибрати ин кӯртинатони ҳасуд
Ҳазор гулшан агар гул кунӣ, на рангу на бӯст! [12].

Таҳқиқи ашъор, омӯзиши мулоҳизаҳои интиқодӣ ва андешаҳои пешқадами Шамсиддини Шоҳин дар тасвири мукаммали афкори пешқадами маорифпарварони тоҷик таҳти сарвари Аҳмади Дониш мавқеи хоссаеро соҳиб аст. Маҳз Шамсиддини Шоҳин афкори маорифпарваронаи Аҳмади Донишро на танҳо мутолиаву дарку ҳазм намудааст, балки заминаҳои тавлиди онҳоро бо чашми худ дидаву дар вучуди хеш эҳсос карда, ҳаҷвҳои онро дар осори худ дарҷ сохтааст. Шоҳин дар баробари идомаи

анъанаҳои хуби адабиёти тоҷик ғояҳои инсондӯстиву адолатпешагӣ, озодандешиву поксиритӣ, маърифату хирадбунёдиро заминаи андешаҳои нодирӣ ҷолиби худ қарор додааст.

Ҳамин тариқ, Аҳмади Дониш ва пайраву ҳамзамони ӯ Шамсиддин Шохин ба мисли дигар беҳтарин мутафаккирони Шарқу Ғарб кӯшиданд, ки масъалаҳои ҳифзи ҳукуку манфиатҳои башарият, фароҳам овардани озодиҳои сиёсӣ ва истиқрори адолатро матраҳ созанду дар ҷомеа ҷорӣ намоянд. Маҳз ба шарофати ин бузургмардони миллат заминаҳои назариву амалии такмили ҷомеа, муқаррароти ислоҳу ирфои низоми давлатдорӣ, рушду интишори илму маърифат ва фарҳанги ҷомеа таҳияву мукамал гардида, дар таърихи илмҳои иҷтимоии тоҷик низоми муайяни донишҳои назариявӣ ба вуҷуд омадаанд.

Имрӯз сиёсати мардумсолоронаву инсонгароёнаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар низоми худ он нуқтаву муқарраротеро дар бар гирифтааст, ки дар андешаву ақидаи мутафаккирони бузургу маорифпарвари мо баён гардида буданд. Ба ибораи дигар, андешаву мулоҳизаҳои солиму мантиқиву адолатманди бузургони миллати мо, аз он ҷумла, Аҳмади Дониш Шамсиддини Шохин яке аз он пояҳои устувору мустаҳкам ҳастанд, ки низоми инсонгароёнаи давлатдорӣ кунунии тоҷикон таҳти сарвари Асосгузори суҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бар он устувор аст ва сиёсати ягонагии милливу ороиши умуми кишварро бино гузоштааст.

Адабиёт:

1. Айнӣ С., Кулӣёт, ҷ. 7, «Ирфон», 1962, с.29-41.
2. Бертельс Е.Э. Рукописи произведений Аҳмади-Каллэ, Труды Таджикистанской базы АН СССР, т. III, Л., 1936 с. 7-28.
3. Богоутдинов А. М., Очерки по истории таджикской философии, 1961, с. 267-308.
4. Дониш, Аҳмад “Саёҳат аз Бухоро ба Петербург”. Душанбе, “Маориф”, 1960.
5. Дониш, Аҳмад “Таърихи амирони манғития”. Душанбе, 1967.
6. Дониш, Аҳмад “Наводир-ул-вақоъ”. Душанбе, “Дониш”, 1988. -287с.
7. Мирзозода Холик. «Шамсиддин Шохин». - Сталинобод, 1956, 296с.
8. Начиби Байзӯӣ Аҳмад. «Суханварони Дарвозӣ», Кобул, ҷ.1, 1319 /1941.
9. Рачабов З. Ш. Маорифпарвар Аҳмади Дониш, «Ирфон», 1964.
10. Ҳодизода, Расул. Аҳмади Дониш, «Ирфон», 1960, 140с.
11. Ҳодизода Расул. Шохин, Душанбе, «Дониш», 1974. 140 с.
12. Шамсиддин Шохин. Кулӣёт. Таҳия ва тавзеҳоти Музаффар Муҳаммадӣ. – Душанбе: «Адиб», 2006. - 640 сах.
13. Шох Абдуллоҳхони Бадахшӣ. «Армуғони Бадахшон»// маҷаллаи «Кобул», № 80, 1937, сах. 65.

АҚИДАҲОИ ИҶТИМОИВУ СИЁСИИ АҲМАДИ ДОНИШ ВА ШАМСИДДИНИ ШОҲИН МУҲАММАД А.Н., ҚОСИМОВ О.Ҳ.

Дар ин мақола андешаҳои иҷтимоиву сиёсии маорифпарвари маъруфи тоҷик Аҳмади Дониш ва ҳамзамону ҳамақидаи ӯ Шамсиддин Шохин баррасӣ гардидааст. Ба шакли мухтасар ташаккул ва рушди ақидаҳои сиёсиву иҷтимоии Аҳмади Дониш ва Ш. Шохин, марҳалаҳои инкишофи андешаҳои иҷтимоии маорифпарварони мазкур дар робита бо густариши ҷаҳонбинии онҳо, шиносии онҳо бо воқеияти иҷтимоии ҷомеа берун аз ҳудуди аморати Бухоро мавриди баҳс қарор гирифтааст. Муаллифон ҳамчунин ба таъсири афкори иҷтимоии донишманди маъруф Аҳмади Дониш ба ҳамзамон ва пайравии маънавии ӯ – Шамсиддин Шохин эътибори махсус зоҳир намудаанд.

Вожаҳои калидӣ: адабиёт, ҷомеа, Аҳмади Дониш, Шамсиддин Шохин, андешаҳои иҷтимоӣ, маорифпарварӣ, аморати Бухоро.

**СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ
АХМАДА ДОНИША И ШАМСИДДИНА ШОХИНА
МУХАММАД А.Н., КОСИМОВ О.Х.**

Настоящая статья посвящена идейно-политическим воззрениям выдающегося просветителя Ахмада Дониша и его современника и последователя Шамсиддина Шохина. Также рассматриваются становление и развитие социально-политических воззрений, этапы развития социальной мысли названных просветителей в зависимости от расширения их кругозора, их знакомство с социальными реалиями общества за пределами Бухарского эмирата. Объектом особого внимания авторов становится влияние социальной мысли Ахмада Дониша на творчество его современника и идейного последователя Шамсиддина Шохина.

Ключевые слова: литература, общество, Ахмад Дониш, Шамсиддин Шохин, социальные воззрения, просветительство, Бухарский эмират.

**SOCIO-POLITICAL VIEWS
AHMAD DONISH AND SHAMSIDDIN SHOHIN
MUHAMMAD A. N., KOSIMOV O. H.**

This article is devoted to the ideological and political views of the outstanding educator Ahmad Donish and his contemporary and follower Shamsiddin Shohin. The article discusses the formation and development of the socio-political views of the enlightenment A. Donish and S. Shohin, the stages of development of social thought called the enlightenment, depending on the expansion of their horizons, their acquaintance with the social realities of the society outside of the Emirate of Bukhara. The object of special attention of the authors is the influence of social thought of Ahmad Donish in the works of his contemporary and ideological follower Shamsiddin Shohin.

Key words: literature, society, Donish, Shamsiddin Shohin, social views, enlightenment, Bukhara amorat.

УДК: 891.550 (092)

**СУХАНВАРИ ИНСОНПАРВАР
ВА ҲИМОЯТГАРИ МАРДУМИ РАНҶБАР
ҶӮРАБЕКИ НАЗРӢ, АСРОРИ РАҲМОНФАР¹**

Осмони бекарони донишу ҳунару адаби деринасоли тоҷикӣ, монанди садаҳои пешин, дар давоми асрҳои XVIII-XIX ва ибтидои асри бистуми милодӣ ҳам пуранвору ситоразор идома ёфта, дар қаламрави Аморати Бухоро, махсусан, дар маҳди илму пешаву суҳанпарвари Самарқанду Бухоро ва дигар марокизи хурду калони фарҳангии ҳавзаҳои мазкура намояндагони тамоми хиттаву хитаҳои даруниву берунӣ, аз ҷумла Ҳинду Синду Эрону Афғонистонро фароҳам овардааст.

Мувофиқи шаҳодати сарчашмаҳои таърихӣ-адабӣ ва таҳқиқоти муҳаққиқони таърихи адабиёти қаламрави мазкура ҳамсоғони он, дар давраи номбурда, «аз солҳои 80-уми асри XVIII дар ду маркази сиёсӣ-маданияи Осиёи Миёна – Бухорову Хӯқанд ҷунбиши адабие ба вучуд омад, ки ба қувват гирифтани ҳукумати марказии ду давлат – аморати Бухоро ва хонияи Хӯқанд вобаста буд. Аз ин ҷо, имрӯз (солҳои 70-уми асри XX дар назаранд – Ҷ. Н., А. Р.) ин ҷунбиш раванқ (эхё, таҷаддуд – Ҷ.Н., А.Р.)-и адабӣ дар адабиётшиносии мо «доираи адабии Бухоро» ва «доираи адабии Хӯқанд» (курсиви мо – Ҷ. Н., А. Р.) ном гирифтааст» (Усмон Каримов. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XVIII ва аввали асри XIX, қ. 1. – Душанбе, 1974, саҳ. 23).

Ривочу раванқи доираи адабии Хӯқанд дар айёми ҳукумати Олимхон (1799-1809)-у Умархон (1809-1822) ва қисман Муҳаммадалихон (1822-1842), доираи адабии Бухоро дар овони салтанати амирони манғитияе чун Раҳимбий (1747-1758), Дониёлбек (1758-1785), Шохмурод (1785-1800), Ҳайдар (1800-1826), Насруллоҳ (1826-1860), Музаффар (1860-1885), Абдулаҳадхон (1885-1910), Олимхон (1910-1920), ки аз соли 1865 тахти султаву сиёсати Русияи подшоҳӣ (дар симои Генерал-губернатории Туркистон) қарор доштанд, сомон пазируфтааст (Расул Ҳодизода. Адабиёти тоҷик дар асри XIX, Душанбе, 1968, саҳ. 19-59).

«Азбаски адабиёт (-и халқаву ҳавзаҳои мавриди назар – Ҷ.Н., А.Р.) хусусан дар (давоми) ду асри ахир (XVIII – XIX – Ҷ. Н., А.Р.) танҳо ба дарбори умарову салотини аштархония манғития пайвастагии саҳту мунтазам надошт, бинобар ин, аҳли адаб хангоми дар доираҳои дарборӣ пушту паноҳ пайдо накардани худ берун аз дарбор мезистанд. Аз ин ҷост, ки адабиёти ин давра, бо душвориҳои саҳт бошад ҳам, бештар берун аз дарбор бо хусусиятҳои хоси худ мисли дарёи ороме чараён дошту мероси адабии ин давра ҳаргиз «ниҳоятдараҷа ночиз» (ибораи академик А.Мирзоев – Ҷ.Н., А.Р.) набудааст» (Усмон Каримов, ҳамон ҷо). Дар ин давра, дар маҳдудаи ҷуғрофӣ ва доираҳои адабии мазкура, беш аз 600 нафар саргарми фаъолияти босамару бардавоми адабӣ будаанд, ки шоирони соҳибдевону соҳибунвоне чун Шайдои Хучандӣ (соли ваф. 1745), Имлои Бухорӣ (1688-1749), Қонеи Насафӣ (XVIII), Вораси Бухорӣ (XVIII), Шӯҳии Хучандӣ (XVIII), Ғиёсии Бадахшӣ (XVIII), Ҳичрии Дарвозӣ (XVIII), Мирзоатой Бухорӣ

¹ Адрес для корреспонденции: Джарабек Назри – доктор филологических наук, член-корреспондент АН РТ, директор Центра письменного наследия АН Республики Таджикистан, 734025, г. Душанбе, ул. Ш. Шотемур, 42. Тел: (+992) 918-53-33-30.

Асрор Раҳмонфар – старший научный сотрудник, заместитель директора Центра письменного наследия АН Республики Таджикистан, 734012, г. Душанбе, ул. С. Айни, 32/3, кв. 60. Тел. (+992) 909-99-29-50.

(XVIII-XIX), Мирзо Содиқи Муншӣ (1754-1820), Махзуни Самарқандӣ (XVIII-XIX), Носеҳи Хатлонӣ (XVIII-XIX), Ҳабои Дарвозӣ (1786-1844), Нозили Хучандӣ (1790-1876), Адои Самарқандӣ (соли ваф. 1835), Чунайдуллои Ҳозиқ (соли ваф. 1843), Парии Ҳисорӣ (XVIII-XIX), Маъдани Понғозӣ (XVIII-XIX), Муҳаммадшарифи Гулханӣ (XVIII-XIX), Ҳасрати Ҳисорӣ (XVIII-XIX), Умархон Амирӣ (1787-1822), Нодира (Макнуна) (1790-1842) Муллобобури Ишқӣ (1792-1863), Фориғи Ҳисорӣ (XVIII-XIX), Махмури Хӯқандӣ (XVIII-XIX), Мазмуни Зарободӣ (XVIII-XIX), Сӯфихочаи Бухорой (XIX), Кошифи Хучандӣ (1825-1888), Мавзуни Бадахшӣ (XIX), Масеҳои Бойсунӣ (XIX), Фитрати Вордонзеҳӣ (XIX), Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ (1818-1874), Аҳмади Дониш (1826-1898), Исо Махдуми Бухорой (1828-1888), Музтариби Бухорой (XIX), Мухлиси Бадахшӣ (соли ваф. 1890), Шамсиддини Шохин (1858-1894), Муллофозили Фозил (XIX-XX), Дилшоди Барно (1800-1807), Сипандии Самарқандӣ (1830-1910), Мирзоазими Сомӣ (1836-1908), Гулшании Бухорой (1860-1910), Зуфархони Чавҳарӣ (1860-1945), Тошхочаи Асирӣ (1864-1916), Ачзии Самарқандӣ (1864-1928), Туграли Аҳрорӣ (1865-1919), Абдулхайи Мучахарфӣ (1867-1931), Ҳочӣ Неъматуллоҳи Мухтарам (соли ваф. 1920), Муҳаммадхусайни Ҳочӣ (1868-1918), Садри Зиё (1868-1932), Мирзоҳайти Саҳбо (соли қатлаш 1918), Васлии Самарқандӣ (1870-1925), Аҳмадҷони Ҳамдӣ (1875-1946), Мирсиддиқи Ҳайрат (1876-1902), Абдулвоҳиди Мунзим (1878-1934), Садридин Айнӣ (1878-1954), Рочии Самарқандӣ (1880-1937) ва бисёри дигарон аз он шуморанд.

Эшон ва ҳамқаламу ҳамқадамони сершуморашон, аслану наслан, аз ирку наҷод ва фиркаву тоифаҳои гуногуни чома зухур ёфта бошанд ҳам, ишқу алоқаи гармашон нисбат ба фарҳангу адаби аҷдодӣ чун «Моҳи Нахшаб» чамъашон оварда, то ҳаде тирашабони чаҳолатбунёди зиндони мардумони замонашонро нуронӣ доштааст. Ба иборати дигар, номбурдагон, алоқадри зӯру тавону имкони эҷодкории модарзодиашон, дар тамоми қолабу гунаҳои маъмулии адабиёти классикии форсии тоҷикӣ ва туркии ўзбекӣ – аз ғазалу рубоӣ то қасидаву манзума – қувватозмоиву суҳанпардозӣ карда, шамъи мушқу абирафшонии фарҳангу суҳани ниёконашонро мунаввару дурахшон доштаанд.

Бори сангини ҳифозату пешбурди суннату анъанаҳои деринасолу корхӯрдаи адабӣ дар ин давра, асосан, дӯшбори суҳанварони мутааддиди тоҷикзабон бошад ҳам, онон анъанаи фоҳиру ибратбахши рафоқати фардӣ ва қаробати эҷодии меросгузоштаи Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ (1414-1492) ва Мир Алишери Навоӣ (1414-1502)-ро сармашқи амал қарор дода, суннати зулсонаинии форсӣ-арабӣ ва тоҷикӣ-ўзбекиро давому ривоч бахшида, тоҷикӣ-русинигориро ҳам бар он афзуданд.

Оид ба ҳолати мактабу ҳавзау доираҳои адабӣ, муҳити мустабиди зиндагиву эҷод, чараёни рӯзгору аҳвол ва камияту кайфияти осори суҳанварони давраи мазкур аз авроқи сарчашмаҳои муътамади хаттиё чун «Мазҳар-ул-мусаннифин»-и Муҳаммадамини Насафӣ (дар нимаҳои дууми асри XVII офарида шудааст), «Мачмӯъат-уш-шуъаро»-и Фазлии Намангонӣ (соли хатми таълиф 1822), «Музаққир-ул-асҳоб»-и Малехои Самарқандӣ (соли хатми таъл. 1862), «Тухфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ (соли хатми таълиф 1870), «Тазкира»-и нотамоми Мирзо Абдулазими Шаръӣ (дар нимаҳои дууми асри XIX навишта шудааст), ду «Тазкират-уш-шуъаро»-и Мирсиддиқи Ҳашмат (яке солҳои навадуми асри XIX, дигаре соли 1905 хатми таълиф пазируфтааст), «Тазкират-уш-шуъаро»-и Мирзо Абдуллоҳочаи Абдӣ (соли хатми таълиф 1904), «Тазкор-ул-ашъор»-и Садри Зиё (байни солҳои 1905-1907 нигошта шудааст), «Афзал-ут-тазкор фӣ зикр-иш-шуъаро в-ал-ашъор»-и Афзал Махдуми Пирмастӣ (соли 1904 ихтиром ёфтааст), «Тазкират-уш-шуъаро»-и Ҳочӣ Неъматуллоҳи Мухтарам (соли хатми таълиф 1910), «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садридин Айнӣ (соли нашраш 1926), «Намунаҳои адабиёти тоҷик»-и коллектив (соли 1940 мунташир гардидааст), тазкираи панҷчилдаи «Гулшани адаб» (Ҷ.V, 1980), ёддошту таърихномаҳои пурқимате чун «Мунтахаб-ут-таворих»-и Хоча Муҳаммад Ҳакимхони Хӯқандӣ (соли тав. 1802), «Тухфайи шохӣ»-и Мирзо Абдулазими Сомӣ (соли ваф. 1890), «Таворихи манзума»-и Имомалии Қундузӣ (XIX – ибтидои XX), «Таърихи амронии манғития»-и Садри Зиё (1868-1932), «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммад Содикҷочаи Гулшанӣ (1860-1910), «Давраи ҳукмронии Амир Олимхон»-и Абдурауфи Фитрат (1886-1938), «Наводир-ул-вақоъ»

(байни солҳои 1875-1890 офарида шудааст) ва «Рисолаи таърихӣ» (дар давоми солҳои 1894-1898 иншо гардидааст)-и Аҳмади Дониш (1826-1898), «Ёддоштҳо» (дар давоми солҳои 1948-1953 таълиф ёфтаанд)-и Садриддин Айни (1878-1954), «Тоҷикон»-и Бобочон Фафуров (1909-1977), феҳристу донишномаҳои мухталифи ватаниву хориҷӣ, китобу хрестоматияҳои гуногуни тадрисӣ, рисолаву мақолаҳои мутааддиди донишмандоне чун устод Айни, Е.Э. Бертелс, В.В. Бартолд, В.И. Будрин, А.М. Мирзоев, Б.И. Искандаров, Н.Н. Прохоров, З.Ш. Рачабов, Н. Маъсумӣ, А. Деҳотӣ, Х. Мирзозода, Р. Ҳошим, Т. Зехнӣ, Ш. Ҳусейнзода, М. Шукуров, А. Мухторов, Р. Ҳодизода, С. Ш. Табаров, Т. Неъматзода, С. Амиркулов, А. Афсаҳзод, В.А. Абдуллоев, Э. Шодиев, А. Қаюмов, У. Каримов, С. Саъдиев, Р. Муқимов, С. Сиддиқов, Л. Сулаймонова, А. Абибов, О. Соҳибова, Н. Сатторӣ, А. Маниёзов, С. Султон, З.Ш. Ҳасанова, Х. Асозода, Ҷ. Назриев, А. Раҳмонзода, А. Маҳмадаминов, П. Гулмурод, А. Кӯчаров, М. Ҷалилова, Т. Мирзод, К. Ёқубов, Н. Ҳотамов, Р. Абулҳаев, А. Фафуров, А. Муҳаммадиев, М. Музаффарӣ, Д. Аҳмадов ва дигарон маълумоти кофиву даркорӣ метавон ба даст овард, ки чамъан метавонанд вазъу ҳолати фарҳангу адабу ҷомеаи моро дар марҳалаи мавриди баррасӣ равшан чилвагар бисозанд.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаву навиштаҳои муҳаққиқини мазкур, мудҳиштарин даврони зисту эҷоди суҳанвару суҳансанҷони мавриди назар аз айёми салтанати амир Абулфайзхон (1711-1747) оғоз меёбад, ки дар асари айшу нӯшу фиску фасод нуфузашро аз даст додаву бозичаи дасти аъёнӯ ашрофи дарбору атроф гардида буд.

Мутобиқи навиштаи Хоҷа Муҳаммад Ҳақимхони Хӯқандӣ (дар «Мунтахаб-уттаворих») «чун Абулфайзхон бар сарири салтанат нишаст, дасти татовул (чабру ситам, адовату хушунат, тачовуз, таъарруз – Ҷ.Н., А.Р.) ба раъият кашиду ҷавонони моҳрӯю канизони сарвқадро чамъ оварда, ба айшу ишрат машғул гашт. Дар мамолики Мовароуннаҳр бар сари ҳар кас ҳавои ҳукумат буд, сар бардошт».

Абдулазими Сомӣ (дар «Тухфати шоҳӣ») сабаби нооромиву бенизомиҳои даврони салтанати хони номбурдари чунин тафсиру тафсил додааст: «Абулфайзхон аз ҷиҳати адами рушду қобилият майл ба ҷониби ҳавои нафсонӣ карда, ба мусоҳабати амраду нисвон рағбат намуда, ғайр аз тачарруъ (чуръа-чуръа нӯшидан) – Ҷ.Н., А.Р.)-и бодаи арғавонӣ ва таъайюш (айшу комронӣ – Ҷ.Н., А.Р.) бо амраду ағонӣ (созу наво – Ҷ.Н., А.Р.) коре надошт. Ҳар ҷо амраде ҳасанаву зане чамила шунид, бо зӯру заҷр аз хонаҳо берун кашиду мутасарриф шуд».

Белаёқативу бесалоҳиятӣ дар давлатдорӣ ва фасоди ахлоқии Абулфайзхон, толону гонатгарии гумоштагони ҳукумати марказӣ ва феодалони маҳаллиро пурқувват намуданд; аз итоати ҳукумати марказӣ сар кашидани ҳокимони музофотӣ авҷ гирифт, ҷангу ҷидоли байниҳамдигарии хону маҳаллу қабилаҳо шиддат пазируфт. Вилоятҳои Балху Фарғона, Ҳисору Бадахшон ва Шаҳрисабз худро комилан мухтору мустақил эълон карданд. Кор ба ҳадде расид, ки Рачабхон ном марде аз қазоқони аз фишори қалмоқ ба худуди аморат фироришударо бо худ гирифта, Самарқанду Миёнколот ва бахше аз туманҳои Бухороро тасарруф намуд.

Муҳаммад Яъқуб (дар «Гулшан-ул-мулук») дар тафсири ин воқеа ва дигар ваҳшату даҳшати он замон овардааст, ки «он ҷамоа (қазоқон – Ҷ. Н., А.Р.) муддати ҳафт сол, пай дар пай, дар айни расидан ҳосилоти зироати мобайни Самарқанду Бухороро талаф карданд. Ба Мовароуннаҳр қаҳтӣ шуд. Гӯшти одам ғизои мардум буд. Мурдари ба гӯр намебурданд, мехӯрданд! Ҳар кас ба ҳар ҷониб, ватани худро гузошта, рафтанд. Дар Бухоро ду гузар мардум монду дар Самарқанд аҳаде намонд».

Абдулазими Сомӣ дар идомати маълумоти муаллифи мазкур афзудааст: «Гӯянд, дар он вақт дар Самарқанд Шохҷуғз ном қаландар буду ғайр аз вай касе намонда, ҷунончи дар ин маънӣ гӯянд:

Ба соли ҳазору саду чилу ҳашт
Самарқанд гардид монанди дашт.
Ба ҷуз ҷуғз он ҷо набуд одамӣ,
Ба Шаҳҷуғз мекард ӯ ҳамдамӣ!».

Вазъи мамлакату мардуми он дар замони салтанати Раҳимбий (1747-1758)-у Дониёл (1758-1785) ва баъди он ҳам беҳбудӣ намеёбад. Кофист дар ин хусус андешаҳои Аҳмади Донишро (дар «Рисолаи таърихӣ») гувоҳ оварем, ки вазъи замонро ба хубиву равшанӣ рӯи қоғаз овардааст: «Дар айёми ҳукумати амир Дониёл ба доруламорати Бухоро хеле тафовути фоҳиш дар умури миллати воқеъ шуда, аксари мадорису масочид аз дарсу намоз таътил ёфта, ҳуҷуроти мадорис коҳхонаи хари обкашу ғалладони баққол шуда... Ҷар чӣ аз ҳар ҷо ёфтанд, мутасаррифу молик шуда, шуъла аз чароғи бевазану нон аз анбори авқоф дуздида, ба масрафи шикаму фарҷи худ мерасониданду касеро маҷоли бозхост набуду бозори ҳамру кимор ва фиску фасод бисёр ривочу гарм буда дар миёни умарову ҳукком; лекин фуқарову раоёро маҷоли ҳаракату сукут набуда аз фарти зулму заҷру олуку солук (боҷу хирочи бебунёди иҷборӣ – Ҷ.Н., А.Р.), мисли аминонаву вакилонаву арзонии никоҳу қимати никоҳона ... Вазорати Бухоро дар уҳдаи Давлат-Кушбегӣ буда – марде фосику саффоки бебок ва мансаби қозикалон дар қабзаи қозӣ – Низомиддин, ки шориби ҳамру арақ буда...».

Ҳоли давлату раоё дар овони салтанати Шохмурод (1785-1800)-у Ҳайдар (1800-1827)-у Насруллоҳ (1827-1860)-у Музаффар (1860-1885)-у Абдулаҳад (1885-1910)-у Олимхон (1910-1920) ҳам беҳтар аз ин набуда, китоби таърихи ҳукуматашон мамлӯв аз авроқи сиёҳи кӯштору лашкаркашиҳо, қатли ому хунрезҳо, марказгурезиву маҳалгароҳо, хурӯҷу шӯришҳо, хусумату зӯрвароҳо, беимониву ваҳшониятҳо, парешониву дармондагиҳо ва фитनावу хиёнатҳо будааст.

Аз гуфтаи чигарсӯзи Шамсиддин Маҳдуми Шохин (1858-1894) дар он замон

Шукӯҳе дар ойини давлат намонд,
Ба Тӯронзамин зебу зинат намонд!
Сари ишрат омад ба болини хоб,
Бизад осмон бар руҳи фитна об!

Баъдан, аз файзу баракати фарҳангу сиёсату иқтисоди Россияи подшоҳӣ ва равобити ҳасанаи имконпазир бо як идда давлатҳои дуру наздики Машрику Мағрибзамин, дар ин давра (нимаи дувуми асри XIX – ибтидои XX) рӯзгори тори феодалии мардуми Осиёи Миёна, каме ҳам бошад, рангу рағани нисбатан беҳтаре мепазирад, ки пайдоиши нахустин ҳатти роҳи оҳан, мактабҳои типӣ нав, омӯзиши забони русӣ, чараёни маорифпарвариву чадидия, тичорату сафорати густардатар, зуҳури адибону донишмандони оламшумуле чун Аҳмади Дониш, Мирзо Сирочи Ҳаким, Садри Зиё, Садридин Айнӣ ва дигарон далели равшани даъвостанд.

Бидуни шубҳа, шохчароғи маҳофили илмиву адабӣ ва сарвару пешбари талошу ҷӯишҳои маорифпарварӣ ва навхохиву навсозиҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ дар Осиёи Миёна «ситораи тобоне дар уфуқи тираи аморати Бухоро» (таъбири Устод Айнӣ – Ҷ.Н., А.Р.) мутафаккири бузурги тоҷик Аҳмад Маҳдуми Дониш буд, ки се маротиба сафари Русия карда, бо фарҳангу сиёсату маданияти нисбат ба Аморати Бухоро пешрафтаву тараққиёфтаи он ошно гардида, бисёр меҳост ватани худро ҳам дар ҳамон сатҳу дараҷа бубинад. Ва ба ҳамин хотир осори мондагору муассиреро чун «Наводир-ул-вақоъ»-у «Рисолаи таърихӣ» ба қалам оварда, ба оммаву равшанфикрони ҷасуру озодманиши маҳаллӣ таъсири амиқе гузошт. Аз нигоҳи академик Бобочон Ғафуров, «бузуртарин хидмати Аҳмади Дониш аз он иборат аст, ки тавонист дар атрофи худ як гурӯҳ пайравон-маорифпарварони асри XIX-и тоҷикро муттаҳид кунад».

Таъсири гуфтаву навиштаҳои Аҳмади Дониш ва дигар иштирокдорони фаъоли чараёни маорифпарварӣ дар Осиёи Миёна на танҳо дар байни мардуми тоҷик афзун буд, балки намояндагони зиёди дигар мардумони сокини қаламрав ҳам, монанди Муҳаммадхочаи Муқимӣ (1850-1903), Зокирҷони Фурқат (1858-1910), Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ (1890-1930) ва дигарон мазомину ғояҳои созандаи маорифпарвариро хуш пазируфта, асарҳои худро дар ҳамин марому мақом эҷод карданд ва дар офаридаҳои он алайҳи зулму тааддӣ ва беадолативу ваҳшонияти хону амирони маҳаллӣ ва амалдорони Русияи подшоҳӣ рӯшод эътироз баён намуданд ва ба навъе, ҷоннисорони арсаи ҳимояти фақирону бенавоён гардиданд.

Ҳамсафони ғайюру пайравони часури Аҳмади Дониш – Мирзо Абдулқодирхочаи Савдо, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, Шамсиддини Шохин, Тошхоча Асирӣ, Аҳмадхони Ҳамдӣ, Аҳмадхочаи Аҷзӣ, Сайидахмади Васлӣ, Маҳмудхоча Бехбудӣ, Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Мирсиддиқи Ҳайрат ва дигарон камбуду нуқсонии фаровони ҷомеа, порахориву ришваситонӣ, макру фиребу дағо, истисмору истибдоди бепоёни ҳокимону амалдорон, амирону вазирон ва рӯҳониёни мутаассибро фошу беибо таҳти тозиёнаи танкиду танаффуру тамасхур доштаанд, ки намунаи хубе аз онҳо гуфтаи зерини Возеҳ аст, ки дар мавриди тасвири чунин тӯдаву тоифаҳо фармудааст:

Аз хубси нафс масдари сад фитнаву шаранд,
Чун аждаҳо калиди дари ганҷу гавҳаранд!
Дар иддаои рутба зи афлок бартаранд,
Чун нек бингарӣ, ба ҳақиқат, кам аз харанд!

Равшанфикру маорифпарвару таҷаддудхоҳони тоҷик барои ривочу равнақи дилхоҳи фарҳангу маданияти кишварашон дар назди амиру вазирони замон шарту тақозо мегузоштанд. Махсусан, Аҳмади Донишу Асирӣ ва Мирзо Сирочу Шохин пайваста таъкиду таъйид менамуданд, ки аз дастовардҳои илму фарҳанги мардумони Аврупо истифода бояд бурд, забонашонро хуб бояд омӯхт, тарзу усули таълими куҳаншударо дигар бояд қард, то кишвар ободу пешрафтаву халқ осудаву соҳибмаълумот бошад!

Ташвику тарғиби забондониву забонмӯзӣ дар он замон аҳамияте қалон дошт. Бехуда нест, ки Аҳмади Дониш дар «Наводир-ул-вақоеъ», Мирзо Сироч дар «Тухафи аҳли Бухоро» ва Тошхоча Асирӣ дар ашъораш ин масъаларо барои ҳар фарди ҷомеа муҳиму лозим шумурда, талаб аз ҳамагон мекарданд, ки на танҳо забонҳои русӣ, туркӣ, арабӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, англисӣ ва ғайраро омӯзанд, балки илму донишу фарҳангашонро ҳатталимкон пазируфтани мувофиқи матлаб мебошад. Аз ҷумла, Асирӣ аз ҷавонон тақозо менамуд:

Зи илму касби обо тӯша андӯз,
Дигар илму забони аср омӯз!
Ҳамон илме, ки дунё созад обод,
Ту ро созад зи банди ҷаҳл озод!
Ба илми дунявӣ кӯшиданат беҳ,
Аз ин оби бақо нӯшиданат беҳ!

Маорифпарварони тоҷик ба ҳар роҳу васила мекӯшиданд, ки ҳуқуку манфиати деҳқонону ҳунармандони бемуттақои ҳамдиёрашонро дастгириву ҳимоя кунанд, мақсаду мароми аҳли заҳмату меҳнати кишварро дар осорашон ифода ва рӯзгори осудаҳолонаеро барояшон таманно кунанд. Ба шахру мамлакатҳои гуногун сафар қарда, дидаҳояшонро бо кишвари қафмондаву халқони бечораву бевораи худ муқоисақунон таассуф меҳӯрданд ва ба зиммдорони кӯрдилу ҷохил роҳи беҳбуду халосӣ аз ин вартаро нишон медоданд. Аз ҷумла, Мирзо Сирочӣ Ҳақим дар «Тухафи аҳли Бухоро» дардолуда меғӯяд: «Бибинед, ки илму сарват кори миллати Урупоро ба қучо расонида, беамаливу танбалӣ кори мо – аҳолии Осиёро ба ҷӣ пояи пастӣ кашонида?! Зиндагии онон ба ҷӣ вусъат гузарон, мо мардум ба ҷӣ машаққату хорӣ?! Қаҳвахонаҳои сарибозории онон аз иморати аъёни мо ҳазор дараҷа беҳтару поктар! Ай вой бар мо, вой бар мо!»

Аз ин рӯ, Мирзо Сироч талошу муборизаи озодиталабиву адолатхоҳонаи ранҷбарони Табрэро, ки суҳанвари инқилобӣ Абулқосими Лоҳутӣ (1887-1957) сарварашон буд, ҷонибдорӣ намуда, ба ин васила оммаи меҳнаткаши Бухороро ҳам ба мубориза бармеҳонд.

Адибону донишмандони тараққиҳоҳи ватанӣ ба ҳар ҳодисаву воқеае, ки дар мамлакаташон рух медод, ғавран диққатгумориву ҳамовозӣ қарда, баҳову муносибати инфиродии худро нисбат ба ҳар яқашон изҳор медоштанд. Аз ҷумла, Аҳмади Дониш авзоу ашъи дар Русия дидаашро ба қалам оварда, ҳокимони маҳаллиро барои сабақ гирифтани аз онҳо меҳонд. Ё дар аввалҳои асри XIX аз қандани канали қалоне барои обёрии дашти Беқобод аз ҷониби муҳандисини русу коргарони маҳаллӣ ба ваҷд омада,

Асирӣ маснавии ҷозибе нигоштааст, ки дар талқину тахнияти дӯстии халқову самараҳои он офарида шудааст:

Мусулмонон лаби таҳсин кушуданд,
Садои «урра!» ӯрусхо суруданд...

Мавзӯву масъалаи дигар ва хеле муҳимме, ки дар ин асрҳо дар маркази диққати шахсӣ фаъолияти эҷодӣ ва амалии маорифпарварону зиёӣ тоҷик қарор гирифта буд, тарғибу илму дониш ва вобаста ба ин, ситоиши мактабу омӯзгор аст, ки бештар дар офаридаҳои маорифпарварони ибтидои асри ХХ – шогирдони мактаби адабии Аҳмади Дониш – Асирӣ, Ҳайрат, Аҷзӣ, Мирзо Сироч ва Айнӣ инъикос ёфтааст.

Ҳамзамон, дар ин давра дар Осӣи Миёна мактабҳои усули наво бунёд мегардиданд, ки равшанфикру маорифпарварон барои толибилмонашон китоби дарсӣ, дастури таърих ва асарҳои хурди бадеие, ки ҳосияту муҳтавои таълимиву тарбиявӣ доштанд, иншо мекарданд. Сарвари мактабу муаллифи васоити таълиму тадриси усули наво («ҷадидия») Абдулқодирӣ Шакурӣ, муаллим Раҳматуллозода, Маҳмудхочаи Бехбудӣ, Аҳмадхочаи Меҳрӣ, Абдулвоҳиди Мунзиму Садриддин Айнӣ ва дигарон буданд. Онон хусусияти синнусолии мактабиёро ба инобат гирифта, шеърро ҳикояҳои содаву сюжетдорро дар хусуси мактаб ва вобаста ба он, дар боби аҳамияти илму донишу маориф дар рушду нумӯи маънавияту рӯзгори инсон суханони пандомезу ҳикмомӯзе маркум мебошанд, ки абёти зерини Устод Айнӣ намунае аз ононанд:

Дар чашми биниш нур аст дониш,
Дар ҷисми дониш чон аст мактаб!
Дар моҳии чон об аст ирфон,
Дар мурғи ирфон дон аст мактаб!

Дар ҳамин заминаҳои бофарин, ба воситаи асарҳои бадеӣ, захираи луғавии забони тоҷикӣ ҳам аз шумори калимаву ибораҳои русӣ, арабӣ, юнонӣ, туркӣ ва ғ. ғанитар шудан гирифт, ки шеърро рисолаҳои маъруфу машҳури Аҳмади Дониш, Асирӣ, Мирзо Сироч, Возех, Ҳайрат, Айнӣ гувоҳи равшани даъвои мазкуранд.

2

Аён мегардад, ки пайравони росихи мафкуравӣ ва шогирдони мактаби адабии бузургвор Аҳмади Дониш дар фурузондошти ҷароғи маънавии рӯзгори рикқатбори мардуми гирифтору бенавои қаламрави Аморати Бухорои асрҳои XVIII-XIX ва ибтидои ХХ танашонро сандону қаламашонро синон сохтаанд, ки суханвари забардасти ҷавонрафтаи тоҷик Шамсидин Маҳдуми Шоҳин дар сарҳалқаи эшон қарор доштааст.

Маводу мадорику маълумоти сарчашмаҳои дастраси хаттӣ, рисолаву мақолаҳои муфассали илмӣ, дебочаву муқаддимаҳои текстологӣ, китобҳои дарсӣ хрестоматияҳои адабиёти тоҷик ва мероси боқимондаи ҳуди Шамсиддини Шоҳин гувоҳи медиҳанд, ки мавсуф дар синни 35-36- солагӣ – дар авони гулшукуфти камолоту булуғи шахсӣ эҷодӣ аз миён рафта бошад ҳам, ба иттифоқи ороъ, яке аз маҳдумину воқасин классикони адабиёти деринасоламон эътироф гардидааст, ки мантику замина дорад.

Беҳуда нест, ки “тазкиранигорони нимаи дувуми асри XIX ва аввали асри XX, аз қабилӣ Мирсиддиқи Ҳашмат (дар “Тазкират-уш-шуаро” – Ҷ.Н., А.Р.), Афзал Маҳдуми Пирмастӣ (дар “Афзал-ут-тазкор фӣ зикр-иш-шуаро в-ал-ашъор” – Ҷ.Н., А. Р.), Абдуллохочаи Абдӣ (дар “Тазкират-уш-шуарои мутааххирин” – Ҷ.Н., А. Р.) Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё (дар “Тазкор-ил-ашъор” – Ҷ.Н., А.Р.) аз шеъри Шоҳин намунаҳо оварда, ба (маҳорату шахсияти – Ҷ.Н., А.Р.) ӯ баҳои баланд додаанд. Аз ин миён Садри Зиё, пас аз вафоти Шоҳин, дар ҷамъ овардани осори ӯ кӯшишҳои зиёде кардааст. Ғайр аз он ки маснавии «Тухфаи дӯстон»-ашро китобат кунандааст, ки ҳоло нусхаи ягонаи асар мебошад, дар бисёр маҷмӯаву баёзҳои шахсиаш шеърҳои бадастомадаи Шоҳинро меғундошту дарҷ мекард» (Расул Ҳодизода).

Мирзо Муҳаммадқобили Ғиждувонӣ ҳам, ки бо таҳаллуси Савдой шеър мегуфтааст, дар ҷамъоварии мероси адабии Шоҳин хидмати шоистае кардааст. Ин мард, ки хаттоти касбӣ ва зарринқаламе буда, дар тӯли чихил сол ба ҷамъоварӣ ва тарғибу тадвини осори Шоҳин машғул шуда, ниҳоят, соли 1936, маҷмӯаи нисбатан мукаммали ашъори шоир, ба

навъе, куллиёти ўро муҳайё намудаву бар он муқаддимае ҳам афзудааст, ки шоиста корест!

Мир Абдуллоҳоҷа ибни Мухторҳоҷаи Абдӣ дар «Тазкират-уш-шуаро»-и худ (машхур ба «Тазкираи Абдӣ») андӯхтаҳо, самимияту муҳаббат ва эродҳояшро дар хусуси рӯзгору осори Шоҳин муҳлисона ва мунсифона чунин изҳор доштааст: «Шоҳин таҳаллуси шахбози фалаки шоирӣ, тайғуни баландпарвози сипеҳри суҳанварӣ, тӯтии ойинаи гуфтору булбули чамани ашъор, қудватулмутааххирин ва зубдатулмустаҳдимин Шамсиддин Маҳдум аст. Мушорунилайҳ (аз як ҷониб – Ҷ.Н., А.Р.) Хутталисту аз як ҷониб Бухорист. Таҳсили улумро камо хувалмарсум ба ҷой оварда, ҳазз (бахра, насиба)-и вофиру баҳраи кофӣ аз он бардоштаву алами имтиёзро дар миёни амсол (ҳамсону ҳамдарсонӣ худ), балки аз замони Мавлонои Ҷом то замони мо афрошта.

Ба фасоҳату балоғати беанбоз мазомини бикру маонии дӯшиза (тоза) дорад. Ҳаловати ашъораш мазоқи чавҳариёни суҳанро хушу тоза месозад; ҳазлиёти ӯ чун «алфия»-ву «шалфия» муҳарриқи қуввахост; музҳикоти ӯ чун маъҷуни рӯҳафзост; қасоиди ӯ мамдӯхонро ба ақсои фалақулаъзам (мақоми баланд) мебарораду ҳаҷвиёти ӯ мазмумон (мазамматшудагон)-ро ба асфалуссофилин (мақоми пасттарин) менишонад; яъсиёт (ғамномаҳо)-и он дили сомионро хун намуда, (сиришқашон) аз равзани дида мечаконаду гофилонро аз ҳазиси (пастии) беҳушӣ ба меъроҷгоҳи хушёрӣ мерасонад.

Бо вучуди он, ки бинобар зақо табиаат ба мунодамоту мусоҳабати ҷаноби олиҳазрат (Амир Абдулаҳадро дар назар дорад, ки Шоҳин муддате надими дарбори ӯ буд) расидаву зарраи он ҳамдӯши Хуршед гардида, аз пастии толеъ шикваву аз нуҳусати бахт ситеза мекард... Лиҳозо, офтоби умри он навҷавон дар синни шабоб баромаду рӯҳ аз кафаси тан дар санае, ки моддаи таърихи он «мурд Шамсиддини шоир» рақам заданд, баромаду ба авҷи олами «иллийин» расиду домани ҳиммат аз ҷону ҷаҳон кашиду билҷумла, ҳарчанд дар синни кибару камол нарасида, аммо дар синни шабоб таҳсили ҷамъи камолотро карда, ки агар саду бист сол, ки маблағ (давом, андоза)-и синни умри табиист, қасе зинда монаду дар ин муддат умри хеш сарфи олоту адавоати фазлу камол кунад, ба ушри ашр (дахяк)-и он натавонад расид!

Чанд китобу рисола низ тадвин кард, аз он ҷумла, китоби «Бадоеъ-ус-саноеъ» ба услуби истилоҳоти замон воқеъ гардида, дар он ҷо санъати бисёре дарҷ кардаву иззи бадеъро ихтиёр карда, ки мучиби заҳку буко (ҳандаву гиря)-ст. Аммо аз ҳазлиёти он, ки дар он боб аз ҳадди эътидол таҷовуз карда, мустафод мегардад, ки таъби мушорунилайҳ ба ҷониби шахват моилу роғиб будаву қуввати он дар он боб голиб» («Тазкират-уш-шуаро»-и Абдуллоҳоҷаи Абдӣ. Матни илмӣ интиқодӣ бо тавзеҳу муқаддимаи Асғар Ҷонфидо. – Душанбе: «Дониш», 1983, саҳ 130-131).

Баъдан, Абдӣ намунаҳои хуберо аз офаридаҳои Шоҳин пешкаши умум гардондааст, ки гувоҳ аз завқу салиқаи баланди наққодиву суҳансанҷии шоир медуҳанд.

Устод Айнӣ дар қисми дувуми “Намунаи адабиёти тоҷик”, дар баҳши “Шамсидин Маҳдум Шоҳини Бухорӣ (вафот-1311)” сараввал аз ду “баёзи дастнавис”-у “Тазкираи Садри Зиё” шаш ғазалу як қасидаву се рубоии шоирро дар маърази назарҳо гузорида, сипас, дар заминаи маълумоти маохизи дастрас ва дидаву шунидаҳои камобеши худ, оид ба вазъи хонадону баччагӣ ва кайфияти эҷоду зиндагии ӯ факту рақамҳое мусаннаду муътамад овардааст, ки аз гуфтаҳои пешиниёнаш хеле фарқ мекунанду дар он замона нодиру бикру муфассал буданд ва барои шинохт, тасаввури даврони барҳаёгӣ ва шуҳрату мақоми пасини суҳанвари мумтози баҳори умраш зуд ҳазондида ва ранҷу заҳмати гаронкашида, саҳми шоиста доранд.

Айнӣ дар боби зинаҳои гуногуни ҳаёту эҷодиёт ва мероси дастраси мавсуф андеша ронда, устод ҳар як иттилоошро бо далеле равшану возеҳ аз осори ҳуди шоир мудаллал сохтааст ва баҳои дигаронро нисбат ба ӯ ҳолисона бар тарозуи қазоват кашаидааст, ки то ҳол аҳамияти танқидиву адабиётшиносияшонро ниғаҳ медоранд ва дар шинохти шоир муъҷизу фишурдатар аз он муаррифиномаеро наметавон мулоқӣ гардид.

Бино бар тафсилу тафсири Устод Айнӣ, “Падари Шоҳин Муллоамон ном (марди) кӯлобист; мумоилайҳ аз ватани аслиаш ба нияти таҳсили илм ба Бухоро омада, дар ин ҷо таваттуну издивоҷ карда, Шоҳин дар Бухоро таваллуд ёфтаву касби камол намудааст.

Назар ба ривояти Садри Зиё дар тазкираи манзумаву ҳам тасреҳи худи Шоҳин дар “Тухфаи дӯстон”, мумоилайҳ дар вақти мактабхонӣ ба машқи шеър шурӯъ намуда, соири камолотро низ нисбат ба шуракои худ бар вачҳи камоли бисёре ба хурдсолӣ андӯхта, чунонки дар овони дарсхонӣ ба дарсгӯӣ иштиғол намуда, ба наздаш низ аз пеши устодони замонаш камтар чамъ нашудаанд.

Шоҳин баъди хатми кутуби расмия ба балои надимии амир Абдулаҳад гирифторм омада, дар ин пеша бисёр азиятҳо кашидаву ҷафоҳо дидааст.

Усули ҳукуматдорӣ амир, низому насақи дарбори ӯ ба монанди Шоҳин – як шахбози марғзори фазлу камолу озодӣ ҳеҷ мувофиқ наафтааст. Ҳар қадар ки Шоҳин изҳори малолу нафрат мекарда, озору азоби амир мар-ӯро зиёдтар мешудааст.

Амир на танҳо изҳори малолу нафрати ӯро напоянда, балки ҳар даъвои камол, изҳори санъати илмиву адабӣ, ки аз ӯ сар бизанад, нисбат ба ҳудаш як гуноҳи кабира мешуморадааст.

Дар ашъори Шоҳин, агар диққат карда шавад, ҳар кучо ишорату сароҳат ба ин маъниҳо ҳаст. Чунончи, дар ғазали “Шикояту таҳассур”-и худ, баъд аз он ки авоили айёми худро ба ҳасрат ёд мекунад, мегӯяд:

Бар далели дониши ман гӯш нанҳод осмон,
В-арна бар даъвои худ чандин ривоят доштам!

Амир ҳар вақт таъна мезад, ки Шоҳин як муллобачаи пойлӯҷ буд, ман ӯро ба мансаби олии надимӣ нишондам, ба қатори умарову ҳуққомаш ҷой додам; чун пастмоия давлатнодида буд, бори давлатро бардошта натавонист, куфрон, гуруру кӯрнамакӣ мекунад!

Шоҳин дар ғазали мазкур ба ин иддаои амир як ҷавоби адабии мускит (соқиткунанда, тарафи муқобилро ба сукуту хомушӣ водоркунанда – Ҷ.Н., А.Р.) медиҳад:

Ҷои миннат нест бо ман чархро, к-аз хони ӯ
Чун маҳи нав бо лаби ноне қаноат доштам!

Шоҳин, пеш аз он ки ба дарбор интиқоб ёбад, аз амир хеле умедҳо ба дил парварда. Ба ин ҳама азияту ҷафо кашиданаҳ, дар ҳақиқат, он умедҳои бечову тифлона сабаб шуда, баъди кор аз кор рафта ба ин нуқта пай бурда, дар ғазали мазкур ба ҳамин маънӣ ишора мекунад:

Ғар кунад чандин ситам бар ҷони ман гетӣ, равост,
То чаро з-он кинаҳу ҷашми мурувват доштам?!

Шоҳин намеҳост, ки аз ин қабил суҳанҳои нештардораш ба амир расида монад. Бинобар ин, дар мақтаи ин гуна ғазалҳо ба номи амир як байти муодоҳана (хушомад – Ҷ.Н., А.Р.)-қоронаи истехзоомезе иловаву тақдимаҳ менамуд, чунончи дар мақтаи ғазали мазкур навишта:

Ёфтам аз остони шоҳ, Шоҳин, обрӯӣ,
Ман, ки рӯи аҷз бар хоки мазаллат доштам!

Боре дар як сафари амир иштирок накарда, амир аз ин ҳаракати ӯ саҳт коҳида, ҳатто ба нафю ҳабс қарораш дода. Чун мочароро ба воситаи дӯстони худ Шоҳин пай бурда, қасидаи маъзаратомезе дар тавсифи асп иншод кардаву тақдим намуда, аз ин таҳлука халосӣ ёфтааст.

Шоҳин дар рикоби амир ба он қадар аламу ситамҳо тоб оварда натавониста, оқибат сил шуд. Дар ин ҳолат ҳам аз хидмати дарбор муъоф (озод, халос, авф – Ҷ.Н., А.Р.) нагардид. Боре, дар соли 1307, бистарӣ шуда, ба сафар иштирок карда натавониста, аз заъфи мизоч қодир ба арзи аҳвол ҳам нашуда. Дар он вақт амир ба қозӣ Бадриддин дастхат карда, надими дигар ёфта доданаширо амр мефармояд ва дар илова мегӯяд, ки (айнан): “Шумо арз кунед, мо биёрем, мисли ҷавонмарги Шоҳин кунад, хуб не! Бадбахти

чавонмарг баромада узод (гусел – Қ.Р., А.Р) ҳам накард, ё ман бетоб гуфта, арз ҳам накард!» (Садриддин Айни. Намунаи адабиёти тоҷик.-Душанбе: 2010, саҳ 217-218).

Баъд аз он ки Шоҳин аз ин беморӣ қадре беҳтар мешавад, боз амир ӯро ба рикоб мегирад. Оқибат, дар соли 1311 ҳиҷрӣ, дар Шаҳрисабз, ба рикоби амир аз пой мемонад. Дар он вақт амир аз Шаҳрисабз ба Қаршӣ нақли макон мекунад; ба ҳамон ҳоли саҳт ба сафар маҷбур мешавад ва баъд аз вуруди Қаршӣ аз ин меҳнаткада абадӣ раҳой меёбад (“синнаш тақрибан 35-36 буд” мегӯянд).

Шоҳин чун дар ҳоли ҳаёти худ аз тақдиру таҳсини фазлу камолаш маъюс мешавад, ба мукофоту истеҳсони бериёе баъд аз вафот дил мебандад. Дар ин бора дар як мақтаъи ғазал менависад:

Пас аз вафоти ту, Шоҳин, суҳанварон сӯзанд
Ба ҷойи шамъ туро бар сари мазор ангушт!

Дар воқеъ, Шоҳин баъд аз вафот ангуштнамои арбоби дониш шуд, на танҳо ангуштнамо шуд, ҳар аҳли фазле, ки қабри Шоҳинро ба ангушт ишора мекунад, аз ҳарорати таҳсину офарин ангушташ чун шамъ сари мазор мешавад. Дар ин маънӣ қитъаи зайлро иншод кардааст:

Шеърӣ равони ман, ки пас аз марг ҳар кӣ дид,
Гӯяд: Ҳазор раҳмати Ҳақ бар равони ӯ!
Шоҳин, ки сити шаҳпари маънӣ ба арш бурд,
Дар пештоқи сидра сазад ошёнӣ ӯ!

Бечора Шоҳин, ки дар тазкирахову таърихҳо воқеаи тарбияву риоят кардани подшоҳону амирон удабову шуароро дида буд, аз амири замони худаш хеле умедвориҳо дошт; чун маъюс шуд, ҳасрати аҳди амир Музаффарро меҳӯрд, гумон мекард, ки агар ӯ зинда мебуд, оини мулкдорӣ хубтару бозори фазлу камол гармтар мебуд. Ба ин ҳисияти худ фирефта шуда, “Тухфаи дӯстон” ном асари худро ба номи амир Музаффари вафотёфта навишта, дар муқаддимаи он мегӯяд:

Дарего, ки он шоҳи шоҳон намонд,
Ҷаҳон монд чун ҷисм, аз ӯ ҷон намонд!
Аз ин бӯстон раҳт барбаст гул
В-аз ин шиша берун таровид мул!
Чу гавҳар зи дарё фаротар нишаст,
Ҳазафпора дар ҷойи гавҳар нишаст!
Ҷаҳон навҷавон буд, шуд гандапир,
Ба рух шоҳиди баҳт андуд қир!
Чу гетӣ зи Ҷамшед пардохт тахт,
Бар он тахт Заҳҳок андохт раҳт!
Шукӯхе дар ойини давлат намонд,
Ба Тӯронзамин зебу зинат намонд!
Ва дар поёнтари боб менависад;
Аз он мурда уммед кардан равост,
Ки дар зиндагӣ хайри мардум бихост!?
Ҳар он мурдае, к-он ба некӣ бимурд,
Беҳ аз зинда, к-ӯ номи неке набурд!

Шоҳин, албатта, дар ин ҳисияти худ фиреб хӯрда, зеро мумкин аст, ки Музаффар нисбат ба Абдулаҳад дар баъзе хусус беҳтар бошад, аммо дар боби хунрезиву саҳтдилӣ он (амир Музаффар – Қ.Н., А.Р.) назар ба ин (амир Абдулаҳад – Қ.Н., А.Р.) ба дараҷот болотар буд.

Шоҳин дар асари мазкур тарбият кардани амир Музаффар Аҳмад Маҳдуми Дониш ва амсолашро ба хубии ӯ шоҳид мекунад, ҳол он ки осори Аҳмад Маҳдуму Мирзо Сомӣ сартосар аз шикоятӣ он аҳд пур аст!

Тазкиранависони муосир ҳам дар ҳаққи бечора Шоҳин зулм кардаанд. Бо он ки фазлу камолашро тақдир мекунанд, “мағруру худписанд буд, қадри тарбияти амиро надонист; бинобар ин, чавонмарг шуд» мегӯянд (билмазмун). Аммо Ҳоҷӣ Азими Шаръӣ, аз он ҷо,

ки тазкирааш пеш аз замони накбати Шоҳин навишта шудааст, (ӯро) тақдирҳо (қадршиносӣ, баҳодихӣ – Ҷ.Н., А.Р.)-и беташнеъ (бемаломат, холисона – Ҷ.Н., А.Р.)-и карда.

Аз тазкиранависони муосир танҳо Садри Зиё, баъд аз таҳсину тақдири фазлу камолаш, ба накбату меҳнат (ранҷу машаққату хорихо – Ҷ.Н., А.Р.)-и ӯ ба дур аз риё таассуф хӯрдааст” (Садриддин Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. Таҳия ва нашри китоб бо кӯшиш ва зери назари Камолитдин Айнӣ ва Низом Қосим. – Душанбе, 2010, саҳ. 207-220).

Баъди 30 соли нашри “Намунаи адабиёти тоҷик” ва сукуту сукути шоҳиншиносӣ, ки ба иллати гардишу табаддулоти азими инқилобӣ ва ҷангу муборизаҳои шадиди сиёсӣ ба миён омада, садде барои таҳқиқу нашру омӯзиши дигар адибону адабиёти кишварамон низ гардида буд, рисолаи бунёдии адабиётшиносии маъруфи тоҷик – профессор Холиқ Мирзозода (равонашон шод бод!) таҳти унвони “Шамсиддин Шоҳин” (Сталинобод. – Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956, 258 саҳ.) аз дастгоҳи чоп берун омад, ки самарайи захираҳои бардавоми донишманди номӣ буда, масъалаҳои вазъи замони зисту эҷоди шоир, тарҷимаи ҳолу давра (зина)-ҳои эҷодиёти ӯро бо ҳулосаҳои дақиқӣ муҳаққиқ фаро гирифта, нахустин пажӯҳиши густардаву ҷиддӣ дар шоҳиншиносии ватанӣ, “ҷомеатарин асар роҷеъ ба ҳаёту эҷодиёти Шоҳин дар кишварамон” (Расул Ҳодизода) доништа мешавад.

Таҳқиқи минбаъдаи ҷанбаҳои норавшани рӯзгору осори Шоҳин, тавсифи нусхаҳои қаламӣ мероси ӯ, бешубҳа, марбути қалами ҷӯяндаи профессор Расул Ҳодизода (ҷояшон ҷаннат бод!) мебошад, ки дар авроқи мақолаҳои алоҳида ва бахши алоқаманди курсои бунёдии «Адабиёт тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XIX» (Душанбе; «Дониш 1968») фароҳам омадаанд, ки қадаме бар пешу сухане навад дар шоҳиншиносӣ.

Ниҳоят, натиҷаи кӯшишу ҷӯишҳои муҷмири бардавоми шоҳиншиносии мавсуф дар қолаби рисолаи ҷолиби “Шоҳин. Тадқиқоти нав дар ҳаёту эҷодиёти шоир”. (Душанбе: “Дониш”, 1974) дар дастраси аҳли илму адаб қарор гирифт, ки дар боби масъалаҳои қаблан номақшуфи зиндагӣ ва мероси адабии шоир баҳс мекунад.

Мувофиқи шаҳодати худӣ устод Ҳодизода, “дар китобе, ки ба хонандагон тақдим мешавад (яъне: “Шоҳин...” – Ҷ.Н., А.Р.), ман кӯшиш кардам, бе он ки фактҳои тарҷумаиҳолӣ ва таҳлилоти Х. Мирзозодаро тақрор кунам, роҷеъ ба аҳволу ашъори Шоҳин он чи факту санадҳои тозае, ки дар дастраси ман даромаданд, дарҷ кунам. Аз ин сабаб, дар ин китоб таҳлили достони “Лайлӣ ва Мачнун” (-и Шоҳин – Ҷ.Н., А.Р.), ки дар тадқиқоти Х. Мирзозода ниҳоят батафсил омадааст, дохил нашуд. Ба ҷои он таҳлили мероси лирикийи шоир ва рисолаи ӯ “Бадоеъ-ус-саноеъ” муфассалтар анҷом гирифт. Ғайр аз ин, дар қисмати тарҷумаи ҳол ва мероси адабии Шоҳин факту маълумоти нав афзуда шуд” (Шоҳин, сарсухан, саҳ.4).

Мақолаҳои илмӣ оммавӣ ва энциклопедии устод Ҳодизода (“Шамсиддин Шоҳин” (ҳамроҳи Х. Самадов) – ЭСТ, ҷ. 8, Душанбе, 2004, саҳ. 150-151); «Шамсиддин Шоҳин»-ЭАСТ, ҷ.3.- Душанбе, 2004, саҳ. 377-379), сарсухани “Мухтасаре дар шарҳи рӯзгори Шоҳин” дар “Куллийёт”-и Шамсиддин Шоҳин (Душанбе: “Адиб”, 2006, саҳ 3-16) ва “Мунтахабот”-и шоир (Душанбе: “Адиб”, 2016, саҳ. 6-14), “Пешгуфтор”-и академик Абдучаббор Раҳмонзода дар ҳар ду китоби номбурда ва дебочаи адабиётшинос Музаффарӣ Муҳаммадӣ “Дар бораи тартиб ва танзими куллийёт” дар “Куллийёт”-и мазкур (саҳ 17-24) ҳам дар шинохту тарғиби рӯзгору осори суханвари мумтозамон ҳиссаи шоиста гузоштаанду меғуздоранд.

Доир ба сарчашмаҳои сабту аҳзи маълуми мероси манзуми Шамсиддин Маҳдуми Шоҳин дар авроқи “Собрание восточных рукописей АН Узбекской ССР» (т V, Ташкент, 1960, стр. 169-170 и т. VIII, Ташкент, 1967, стр. 177), «Каталог восточных рукописей АН Таджикской ССР» (т.IV, Душанбе, 1970, стр. 151-153), рисолаи профессор Расул Ҳодизода “Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX в.» (Сталинабад, 1956), муқаддимаи профессор Холиқ Мирзозода дар «Ашъори мунтахаб»-и Шоҳин (Истолинобод, 1959, саҳ. 7-20), мақолаи устод Ҳодизода «Шеърҳои навофта» (-и Шоҳин)» («Садои Шарқ», 1972, №7, саҳ. 74-85) ва сарсухани зикрғайи Музаффарӣ Муҳаммадӣ дар

“Куллиёт”-и мавсуфи шоир (сах.17-24) маълумоти кофӣ метавон дарёфт, ки хочати такрорашон нест.

Рӯихамрафта, то кунун, дар ҳамин замина, бо саъю эҳтимоми донишварони номбурда, дар кишвари азизамон осори дастраси Шамсиддини Шохин дар қолаби «Мунтахаби ашъор» (Сталинобод, ба хуруфи ниёгон, 1959 ва алифбои кириллӣ, 1960), «Лайлӣ ва Мачнун» (матни илмӣ интиқодӣ ва муқаддимаи Лола Сулаймонӣ, Душанбе, 1983)-и шоир дар дастраси умум қарор гирифтанд, ки сазовори таҳсин аст.

Маълум мешавад, ки Шохин аз 10-солагӣ ба фаъолияти эҷодӣ (шеърофаринӣ) пардохта, қатъи назар аз кӯтоҳии умри пурсамараш, зинаҳои лозими рушду инкишофи фикриву эҷодиро паймудааст ва то дараҷаи суҳанвари соҳибҳунару соҳибзавқе ба камол расидааст.

Профессор Холиқ Мирзозода давраҳои «таракқии идеявии шоиру пояҳои асосии онро, ки дар айни ҳол давраву пояҳои эҷодии ӯро ҳам муайян мекунанд» ва ба мундариҷаи асарҳо, хусусиятҳои дохилӣ ва шакли жанрҳои он низ таъсир гузоштаанд, ба 3 марҳила чудо кардааст, ки нақлашон барои дарки бештари андешаву орои шоир муфид хоҳад буд:

“1. Давраи омӯхтан аз адабиёти классикӣ ва дар таҳти таъсири он асарҳо эҷод намудан, ба ибораи дигар, тақлид ба адабиёти классикӣ. Маҳсули адабии намоёни ин давраи эҷодии Шохин достони “Лайливу Мачнун” мебошад.

2. Мувофиқи идеяи (сармону андешаҳо – Ҷ.Н., А.Р.)-и деҳқонӣ, барои амалӣ сохтани идеяҳои халқӣ-озодихоҳӣ ба ёрии амирон умед бастан, амиронро гоҳ бо роҳи танқиду гоҳ бо роҳи мадҳ ба адолатпарварӣ ва илму адабиётдӯстӣ даъват намудан. Асари барҷастаи ин давраи эҷодии Шохин «Тухфаи дӯстон» аст.

3. Шинохтани тинати амирону амалдорони давлати амирӣ, аз ёрии онҳо ноумед шудан, шиносӣ бо асарҳо ва фикрҳои танқидиву маорифпарварии Аҳмади Дониш, ба таври қатъӣ ба мавқеи танқиди аморат гузаштан. Асари барҷастаи ин давра (-и эҷодиёти Шохин – Ҷ.Н., А.Р.) «Бадоеъ-ус-саноеъ» аст» (Х.М. Мирзозода. Шамсиддин Шохин, сах. 75-76).

Албатта, даврабандии боло шартӣ буда, Шамсиддини Шохин натиҷаи фикру мулоҳиза ва дарку мушоҳадаҳои таҳти таҳарруку таҳассури бевоситаи воқеаву ҳодисаву лаҳзаҳои мухталифи зиндагӣ ба силки тасвир оварда, дар чомаи балеғу бадеу шиному ихчамии ғазалу қасида, мусаддасу мухаммас, тарҷеъбанду таркиббанд, қитъаву рубой ва достону маснавӣ пешниҳоди умум гардондааст.

3

Бадеҳист, ки ғазалнависӣ шуглу саргармии асосӣ ва маҳбубу дилписанди эҷодии Шамсиддини Шохин буда, роғибону роқимони осор ва муҳаккиқину мубаллиғини ашъораш то имрӯз беш аз 200 ғазали ӯро пайдо кардаву чамъ овардаву дар ихтиёри мухлисони сершумораш гузоридаанд, ки нақӯву мондагор меросест.

Ғазалиёти Шохин дар баҳрҳои гуногуни арӯзи суннатӣ, амсоли рамал (ғолибан)-у ҳазачу раҷазу мучтас ва мавзӯҳои анъанавии адабиёти классикии тоҷик, монанди дарди ишқу иштиёқ, ғуссаи дуриву фирок, хусну чамоли ёру зебоиҳои табиати нотакрор, таҳсини фазлу камолу тақдирӣ иззу чалол, чилваҳои фаҳрияву шикваҳои аҷзия, танқиди фасоди замонаву таблиғи ҳаёти риндона, мазаммати мутаассибину маломати мунофиқин, баёни ранҷу нотавонии инсонӣ ҳамзамону даҳшату ваҳшати мулку макон ва ғ. суруда шуда, мамлуву мурассаъ аз санъатҳои лафзиву маънавӣ бадеӣ мебошанд, ки абёти зерин далели возеҳи чунин даъво буда метавонанд:

Рӯзгорест ба абрӯи ту чанг аст маро,
Рӯи ҳиммат ба дами теги фаранг аст маро.

Ман, ки дар пойи ту кардам сари савдоиро,
Бохтам дар сари савдои ту муллоиро.

Нарасад сарв бар он қомати дилчӯ, ки турост,
Нарасад мушк бар он зулфи суманбӯ, ки турост.

Интизори тирабахтӣ, баски сайди роми мост,
Сурма аз гарди рами оҳу ба чашми доми мост.

Биё, ки вазъи чаҳон тарзи дигар афтодаст,
Ки ҳар кӣ шод дар ӯ зистаст, ношод аст.

Дилам шикастатар аз турраи бутон шудааст,
Қадам хамидатар аз гӯшаи камон шудааст.

Бе туям чои иқомат гӯшаи майхона аст,
Кору борам дар ҳавоят гирияи мастона аст.

Ин манам, к-андар сарам ғайри ҳавои ёр нест,
Ҷуз ҳавои ёр, оре, ошиқонро кор нест.

Зоҳид ба Каъба гар сару кори намоз дошт,
Шоҳин ба хоки пой ту рӯи ниёз дошт.

Бӯса аз лаъли туям дар ивази ҷон афтод,
Буд ин кола гарон, шукр, ки арзон афтод.

Чӣ чафоҳо, ки ба ман он бути танноз накард,
Чӯрағӣ бо дигарон карду ба ман ноз накард.

Маи муғона ба бонги чағона хуш бошад,
Маро ба ин ду фароғ аз замона хуш бошад.

Чашми масти ту ба оҳуи ҳарам мемонад,
Хатти сабзи ту ба райҳони Ирам мемонад.

Сиришки сурхи ман абри баҳорро монад,
Аз он сиришк рухам лолазорро монад.

Вақти он шуд, ки ҳарифон майи гулранг зананд,
Майи гулранг ба оҳанги дафу чанг зананд.

Ба уммеде, ки дар вайронаам дилдор меояд,
Бурун ҳар лаҳза чонам аз бадан сад бор меояд.

Шуд фасли гул, азимати сайри чаман кунед,
Гар фурсат аст, як-ду-се рӯзе ватан кунед.

Зи бод мешунавам бӯи нофаҳои татор,
Магар кулолаи мушкин зи сар кушод нигор?

Ҳама аҷзои ту хубу ҳама аъзои ту хуш,
Ҳама чои ту ба хубӣ зи ҳама чои ту хуш.

Рафтиву сӯхт ҷони ман аз тоби иштиёқ,
Ай кош, бо висол мубаддал шавад фиروق.

Шикастахотиру ранчуру нотавон шудаам,
Биё, бибин, ки дилат ҳар чӣ хост, он шудаам.

Сухан ҳар он чӣ, ки хуштар бувад, манаш гуфтам,
Гухар ҳар он чӣ, ки бихтар бувад, манаш суфтам.

Шаб, ки гул дар табақу бода ба соғар кардам,
Базми туркона ба ёди руҳи дилбар кардам.

Кай бувад, ё Раб, ки ҷо дар водии Салмо кунам,
То тасалло дидаро з-он хоки нурафзо кунам?

Ба кунчи мадраса то чанд қилу қол кунам,
Зи хоки майкада он бех, ки касби ҳол кунам.

Мо аз ту ба ҷуз ҷафо надидем,
Кардем вафо, вафо надидем.

Бурида бод забони суханварони замон,
Зи бас ба таънаи Шоҳин кушудаанд даҳон.

Гар чунин ояд дамодам сели об аз чашми ман,
Хонаи мардум шавад охир хароб аз чашми ман.

Нозанин дилбарако, чанд ба ман ноз кунӣ?
Банди тунбон ба канори дигарон боз кунӣ?

Ай рашки парӣ, ғайрати хубони ҷаҳонӣ,
Хубон хама ҷисманд, дар он ҷисм ту ҷонӣ!

Ай ғарра ба афсонаи айёми ҷавонӣ,
Халқе зи ғамат пир шуд, ин турфа надонӣ?!

Наям ман ҷуз ҳамин оворагарди кӯху ҳомуне,
Зи худ бегона, яъне Лайлиеро гашта Мачнуне.

Бармеояд, ки ғазалиёти Шамсиддини Шоҳин, барҳак дар заминаи ҳақиқату воқеияти зиндагӣ, шунидаву мушоҳадаҳои инфиродӣ ва тахайюли шоирона рақамбандӣ шуда, ташбеҳоти мубайяну талмехоти мубарҳан, мазомини Куръониву аҳодиси набавӣ, дигар ороишу пероишот ва муҳассаноту музаяноти шеърӣ мақбули авому маҳбуби хавосашон гардониданд.

Ба иборати дигар, Шоҳин бармаҳал раҳти иқомат аз ин меҳнатсаро кашида бошад ҳам, аз файзи ашъори хубу афкори марғуб, бавижа, ғазалиёти дилошӯбаш, базудӣ соҳиби шуҳрати тому эътирофи тамом, вирди забони хосу ом гардидааст.

Аз ибтидои асри бистум то имрӯз беҳин оҳангсозони ватанӣ дар матни ашъораш оҳанг баставу беҳтарин устодони “Шашмақом”-у “Фалак”-у ҳофизони мардумӣ сурудаандашон, ки Содирхони Ҳофиз (1847-1931), Ҳоҷӣ Абдулазиз (1852-1936), Левӣ Бобоҳон (1873-1926), Акашариф Ҷӯраев (1896-1966), Бобоқул Файзуллоев (1899-1964), Шохназар Соҳибов (1908-1973), Фазлиддин Шаҳобов (1911 -1974), Маъруфхоча Баҳодуров (1920-1997), Барно Исоқова (1927-2001), Боймуҳаммад Ниёзов (1927-2009), Абдулло Назриев (1930-2006), Аҳмад Бобоқулов (1931-1990), Одина Ҳошим (1937-1993), Зафар Нозим (1940-2010), Нигина Рауфова (1945-2009), Нуъмон Тоштемиров, Ҳусайн Насриддинов, Ҷӯрабек Муродов, Ҷӯрабек Назриев, Ҷӯрабек Набиев, Нукра Раҳматова,

Карим Қосимов, Абдучалил Ҳошимов, Алиҷон Солеҳов, Музаффар Муҳиддинов, Меҳрӣ Исҳоқбоева, Мастона Эргашова, Улфатмо Мамаданбарова ва дигарон аз он шумуланд.

Бидуни муҳобо, маҳфили маърака ва нафареро аз ҷумлаи тоҷикони хушзавку зиёвӣ фарҳангӣ пайдо наметавон кард, ки газалиёти нӯшини Шамсиддини Шохинро, ки дар ҳавои таронаҳои ноби мардумӣ ва сабку усули баёни Саъдиву Ҳофиз, Ҳилоливу Бедил ва Соибу Дониш офарида шуда, бо матолии зерин оғоз меёбанд, нахондаву насурудаву дар дафтари чайбӣ сабту забташон накарда бошад:

Санамо, лоларухо, сарвқадо, симбаро,
Ба нигоҳе нақунӣ хотири мо шод чаро?!

Дилбаро, садқа шавам наргиси фаттони туро,
Қадди сарву лаби лаълу хати райҳони туро!

Ман кӣ бошам, сар кашам аз хатти фармони шумо?!
Ҳар чӣ ояд бар сарам, ман банда, ҳукм они шумо!

Ай мулоимтар зи тухми нимдунбул ғабғабат,
Рустаи Қаршӣ ҳаловатпарвари кунчи лабат!

Дилбаро, ҳолам хароб аз наргиси фаттони туст,
Хотирам ошuftа аз зулфи абирафшони туст!

Ай лабат шаккарфишону турраат анбарсиришт,
Талъати хуршед пеши хубии рӯи ту зишт!

Дилбаро, ороми дил ё роҳати ҷон гӯямат,
Баски зебой, туро ҳам ину ҳам он гӯямат!

Ай ҳарифон, вақти гул дар бӯстон мачлис кунед,
Лоларӯе, иттифоқ афтад, ба худ мӯнис кунед!

Ёди он шабҳо, ки аз гетӣ фароғат доштам,
Бо бутони тозарӯ то субҳ суҳбат доштам.

Як бӯса аз он орази гулфом гирифтам,
Яъне ба муроди дили худ ком гирифтам.

Қурбони лаби лаъли шакарҳои ту гардам,
Мафтунӣ хати ғолияпиروي ту гардам.

Ба шӯхи моҳпайкар, сарви симинбар гирифтаoram,
Ба гесӯи чу чанбар, лаъли чун шаккар гирифтаoram.

Қад барафроз, ки болои туро банда шавам,
Рух барафрӯз, ки симои туро банда шавам.

Моҳи рухсори ту аз зери ниқоб ояд бурун,
Ончунон, к-аз пардаи субҳ офтоб ояд бурун.

Маро дил мекашад имшаб ба васлат анҷуман кардан,
Ба чандин сӯз чун парвона шамъе дар лаган кардан.

Ай лабат мул, оразат гул, турраат сунбул барин,
Ғабгабат дар чарбу нармӣ тухми нимдунбул барин.

Шаб ҳама шаб арзи дилро беибо кардам ба ӯ,
Аз рақибам шикваҳо бемуддао кардам ба ӯ.

Имшаб чӣ шаб аст, ин ки дар оғӯши манастӣ,
Дар сина чу дил, балки чу чон дар баданастӣ.

Чонҳо фидои чони ту, ай чони зиндагӣ,
Боз о, ки нест бе туям имкони зиндагӣ.

Ай, ки аз қадди расо ғайрати сарву чаманӣ,
Сарвӣ, ай Моҳ, ба қад, лек ба ораз саманӣ.

4

Қасидаҳои Шамсиддини Шохин ҳам андар баҳрҳои маъмули арӯзи тоҷикӣ ва дар мавзӯҳои чун “дар мадҳи устои худу писари ӯ”, “дар марсияи дӯсти худ”, “дар шикоят аз аҳли диёр”, “дар баёни бесуботии даҳр”, “дар хоҳиши баъзе ҳамсухбатон”, “фироқия дар ҳамди субҳонаҳу”, “дар ситоиши баҳор”, “дар мадҳи устои худ Муҳаммадҷон Тохирхоҷаи Чӯйборӣ”, “дар шикоят аз фалак” ва ғ. навишта шуда, монанди чароғе баду неки замонаро фошу равшан, инсонҳоро ба некиву хайрхоҳӣ ва покиву хушахлоқӣ ҳидоят мекунанд; пандомезу сабақомӯзанд, ҳадафрасу нишонгиранд.

Кофист аз се қасидаи дар се мавриду мавзӯи офаридаи шоир се мисол биёварем, то қудрати суҳану тавони қаламу маҳорати волои адабии эҷодкорашон ҳувайдо бигардад:

Ай толеъ аз ҷабини ту анвори офтоб
В-эй равшан аз замири ту асрори офтоб!
Нозад ба наъли сумми саманди ту моҳи нав,
Сояд ба хоки пой ту рухсори офтоб!

Дар ин диёр, ки қавмаш сағони одамрӯст,
Вафо мачӯ, ки дилу рӯяшон зи оҳану рӯст!
Ба чашми ибрати ин кӯртинатони ҳасуд
Ҳазор гулшан агар гул кунӣ, на рангу на бӯст!

Шунидам, ки бо ман касе фитна дорад,
Шикоят бари дӯстон мегузорад.
Барошuft табъам, ки он бемурувват
Чаро кина аз ман ба хотир гуморад?!

Муҳаммасоту мусаддасот, тарҷеъбанду таркиббанд ва қитъаву рубоиёти Шамсиддини Шохин, ки чандон зиёд нестанд, дар пайравии тазмини ашъори ҳамгуни устодони мозӣ ва қолабу мазомини анъанавии адабиётмон – ҷабру ситами рӯзгору ваъдахилофии дилдор, фироқу алами наздикони рафтаву марсияту тасаллияти ёрони дилшикаста, ҳамди Худову наъти расул, мадҳи амиру судур, талқини ахлоқи ҳамидаву тавсифи чамоли писандида ва ғ. офарида шуда бошанд ҳам, нақши истиқлоли эҷодии шоирро ҳувайдо медоранд ва дар истиқрори анвои мазкури шеърӣ тоҷикӣ ҳиссаи сазовор гузоштаанду мегузоранд:

3-ин сон, ки хоҳиши даҳр чуз шӯру шар набошад,
Бадтар дар ин замона айб аз хунар набошад,
Суди матои дониш ғайр аз зарар набошад,
Одам касе нахонад онро, ки хар набошад,
“Чое равам, ки гардун болои сар набошад,
Аммо чӣ метавон кард, чое дигар набошад?!”

Некувӣ кун бар он, ки некӣ хост,
К-аз ту ин номи нек мемонад!
Мепазад ош дар сафол, вале
Рӯсиёҳӣ ба дек мемонад!

Атрофи ҷаҳон чу бод гаштем бәсе,
Хокисифат одамӣ надидем касе!
Чун об ҳама равону бар вай хошок
Афрӯхта мисли оташ аз баҳри хасе!

Достони “Лайливу Мачнун»-и Шамсиддини Шохин соли 1888, дар муддати камтар аз як моҳ эҷод шуда, муаллиф онро, тибқи суннати муҷро, ба султони аҳд амир Абдулахад, ки шоир муддате надими дарбораш буд, эҳдо гардидааст:

Сад шукр, ки шуд пазира ин ганҷ
Дар соли ҳазору сесаду панҷ!
Дар муддати як маҳ, андаке кам,
Ин ҳисни рафеъ гашт муҳкам!

Омил ё баҳонаи назми чунин китобе фавти фачеабори ҳамсари ҷавони шоир будааст, ки борҳо ишорат бар он кардааст:

Он ғусса, ки кардамаш ба дил хун,
Додам ба ҳамин баҳона берун...
Ин нома ба номи ғам кашидам,
Бар номи тараб қалам кашидам.
Як-як ба суруди шеърӣ мавзун
Додам ғами дил зи сина берун.

Достон дар пайравии “Лайливу Мачнун”-и Низомии Ганҷавӣ (1140-1210) ва “Мачнуну Лайлӣ”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ (1252-1325), дар баҳри ҳазаҷи мусаддаси аҳзафи мақбузи макфуф офарида шуда, нигоранда дар ин маънӣ чунин овардааст:

Афсонаи он ду дарх(в)арам шуд,
Садди раҳу расми дигарам шуд.
Бастам ба ҳазор пухтахомӣ
Пирояи Хусраву Низомӣ!

“Лайливу Мачнун”-и Шохин аз охири намунаҳои ривояти мазкурро фарогиранда дар адабиёти форсии тоҷикӣ буда, баъдан дар пайравии он Туғрали Аҳрорӣ (1865-1919) достони ҳамноме нигоштааст, ки нотамо мондааст.

Маснавии “Тухфаи дӯстон”-и Шамсиддини Шохин аз охири намунаҳои назиранигорӣ ба “Бӯстон”-и Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ (1184-1292) буда, дар вазни анъанавии мутақорибӣ мусаммани мақсур эҷод шудааст.

Муаллиф дар рафти воқеанигорӣ хоксорона шогирду пайрави Низомиву Саъдӣ буданаширо борҳо ба таъкид оварда, минҷумла, дар асари мазкур эрод доштааст:

Маро дар сухан гар тамомӣ бувад,
Бувад, кай ба қадри Низомӣ бувад?!
Агарчанд бар назми худ ғарраам,
Ҳам-ӯ офтоб асту ман зарраам.

Гар аз “ло набия” набудӣ нишон,
Набӣ будӣ он пири мӯъҷизбаён.

Низомиву Саъдӣ дуто гавҳаранд,
Ки дар дурҷи фикрам чу гавҳар даранд.

Ба тақлиди Саъдӣ ғазал густарам,
Ки гӯӣ яке Саъдии дигарам!

Дихам маснавиро низом ончунон,
Ки рӯҳи Низомӣ шавад шодмон!

Шоҳин дар аввали китоб таърихи офаридани асарашро дар ибораи “накӯии таърих” (1890 мелодӣ) ифода намудааст, ки ба 1307 хичрии камарӣ мутобиқ меояд:

Чу оғозу анҷоми солаш накӯст,
“Накӯии таърих” таърихи ӯст!

“Тухфаи дӯстон” асари тарбиявӣ – ахлоқиест, ки мабно бар заминаҳои воқеӣ дораду онро, ба навъе, ёддоштиву шарҳиҳолӣ ва таърихномае манзум ҳам метавон шумурд, зеро андешаҳои шоир, ғолибан, маншаъ аз вазъи нугувори замону шаноату қабоҳати амирону ҳокимони давронаш гирифтаанду молмоли танзу шикоят ва танқиду мазаммати дурӯягону сифлатабъонанд:

Маро шиква поён надорад гузор,
Ки худ шиква баҳре бувад беканор.

Касе ҳамчу ман уру муфлис мабод,
Нахустин тило в-он гаҳе мис мабод.

Ба кайвон агарчанд улфат марост,
Чу кайвон ба рух нили накбат марост.

Зи рӯи забон меҳрубонӣ кунанд,
Вале кинаҳое ниҳонӣ кунанд.

Ба раҳмат ситояндам андар хузур,
Ки “дар чашми дониш чу ӯ ҳаст нур”.

Вале мавриди кина чун душманам,
Бале, душмани марди нодон манам!

Шоҳин аз ибтидо то интиҳои маснавӣ ҳамин ҳадафи чавонмардонаи гражданиву эҷодии худ – фошу расвогарии гурбахисоливу рӯбахмизочӣ, айёриву маккорӣ, фиску фасоди ахлоқӣ, ғоратгариву рибохорӣ ва чаҳолату разолати амиру рикобдорон ва навкарону аскарону дарбориёнашро давому ривоч дода, бепарда зери тозиёнаи шадиду танқиду тамасхур қарорашон додааст, ки дар зоти худ камназаранду фошгӯиҳои далеронаи Абулқосими Фирдавсиро нисбат ба Султон Маҳмуди Ғазнавӣ хотирнишон мекунад:

Фигон, к-ин ҳарифони кинозмой
Ба меҳр андароранд халқе зи пой.
Чу фарзанд аз онат ҳамепарварад,
Ки чун гурба фарзанди х(в)ад мехуранд.

Дар мавриде хунхориву чаббориҳои умарои замонашро дар мисоли амир Музаффар, ки “Шӯриши Восеъ”-ро хунсардона пахшу қаҳрамони миллатро бераҳмона кушта буд, ба хотир овардаву дилрешина фармудааст:

Ба Хатлонзамин хуни мардум бирехт,
К-аз он мотам аз чарх анҷум бирехт.

Ҳамин гуна маснавии “Тухфаи дӯстон”-ро метавон саҳифаи гӯёе аз таърихномаи бузурги рӯзгори халқу кишварамон ҳисобид, ки дар раванди худшиносии мо ҳиссаи сазоворе гузошта метавонад.

“Бадоеъ-ус-саноеъ” аз беҳин намунаҳои насри китобии даврони классикии адабиёти тоҷик ва ягона асари мансури боқимондаи Шамсиддини Шоҳин аст, ки “бо шакли нави ҳанӯз унвони терминологӣ нагирифтаи худ дар адабиёти тоҷик ҳодисаи нави адабӣ мебошад. Асари мазкур ба шакли ҷумлаҳои алоҳида (дар аксари маворид, мусаччаъ – Ҷ.Н., А.Р.) навишта шуда, зарбулмасалу мақол ва панду ҳикматро ба хотир меорад. Тарзи ифодааш дар бисёр ҷойҳои асар пӯшида (мастуру мушқилфаҳм – Ҷ.Н., А.Р.) буда, бо

рамзу киноя ва истиораҳои печдарпеч пур аст. Сабаби чунин приёми адабиёро ихтиёр кардани Шоҳин барои мо маълум аст. Мазмуну мароми сиёсии “Бадоеъ-ус-саноеъ” ба танқиди хеле сахти давраи амири равона шудааст. Аз сабаби набудани (фазои) озодии сухан он фикрхоро дар шакли ошкор гуфтан мумкин набуду сензураи амири ҳам роҳ намедод. Ин приём махсус барои фиреб додани назорати амири бунёд шудааст” (Холик Мирзозода).

Шоҳин дар оғози рисола, тавассути рубоие, ба ҳамин ҷихати асараш ишораткунон изҳор доштааст:

Ин нусха, ки аз шоибаи нақс барист,
Маъҷуни мураккабе зи тозиви дарист.
Ҳар кас, ки аз ӯ бихӯрд, чун шориби хамр
Аввал бинамуд хандаву он гоҳ гирифт.

Танзу тамасхури тунду тези «Бадоеъ-ус-саноеъ», ҷумлаҳои мусаччау мурассаи хотирнишин, мушоҳадаву андешаҳои бикри ахлоқӣ, салосату нафосати ибораву ифодаҳои мардумӣ гувоҳ аз илҳому баҳрабардории эҷодии Шоҳин аз “Рисолаи садпанд”-и суханвари ҳаҷвнависи форс-тоҷик Низомиддин Убайди Зоконӣ (1270-1370) бошанд ҳам, сабку усули баёну мушаххасоти забони асар ва ҳадафу ғояҳои рӯшоди сиёсиву иҷтимоии нигоранда шоҳиди дар ин иқдом иттиқо ба таҷрибаи Аҳмади Дониш дар эҷоди “Наводир-ул-вақоъ”-у Зайниддин Маҳмуди Восифӣ (1485-1556) дар “Бадоеъ-ул-вақоъ” варзидани нависанда мебошад.

Рисола танҳо як маротиба – соли 1904 дар Бухорои Нав (Когон) бо ташаббуси Мулло Начмиддини Саҳҳофи Бухороӣ чопи литографӣ шуда, “мундариҷаи сиёсиву иҷтимоӣ ва жанру шаклу услуби нави он нишон медиҳанд, ки асар маҳсули солҳои охири эҷодиёти Шоҳин аст ва аз ин рӯ, дар байни солҳои 1891-1894 офарида шуданаш тахмин карда мешавад” (Холик Мирзозода).

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки “Шоҳин дар адабиёти нимаи дувуми асри XIX ҳамчун шоир ва нависандаи пешқадам мақоми хоссае дорад. Афкори танқидию иҷтимоии шоир, ки ба муқобили зулму истибдод равона шудаанд, тарғибу ташвиқи ӯ ба роҳи дониш, беҳтар намудани вазъи мамлақату раъият, ба ҳимояи мардуми меҳнаткашу мазлум бо далериву ҷасорат овоз баланд кардани шоир ӯро баъди Аҳмади Дониш дар адабиёти маорифпарварии тоҷик дар ҷойи дувум гузоштаанд” (Расул Ҳодизода).

Беҳуда нест, ки рутбаи баланди сазовори чунин мақоми волои инсониву суханварӣ будани Шоҳинро ҳанӯз дар овони барҳаётиаш устодони номии сухансанҷу суханвари замон Аҳмади Дониш, Мирсиддиқи Ҳашмат, Неъматуллоҳи Муҳтарам, Мирзоазими Сомӣ, Содикҷоҳаи Гулшанӣ, Кароматуллоҳи Дилкаш, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Абдулқодирҷоҳаи Савдо, Қурбонхони Фитрат, Афзал Маҳдуми Пирмастӣ, Абдуллоҳҷоҳаи Абдӣ, Садри Зиё, Музтариби Самарқандӣ, Зухурии Ҳиротӣ, Туғрали Аҳрорӣ ва бисёри дигарон эътиром намудаанд ва бо ӯ равоҷи муҳассани эҷодиву инсонӣ доштаанд. Аз ҷумла, Садри Зиё “дар ҳаққи Шоҳин” овардааст:

Дареғо аз он фозили навҷавон,
Дареғо аз он комили нуктадон,
Ки хуршеди зоташ ба авҷи камол
Расиду баногаҳ расидаш завол.
Зиёро ба марғи касе дарду ғам
Бад-ин поя гӯё расидаст кам.
Гумонам, ки аз фозилони замон
Бад-ин рутба камтар расад дар ҷаҳон!

Бешак, Шамсиддин Маҳдуми Шоҳин аз чехраҳои нурунӣ ва писандидани адабиёти форсии тоҷикӣ дар асри XIX ба ҳисоб рафта, дар эъмори кохи муҳташами шеърӣ дарӣ дар давраи номбурда ҳиссаи сазовору шоистае гузоштааст ва месазад аз меъмори дараҷаи аввали ин обидаи мондагори миллати тоҷик шинохтаву қадршиносӣ шавад:

Ҳамчу хуршеди дурахшонӣ ту маҳбубулқулуб,
Ҳар киро меҳри ту дар дил нест, дар сар шӯр нест!

Адабиёт:

1. Абдуллохочаи Абдӣ. Тазкират –уш – шуаро. Матни илмии интиқодӣ. –Душанбе. «Дониш», 1983. 304с.
2. Шамсиддин Шохин. Бадоеъ –ус – саноеъ. – Бухоро (Когон). 1906. -30 с.
3. Садриддин Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. –Душанбе. «Адиб», 2010.-420с.
4. Мирзозода Х.М. Шамсиддин Шохин. – Сталинобод.: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956.-260с.
5. Ходизода. Р.Шохин. –Душанбе. «Дониш», 1974. 180 с.
6. Шамсиддин Шохин. Мунтахабот . –Душанбе. «Адиб», 2016.-320с.

СУХАНВАРИ ИНСОНПАРВАР ВА ҲИМОЯТГАРИ МАРДУМИ РАНЧБАР *ҶУРАБЕК И НАЗРИ, АСРОРИ РАҲМОНФАР*

Аз маводи сарчашмаҳои муътамади хаттӣ ва мероси боқимондаи ҳуди Шамсиддини Шохин (1858 – 1894) бармеояд, ки мавсуф дар офаридаҳои ҷаззоби худ, дар аксари маворид, инсонро муҳассаноташро мавриди тавсифу ситоиш қарор дода, дар баробари ин, тӯдаи ситамгарону нобакорони замонаро ҷасурона таҳти тозиёнаи танқиду мазаммати шадид гирифтааст ва дар миёни аҳли қаламу қомиъа ҳамчун суҳанвари инсонпарвару ҳимоятгари ҳуқуқи манфиатҳои мардуми ранҷбар эътироф гардидааст.

Дар мақола, дар иттиқо ба маводу маълумоти сарчашмаҳо, ҳамин сифати шойистаи инсониву эҷодӣ ва ҷараёни рӯзгори ибратомӯзи шоир дар маърази тасвир гузошта шудаанд.

Калидвожаҳо: Шамсиддини Шохин, суҳанвари инсонпарвар, ҳимоятгари мардуми ранҷбар, осори манзум.

ВОСПЕВАТЕЛЬ ДОСТОИНСТВА ЧЕЛОВЕКА И ЗАЩИТНИК ТРУДОВОГО НАРОДА *ДЖУРАБЕК НАЗРИ, АСРОР РАХМОНФАР*

По сведениям достоверных письменных источников, знаменитый таджикский поэт и писатель Шамсиддин Шохин (1858-1894) был последовательным воспевателем достоинства человека и защитником прав и свобод трудового народа, ясным подтверждением которого является его поэтическое наследие.

Данная статья посвящена освещению творческого пути замечательного поэта, вообще, и вышеуказанных особенностей его личности и творения, в частности.

Ключевые слова: Шамсиддин Шохин, таджикский поэт и писатель, защитник трудового народа, поэтическое наследие.

THE ADVOCATE OF HUMAN DIGNITY AND THE PROTECTOR OF THE WORKING PEOPLE *JURABEK NAZRI, ASRORI RAHMONFAR*

According to reliable written sources, the famous Tajik poet and writer Shamsiddin Shokhin (1858-1894) was a consistent glorifier of human dignity and protection of the rights and freedoms of working people, which is clearly confirmed by his poetic legacy.

This article is devoted to highlighting the creative way of the remarkable poet in general and the above features of his personality and creation in particular.

Keywords: Shamsiddin Shokhin, Tajik poet and writer, defender of the working people, poetic legacy.

УДК. 033. 23+891. 550. 09-1

**НИГОҲИ НАВ БА РӮЙДОДҲОИ ФАРҲАНГИИ ЗАМОНИ
ШАМСИДДИН МАХДУМИ ШОҲИН
РАҶАБОВ А¹.**

Замони суханвар, китоборо, хаттот ва мусикидони тоҷик Шамсиддин Махдуми Шохин (1859- 1893) аз давраҳои ноорому пастравии иқтисодиёт, афкори иҷтимоию сиёсӣ, болоравии таассуботи динию мазҳабӣ, анвои хунароҳои бадеӣ, диди таърихнигории воқеию адабист. Замони зиндагию фаъолияти пурбори эҷодии Шамсиддин Махдуми Шохин дар замони ҳукумати хонадони манғития (1756-1920), хосатан давраи ҳукумати ду амирони манғития Музаффар (1824-1885), Абдулаҳад (1859-1910) чараён гирифтааст.

Бинобар ба гузориши сарчашмаҳои таърихию адабӣ Шамсиддин Махдуми Шохин парвардаи маҳфил, мактаби илмию адабии аллома Аҳмад Махдуми Дониш (1827- 1897) буда ва андешаю раҳовардҳои эҷодии ӯ дар ин мактаби пуртавони таърихнависӣ, таҳқиқию адабӣ ташаккулу сайқал ёфтааст. Пояҳои конуни таърихию адабӣ, хунари, эҷодиёти бадеии то замони Шамсиддин Махдуми Шохин идомаёфта дар замони хонадони манғитӣ (1752-56- 1920) ва хонигариҳои Хуканду Хева усулан коста шуда ва нерӯҳои ақлию эҷодии ин сада асосан дар маҳфили Аҳмад Махдуми Дониш (1827-1897) ба камол расида буданд ва дар ин маҳфил масоили таърих, дониш, хосатан шеър мусиқӣ чун садаҳои пешин дар пояи ҳирфай мавриди баррасӣ мешуданд. Кашмакашҳои тахтучоҳталабии амирони манғиту хонҳои Хуканду (1710-192) Хива (1763- 1920) осору суннатҳои дерини устодонаи таҳқиқ, эҷод ва иҷрои шеър мусиқӣ, илм, хунароҳои бадеиро ба фаромушӣ оварда (ҷои адабу илм камнур буд- Аҳмад Махдум). Масоили ҳирфаии таърих, шеър мусиқӣ танҳо дар маҳфилҳои хурду гуруҳҳои хоса сураат гирифта ва дар иртибот ба масоили адабу хунаро навиштаҳои ҳирфаии назарӣ (назари муқоисавию татбиқии фаннӣ, сабки баёни навиштаҳои таърихӣ ба истиснои навиштаҳои Аҳмад Махдуми Дониш ва чанд нафари дигар), рисола-баёзҳои мусиқӣ (ҳирфай) ва амсоли ин рӯи қор наомадаанд.

Мактаби адабӣ, илмӣ ва эҷоду иҷрои шеърию мусиқӣ то замони Шамсиддин Махдуми Шохин идома ёфта дар замони хонадони манғитӣ (1752-56- 1920), хосатан замони амирони ин хонадон Музаффар, Абдулаҳад, Олимхон коста шуда ва нерӯҳои андешаманд дар атрофи Аҳмад Махдуми Дониш (1827-1879) ҷамъ омада буданд (1).

Аз ин рӯ дар таърихномаҳо, ҳатто тазкираҳои адабии давраи манғития дар иртибот ба масоили фарогирии асосҳои назарии таъриху илм, адаб, аз ҷумла шеър мусиқӣ, ки дар садаҳои пешин баробари дигар улуми инсонӣ дар барномаи омӯзишӣ мавриди истифода буданд ва фаслу бобҳои ҷудогонаи асарҳои донишномаиро (омӯзишӣ) ташкил медоданд, дар ҳавзаҳои фарҳангии Варорудони ин садаҳо асари донишномаие таҳия нашудаанд (дар ҳазаҳои фарҳангии Ҳиндустон дар ин садаҳо чанд донишнома чун «Матлаъ-ул- фунун...», фарҳангҳои зиёди тафсири ва ғ. рӯи қор

¹ **Адрес для корреспонденции:** Раджабов Аскаралӣ – д.и.н., профессор, заведующий отделом истории и теории искусств Института истории, археологии и этнографии Академии наук Республики Таджикистан. Тел. 2-21- 28- 06; 951716657, E- mail: askarali@mail.ru

омада, масоили созу овоз низ то чое тавзеҳ шудаанд). Зимни ин идомаи суннатҳои устодонаи мактаб ва ҳавзаҳои таҳқиқӣ ва эҷодию иҷроии шеърӣ мусиқии асарҳои таърихию адабии (тазкираҳои адабӣ, ки зиёда 10 адад мебошанд) дар замони зиндагию фаъолияти адабии Шамсиддин Махдуми Шоҳин аз боби ин санъату ҳунари олишон гузориши фанние (ба истиснои навиштаҳои Аҳмад Махдуми Дониш ва баъдан С. Айнӣ) сухане ба миён наомадааст. Шамсиддин Махдуми Шоҳин дар дарбори амирон манғития Музаффар (1824-1885), Абдулаҳад (1859-1910) чун котиб (хаттот, китоборо, дорои ҳусни хатти олій буд) хидмат кардааст. Доир ба масоили хату китоборӣ ҳам рисолаи фанние ба миён наомада ба истиснои рисолаи Садри Зиё ва он ҳам дар маҷмӯ фарогири протсессии тафаккури хату китоборӣ набуда ва дар захираҳои хаттии Ўзбекистон чанд рисола мавҷуданд, ки тавассути котибон (Шамсиддин Махдуми Шоҳин) рӯнавис шуда, лек раҳоварди ин сада нест. Зимни ин дар осори адабии ин сада тавсифи мусиқӣ, ҳунари эҷод ва иҷроии мусиқӣ кам андар тавсиф шудааст. Аксари рисола- баёзҳои мусиқӣ (баёзҳои нисбатан фаннии доир ба мусиқии устодона- «Шашмақом») то замони амирон Музаффару Абдулаҳад, Олимхон таҳия шуда ва баёз- рисолаҳои ин давра нусхабардорӣ бевоситаи пешин буда ва котибон тибқи хоҳиши аҳли фарҳангу адаб бо диду саликаи хеш нусханависӣ намудаанд (аксари ин қорҳои нусханависӣшуда дар захираҳои хаттии Ўзбекистон маҳфуз буда ва чанд нусха дар захираҳои осори хаттии Тоҷикистон).

Аз замони таҳсил ва хидмат дар дарбор Шамсиддин Махдуми Шоҳин асосан дар маҳфили адабию илмии Аҳмад Махдуми Дониш (аллома Аҳмади Дониш истеъдоди шоирии Шоҳинро эътирофу эъзоз мекард), Муҳаммад Тоҳири Зарир (падари маънавиаш), дӯстону ҳамсӯҳбатони берун аз дарбор Мулло Бадриддин, Мулло Назруллоҳ Лutfӣ, Муҳаммадсиддиқ Ҳайрат, Музтариб, Зухурии Ҳиротӣ, Мулло Шаҳобиддин бахравар буд. Дар ҳамин маҳфили адабию ҳунари чехраҳои дигар чун Махдуми Садри Сарир, Махдуми Мӯътасим (Махдуми Хандон), Исо Махдум, Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ, Ҳомидхоҷаи Савтӣ (Меҳрӣ, қори иҷроии ӯ дар мусиқӣ бештар эътироф шуда, на шоириаш), Афзал Махдуми Пирмастӣ, Абдулқодирхоҷаи Савдо, ки дар санъати китоборӣ, шеърӣ мусиқӣ ва улуми дигар дониши баланд доштанд, фаъолманд буданд. Бинобар ба ишораи сарчашмаҳои хаттӣ Шамсиддин Махдуми Шоҳин санъати хаттотӣ ва китоборӣю асосҳои шеърӣ мусиқиро асосан дар маҳфили Аллома Аҳмади Дониш фарову такмил додааст (2).

Мавзӯи дигаре, ки дар навиштаҳои пажӯҳишгарон ҳам камранг ба назар мерасад ва дар навиштаҳои тазкиранависони ин сада Возех, Мӯхтарам, Абдӣ, Афзал Махдуми Пирмастӣ, Садри Зиё ва дигарон ишороте доир ба намояндагони ба номи мусиқии замонааш робита доштани Шамсиддин Махдуми Шоҳин мебошад, ишороте наарафтааст. Дар баёзҳои шеърӣ дар фазои адабии Бухорои ин давра ба миён омада аз ашъори Шамсиддин Махдуми Шоҳин ҳам кам ба назар мерасанд. Вале дар манзумаҳои мусиқии ин давра (маҳсусан дар давраи амир Абдулаҳаду амир Олимхон) таҳияшуда аз ғазалиёти шоир истифодаи зиёд шудаанд (ғазалиёти шоир назди мурибони Бухоро, Марв, Шаҳрисабз эътибори зиёд дошт). Аммо дар сабти адвории «Шашмақом», ки аз ҷониби устодон Шохназар Соҳибов, Бобоқул Файзуллоев, Фазлиддин Шаҳобов ба анҷом расидаанд (сабти Москва, 1950- 1967) танҳо ду ғазали Шамсиддин Махдуми Дониш ва дар сабту нашри Академияи мақом (А. Абдурашидов, Душанбе, 2016) ҳам ин ду ғазал мавриди истифода шудаанд.

Баъзе паҳлӯҳои норавшани фарҳангии замони Шамсиддин Махдуми Шоҳинро устод Садриддин Айнӣ, аз ҷумла аз фаъолияти гурӯҳҳои эҷодию иҷроии мусиқии ин давра то чое дар асарҳои ишораҳо намудааст. Аз гузориши сарчашмаҳои таърихию адабии садаҳои XVIII-XIX ва оғози садаи XX метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки баррасии таркиботи ҳунари бадеӣ, аз ҷумла шеър, эҷод ва иҷроии мусиқӣ (масоили таърихию назарии мусиқӣ) чун бахши муҳиму таркибии эҷодиёти бадеӣгӯ

мавриди фаннии фарҳангиёни ин давра набуда бошад. Аз гузориши пароканда доир ба аҳли созу овоз, хунарҳои намоишӣ, он ҳам оро аз тавсифоти хирфаианд, баъзе ишораҳо шуда ва онро дар муқоиса ба манзумаҳои мусиқии замони Шамсиддин Маҳдуми Шохин таҳқиқ намоем бисёр саҳифаҳои норавшани фазои фарҳангиро метавон равшан намуд. Зимни ин дар навиштаҳои доир ба Шамсиддин Маҳдуми Шохин (тазкираҳои адабӣ, таърихномаҳо рӯи қор омада аз вазъи ҳаёти илмию ҳунарии ин давра суҳане кам ба миён омадаанд (ба истиснои навиштаҳои Аллома Аҳмад Маҳдуми Дониш, устод Айни (3).

Воқеист, ки Шамсиддин Маҳдуми Шохин ба намояндагони ҳунарҳои бадеии замони ҳеш чун Ҳомидхочаи Савтӣ, Ҳофизи Бобомулло, Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ, Абдусамadbеки Ҳофиз ва дигарон робита дошт ва устодони мусиқӣ ба ғазалиёти шоир тавачҷӯҳи зиёд доштаанд (4).

Пажӯҳишгароне, ки доир ба ҳаёти фарҳангӣ, аз ҷумла ҳунарҳои бадеии (мусиқӣ) ин садаҳо асарҳо нигоштаанд чун сарчашма ба маводи солноманависону мардумшиносони рус ва аврупоӣ таъя намуда кам андар кам ба манобеи аслии таърихӣю адабии ин садаҳо назар намуда ва дар баррасии масоили хидмати таърихӣю меросоварони асосии адабу ҳунари ин минтақа сарфи назар шудаанд. Пӯшида нест, ки доир ба масоили таъриху назарияи адабу ҳунар ба забони ақвоми турктабори ин ҳавза таълифоти шоиста ва ҳақиқатнигорона иншо шудаю мавриди назари аҳли андешаи ин садаҳо гардида бошад, то имрӯз рӯи қор наомадааст (5).

Дигар ин ки дар бисёр навиштаҳои пажӯҳишгарони ўзбек ахбор ва тавсифи сарчашмаҳои хаттӣ дар иртибот ба вазъи фарҳангии ин садаҳо аз дидгоҳи қавмию ҷуғрофияи маъмурию сиёсии имрӯзӣ натиҷагирӣ шуда, дар бисёр ҳолат таҳриф гардида, нақш ва мавқеи таърихӣю фарҳангооварии тоҷикон воқеъбинона қаламдод намешаванд. Агар мо ба таҳқиқи фаннию воқеъбинонаи сарчашмаҳои таърихӣю адабии замони ин сада амал намоем таълифоти ба забони туркӣ рӯи қор омадаи замони хонадони манғитӣ ва хонҳои Хеваю Хўқанд аз дидгоҳу диди таърихӣю арзиши бадеӣ назар намоем, оро аз арзишҳои баланди хориқаианд (дар ҳавзаи Хева тарҷумаи осори ба забони тоҷикӣ- форсӣ эҷодшуда ба забони ўзбекӣ бозораш гарм буд). Махсусан дар иртибот ба масоили ҳунарҳои бадеӣ (мусиқӣ, саноеъи бадеӣ) навиштаҳои наво ба назар намерасанд (6). Дар навиштаҳои таърихӣю адабии ҳавзаҳои Хеваю Хўқанд ба истиснои тазкираи Фазлии Намангонӣ («Мачмуат-уш-шуаро...») асари нисбатан таърихӣю адабӣ, ки вазъи адабию ҳунарии ин ду ҳавза қаламдод шуда бошанд, рӯи қор наомадаанд. Аммо дар ҳавзаи манғитияи Бухоро зиёда аз даҳ тазкираи адабӣ ва чандин асарҳои нисбатан фаннии таърих (ниг. таълифоти Аҳмад Маҳдуми Дониш, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, Содикхочаи Гулшанӣ, Муҳаммадали Балҷувонӣ, Салимбек навиштаҳои зиёди Садри Зиё ва дигарон ба забони тоҷикӣ таълиф шуда) то ҳоё доир ба вазъи ҳаёти адабию фарҳангии замони Шамсиддин Маҳдуми Шохин ишораҳои ҷолиб шудаанд (7).

Дар таҳияи манзумаҳои шеърӣю мусиқӣ, ки дар замони амирон Музаффар (1860-1885), Абдулаҳад (1885-1910), Олимхон (1910-1920) Шасиддини Маҳдуми Шохин ҳам чун хаттот ва китоборо бевосита иштирок намудааст. Дар таҳияи ин манзумаҳо шеърӣю мусиқӣ чехраҳои баному соҳибфитрати Бухоро ва дигар шаҳрҳоро чун Аллома Аҳмад Маҳдуми Дониш (1827-1897), Мирзо Сироч (1839-1908), Исо Маҳдум (1826-1887), Садри Сарир (1810-1886), Маҳдуми Мўътасим (1827-1897) ва дигарон чамъ омада, дар иртибот ба масоили таъриху адаб ва ҳунарҳои бадеӣ баҳсу мунозираҳои илмию ҳунари менамуданд ва Шамсиддин Шохин аз иштирокдорони фаъоли маҳфилҳои адабӣ («ӯ соҳиби завқи баланд ва ҳусни хати хуб, мусикиро мефаҳмид») буд (8). Иштирокдорони ин маҳфил баробари ба чехраҳои ба номи замон ба камол расидан, инчунин доир ба масоили таъриху адаб, илм, хатту хаттотӣ рисола ва таълифоти хоса навишта ва аллома Аҳмад Маҳдуми Дониш салиқаи баланди фитрии Шамсиддин Маҳдуми Шохинро эҳтиром мегузошт. Дар матни рисола-баёзҳои мусиқии «Рисолаи Шашмақом», «Абёти Шашмақом», «Рисола дар

баёни Шашмақом», ки солҳои 1878, 1887, 1890, 1891 таҳия ва китоброӣ шудаанд, баробари дигар суҳанварон чанд ғазали Шамсиддин Махдуми Шоҳин ворид шудаанд. Сарояндагону навозандагон Хоҷа Абдуазиз Махдуми Хонанда (1842-1905), Қорӣ Каромати Дилкаши Танбури (1851-1906), Ҳомидхоҷаи Савтӣ (1849-1918), Хоҷа Абдукарими Хонанда (1848-1910), Хоҷа Абдуллои Савтӣ (1834-1902), Устод Тиллобӯи Хонанда (1812-1880), Устод Ҳоҷии Ромитанӣ (1868-1913) ва дигарон ба ғазалиёти ишқию фалсафии Шоҳинро шӯру шавқи зиёд доштаанд («назди сарояндагони ғиждувонию ромитонӣ ва вобкандӣ ғазалиёти Махдуми Шоҳин бисёр шӯҳрат дошт. (С. Айнӣ, Ёддоштҳо)» (9).

Дар манзумаҳои мусиқии «Рисолаи Шашмақом» ин ғазали Шамсиддин Махдуми Шоҳин дар мақоми «Наво» бо номи «Сувораи Наво» зикр шуда:

Эй, рашки парӣ, ғайрати хубони ҷаҳонӣ,
Хубон ҳама ҷисманд, дар он ҷисм ту ҷонӣ.
Исо най, аммо агар аз ишқи ту мирам,
Хоҳӣ ки ба як ишва кунӣ зинда, тавонӣ.
Соқӣ агарат ҳаст ба сар бода кашидан,
Таҳҷӯраи худ бо мани махмур ҷашонӣ.
Чун кокули мушкин ба ҷунин ҳоли парешон,
Дунболи худам то каю то чанд кашонӣ?
Аз нуқли лабаш гар шиканам рӯза макун манъ,
Эй зулф, ки бар ҳайати шомии рамазонӣ.
Ҳаргиз накунад бори ғами ишқи ту, чоно,
Бар хотири ғамдидаи ту ушшоқ, гаронӣ. .
Ҳинду ба лаби ҷашмаи кавсар набарад роҳ,
Эй хол, ту дар кунҷи лаби ёр чӣ сонӣ?
Шоҳин ҳама ҷо мадҳу санои ту бихонад,
Бошад, ки туаш ҳам зи раҳи лутф бихонӣ (10).

Хонанда ва шоири таронасоз Ислимхон (с. тав. номаълум, Бухоро, с. ваф. 1888, Бухоро) аз дӯстдорони шеъри Шоҳин буда. Ӯ тавассути Исо Махдум (1826-1897) Махдуми Хандон (ваф. 1900) бо Шоҳин шинос шуда «ин хонандагон тавассути лаҳну сози танбури хеш гӯё ҳасрату нолаҳои Шоҳинро таскин мебахшидаанд. Ҳафтае як бор ба хонаи Латифҷон Махдум ба он маҷлисҳо иштирок мекард, Аммо шеърҳои Шоҳин ҳамеша дар он маҷлисҳо хонда мешуданд ва ҳар шеъре ки ӯ гӯяд рӯзи дуюм вирди забони хонандаҳои машҳури Бухоро ва атрофи он мешуд. Ҳамсӯҳбатони Латифҷон Махдум ҳамагӣ ӯро ба некӣ ёд мекарданд. Ба ман шеърҳои Шоҳин аз шеърҳои ҳамаи он шоирон, ки дар он маҷлисҳо меидам, зиёдтар таъсир мекард ва бо иштиёқи тамом орзу доштам, ки он забардасти рӯзгорро ҳеч набошад ягон бор бинам. .» (С. Айнӣ, Ёддоштҳо) (11).

Сарояндагони машҳури ромитонию ғиждувонӣ **Устод Эргаши Хонанда** (1850 - 1902), **Устод Яраши Хонанда** (Устод Яраши Нақшӣ, 1868-1908) (ҳамдеҳагони модару бобои Шоҳин) аз сарояндагону паҳнкунандагони шеъри Шамсиддин Махдуми Шоҳин дар маҳфилҳои расмӣю ғайрирасмӣи Бухоро будаанд. Ин ду ғазали Шоҳин, ки нигорандаи ин сатрҳо дар чараёни пажӯҳиши нусхаҳои хаттӣ аз манзумаи мусиқӣ (ПВ 91, 26x12, 5 см, нусхаҳои хаттӣ Китобхонаи миллии Ўзбекистон) пайдо намуд ва дар поварақ норавшан сабтшуда, ки «Яраши Хонанда, Эргаши Хонанда ба ҳавои мақомҳои Наво, Рост бисёр пӯрсӯзу боҳуруна хонанд ва ҳозирон гиребон даранд»:

Намуди Наво

Имшаб чӣ шаб аст ин ки дар оғуши ман астӣ?
Дар сина чу дил, балки чу ҷон дар бадан астӣ!
Шабнамсифат аз рӯи ту фирдавс ниҳон аст,
Эй тозагул, охир зи кадомин ҷаман астӣ?
Ту шамъию парвонасифат гирди ту гардам,
Чандон ки ба ҷону дили ман шӯълазан астӣ

Ин кавсари нақд аст мапиндор даҳонаш,
В-ин чашмаи замзам на ки чоҳи зақан астӣ
Беҳуда қадам во магузор аз дили Шоҳин,
Азми сафарат чист, ки хуш дар ватан астӣ.

Намуи Рост

Эй, рашки парӣ, ғайрати хубони ҷаҳонӣ,
Хубон ҳама ҷисманд, дар он ҷисм ту ҷонӣ.
Исо най, аммо агар аз ишқи ту мирам,
Хоҳӣ ки ба як ишва кунӣ зинда, тавонӣ.
Соқӣ агарат ҳаст ба сар бода кашидан,
Таҳҷӯраи худ бо мани махмур чашонӣ.
Чун кокули мушкин ба чунин ҳоли парешон,
Дунболи худам то каю то чанд кашонӣ?
Аз нуқли лабаш гар шиканам рӯза макун манъ,
Эй зулф, ки бар ҳайати шомии рамазонӣ.
Ҳаргиз накунад бори ғами ишқи ту, чоно,
Бар хогири ғамдидаи ту ушшоқ, гаронӣ. .
Ҳинду ба лаби чашмаи кавсар набарад роҳ,
Эй хол, ту дар кунчи лаби ёр чӣ сонӣ?
Шоҳин ҳама ҷо мадҳу санои ту бихонад,
Бошад, ки туаш ҳам зи раҳи лутф бихонӣ.

Дар рисола- баёзи Мусоҳочаи Туркистонӣ «Рисолаи Шашмақом» (садаи XIX) низ чанд ғазали ноби Шамсиддин Махдуми Шоҳин мансуб ба мақоми «Ирок» ворид шуда ва ин ғазал дар нашри сабти адвории «Шашмақом» (нашри Москва, 1950-1964, сабти Б. Файзуллоев, Ш. Соҳибов, Ф. Шаҳобов) ва Академияи мақом (сабти А. Абдурашидов Душанбе, 2016) мавриди истифода шудаанд (дар манзумаи мусиқӣ ин ғазал пурра омада):

Маҳви чилвааш гаштам, то рухаш намоён шуд,
Рафтам он қадар аз худ, к-ойина басомон шуд.
Гиряе намесозад манъи инбисоти дил,
Ғунчаро кучо шабнам тугмаи гиребон шуд.
Дар ҳавои васли ӯ дӯш гиряҳо кардам,
Қатра- қатра ашки ман дона- дона марҷон шуд.
Гашт ҳосили Шоҳин шавкати фалотунӣ,
Баъд аз ин Хатлон ҳам ҳам гирудори Юнон шуд.

Амали Бузург (Уфари Амали Бузург)

Эй, ки аз қадди расо ғайрати сарви чаманӣ,
Сарвӣ, эй моҳ, ба қад, лек ба гесӯ суманӣ.
Лабу дандони ту, эй сарвқадии симинтан,
Беҳтар аз лаъли бадахшонӣ дурри яманӣ.
Лаби майгуни ту аз ғояти сурхӣ, ки дар ўст,
Натавон фарқ намудан зи ақиқи яманӣ.
Эй, сияҳчашм, аҷаб нест, ки дар дида кашад,
Аз ғубори қадамат сурма ғизоли хутанӣ.
Гуфтамаш: Шонасифат панча ба зулфи ту занам,
Ханда зад, гуфт: Илоҳӣ, ба бало панча занӣ.
Бар сари кӯи ту, бигзор, қароре гирам,
Умрҳо шуд, ки малулам зи ғами беватанӣ.
Кард хосияти шаҳди лаби ҷонон, Шоҳин,
Тӯтии табъи маро шӯҳра ба ширинсуханӣ (12).

Аз гузориши сарчашмаҳои хаттӣ ва хосатан тавсифи таърихию бадеии аллома Аҳмад Маҳдуми Дониш, устод С. Айнӣ пайдост, ки Шамсиддин Маҳдуми Шохин дар доираҳои илмию адабӣ ва ҳунарии Бухоро аз чехраҳои эътирофшуда маҳсуб шуда ва устодони мусиқии ин сада ба шеърӣ ӯ эҳтироми хоса мегузошанд. Шеърӣ мусиқивори Шохинро Ҳомидхоҷаи Савтӣ, Усто Яраш, Усто Эргаш, Ҳофизи Бобомулло, Абдусамадбеки Ҳофиз ва дигарон дар ғояти рангомезии санъати эҷодӣ иҷроӣ манзури ҷомиа менамудаанд.

Аз тавсифи сарчашмаҳои хаттии ин садаҳо пайдост, ки новобаста аз номуназзामी сохтори идории иқтисодӣ, сиёсӣ шеър ва мусиқӣ чун шоҳа, баҳши муҳиму таркибии фарҳанг нақши созанда доштааст. Дар маҷмӯ вазъи фарҳангии (мусиқӣ) замони Шамсиддин Маҳдуми Шохинро метавон чунин натиҷагирӣ намуд:

1. Ҳар давраи таърихӣ вижагию муассиряти хоси фрҳангӣ, аз ҷумла адабу ҳунари хос дошт, ки он вижагиҳоро андешамандону воқеанигорони он замон ва садаҳои баъдӣ натиҷагирӣ намудаанд. Аз ҷумла садаҳои ҳукумати хонадони манғития ва хонигарҳои Ҳуқанду Ҳева новобаста аз нобасомониҳои иқтисодӣ сиёсӣ ва парокандагию фурӯнишии нерӯҳои ақлонӣ, бологирии таассуботи ифротии мазҳабӣ, вале дар марокизи фарҳангии ин садаҳо нерӯҳои созандаи эҷодӣ иҷроии мусиқӣ то тавонистанд, суннатҳои дерину побарҷои ниёкони хешро идома диҳанд. Чунон қаблан хотирнишон шуд шеъру мусиқӣ дар шаҳрҳои Бухорою Марв, Самарқанд дар ин садаҳо мисли садаҳои пешин фаъолияти эҷодӣ иҷроияшон бар пояи арзишҳои ҳунарии дар масири таърих рӯи сахна омада идома ёфтааст. Агар чанде дар иртибот ба масоили таърих ва назарияи шеъру мусиқӣ мисли садаҳои пешин таълифоти усулан назарӣ рӯи қор наоманд, вале дар маҷмӯ хатти муназзामी мусиқии устодонаи мо (дар мисоли мақомҳо) идома ёфт. Дар замони ҳукумати манғития ва хонигарҳои Ҳеваю Ҳуқанд иртибот, ки ба марокизу ҳавзаҳои адабию ҳунарии бурун аз марзҳои ин хонадонҳо то ҷое номуназзам ва ҳатто ба иллати таассуботи мазҳабӣ қатъ шуда буданд, камнур чараён дошт.

2. Агарчанде иртиботи ҳавзаҳои таҳқиқӣ эҷодӣ шеър ва мусиқӣ то ҷое қатъ шуда буданд, вале робитаҳо, бардоштҳои ҳунари фардӣ устодони ин анвои эҷодӣ бадеӣ (ин робитаҳо аз тариқи сафарҳои фардӣ устодони адабу ҳунар) сурат мегирифтанд ва ин ҳам танҳо тавассути намоёндагони ҳавзаҳои ҳунарию адабии Бухорою Самарқанд, Марв сурат мегирифтанд (сафарҳои устодоне чун Раҳими Танбӯрии Самарқандӣ, Усто Яраш, Усто Эргаш, Ҳочӣ Абдулазиз, Ҳочихони Дуторӣ, Маҳдумзодаи Марвӣ, Ҳочӣ Абдусамеди Ҳофиз, Ҳочӣ Ҳомидхоҷаи Савтӣ ва дигарон).

3. Дигар аз вижагиҳои муҳими эҷодӣ иҷроии мусиқии ин садаҳо ин идомати санъати мақом ва мақомсароӣ, маҷмӯи шеърӣю мусиқии усулан хирфаии деринсуннат («Шашмақом») ва бо така ба суннатҳои дерину по бар ҷои ин хориқаҳои муассири шеърӣю мусиқӣ, ки баҳравари пурбори эҷодӣ аз ин шоҳкорӣ устодону меросбарони ҳавзаҳои эҷодӣ иҷроии Бухорою Самарқанд, Марв ва ғайра мебардоштанд, дар идома буд. Зимни ин баробари иҷроӣ маҷмӯи мақомҳо ва дигар шоҳкорҳои шеърӣю мусиқӣ устодони мусиқӣ баҳраҳои эҷодӣшонро дар мисоли таснифоти наву рангинашон пешкаши сомон менамуданд ва ин сохтаҳои ҳунаронро чун раҳоварду офаридаҳои устодонаи дар ин садаҳо рӯи сахна омада дар таърихи фарҳангамон ҷойгоҳи хоса касб намуданд.

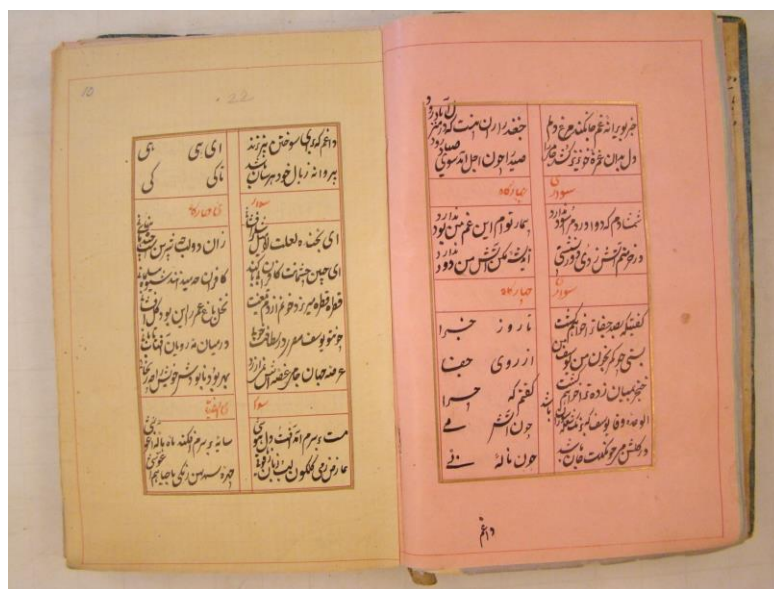
4. Дар эҷодӣ бадеии ин садаҳо баробари амалияи мусиқии устодона (санъати мақом, марвӣ) инчунин дигар анвоъ, жанру шаклҳои эҷодӣ шеърӣю мусиқии мардумӣ чун санъати созандаҳо, нақшу марсия, достон, садр, навха, оҳангу сурудҳои мавсимию маросимӣ ва амсоли ин дар ҳаёти фарҳангӣ эътибори хоса доштанд ва ин анвои эҷодӣ шеърӣю мусиқии мардумӣ тавассути сарояндагону гӯяндагони мардумӣ хирфай иҷро мешуданд. Пӯшида нест, ки дар рангомезию рушди ин анвои эҷодӣ шеърӣю мусиқии мардумӣ нақши аҳли адаб (таҳияи матни мувофиқ) ҳам муассир аст. Як нуктаро бояд хотирнишон намуд, ки дар анъанаи эҷодӣ иҷроии мардумӣ баробари иҷроӣ суруд таронаҳои маъмул, ки дар масири таърих аз сина ба

сина наклу идома доштанд, инчунин ичрогарони мардумӣ барои матни мувофик барои чашну маросимҳо, ёдбуд, маросимҳои мазҳабӣ ба шоирони хирфаии таронасозу марсиянавис, баҳориягӯ мурочиат менамуданд. Воқеист ин ашъори фармудашудаи мавсимӣ маросимӣ ба оҳангҳои маъмул ба ичро мерасиданд (ниг. ба навиштаҳои Аҳмад Махдуми Дониш, С. Айни). Дар аксари ин суруду таронаҳо, маҷмӯи шеърию мусиқии мавсимӣ маросимӣ номи гӯяндагони шеър зикр нашуда ва чун эҷодиёти мардумӣ ичро мешуданд.

5. Аз жанрҳои шеърию мусиқӣ «нақш» дар анъанаи эҷодиёти шеърию мусиқии на фақат мардумӣ, балки дар рангомезии мусиқии устодона ҳам муассир аст. Ин навъи эҷодиёти шеърию мусиқӣ бештар дар анъанаи эҷодию иҷроии шахрҳои бузургу хурд роиҷияти хоса касб намуда ва шеърятӣ «нақш» чун намунаи баргузидаи мероси мусиқии мардумии хирфай дар рангомезию вусъати иҷроии санъати мақом ва мақомсароӣ, марвисароӣ ҳам муассир аст. Ин анвои шеърию мусиқӣ бештар дар айёми чашну маросимҳои мардумӣ ба ичро расида ва устодону ноқилони «нақш «дар тарбияи сарояндагони ҷавон, идомадиҳандагони минбаъдӣ ҳиммати хоса мегумоштанд ва омузишу фарогирии паҳлӯҳои хоси ин падидаи шеърию мусиқиро меомӯзониданд».

6. Меҳтархона, нақорахона ва собикаи таърихию тавсиаи он дар масири таърих дар манобеи хаттӣ тафсиrotи зиёд ба қалам омадааст. Ин бунгоҳи идории хунар дар садаҳои ҳукуматҳои манғития ва хонигарии Хеваю Хуқанд низ амал дошта ва дар манобеи таърихӣ ин садаҳо аз мақоми нақорахона чун ҷузви лавозими ташрифот иҷмолан қаламдод шудаанд. Таъкиди ин нукта муҳим аст, ки нақорахона илова ба расми маъмулаш вазоифи дигарро низ анҷом медод. Дар ин садаҳо аз нақорахона дар рӯзҳои иду маросимҳои мазҳабӣ, чашну маросимҳои мардумӣ дарборӣ низ мавриди истифода мешуд. Воқеист, ки сарвари нақорахонаро яке аз донандагони мусиқӣ ба зима дошт ва тибқи дастури ин устод –сарвар барнома асарҳои иҷрошаванда таҳия шуда ва тибқи ин барнома асарҳои ташрифотию маросимӣ иҷро мешуданд. Дар нақорахона аз соҳҳои зарбию нафасӣ, зарбии сафоили хурду бузург ва аз иҷрогарони ботачрибаю хунарманд таҳия менамуданд.

7. Дар анъанаи эҷодию иҷроии мусиқии ин садаҳо мусиқии расмӣ ҳамеша иҷрошаванда асосан мақомҳо (дар маҳофили адабию хунари, чашну сури расмӣ мардумӣ дарборӣ) авлабият дошт. Аз ин рӯ дар адабиёти хаттӣ ин садаҳо дар иртибот ба ин шохқории шеърию мусиқӣ сухан ба миён омада ва манзумаҳои шеърию мусиқӣ (баёз- рисолаҳои мусиқӣ) ҳам доир ба мақомҳо таҳияю китобат шудаанд ва Шамсиддин Махдуми Шохин низ дар таҳия, китоборонии ин манзумаҳо саҳм дошт.

«Рисолаи Шашмақом» (мактаби эҷодию иҷроии Бухоро, садаи XIX)

Адабиёт

1. Мирзозода Х. Шамсиддин Шоҳин, Сталинобод, 1956, 296 сах;
2. Ҳодизода Р. Шоҳин, Душ., 1974, 140 сах.;
3. Рисолаи Шашмақом, Р: 1466, ИВАН Узб. ССР;
4. Рисолаи Шашмақом, Р: 1428, ИВАН Узб. ССР;
5. Баёзҳои Шашмақом: Р: 1109; Р: 1197; Р: 5734; Р: 3920 ИВАН Узб. ССР;
6. Рисолаи Шашмақом, Р:1197, ИВАН Узб.;
7. Маҷмӯа ПВ 91, нусхаҳои хаттии Китобхонаи миллии Ўзбекистон;
8. Шашмақом, муаллиф ва мураббӣ: Абдували Абдурашидов, иборат аз 6 ҷилд, Душанбе, 2016;
9. Раҷабов А. Назаре ба сарчашмаҳои хаттии мусиқии замони Аҳмад Махдуми Дониш, Дониш, Душанбе, 2017, -180 сах.;
10. Устод Айни ва мусиқии тоҷик, «Самак», 15-26 (347) Душанбе, май- июни 2018.
11. Расул Ҳодизода, Шоҳин, Душанбе, «Дониш», 1974. 140 сах.
12. Аҳмад Махдуми Дониш ва хориқои таърихии фарҳанги тоҷик, Душанбе, 2017, Душанбе, 555сах.
13. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро, Душанбе, 1987, 239 сах;
14. Раҷабов А. Назаре ба сарчашмаҳои хаттии мусиқии замони Аҳмад Махдуми Дониш, Дониш, Душанбе, 2017, -180 сах.;
15. Устод Айни ва мусиқии тоҷик, «Самак», 15-26 (347) Душанбе, май- июни 2018.
16. Аҳмад Махдуми Дониш ва хориқои таърихии фарҳанги тоҷик, Душанбе, 2017, Душанбе, 555 сах;
17. Фазлии Намангон, Умарнома, Р: 02467, ИВАН Узб. ССР, 1а-2346; Мирзо Салимбек, Таърихи Салим, Тошкент, 2009, 326 сах;
18. Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, Тӯҳфат-ул- аҳбоб фи тазкират ал- асҳоб, Р: 2336/1, ИВАН Узб. ССР. Дар асарҳои таърихӣ адабии ин садаҳо (ба истилоҳ тазкираҳои адабии ҳавзаҳои Бухорою Хӯқанд, Хива) чун суннати пешинӣ доир ба аҳли ҳунароҳои баде, осорашон ва бархостаи кадом ҳавзаи адабию ҳунарианд, умуман гузорише ба назар намерасанд.
19. Аҳмад Махдум (Аҳмад-и Калла). *Тардҷемаи ал-аҳвал-и амирин-и Бухара-и шариф аз амар Данийал та 'ари амир 'Абдалаҳад.* (Рук. ИВ АН УзССР, № 1987). Мирза 'Абдал'азим Сами, *Расала-и ишиа.* (рук. ИВ АН УзССР, №. 293). Мирза 'Абдал'азим Сами, *Танзих ал-иншиа'.* (рук. ИВ АН УзССР, № 4353). Мирза 'Абдал'азим Сами, *Тухфа-и-шахи.* (рук. ИВАН Уз ССР, № 2091). Мирза Салим-бек, *Та'рих-и Салими.* (рук. ИВ АН УзССР, № 2016). Муҳаммад Салих-ходжа. *Та'рих-и джадида-и Ташканд.* (рук. ИВ АН УзССР, №. 7791).
20. Дар осори таърихӣ адабии ин садаҳо умуман дар иртибот ба мероси шеърӣ мусиқии ақвоми туркҷабр гузориши амиқи таҳлилӣ ба назар намерасанд ва он чи Фитрат дар асараш «Ўзбек классик мусиқаси ва унинг таърихи» (Тошкент, 2003, 56 сах.) ва чанд нафари дигар дар иртибот ба масоили таърихии мусиқӣ ибрози назар кардаанд иртиботе ба ўзбекон надошта ва бо асноди таъидкунанда натиҷагирӣ нашудааст.
21. Мушрифӣ Исфарай, Шоҳномаи нусратпаём, Р: С471, ЛОИВАН СССР; Мутриб, Шоҳномаи Мутриб, Р: 596/ 4, ИВАН Узб. ССР;
22. Ҳақимхон Тура, Мунтахаб-ут-таворих, Р: С440, ЛОИВАН СССР; Абдулғафури Муншӣ, Зафарномаи Худоёрхон, Р: 599, ИВАН Узб, ССР;

23. Аҳмад Махдуми Дониш ва хориқай таърихии фарҳанги тоҷик, Душанбе, 2017, Душанбе, 555саҳ; Раҷабов А. Назаре ба сарчашмаҳои хаттии мусиқии замони Аҳмад Махдуми Дониш, Дониш, Душанбе, 2017, -180 саҳ.;

24. Устод Айни ва мусиқии тоҷик, «Самак», 15-26 (347) Душанбе, май-июни 2018.

25. Абёти Шашмақом, Р: 4632-1, ИВАН Узб. ССР, 1а- 206;

26. Абёти Шашмақом, Р: 3059-1, ИВАН Узб. ССР, 1а- 236;

27. Ашъори Шашмақом, Р: 302-VI, ИВАН Узб. ССР, 1а- 256;

28. Рисолаи Шашмақоми мусиқӣ, Р: 3920-1, ИВАН Узб. ССР, 1а- 146;

Рисолаи Шашмақом, Р:5734-1, ИВАН Узб. ССР, 2а- 166; Рисолаи 10. Шашмақом, Р: 1428-11, ИВАН Узб. ССР 3а- 186; Таронаҳои Шашмақом, Р: 1197-V, ИВАН Узб. ССР, 4б-19в; Тарона ва мақом, С-693, ЛОИВАН СССР 2в- 356; Рисолаи мусиқӣ, Р: 1294, ИВАН Тадж. ССР, 3в- 19в; Рисолаи мусиқӣ, Р: 1312-11, ИВАН Тадж. ССР, 2б- 21б; ПВ 91, 26x12, 5 см, нусхаҳои хаттии Китобхонаи миллии Ўзбекистон ПВ 91, 26x12, 5 см, нусхаҳои хаттии Китобхонаи миллии Ўзбекистон, 34а- 45в; Рисолаи мусиқӣ, Р: 1310, ИВАН Тадж. ССР 3в- 20в; Шашмақом, муаллиф ва мурағиб: Абдували Абдурашидов, иборат аз 6 ҷилд, Душанбе, 2016; Аҳмад Махдуми Дониш ва хориқай таърихии фарҳанги тоҷик, Душанбе, 2017, Душанбе, 555 саҳ; Раҷабов А. Назаре ба сарчашмаҳои хаттии мусиқии замони Аҳмад Махдуми Дониш, Дониш, Душанбе, 2017, -180саҳ.; Устод Айни ва мусиқии тоҷик, «Самак», 15-26 (347) Душанбе, май-июни 2018.

11. ПВ 91, 26x12, 5 см, нусхаҳои хаттии Китобхонаи миллии Ўзбекистон, 34а- 45в; Мусиқӣ кӯларига оид рисола, Р: 3842-111, ИВАН Узб. ССР 1а- 14в; Хоразм нутаси (нусхаи кори анҷомдодаи Комили Хоразмӣ аст), Р: 1199, ИВАН Узб. ССР, 2б- 15в; Маҷмӯа (ин нусха низ варианти дигари китобатшудаи кори Комили Хоразмист), Р: 7406 ИВАН Узб. ССР 3а- 16в; Таронаи хоразмӣ (маҷмӯаи наво ва таронаҳо), Р: 5734, ИВАН Узб. ССР, ; Маҷмӯаҳои мусиқӣ: Р: 8849; 8850; 8851; 8852; 88853; 8854; 8855; 8856 ИВАН Узб. ССР; Мақомоти мусиқӣ ноталари, Р: 7406; Мақомоти мусиқӣ ноталар маҷмуаси, Р: 7435, ИВАН Узб. ССР, 1в-18б (дар навиштаҳои пажӯҳшгарони ўзбек (хосатан хоразмӣ) моҳияти нусхашиносии ин маҷмӯаҳо то имрӯз тавзеҳи фанӣ нашудааст.

12. Айни С. Шашмақом. Сарсухан; Санъаткори бузург, Куллиёт, ҷ. 11. к. 2. Душанбе, 1964, 435 саҳ.; Раҷабов А. Назаре ба сарчашмаҳои хаттии мусиқии замони Аҳмад Махдуми Дониш, Дониш, Душанбе, 2017, -180 саҳ.; Устод Айни ва мусиқии тоҷик, «Самак», 15-26 (347) Душанбе, май-июни 2018.

НИГОҲИ НАВ БА РҶҶИДОДҲОИ ФАРҲАНГИИ ЗАМОНИ ШАМСИДДИН МАХДУМИ ШОҲИН АСКАРАЛИ РАҶАБОВ

Замони зиндагӣ ва фаъолияти адабии суҳанвари номи тоҷик Шамсиддин Махдуми Шохин (1859- 1893) доир ба шахсият ва мероси гаронманди ӯ чанд рисола ва навиштаҳои ҷудогона ба қалам омадаанд. Навиштаҳои то имрӯз рӯи қор омада бештар бо таъя ба сарчашмаҳои дар захираҳои мероси хаттии дар Тоҷикистон маҳфузбуда натиҷагирӣ шудаанд. Аммо сарчашмаҳои қаламии дар захираҳои мероси хаттии дар Ўзбекистон нигоҳдорӣ шаванда, ки доир ба мероси Шамсиддин Махдуми Шохин гузориши тоза медиҳанд, усулан мавриди истифода нашудаанд.

Дар мақола бо таъя ба гузориши сарчашмаҳои дар захираҳои хаттии дар Ўзбекистон нигоҳдорӣ шаванда на фақат нигариши нав ба вазъияти фарҳангии замон, инчунин намунаҳои чанд аз ғазалиёти Шамсиддин Махдуми Шохин, ки дар сарчашмаҳои шеърӣ- мусиқӣ (садаи XIX ва оғози садаи XX, рисола- баёзҳои «Шашмақом») ворид шудаанд ва то имрӯз аз нигоҳи пажӯҳшгарон дур мондаанд, баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: Шамсиддин Шохин, сарчашмаҳои нави хатӣ, манзумаҳои шеърию мусиқӣ, ҳавзаи адабию мусиқӣ, мусиқии устодона.

**НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА КУЛЬТУРУ ЭПОХИ ШАМСИДДИНА МАХДУМА
ШОХИНА
АСКАРАЛИ РАДЖАБОВ**

О жизни и деятельности известного классика таджикской литературы Шамсиддина Махдума Шохина (1859- 1893гг.) написано немало работ. Эти труды были созданы на основе письменных источников, хранящихся в рукописных фондах Таджикистана и Узбекистана. Очень много сведений о творчестве Шамсиддина Махдума Шохина, особенно в источниках трактатов- баязы «Шашмакома» (XIX - начала XX вв.), куда вошли его газели, которые не были объектом специального исследования.

В данной статье характеризуется не только культура эпохи Шамсиддина Махдума Шохина, но и ряд его газелей, которые вошли в письменные источники по музыке (XIX -начала XX вв., трактаты- баязы «Шашмакома»).

Ключевые слова: Шамсиддин Шохин, новые письменные источники, поэтичско-музыкальные сборники, литературно- музыкальная среда, профессиональная музыка.

**SHAMSIDDIN MAKHDOOM SHOHIN AND THE CULTURE OF HIS ERA
ASKARALI RAJABOV**

About the life and activities of the famous classic of Tajik literature Shamsiddin Makhdoom Shohin (1859 - 1893) were written a series of works. These works were created on the basis of written sources stored in the manuscript funds of Tajikistan. In written sources, there is a lot of information about the work of Shamsiddin Makhdoom Shohin, which is kept in the manuscript funds of Uzbekistan, especially the sources of the Shashmakoma (the tenth and early twentieth centuries) tracts of bastage, included a number of his gazelles, which were not the object of special research.

This article is characterized not only by the culture of the Shamsiddin era, Makhdoom Shohin and a number of his ghazals which included written sources for music (XIX beginning of the twentieth century, tracts-bastage "Shashmakom").

Keywords: Shamsiddin Shohin, new written sources, poetic-musical collections, literary and musical environment, professional music.

УДК: 891.550

НАВИШТАҶОИ МУСТАҶСАНИ СУХАНВАРИ ҚОДИРСУХАН
РАҲМОНҶАР А.¹, ДАВЛАТЗОДА И.

Бо вучуди бармаҳал аз олам рафтаниш, аз қалами соҳибэъҷози суҳанвари мумтози тоҷик Шамсиддин Маҳдуми Шоҳин (1858-1894) мероси рангину боофарини манзуму мансуре боқӣ мондааст, ки дар авроқи «Девони ашъор», маснавиҳои «Лайливу Мачнун»-у «Тухфаи дӯстон» ва рисолаи «Бадоеъ-ус-саноеъ» фароҳам омадаанд.

«Тухфаи дӯстон» аз ҷумлаи осори манзуми Шамсиддини Шоҳин буда, дар назира ва пайравии «Бӯстон»-и маъруфи Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ (1184-1292) нигошта шудааст, ки ҳам аз сабку усули наздики баён, ҳам аз баҳри ҳамгуни арӯз (мутақориби мусаммани мақсур), ҳам аз ишораҳои рӯшоди муаллиф хувайдо мегарданд:

*Маро гар дар ин пеши дасте расост,
Ҳам аз дастӣ ёри Саъдӣ бихост* [7,494].

*Забонат чу Саъдӣ ба теги баён
Бигирад қарон то қарони ҷаҳон!* [7,496].

Шоҳин дар оғози маснави таърихи офариданашро чунин ба қалам овардааст:

*Чу оғозу анҷоми солаи нақӯст,
«Нақӯйи таърих» таърихи ўст* [7,524].

Аз моддаи «нақӯйи таърих» соли 1307 ҳиҷрии қамарӣ бармеояд, ки баробари 1890 мелодист ва дар 32 - солагии шоир эҷод шуданашро гувоҳӣ медиҳад.

Шоҳин дар муқаддимаи маснави бадохатан аз бетавфиқии хидмати дарбор ва бахту иқболи баргаштаи худ шиква пеш оварда, дар давоми асар маккориву кинатӯзӣ ва ҳаннотиву фасодкорихи амиру дарбориёнашро таҳти тозиёнаи шадиди танқиду тамасхур ва мазаммату маломати ҷиддӣ қарор додааст, ки хеле ҷасурона баён гаштаанду дар зоти худ камназиранд ва фошгӯйҳои далеронаи Ҳаким Фирдавсро нисбат ба Султон Маҳмуди Ғазнави хотирнишон мекунанд:

*Фигон, к-ин ҳарифони кинозмой
Ба меҳр-андар оранд халқе зи пой!
Чу фарзанд аз онат ҳамепарваранд,
Ки чун гурба фарзанди худ меҳ(в)аранд!
Аз ин фирқа доманкашон даргузар,
Чу биниастӣ, аз гурфа афти бадар!* [7,463-464].

Чунин андешаҳои тунду фошқунандаи Шоҳин, албатта, ба ходимону надимони замона ва шоирони соҳибистеъдоди даврон, ки аз ёриву мадади моддиву маънавии амирону ҳокимони қаламрави аморат умеди калон доштанд, таъсири амиқе мегузоштанду аз роҳи ғалат бозмедоштандашон, ки Устод Айни аз он ҷумла будааст. «Баъзе ашхоси ҷоҳу дунёпараст ҳастанд, – изҳор доштааст Устод Айни дар идомаи «Намуна аз «Тухфаи дӯстон» дар «Намунаи адабиёти тоҷик» [1, 221], ки ба умеди манфаъати дунёвӣ ба подшоҳон наздик мешаванд. Шоҳин соҳибони ин фикрро дар назар гирифта мегӯяд, ки қурби ин подшоҳ (амир

¹ Адрес для корреспонденции: Асрор Раҳмонфар – старший научный сотрудник, заместитель директора Центра письменного наследия АН Республики Таджикистан, 734012, г. Душанбе, ул. С. Айни, 32/3, кв. 60. Тел. (+992) 909-99-29-50; E-mail: anas_293@mail.ru. Илҳомиддин Давлатзода – научный сотрудник Центра письменного наследия АН Республики Таджикистан, 735020, г. Хисар, ул. Юсуфи, 7/7. тел. (+992) 918-43-02-88; E-mail: anas_293@mail.ru.

Абдулахадро дар назар дорад, ки солҳои 1885-1910 салтанат рондаву Шохин надими дарбори ӯ будааст – А.Р., И.Д.) нӯши бенӯш, миҳнати бераҳат ва нақбати бениҳмат аст. Ба иборати кӯтоҳ, ин дом бедона аст: агар дар дом афтодӣ, сари худро ба ҷойи дона хоҳӣ дид. Хулоса, мардуми ҷоҳу дунёпарастро ҳам аз наздикии Абдулахад (ва амсоли ӯ – А.Р., И.Д.) метарсонаду ҳам ин шикоятҳо (пандомӯзу раҳнамой – А.Р., И.Д.)-и худро фақат барои ибрати ояндагон менависад.

Дар воқеъ, саргузашти Шохин (ки дар «Тухфаи дӯстон» ва дигар офаридаҳояш тасвир ёфтааст – А.Р., И.Д.) ба бисёр касони халаф (пасоянда) -и ӯ ибрат шуд. Ҷунончи, Ҳайрат (1876-1902; суханвари ҳамбахди Шохин – А.Р., И.Д.) то рӯзи вафот худро аз амиршиносӣ (шинохти амиру қабули даъвати ӯ – А.Р., И.Д.) хифз кард.

Фақирро низ амир ба доми рикоби худ кашиданӣ шуд; қозӣ Бадриддину писари ӯ Бурхониддин дар миёна буданд, иҷбор карданд; худро ба девонагӣ задам. Оқибат, аз ғайри мулозамати рикоб, гоҳо ба фиристодани ғазалеву қасидае сулҳ афтоду ба ҳамин қадар халос шудам».

Бадехист, ки чунин ҷоннисориву фидокориҳои беминнати инсониву шоирӣ ва зуҳури мушаъшаъи «фазлу бузургмардиву солорӣ» (таъбири Устод Рӯдакӣ) ҷавоншоҳини бебоку озодаро ба зудӣ маҳбуби мардуму мақбули умум гардониданд.

«Шохин дар замони худ, дар ҳақиқат, аз забардастони олами адабиёт буда, ба қуввату истеъдоди худ боварӣ дошт ва ба қадом ҷоя расидани эҷодиёташро пай бурда буд. Вай дар қуввату истеъдоди эҷодии худ тавоноиву қобилияти эҷодии Саъдиро ҳис мекард» [3, 154].

Шоири ҳамбахдаш Зуҳурии Ҳаротӣ маънии болоро дар мадҳияе барои Шохин чунин изҳор доштааст:

*Ҳамчу Хуриеди дурахшонӣ ту маҳбубулқулуб,
Ҳар қиро меҳри ту дар дил нест, дар сар шӯр нест!* [3, 235].

Албатта, маъниҳои танзомези ҳадафрас ва фошгӯйҳои тундугези нишонгир осори Шамсиддини Шохин, аз ҷумла, «Тухфаи дӯстон»-у «Бадоеъ-ус-саноеъ»-ашро, барои амиру атрофиёнаш расвогару хатарнок ва, дар ҳамин асос, таъбу нашрашонро дар овони салтанати амирӣ душвору маҳуф гардонид, сабабгори то ҷое аз тазкираҳо «берун мондан», тарғибу ташвиқ наёфтанд ва «гум шудани»-и баъзе авроқашон ҳам шудаанд.

Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё (1868-1932) дар вақташ аз «Тухфаи дӯстон» нусхаеро барои китобхонаи худ ҳатготи кунонда, баъдан Устод Айни намунаеро аз он (бо шарҳу тафсири даркорӣ), дар қатори мисолҳои аз дигар осори Шохин, дар «Намунаи адабиёти тоҷик» [1, 220-221] ба қайд овардааст, ки саҳми шойистае дар хифзу ниғаҳдорӣ ва тарғиби мероси адибанд.

Баъдан матни оммавии «Тухфаи дӯстон», дар заминаи дастнависи рақами 2343 (маҳфуз дар баҳши «Китобхонаи Садри Зиё»-и Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон), дар авроқи ду «Ашъори мунтахаб» ба ҳуруфи ниёкон [4]; дар алифбои кириллӣ [5], «Куллиёт» [7] ва «Мунтахабот» [8]-и Шохин ба таъб расидааст.

«Бадоеъ-ус-саноеъ» аз дурдонаҳои насри хаттӣ (китобӣ)-и классикии тоҷик ба ҳисоб рафта, муҳаққиқон дар миёнаи солҳои 1891-1894 навишта шуданашро таҳмин карданд.

Асар аз ҷумлаҳои пуррамзу розе таркиб ёфтааст, ки зарбулмасалу мақол ва панду ҳикмати суннатии тоҷикиро ба хотир меоваранд.

Тарзи ифодаи муаллиф дар бисёри маворид пӯшидаву таҳтонӣ буда, бо рамзу киноя, масалҳои арабӣ ва истиораҳои печдарпеч иморат ёфтааст.

Аз нигоҳи профессор Холиқ Мирзозода, «сабаби чунин приёми адабиёро ихтиёр кардани Шохин маълум аст. Мазмуну мароми сиёсии «Бадоеъ-ус-саноеъ» ба танқиди хеле саҳти давраи амирӣ равона шудааст. Аз сабаби набудани озодии сухан ин гуна фикрҳоро дар шакли ошкор гуфтан мумкин набуду сензураи амирӣ ҳам роҳ наметод. Ин приём махсус (аз ҷониби Шохин – А.Р., И.Д.) барои фиреб додани назорати амирӣ қабул карда шудааст...

Бештари ибораву ифодаҳои рисола диққатҷалбкунанда ва, дар навбати аввал, ба назари хонанда хандаовар менамоянд, аммо баъд аз муҳомаи амиқ ҷиддӣ будани мундариҷаи онро мефаҳмад» [3, 188].

Худи муаллиф, дар аввали рисола, ба ҳамин «мураккабӣ» ва «аввал хандаву баъдан гиряоварӣ»-и он дар рубоӣе чунин изҳори назар кардааст:

*Ин нусха, ки аз шоъибаи нақс барист,
Маъҷуни мураккабе зи тозиву дарист!*

*Ҳар кас, ки аз ӯ бихӯрд, чун шориби хамр
Аввал бинамуд ханда, в-он гоҳ гирифт!* [6, 122a]

Устод Айни ҳам, баъди нақли намунаҳое аз «Бадоеъ-ус-саноеъ», ба ҳамин ҷиҳати асар ишоракунон дар «Намунаи адабиёти тоҷик» [1, 222] овардаанд: «Мақсади асли аз таълифи «Бадоеъ-ус-саноеъ» танқид, эътироз ва шикоят аст. Аммо муаллиф дар ин бобат услуби аҷибро пеш гирифтааст, ки пай бурдани хонанда дар аввали назар ба мақсади асли хеле душвор аст, балки ба мутолааи таъбироти оддиду фикраҳои хандаовар ба ханда меояд, баъд аз муҳокамаву тааммул ба мақсади асли пай мебарад.

Мақсад аз ин услуб, чунончи ҳуди муаллиф дар муқаддима сарех кардааст, хонандаро дар аввали ваҳла ба талқини шикоятҳои хузновар дар андӯх наандохтан ва баъд аз иншироҳи хотиру фараҳи рӯх муддаҳои аслиро, ки хеле гирияовар аст, илқо кардан аст.

Дигар он ки дар даврае, ки Шоҳин зиндагонӣ кардааст, ин гуна шикоятҳои сахтро ба сурати китоб сароҳатан навиштан мумкин набуд. Қадом соҳибқаламе, ки ба амсоли инҳо часорат намояд, пеш аз ба сар омадани асар сари худро барбод меод.

Қалами сеҳркори Шоҳин ба эҷоди ин услуби аҷиб аз он таҳлука эмин монда, дарди дили худро бояду шояд холи кардааст».

Ҷаҳраҳои мусаччаъу мурассаъи зерини «Бадоеъ-ус-саноеъ» далели равшани дурустии баҳову андешаҳои мазкура дар хусуси фардияту нудрати сабки баёну рози ниҳони Шамсиддини Шоҳин дар ин асари сабақомӯзанд, ки Устод Айни далелашон овардааст:

«Аз каловаи аҷуз бар чехраи арӯс турра оростан маҳзи хаёл аст номумкину аз кунҷолаи ҷувоз ба ғусфанди охури дунба тиростан сарфи муҳол аст, ман зомин!

Нафаси сахти говро дами Исавӣ пиндоштан аз харӣ асту оташкови нонворо асои Калим ангоштан гоҷати беҳабарӣ!

Хирси кӯхро бо хатиби Масҷиди Калон муқояса хатосту бўзинуи даштро бо рӯдзани маҷлиси бузургон муносабат нораво!

Ҳарчанд сари харро дар ташти зар гиранд, аммо дарози гӯши ӯ гувоҳи ҳол асту ҳар қадар хуни мазлумро бо шароби инабӣ яке шуморанд, аммо рехтани он вубол!

Шалғами пухта бо нуқраи хом ҳамранг аст, тафовеут ту медонӣ; обгина бо алмос ҳамсанг аст, азар метавонӣ!

Нофи аҷузро тушбера гумон натавон кард; гирам тавон кард, натавон х(в)ард!

Сари кал чун косаи чинӣ шаффоф аст, нохуне бояд зад, то аз он хун биниву аз ин мӯ; чашии ятимро бо чашии чоҳ қавӣ алоқаест, ковише бояд дод, то аз он нам гириву аз ин ҷӯ!

Пунба тух несту қалтабон фақих; чӣ суд, ки нодон ақл надораду доно ёрои нақд!» [6, 122a].

Дар таърихи адабиёти тоҷик, пеш аз Шамсиддини Шоҳин офарида шудани чанд асари камшумори зоҳиран шабеҳи «Бадоеъ-ус-саноеъ»-ро метавон мулоқӣ гардид, ки «Рисолаи садпанд»-и устоди беназири ҳазлу ҳачву мутояба Низомиддин Убайди Зоконӣ (1270-1370) намунаи барҷастае аз онҳост.

«Дар «Рисолаи садпанд» аксар вақт нуқтаи назари сиёсии нависанда ошкоро гуфта мешавад: «*Чони худро фидоӣ ёрони мувофиқ кунед! Сухани шайхон бовар макунед, то гумроҳ нашавед!*». Дар ин пора нуқтаи назари нависанда бидуни пардапӯшӣ баён шудааст, лекин дар «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Шоҳин, масалан, дар ҷумлаи «*ҳарчанд сари харро дар ташти зар гиранд, аммо дарози гӯши вай гувоҳи ҳол аст*», мақсади нависанда бо киноя, ишора ва рамзҳо пардапӯш шудааст...

Пас, ин ду асар аз ҷиҳати шакл ба ҳамдигар наздикӣ дошта бошанд ҳам, дар услуби приёми адабӣ фарқи ҷиддӣ доранд. Аз ҷиҳати тарзи баён ва тезутундии мундариҷаашон ҳам аз якдигар фарқи кулӣ доранд. Ҳар кадоми ин ду асарро эҷоди алоҳида, тарзи баёну приёми алоҳида ва дар таърихи адабиёти тоҷик ҳодисаи нави адабӣ шумурдан мумкин аст» [3, 188-189].

Имрӯзҳо ду нусхаи қаламии «Бадоеъ-ус-саноеъ» дар ганҷинаи дастнависҳои Маркази мероси хаттии АИ ҶТ маҳфузанд, ки таҳти рақами 785 ва 1075 ниғаҳдорӣ мешаванд

Рисола нахустин бор, соли 1904, дар Бухорои Нав (Когон) бо ташаббуси Мулло Начмиддини Саххофи Бухороӣ чопи литографӣ шудааст, ки ҳоло камёбу нодир аст [2, 152].

Баъдҳо поре аз он дар «Намунаи адабиёти тоҷик» [1, 222] пешкаши умум гардидааст. Сипас, ба шакли комил, дар таркиби «Куллиёт»-и Шоҳин, ба хатти кириллӣ, соли 2006, дар таҳия ва тавзеҳи Музаффарӣ Муҳаммадӣ ба таъб расидааст.

Ба ифтихори солгираи шоир матни нави илмӣ-оммаваии «Тухфаи дӯстон» ва «Бадоеъ-ус-саноеъ» аввалин маротиба дар шакли комилашон дар як мучаллад, ба ҳуруфи кирилливу ниёкон, дар заминаи нусхаҳои қаламии таъкидӣфта, барои чоп омода гардиданд, ки дар шиноҳти бештару бехтари афқору ангори суҳанвари қодирсуҳанамон сахим хоҳанд буд.

Адабиёт:

1. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. Таҳия К. Айнӣ., Н. Қосимов – Душанбе, 2010. - 420 саҳ.
2. Каталог восточных рукописей АН РТ, том IV.- Душанбе: «Дониш», 1970. - 280 стр.
3. Мирзозода, Х. Қ. Шамсиддин Шоҳин. – Сталинобод, 1956. - 258 саҳ.
4. Шамсиддин Шоҳин. Ашъори мунтахаб. Тартибдиҳанда Холиқ Мирзозода. – Сталинобод, 1959. - 440 саҳ.
5. Шамсиддин Шоҳин. Ашъори мунтахаб. Тартибдиҳанда Холиқ Мирзозода. – Сталинобод, 1960. - 368 саҳ.
6. Шамсиддин Шоҳин. Девон. Дастнависи №785, маҳфуз дар ганҷинаи Маркази мероси хатии АИ ҶТ.
7. Шамсиддин Шоҳин. Куллиёт. Таҳия ва тавзеҳоти Музаффар Муҳаммадӣ. – Душанбе: «Адиб», 2006. - 640 саҳ.
8. Шамсиддин Шоҳин. Мунтахабот. Мураттиб Музаффар Муаммадӣ. – Душанбе: «Адиб», 2016. - 320 саҳ.

НАВИШТАҲОИ МУСТАҲСАНИ СУҲАНВАРИ ҚОДИРСУҲАН РАҲМОНФАР А., ДАВЛАТЗОДА И.

Дар ин мақола, ки ба муносибати 160-умин солгарди шоири шаҳири тоҷик Шамсиддин Маҳдуми Шоҳин (1858-1894) нигошта шудааст, оид ба ду асари ҷаззоби номбурда – маснавии «Тухфаи дӯстон» ва рисолаи «Бадоеъ-ус-саноеъ» маълумоти мухтасар ироа гардидааст.

Калидвожаҳо: Шамсиддин Шоҳин, маснави, аруз, киноя, рисола, услуб, манзум, мансур.

ПРИВЛЕКАТЕЛЬНЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЗАМЕЧАТЕЛЬНОГО ТВОРЦА РАХМОНФАР А., ДАВЛАТЗОДА И.

В настоящей статье, посвящённой 160-летию знаменитого таджикского поэта и писателя Шамсиддина Махдума Шохина (1858-1894), впервые приводятся краткие сведения о двух его замечательных произведениях - «Тухфаи дустон» («Подарок друзьям») и трактат «Бадоеъ-ус-саноеъ» («поучительные мысли»).

Ключевые слова: Шамсиддин Шоҳин, маснави, аруз, аллегория, трактат, стиль, стихотворение, проза.

AHRACTIVE CREATIONS OF THE WONDERFUL CREATOR RAHMONFAR A., DAVLATZADE I.

At this article, that devoted to the 160th anniversary of the famous Tajik poet and writer, Shamsiddin Mahdum Shokhin (1858-1894), briefly presented information about his two remarkable works - «Tuhfai duston» («Gif to friends») and thesis «Bado-us-sanoe» («Instructive thoughts»).

Key words: Shamsiddin Shahin, masnavi, aruz, allegory, treatise, style, poem, prose.

УДК: 891.550 (092)

**ИСМҲОИ ФОИЛ ДАР ШЕЪРИ САЙИДОИ НАСАФӢ
ҚОСИМОВ О.Ҳ., ҒИЁСОВА Ф.Н., КАЛОНОВА М.Ҷ¹**

Сайидои Насафӣ (1618-1707) яке аз он суҳанварони моҳири тоҷик аст, ки дар шеъри худ унсурҳои ҷолибу нодири забони зиндаи замонашро бо тафсилоту ҷузъиёт дар самти касбу ҳунар ва шуғли мардум инъикос намудааст. Назар ба маълумоте, ки дар “Шахрошӯб”-и Сайидои Насафӣ ва дигар ашъори ӯ сабт шудаанд, дар замони ӯ ҳунару касибӣ дар муҳити шаҳру шаҳрдорӣ яке аз самтҳои муҳими шуғли мардум ба шумор мерафтааст ва донишманди маъруфи тоҷик А.Мирзоев беш аз 212 навъи касбу ҳунарро бо номҳои ҷолибашон дар рисолаи худ махсус таъкид намудааст (3,17).

Сайидо чун вассофи ҳунару меҳнат ба падидаву мафҳумҳои соҳаи касбу ҳунар таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудааст. Ӯ дар интиҳобу корбурди вожаҳои марбут ба касбу ҳунар ва шуғлу меҳнат нуктасансанҷӣ зоҳир намуда, аз имконоти забони тоҷикӣ дар ин маврид хуб истифода намудааст. Дар ашъори ӯ исмҳои фоил ҳамчун гурӯҳи вижаи калимоти соҳавӣ мавқеи хоссаеро соҳибанд. Дар ин маврид Сайидои Насафӣ роҳҳои гуногуни тавлиду эҷоди ин гурӯҳи вожаҳоро ҷустуҷӯву пайдо намуда, заминаҳои афзоиши таркиби луғавии забони тоҷикӣ, захираҳои рушди воҳидҳои лексикиро хеле рангину гуногун нишон додааст.

Бо мутолиаи ашъори Сайидои Насафӣ метавон андешаеро собит намуд, ки шоир бо роҳҳои воҷасозии забони модариаш хуб шинос будааст, барои забони шеърҳои худ вожаҳои нодиру сараро ҷустуҷӯву пайдо намуда, ғановати таркиби луғавӣ ва тозагуфториро дар шеърҳояш бунёд гузоштааст.

Дар сохтмони исмҳои фоил ё ба истилоҳ, *nomina agency* ӯ чандин гурӯҳи вожаҳо ва тарзи эҷоди калимаро ба кор бурдааст. Аз он ҷумла калимасозӣ тавассути вандҳо, калимасозии мураккаб, қолибҳои гуногуни калимаҳои иқтибосии арабӣ дар сохтмони исмҳои фоили шеъри Сайидо нақши муҳим доранд. Аз ин нигоҳ, вожаҳоро ба сифати исмҳои фоил дар шеъри ин шоири ҳунаргарои тоҷик ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст: а) исмҳои фоил бо пасвандҳо; б) исмҳои фоили мураккаб; в) исмҳои фоили арабӣ бо қолаби *фаъъл* ва *фӯил*.

Бояд зикр кард, ки сохтани вожаҳоро бо ёрии вандҳо ба маънии “ичроқунандаи амал” Сайидо густурда ва мумтозона анҷом додааст. Дар ин маврид пасвандҳои *-гар*, *-ӣ*, *-бон*, *-анда* барои шоир чун воситаи пурмаҳсули калимасоз хидмат намуда, аз дарки ҳубу маҳорати эҷодгарии шоир дарак додаанд. Гурӯҳи калимаҳои сохтаи шеъри Сайидоро, ки баёнгари касбу амали ашхосанду чун исмҳои фоил тасниф мешаванд, ба чунин дастаҳо ҷудо намудан мутобиқ ба мантику падидаҳои ҳоси забони ашъори шоир аст:

¹ Адрес для корреспонденции: Касимов Олимджон Хабибович – доктор филологических наук, профессор, ТГМУ им. Абуали ибн Сино, тел. 93 7693333; olimjonk@yandex.ru; Гиясова Фируза Нуруллоевна – доцент кафедры арабской филологии ХГУ им. академика Б.Гафурова, fn.giyasova@mail.ru; Калонова Махина Джумабоевна - преподаватель ТГМУ им. Абуали ибн Сино; m.kalonova@mail.ru

1. Ба гурӯҳи якум вожаҳое шомил ҳастанд, ки бо пасванди -гар сохта шуда, ифодагари касбу ҳунар мебошанд, аз ҷумла калимаҳои *суратгар*, *заргар*, *дуредгар*, *оҳангар*, *кордгар*, *рехтагар*, *равғангар*, *кудунгар* (пардозгари матоъ) ва чандин калимаи дигар:

*Чу гирад бар кафи худ килку паркор,
Кунад суратгаронро нақши девор.
Ҳар ки як дам ҳамдами он дилбари заргар шавад,
Санг гирад—лаъл гардад, хок гирад - зар шавад.
Ониҳидуредгар накунад рост хонаро.
То рафта бар дараи накунам саҳт фонаро (8).*

Калимаҳои сохтаи марбути ин гурӯҳ дар давраи имрӯзаи рушди забони тоҷикӣ аз нигоҳи истифода дар ҳолати гуногун қарор доранд. Масалан, аз ҷумлаи ин калимаҳо асоси калимасози вожаҳои *кудунгар* ва *дуредгар* дар давраи кунунии рушди забони тоҷикӣ мустаъмал нестанд. Вожаи *дуредгар* ба гурӯҳи калимаҳои рехта дохил шудааст. Ҷолиб аст, ки ин калима дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба шакли *даргар* ба кор рафтааст, ки вожаи **дар** дар таркиби он ба маънии “чӯб, дарахт” тафсир мешавад:

Бифармуд, то **даргарон** оваранд, Сарафроз чӯби гарон оваранд (10.6,456).

Исми фоили ҷолиби дигар дар шеъри Сайидо вожаи *кудунгар/кудангар* аст, ки ба маънии “суфтагар, пардозгар, ҷилодихандаи матоъ” тафсир ёфта, аз *кудунг/кудинг/куданг* – асбоби меҳнати козуриён ва матоъбофон ба вучуд омадааст. Дар “Бурҳони қотеъ” дар мавриди тафсири ин калима овардаанд, ки “чӯбе бошад, ки козурон ва даққокон ҷомаро бад-он даққоқӣ кунанд” (4), яъне либосро бо он кӯбанд ба мақсади покиза кардан. Дар шеъри Сайидо ин калима дар байти зерин ба кор рафтааст:

*Хизматаширо бар сари худ мекунам ҳамчун кудунг,
То дигар ӯро набошад ҳоҷати пардозгар,
Сайидо, чун тахта пеши рӯи ӯ истодаам,
Аз дуқони хештан ҳарчанд месозад бадар (3,221).*

Ин калима дар шеъри Сӯзани Самарқандӣ низ ба шакли *куданг* омадааст, ки маънии “путк, болғаи чӯбин”-ро ифода мекунад:

*Ба дори ҷаври ту сар барниҳам, куданг бизан,
Зи шиқи рӯи ту безорам, ар бигӯям “Оҳ”! (8,127).*

Аз ин реша дар шеъри дигар бузургони назми тоҷику форс, аз он ҷумла, Ҳоқонӣ ва Низомӣ ҳамчунин калимаи *кудина* ба кор рафтааст, ки *путки чӯбин* – асбоби кори кудунгаронро ифода мекунад:

*Ба қалбатайнам агар сар ҷудо кунӣ чун шамъ,
Нақӯбад оҳани сарди тамаъ кудинаи ман. Ҳоқонӣ.
Бар ҳар ки задӣ кудинаи гурз,
Бишкастӣ, агарчи буд Албурз. Низомӣ. (9. 1, 570).*

Гунаи дигари ин калима *кудин*, ки дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (ФЗТ) сабт нагаштааст, низ дар давраҳои аввали рушди забони тоҷикӣ дар шеъри Масъуди Саъди Салмон, Низомӣ, Носири Хусрав ва дигарон ба маънии *путки шустагарон* хеле моҳиронаву зебо ба кор рафтааст:

*Аз ҳарба сина монад чун кунда аз табар,
В-аз гурз мағз гардад чун ҷома аз кудин. М.С.Салмон
Нигаҳ дор андар ин ошуфта бозор,
Кудини гозур аз норанҷи аттор. Низомӣ (1).*

Дар ин замина зикр кардан ҷоиз аст, ки дар садаҳои пешин *кудин/кудина* олати универсиалии ҳунармандон будааст, на танҳо дар фаъолияти матоъбофону гозурон ҷой доштааст, балки аз тарафи *ордгарон* (даққокон), *оҳангарон* ва *заргарон* низ ба кор мерафтааст:

Дили муъминонро зи васвос амонӣ,

*Сари носабиро ба ҳуҷҷат қудинӣ. Н.Хусрав.
Дили бадхоҳ даридо ба синон ё ба ҳисом,
Мағзи бадгӯй фишонда ба табар ё ба қудин. Ломей (1).*

Бо ибораи дигар, калимаи *қудин* /*қудина* гунаи тоҷикии *болға, хоиск, путк* аст, ки аз тарафи гурӯҳҳои гуногуни косибону хунармандон истифода мегаштааст. Табиист, ки Сайидо чун вассофи касбу хунар ва сарояндаи қору рӯзгори аҳли хунар вожаҳои *қудин* ва *қудингар* – ро дар шеъри худ ба қору бурдааст ва бо василаи истифодаи вожаҳои ин самт қаробати хешро бо касбу хунар ва аҳли пеша таъкид намудааст.

Калимаи дигари сохта бо пасванди –*гар* дар шеъри Сайидо, ки имрӯз дар забони адабӣ мустаъмал нест, *таштгар* мебошад. Дар “Бурҳони қотъ” онро ба ду маънӣ шарҳ додаанд: “1. шахсеро гӯянд, ки ташт месозад; 2. сознавоз, мутриб” (4). Ин калима дар байти зерини Сайидо истифода гаштааст:

*Нигори таштгар дорад дили сахт,
Маро бошад чу ангиштиаш сияҳ бахт* (8).

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” калимаи *ангишт* дар ин байт ба шакли *ангушт* омадааст. Ин ду вожа дар алифбои арабиасоси тоҷик як хел навишта мешаванд¹. Мантиқан, агар сухан дар бораи *таштгар* ҳамчун “мутриб, созаанда” равад, *ангушт* сабт қардан ба ҳақиқат наздиктар аст, зеро аз навохтану зарба задан он сияҳ гашта метавонад, ва шояд мурағибони ФЗТ ин нуктаи нозуқро ба назар гирифтаанду дар ин байт *ангиштро ангишт* сабт қардаанд (9). Вале мазмуни қитъаи назм бо номи “Дар таърифи таштгар” ва майдони вожаҳо иборат аз калимаҳои *савод, отаиш, дам, қӯра, сандон, оҳани сард, бигдохтан, шӯъла, оташбор, оташпараст, дуд, сӯхтан, оташбоз, анбӯр* ва байти “Дӯкони ӯ бувад сарманзили ман, Бувад чун қураи отаиш дили ман” шаҳодат аз он медиҳанд, ки Сайидо сухан дар бораи *ангишт* меронад, на дар бораи *ангушт* ва ин нукта дар таҳқиқоти донишманди маъруфи адабиёти тоҷик А. Мирзоев дуруст дарёфтунигӯшта шудааст (3,205). Аз мазмуни қитъаи назми “Дар таърифи таштгар” маълум мегардад, ки дар замони Сайидо гурӯҳи хунармандоне будаанд, ки махсус ба сохтани ташту олотӣ ба он монанд шуғл доштаанд ва дӯкони онон низ мисли дӯкони оҳангарону мисгарон бо *сандону қӯраву анбӯру қудина* мучаҳҳаз будааст.

Таштгар, ки муродифи он *тассос* (тоссоз) аст, дар ашъори дигар суханварон низ дучор меояд:

Он роҳ, ки *таштгар* наво қард,
Он қавл, ки косагар адо қард (аз “Маҷмаъ-ул-фурс”) (1).

Дар шеъри Сайидо пасванди –*гар* ҳамчунин дар таркиби исмҳои фоили зерин ба қору рафтааст: *савдогар, заргар, ҳалвогар, пардозгар, қамонгар, босмагар* ва ғ.

*Ҳар кӣ як дам ҳамдами он дилбари заргар шавад,
Санг гирад, лаъл гардад, хок гирад, зар шавад.
Дилбари ҳалвогарамро ҳаст теги дилхарош,
Аз ғами ӯ қоматам ҳам гашт чун ҳалвотарош
Шӯҳи қамонгари ман дил шуд нишонаи ӯ,
Афтод бар сари ман савдои хонаи ӯ* (8).

Аз ин гурӯҳ калимаи *босмагар* дар давраи нави рушди забони тоҷикӣ истифода намешавад. И вожа аз решаи туркии *босма* аст, ки ба маънии “чоп қардан, ба таъб расонидан” аст” ва *босмаҷӣ* дар адабиёти садаҳои охири форсӣ дар Эрон ба маънии “ношир, чопгар, батабърасонанда” омадааст². Сайидо ин калимаро дар

¹ Ба байти зерини Дақиқӣ таваҷҷуҳ шавад:

Гар даст ба дил барниҳам аз сӯхтани дил,
Ангишт шавад, бешак, дар дасти ман ангишт (ФЗТ, 1.70).

² Ин калимаро бо калимаи таърихӣ *босмаҷӣ* омехта қардан дуруст нест, зеро охирӣ аз решаи туркии *босмоқ* ба маънии “ҳучум қардан, тохтутоз қардан, ғорат қардан” сохта шудааст.

байти зерин дар мавриди “нигори ҳаммақтаб”-аш ба кор бурдааст ва аз мазмуни он порчаи шеър чунин бармеояд, ки сухан дар бораи шахсе меравад, ки бо матоъ ва нақшу қолаби он сару кор дорад:

*Гарчи бо ман он нигори босмагар ҳаммақтаб аст,
Кардаҳояи бетаҳасту гуфтаҳояи қолаб аст* (8).

Воқеан, дар ин маврид сухан дар бораи намояндаи ҳунари бофандагӣ меравад, ки бо рангу бору нақшу нигори матоъ машғул будааст, исми фоили он дар забони русӣ “набойщик” аст, ки нақшу нигорро тавассути қолабҳои тахтагӣ ба матоъ мегузаронид. Аз ин маънӣ калимаҳои *нигор* (аз феъли *нигоштан*), *мақтаб* (*ҳаммақтаб*), *таҳ*, *қолаб*, ки бо *босмагар* дар як майдони маъноӣ қарор доранд, гувоҳӣ медиҳанд. Чунин фарзия низ бешубҳа ба ҳақиқат наздик аст, ки Сайидо бо калимаи *ҳаммақтаб* на рафиқи овони мактабӣ, ҳамсабақи таҳсилашро дар назар дорад, балки бо ин вожа ба он нукта ишорат мекунад, ки ҳарду бо *босмагар* пешаи наздик доранд, шахсони эҷодкоранд, бо рангу нақшу нигору тасвир сару кор доранд, танҳо яке бо қолаб ин корро анҷом медиҳад (*босмагар*), дигаре бо қаламу сухану каломи бадеъ (шоир).

Ҷолиб ҳамчунин ин нукта аст, ки дар чанде аз исмҳои сохта пасванди *-гар* на ба исми ашё, балки ба исми амал ё қисми таркибии феъл пайваст гашта, исми фоилро ба вучуд овардааст, аз он ҷумла дар вожаҳои *рехтагар*, *босмагар*, *пардозгар*, *таҳвилгар*, *бирёнгар*, *рахнагар*:

*Хизматаширо бар сари худ мекунам ҳамчун кудунг,
То дигар ўро набошад ҳоҷати пардозгар.
Эй хушнигор, рахнагари чони кистӣ?
Эй шўъла, дар суроги гиребони кистӣ?* (8).

Бояд зикр намуд, ки вазифаи асосии пасванди *-гар* аз исмҳои ашё сохтани исмҳои фоил аст, вале гоҳо ин пасванд ба исми амал ва ҳатто исми фоил пайваст гардида, исми фоил месозад, ки намунаи онро мо дар ашъори бузургони сухани тоҷикӣ дучор меоем, ба монанди *тамошогар* дар осори Ҷалололдини Балхиву Низомӣ ва *мунодигар* (аз исми фоили *мунодӣ*) дар шеъри Фирдавсӣ:

тамошогар:

*Тамашогарон боғ бигзошта,
Муғнро чаман рахт бардошта.* Низомӣ (1).

мунодигар:

*Ба панди мунодӣ нашуд шоҳ ром,
Ба рӯзи сафеду шаби тирафом...
Мунодигареро бифармуд шоҳ,
Ки “Шав, бонг зан пеши ин боргоҳ!”* Фирдавсӣ (10.9,186).

Бо пасванди *-гар* Сайидо чанд вожаи дигар низ ба кор бурдааст, ки исми фоил нестанд, вале ба сифат ё хислати шахс ишорат мекунанд, ба монанди *ҷилвагар*, *ҳилагар*:

*Зўру бозуро чӣ нисбат пеши ақли ҳилагар,
Рустам аз тадбир зад бар хоку хун Сухробро.
Баҳор аз дастӣ рангомезияи танг,
Нигорам ҷилвагар гаита ба ҳар ранг* (8).

Яке аз калимаҳои ҷолиб, ки дар давраи кунунии рушди забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор нагирифтааст, *кемухтгар* мебошад. Ин калима тибқи тафсириҳои фарҳангҳои классикӣ ифодагари навъе аз чарм аст, ки “аз пӯсти асп ё хар махсус даббоғӣ шудааст, ва донаҳои рӯи пӯстро низ кемухт гӯянд”, ва зоҳиран, чарми дурушт аст ба муқобили пӯсти нафис, ки байти зерини Асадӣ гувоҳи ин андеша аст:

*Яке баҳра хафтон зи кемухти карг,
Ҳам аз муҳраи моҳиён хӯду тарг.*

Байти зерини Сўзани Самарқандӣ низ далолат ба он мекунад, ки *кемухтгарӣ* коре дурушт аст ва чун намунаи амали нозуку нафис *сўзангарӣ* ба он муқобил гузошта мешавад:

*Сўзангарӣ бимонам, кемухтгар шавам,
Хар ланг шуд, бимурду хари мурда беҳ зи ланг* (1).

Дар маҷмӯъ, назар ба мушоҳидаҳои мо, Сайидо дар шеърӣ худ зиёда аз 30 калимаро бо пасванди –гар ба кор бурдааст, ки як қисми онҳо танҳо ба забони шеърӣ ӯ хос ҳастанд. Дар зер ин калимаҳоро ёдовар мешавем: *суратгар, пардозгар, кудунгар, таитгар, савдогар, босмагар, камонгар, косагар, сўзангар, шарбатгар, шамиергар, бирёнгар, кордгар, тасмагар, суҳонгар, чармгар, зингар, дуредгар, читгар, кемухтгар, қуфлгар, равғангар, оҳангар, тиргар, рехтагар, каландгар, мехчагар, таҳвилгар, таҳвилгар, қилвагар, ҳилагар* ва ғ.

2. Ба гурӯҳи дуҷоми исмҳои фоил калимаҳои сохта бо пасванди –*бон* дохил мешаванд. Ин пасванд низ дар вожаҳои шеърӣ Сайидо яке аз пасвандҳои сермахсул ба шумор меравад. Бо ёрии ин пасванд Сайидо калимаҳои зерини ифодагари касбу корро сохтаву ба кор бурдааст: *боғбон, шубон, филбон, подабон, гиребон, саройбон, аспбон, сорбон, чўпон, киштибон, осиебон, дарвозабон, ниғаҳбон, дарбон, посбон, нардобон* ва ғ.:

*Бар боғбон умеди самар нест аз ниҳол,
Нахле ки солхўрда бувад, борвар шавад.
Бо нигори осиебон гуфтам: Эй, умри абад“!
Гуфт: „Агар имшаб биёӣ, бо ту навбат мерасад“.
Шаб то ба рўз бар дари ӯям нигоҳбон.
Бар ҳар даре, ки мераваму ҳалқа мезанам.
Кашанд аз дасти ӯ зиндонӣён нанг.
Бувад пайваста зиндонбон аз ӯ танг.
Баъд аз ин аҳли тамаъро манъ кардан мушқил аст,
К-ин гурӯҳ аввал асо аз дасти дарбон бурдаанд* (8).

Қисме аз ин гурӯҳи калимаҳо дар давраи имрӯзаи рушди забони тоҷикӣ ба калимаҳои рехта мубаддал гаштаанд, асоси калимасозии онҳоро ҷудо кардан имконнопазир аст, зеро онҳо ба шакли мустақилу ҷудогона истифода намешаванд, ва ё чун воҳиди мустақили луғавӣ ба маънои дигар ба кор мераванд. Ба ин ҷумла калимаи *сорбон* дохил мешавад, ки решаи он *сор* аст ва дар радифи бисёр шоирони классик дар шеърӣ Сайидо низ *сорбон* ба маънии “шутурбон, масъули корвон” истифода шудааст:

*Зи фикри шутур сорбон шуд хароб.
Шабу рўз кунҷора бинад ба хоб* (8).

Асоси калимаи сохтаи *сорбон* – *сор* дар забони тоҷикӣ ба маънии “парандаи сиеҳранги хушовоз бо холҳои сафед” (9) маълум аст:

*Ҷонам, навои борбадӣ, к-асли хушидилст,
Бар шохсор бор зи алҳони сор ёфт. Анварӣ* (9).
*Соқӣ гузину сабзаву май хур ба бонги зер,
К-аз кишт сор ноладу аз боғ андалеб. Рӯдакӣ* (7,18)

Ҷолиб ин нукта аст, ки дар шеърӣ Устод Рӯдакӣ *сор* ба маънии “шутур” низ истифода шудааст:

*Доштӣ он тоҷири давлашиор,
Сад қатори сор андар зери бор* (7,72).

Назар ба маълумоти фарҳанги муътабари “Луғатномаи Деххудо”, калимаи *сор* танҳо дар ҳамин байти Рӯдакӣ ба маънии “шутур, ҷонвари борбар” дучор меояд. Пас дар заминаи ин байт мо гуфта метавонем, ки *сорбон* аз решаи *сор* ба маънии “шутур” сохта шудааст ва маънии “шутурбон, масъули корвон”-ро ифода мекунад, вале дар давраи кунунӣ рушди забони тоҷикӣ асоси калимасозии он *сор* ин маънии лексикӣ худро аз даст додааст.

Калимаи дигари рехта бо пасванди –*бон шубон* аст, ки дар марҳилаи кунунии забони тоҷикӣ ба шакли *ҷўпон* (муқоиса шавад бо *ангуштпона, дастпона*) маъмул аст. *Шубон*, ки аз *ʃʊ* ба маънии “моли хурд, чаҳорпо” маъхуз аст (ниг. 2,81), дар шеъри Сайидо чандин бор истифода шудааст, аз он ҷумла:

*Зи мо гўй дигар ба хурду бузург,
Ки мо ҳам шубонему ҳам кўҳнагург* (8).

Ба ин монанд калимаи *гиребон* аз решаи авестоии *griva* – “гардана, кўҳ” (муқоиса шавад бо калимаи русии *грива* – “ёли асп”) ва пасванди –*бон*, калимаи *посбон* аз *пос* ба маънии “як ҳисса аз ҳашт ҳиссаи шабонрўзӣ” (9), яъне, 3 соат ва пасванди –*бон* (муқоиса шавад бо *рўзбон*-и тоҷикӣ, *часовой* ва *дневальный* дар забони русӣ) низ ҷун калимаҳои рехта бо пасванди –*бон* дар шеъри Сайидо ба қор рафтаанд.

*Зи урғӣ сарамро дар қанор оварда зонуям,
Маро аз пераҳан бошад гиребоневу домоне.
Аз хонае, ки парчаи ноне ба ман расад,
Он хона эҳтиёҷ надорад ба посбон* (8).

Калимаи дигари сохта бо пасванди –*бон нардобон* аст, гарчи баъзе аз муҳаққиқон иштибоҳан *бон*-ро дар ин вожа гунаи фонетикӣ калимаи *бом* меҳисобанд (ниг. 2,83). Дар шеъри Сайидо ин калимаи дар байти зерин дучор меояд:

*Гоҳе, ки нони сўхтае баҳри ман диҳанд,
Аз пеши ман гирифта гурезӣ ба нардобон.
Мургон ҷу гунча сар ба гиребон қашидаанд,
Он гул магар ба сайри гулистон баромада* (8).

3. Гурӯҳи сеюми исмҳои фоили сохта тавассути пасвандҳои –*ӣ* (-гӣ), –*чӣ*, –*вар*, –*анда* (ҳамчунин бо роҳи исмшавӣ) сохта шудаанд.

а) бо пасванди –*ӣ*: *қулолӣ, поякӣ, дарзӣ, ҳаммомӣ, карноӣ, сурноӣ, гўгирдӣ, қиморӣ, сеторӣ*:

*Бувад ниҳсўзи ман аз ниҳ ҳолӣ,
Фитода бар сараи ёди қулолӣ.
Шўҳи ҳаммомӣ, ки дорад ҳамчу отаи рўйи гарм,
Мешавад аз боди ҳаммомаи рагу пай ҷарбу нарм* (8).

б) бо пасванди –*чӣ*: *нақорачӣ, подачӣ, милтиқчӣ, патакчӣ*:

*Подачӣ дилбар надорад қор бо буду набуд,
Меравад дунболи ҳар қас то алафзоре намуд* (8).

в) бо пасванди –*анда*: *бофанда, даванда, бурранда*:

*Баҳри рўзӣ мекунам бофандагӣ ҷун анқабут,
Хона ҳамчун дорбоз аз ресмон бошад маро.
Гоҳе ки ҳамчу бод шавам дар давандагӣ,
Барки ситезақор наёбад зи ман нишон* (8)

Бо ин пасванд калимаҳо зиёд сохта шудаанд, вале бештари онҳо бо хусусиятҳои сифати феълӣ дар матн зухур кардаанд.

г) бо пасванди –*вар*: *ҳунарвар*:

*Сайдо, лалъ зи қон омаду иуд соҳиби ном,
Беҳтар он аст хунарвар равад аз қиливари хеш* (8).

Дар давраи кунунии забони адабии тоҷик дар сохтани исмҳои фоил ва ифодагари қасбу амал миёни пасвандҳои нақши пасвандҳои –*гар* ва –*бон* муассир аст ва тавассути онҳо садҳо калима сохта шудаанд.

4. Дар баробари калимаҳои сохта гурӯҳи сершумору қолибҳои муҳталифи вожаҳои мураккаб лексикаи исмҳои фоилро созон додаанд, ки намунаи қолиби онҳоро дар зер меорем: *ҷарчинфурӯш, ҷугротфурӯш, ангиштфурӯш, шалғамфурӯш, ҷавфурӯш, нишаллофурӯш, рангинфурӯш, гилемфурӯш, қаҳфурӯш, рағванфурӯш, ҷигарқабобпаз, қаллапаз, қафшдӯз, тоқидӯз, обрез, тарқашдӯз, маҳмафурӯш, мўзадӯз, нонфурӯш, деворзан, ошпаз, қабобпаз, хаймадӯз, зеҳтоб, собунпаз, испандсўз, дегрез,*

қўҳнадўз, нонкаш, ҷилавдав, фўтабоф, гулхантоб, гўзакаш, гўштингир, симкаш, пўстчаллоб, дуктарош, қиссахон, хиштпаз, шоликор, найнавоз тухмбоз, киштибон, кабутарбоз, моҳигир, бандбоф, масҳидўз, булбулбоз, ҳуштакбоз, гўгирдӣ, мошкор, ҷворикор, арзанкор, карбосчаллоб, мурдашӯй ва дахҳо калимаҳои дигар. Ин калимаҳо метавонанд дар давраи кунунии рушди забони тоҷикӣ низ ба тариқи густурда мавриди истифода қарор гиранд.

5. Гурӯҳи дигари исмҳои фоилро калимаи арабӣ бо қолаби *фаъъл* ва *фоъл* ташкил медиҳанд, ки ҳамчунин дар шеъри Сайидо сершумор ҳастанд:

а) ба вазни *фаъъл* **فعال**: қаннод, баққол, саллоҳ, сарроф, раммол, фассод, наддоф, наҷқор, ҳаққок, ҷаллоб, баззоз, ҳаммол, тарроҳ, наққош, аллоф, даллол, саҳҳоф, шаммоғ ва ғ.

б) ба вазни *фоъл* **فاعل** ва вазнҳои дигар: саққо, муаззин, сўфӣ, мўхтасиб, мусаввир, арбоб, воиз, шоқир, шотир, ҳофиз, котиб, олим, ҷобир, обид, золим ва дигар калимаҳо.

Чунонки мушоҳида мешавад, исмҳои фоил дар баҳши вожаҳои шеъри Сайидо қисми назаррасу муҳими калимаҳоро ташкил медиҳанд ва таҳлилу омӯзиши калимаҳои мураккабу иқтибосии ин навъи исмҳо замон ва заҳмати ҷудоғонаро тақозо мекунад ва ин нуқта заминаи таҳқиқоти мушаххаси минбаъда ба шумор меравад.

Омӯзиши вожаҳои осори Сайидо аз он гувоҳӣ медиҳад, ки лексикаи ҷолибу вижаи ин шоири хунарманду хунаргаро барои рушди забони имрӯзаи тоҷикӣ, хусусан инкишофи лексикаи соҳаҳои гуногуни касбу хунар нақши муҳиме дорад. Ҳамчунин таҳқиқи вожаҳои шеъри Сайидо барои ҳифзи анвои касбу хунар ва шарҳу тафсиру тавзеҳи онҳо аҳамияти бузургро соҳиб аст, омӯзиши онҳо мавҷудияти сарвати бузурги моддиву ақлонии моро дар асрҳои миёна собит месозад. Бо ёрии вожашиносии касбу хунар дар ашъори Сайидо ва дигар суҳанварони хунаргарои тоҷик мо таъсири тавлидгарони табақаи миёнаро ба бандубасту танзими рӯзгори мардум муайян карда метавонем. Гузашта аз ин, омӯзиши вожашиносии фарҳангии осори назму насри асрҳои миёна нақши хунару хунармандони миллии моро дар рушди касбу хунари минтақаи Осиё ва ҷаҳон ошқору муайян карда метавонад. Ин ҳама моро ба он иқдом раҳнамоӣ месозад, ки шеъри Сайидо ва дигар хунарсароёнро бо тамоми ҷузъиёту тафсилоташ таҳқиқ кунему биёмӯзем ва натиҷаҳои онро дар рушди касбу хунар ва ободии рӯзгорамон татбиқ намоем ва бо ин роҳ соли равони 2018-умро, ки ба ташаббусу иқдоми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар саросари кишвар ҳамчун «Соли хунарҳои мардумӣ» эълон гардидааст, ба даҳсолаҳои рушди хунару эҷод мубаддал созем.

Адабиёт:

1. Деххудо А. “Луғатномаи Деххудо”. –Техрон. -Интишороти Донишгоҳи Техрон. -Техрон.- 2006. – Ривояти электронии № 4.
2. Касимов О. Деривация в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси. – Душанбе, “Деваштич”.- 2006.-186с.
3. Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. –Сталинобод: “Нашр.давл.тоҷ.”, 1947.- 199 с.
4. Муҳаммадхусайн Бурҳон. “Бурҳони қотей”.- Ҷ.1.- Душанбе.- “Адиб”.-1993.- 416с.
5. Раҳмон Эмомалӣ. “Забони миллат – ҳастии миллат”. Китоби 1. Ба сўйи пояндагӣ. – Душанбе: “Эр-граф”, 2016.- 516 с.
6. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. –Душанбе: “Дониш”, 1972.
7. Рӯдакӣ. Девон. Олмотӣ, 2007. -254с. Мурағиб: Қ.Рустам.
8. Сайидои Насафӣ, Миробид. Асарҳои мунтахаб.- Душанбе: Ирфон, 1977. -704 с.

9. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз 2 ҷилд. – М.: “Советская энциклопедия”, 1969. -1904с.
10. Фирдавӣ А. Шохнома. Ҷ. 1-9. Душанбе: “Адиб”, 1987-1991.

ИСМҲОИ ФОИЛ ДАР ШЕЪРИ САЙИДОИ НАСАФӢ

Қосимов О.Х., Гиёсова Ф.Н., Калонова М.Ч.

Мақолаи мазкур ба вожасозии исмҳои фоил дар шеъри Сайидои Насафӣ бахшида шудааст. Омӯзиши вожаҳои шеъри Сайидо аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар вожасозӣ ва вожагузинӣ Сайидо хунари баланде зоҳир кардааст. Хусусан дар самти интиҳобу эҷоди вожаҳои марбут ба касбу хунар маҳорати шоир нотакрор аст. Ӯ дар ашъори худ номи касби беш аз 200 намояндаи хунарро зикр намудааст. Исмҳои фоили ифодагари касбу хунар ҳам бо истифодаи пасвандҳо, ҳам бо роҳи калимасозии мураккаб ва ҳам бо истифода аз калимаҳои иқтибосии арабӣ сураат гирифтаанд. Ин нукта аз маҳорати вожасозиву вожагузинии шоири маҳбуби мардуми тоҷик Сайидои Насафӣ дарак медиҳад.

Калидвожаҳо: Сайидо, забони тоҷикӣ, вожашиносӣ, вожасозӣ, исмҳои фоил, пасавандҳо, калимаҳои мураккаб, номи касбу хунар.

ПРОИЗВОДНЫЕ ИМЕНА ДЕЯТЕЛЕЙ В ЯЗЫКЕ ПОЭЗИИ САЙИДО

Касимов О.Х., Гиёсова Ф.Н., Калонова М.Дж.

Настоящая статья посвящена особенностям образования имен деятелей в языке поэзии Сайидо Насафи. Изучение лексики Сайидо свидетельствует о том, что поэт обладал высоким мастерством выбора и создания лексических единиц. Особо следует отметить его успехи в образовании имен деятелей в ремесле и профессии. Он в своей поэзии использует наименования более 200 профессий и ремесел. Данная категория лексики образована с помощью суффиксов, словосложения и арабских заимствований. Такое разнообразие подчеркивает мастерство поэта в образовании слов, особенно в создании имен деятелей и названиях профессий.

Ключевые слова: Сайидо, таджикский язык, лексикология, словообразование, имена деятелей, суффиксы, сложные слова, название профессий и ремесел.

DERIVED NOMINA AGENCY IN THE POETRY OF SAYIDA

Kasimov O. H., Giyosova F. N., Kalonova M. J.

This article is devoted to the peculiarities of the formation of *nomina agency* in the language of poetry Sayido Nasafi. The study of vocabulary, Sayido suggests that the poet possessed great skill selection and creation of lexical units. Particularly noteworthy is his success in the formation of names of profession. He uses the names of more than 200 professions and crafts in his poetry. This category of vocabulary is formed with the help of suffixes, word composition and arabic borrowings. This diversity underlines the skill of the poet in forming words, especially in the creation of the *nomina agency* and names of professions.

Keywords: Sayido, Tajik language, lexicology, word formation, *nomina agency*, suffixes, complex words, name of professions and crafts

УДК: 891.550 (092)

**ДОСТОНИ ИШҚУ ФОҶИАИ ИНСОН
АСРОРИ РАҲМОНФАР, АБЛОҲОҶАИ САӢИДНОЗИМ¹**

Маснавии «Лайливу Мачнун» аз беҳин офаридаҳои манзуми Шамсиддин Махдуми Шоҳин (1858-1894) ва охири намунаҳои дар ин силсила эҷодшудаи адабиёти классикии тоҷик буда, дар вазни анъанавии хоси «Лайливу Мачнун»–номаҳои пешин–ҳазачи мусаддаси аҳзафи мақбузи мақфуф, дар пайравии маснавиҳои «Лайливу Мачнун»-и Низомӣ Ганҷавӣ (соли таъл. 1188 мелодӣ) ва «Мачнуну Лайлӣ»-и Хусрави Деҳлавӣ (соли таъл. 1300 мелодӣ) нигошта шудааст, ки гуфтаи зерини ҳуди шоир гувоҳи равшани даъвои [10, 337]:

Бастам ба ҳазор пухтахомӣ
Пирояи Хусраву Низомӣ.
Дебочаи ишқ боз кардам,
Поёни суҳан дароз кардам.
Он ғусса, ки кардамаш ба дил хун,
Додам ба ҳамин баҳона берун...

Санаду муҳлати эҷоди маснавиро ҳуди муаллиф дар оғози он чунин овардааст [10, 548-549]:

Сад шукр, ки шуд пазира ин ганҷ
Дар соли ҳазору сесаду панҷ!
Дар муддати як маҳ, андаке кам,
Ин ҳисни рафеъ гашт маҳкам!

Аз «ҳазору сесаду панҷ»-и ҳичрӣ 1888 мелодӣ бармеояд, ки соли таълифи маснави буда, гувоҳ аз таълифи он дар айёми авҷи фаъолияти эҷодии шоир медиҳад.

Сабаби таълифи онро Шоҳин, пеш аз оғози нақли сужети достон, «Дар марсияи завҷаи худ», изҳор дошта, муқарраран дар ғаму андӯҳи ҳамсари маҳбуби ҷавонрафтаи ҳуду дилбардорӣ падари бечораи ӯ навишта шуданашро ба таъкид расондааст, ки далели мақому мароми волои инсонпарварӣ, фароғири мазмуну муҳтавоӣ муҳаббатгустарӣ ва мутарғиби ваҳдати ногусастанӣ башарӣ будани ниғорандаву офаридаи беҳамтоӣ ӯ мебошанд [10, 641]:

Ин нома ба номи ғам кашидам,
Бар номи тараб қалам кашидам.
Як-як ба суруди шеъри мавзун
Додам ғами дил зи сина берун!

Дар сабку шеваи Хусраву Низомӣ суруда шудан, аммо дар «наमत (тарзу тариқа, равишу усул)-и тоза» қаламӣ гардидани зодаи табъи худро Шоҳин дар боби «Дар хотимаи китоб» чунин изҳор доштааст, ки таъкиди дурусту пазируфтанист [10, 459]:

Аз гуфтаи он ду ҳечнагзошт,
Илло, ки дар ин саҳифа бардошт.

¹ Адрес для корреспонденции: Асрор Раҳмонфар – старший научный сотрудник, заместитель директора Центра письменного наследия АН Республики Таджикистан, 734012, г. Душанбе, ул. С. Айни, 32/3, кв. 60. Тел. (+992) 909-99-29-50;

Лекин намате ба тоза ангехт,
Симоби дигар ба талқ омехт!
Ин мис ба ҳунар намуд иксир,
К-аз он зару сим шуд қасабгир!
Гирам, ки зиёда з-он ду ҳам нест,
Гар нест зиёда, низ кам нест!
Гар гум шавад он ду нусха аз даҳр,
Ин нусха бас аст шухраишаҳр...

Ойид ба сайри таърихи ривояти рикқатангези «Лайливу Мачнун» дар фолклору адабиёти арабу тоҷик аз замонҳои қадим то асри бистум, умуман, мазмуну мухтаво ва сужету симоҳои «Лайливу Мачнун»-и Шоҳин, хусусан, дар асарҳои таҳқиқотии донишмандоне чун И. Ю. Крачковский (Ранняя история повести о Меджнуне и Лейле в арабской литературе. Избр. соч., т. 2. –М. –Л., 1956), Е. Э. Бертельс (Низами и Фузули. Избр. труды. –М., 1962), Х. М. Мирзозода (Шамсиддин Шоҳин. – Сталинобод, 1956), А. Афсаҳзод (Достони «Лайли ва Мачнун»-и Абдурахмони Чомӣ. –Душанбе, 1970), Муҳаммад Ғунаймӣ Ҳилол («Лайливу Мачнун» дар адабиёти форсиву арабӣ. Тарҷума (аз арабӣ) ва шарҳи доктор Ҳодӣ Назрии Муназзам ва Райҳона Мансурӣ. – Техрон, 1393ҳ./1973м.), Р. Ҳодизода (Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX. –Душанбе, 1968; Шоҳин. –Душанбе, 1974) маълумоти кофӣ дарҷ ёфтаанд, ки барои муҳаққиқону омӯзандагони маснавӣ мифтоҳу мададгори хубе буда метавонанд.

Мавриди ёдоварист, ки дар вақташ тазкиранигорони тоҷик Мирзо Абдуллоҳхочаи Абдӣ (дар «Тазкират-уш-шуъро», соли хатми таъл. 1904), Мирсиддиқи Ҳашмат (дар «Тазкират-уш-шуъро», соли хатми таъл. 1905) ва Ҳочӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам (дар «Тазкират-уш-шуъро», соли хатми таъл. 1908), дар баробари сабти дигар маълумоти пурқимат, чунин асаре доштани Шоҳинро ба таъкид оварда, Устод Айнӣ (дар «Намунаи адабиёти тоҷик». Маскав, 1926) «Шоҳин «Лайливу Мачнун»-ро ба таъсири вафоти занаш, ки маҳбубааш буда, ба назм оварда» гӯяд ҳам, аз он намунае наёвардааст.

Ниҳоят, аввалин дафъа, ба туфайли заҳмати зикимати чандинсолаи профессор Холиқ Мирзозода (равонашон шод бод!), дар заминаи нусхаҳои дастраси хаттӣ, матни илмии оммавии «Лайливу Мачнун»-и Шоҳин, бо вучуди маҳдудияту ғалатхонҳои айниву зехнии ногузир, дар авроқи ду «Ашъори мунтахаб» (дар алифбойи арабӣ. –Душанбе, 1959, саҳ. 157-318; дар алифбойи кириллӣ. –Душанбе, 1960, саҳ. 149 – 263) дар дастраси умум қарор гирифта, боз як суханвари мумтози маснависароӣ миллатамонро муаррифӣ карда тавонистааст.

Соли 1980, баъди бист соли иқдоми мазкур, матни илмии оммавии «Лайливу Мачнун»-и Шоҳин дар авроқи чилди охиринаи тазкираи панҷчилдаи «Гулшани адаб» (Душанбе, 1980, саҳ. 244-269) мунташир гардид, ки самараи ранчи шодравон Аълоҳон Афсаҳзоду дастёрони ўст.

Сипас, соли 1983, нахустин матни илмии интиқодии маснавӣ, дар асоси се нусхаи хаттии маҳфуз дар ганчинаи дастнависҳои Институти шарқшиносии АИ РСС Тоҷикистон (ҳозира ганчинаи дастнависҳои Маркази мероси хаттии АИ ҶТ), аз ҷониби номзади илми филология Лола Сулаймонӣ (хонаи охираташон обод бод!) таҳия ва чоп шуд (Шамсиддини Шоҳин. Лайливу Мачнун. Матни илмии интиқодӣ ва муқаддима аз Лола Сулаймонӣ. –Душанбе: «Дониш», 1983, 132 саҳ.), ки хидмати шойистае дар Шоҳиншиносӣ ба ҳисоб меравад.

Ахиран, дар ҳамин заминаҳо, матни илмии оммавии «Лайливу Мачнун»-и Шоҳин дар авроқи «Куллиёт» (Душанбе, 2006, саҳ. 319-461) ва «Мунтахабот» (Душанбе, 2016, саҳ. 150-277)-и ашъори шоир дастраси умум гардид, ки самараи заҳмати академик Абдучаббор Раҳмонзода ва номзади илми филология Музаффарӣ Муҳаммадӣ мебошад.

Тавсифи мухтасари се нусхаи қаламии «Лайливу Мачнун»-и Шоҳин, ки дар ганҷинаи дастнависҳои Маркази мероси хаттии АИ ҚТ маҳфузанду заминаи матни илмии интиқодии дoston қарор гирифтаанд, чунин аст:

Нусхаи якум таҳти рақами 561/1 ниғаҳдорӣ шуда, матни «Лайливу Мачнун»-и Шоҳин дар авроқи 1б-52б китобат ёфтааст; андозаи ҳар варақ 12,5Х20,5 см-ро ташкил медиҳад. Бахше аз матни маснавӣ дар қоғази рангаи нақши сояғидоштаи фабрикии русӣ, бахше дар қоғази тунуки хӯқандӣ нассоҳӣ шудааст. Хатти таълиф настаълиқи тезнависи на чандон зебову мушқилхон аст. Матни дoston дар сутунҳои уреб нигошта, дар ду-се то панҷ қатор ҷой дода шудааст. Гоҳо, дар байни ҳамин сутунҳои уреб, дар арзи саҳифа, байтҳои ҷудоғонаи маснавӣ сабт ёфтаанд. Дар охири матни дoston, бидуни зикри номи котиб, таърихи «хатми китобат ҷоруми рамазони мубораки 1312 ҳиҷрӣ»нигошта шудааст, ки баробари якуми марти 1895 мелодӣ мебошад. Баъди хатми матни дoston, дар авроқи 53а-73а, намунаҳои аз ашъори Шоҳину Ворис ва дигар шоирони гузаштаву асри XIX бидуни тартибе хаттотӣ шудаанд. Нусха дар муқоваи кӯхнаи зардҷаи ҷармии нарме, ки бо мурури замон дастафшор шудаасту бар он ашъоре сабтанд, ниғаҳдорӣ мешавад.

Ҳарчанд аз нигоҳи хатту оройиши зоҳирӣ чандон ҷолиб нест, аз сабаби қаробати худ ба замони шоир муътамаду зикимат аст.

Нусхаи дуввум таҳти рақами 1907 ниғаҳдорӣ шуда, иборат аз 92 варақи андозаашон 10Х17 см мебошад. Дар қоғази хӯқандӣ, бо хатти начандон зебо, вале хонои настаълиқи китобат ёфта, матни маснавӣ дар ҳар варақ дар ду қатори бечадвал ҷой дода шудааст; сарлавҳаҳо бо ҷӯшаи сурх нигошта шудаанд; варақи 1б аз миён рафта, баъдан, дар қоғази тунуки хӯқандӣ, бо қалами дигар, ихё гардидааст. Таърихи китобати нусха ёздаҳуми сафари 1324 ҳиҷрӣ – шашуми апрели 1906 мелодӣ, котиб Қорӣ Абдураҳим мебошад. Мавсуф таъби шоирӣ дошта, дар охири матни дoston, дар 27 байт, манзумаеро бо таҳаллуси «Дабири» афзудаву дар он Шоҳину маснавиро мадҳу тавсиф ва шароиту ҳолати китобати онро тасвир намудааст, ки «аз ҷониби рукни давлати шоҳ»-и замон фармойиш ёфта будааст [5, панҷум]:

Алҳамд, ки ин нигорнома
Аз суръати ихтимоми хома,
Аз толиби саъди ахтари хуб
Пӯшид қабойи хатм марғуб!
Ин нусха, ки чун гули баҳор аст,
Ҳар сатр чу тори ҷон бақор аст!
Мазмуни бадеъи ӯ ба олам
Дорад дилу ҷони маънӣ хуррам!
Дар ҳар каламоти ӯ ба имо
Омехта рамзи пасту боло!
Ҳар нуқтаи ӯст анбарафшон
Чун нуқтаи холи нозанинон!
Ҳар ҳарф аз ин ба ҳар ҷӣ шояд,
Нақди ду ҷаҳон ба ҳадя бояд!
Бо ин ҳама қадру қимати ӯ
Маълум бувад саъодати ӯ!
Ҳар дил, ки аз ин насиб ёбад,
Хуршеди фалак бар ӯ битобад!

Нусхаи савум, ки матни «Лайливу Мачнун»-и Шоҳин ҳам дар он дарҷ ёфтааст, таҳти рақами 785/3ниғаҳдорӣ мешаваду мутахассисини соҳа гоҳе «девон»-у гоҳе «қуллиёт»-аш унвонгузорӣ кардаанд.

Аслан, муҳтавои нусхаи мазкурро, мувофиқи дархости донишманди фарҳангпарвари тоҷик Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё (1868-1932), марди дигари фидойӣ – Мирзо Муҳаммадқобили Ғиждувонӣ (Савдойӣ) умре ҷамъ овардаву хаттотӣ кардаву мерос гузоштааст, ки навиштаи зерини ӯ беҳин шаҳодати даъво:

«Маъазолика, тамоми ашъору осори Шоҳин комилану мукаммалан ба (дар ихтиёри) ҳеч яки афозил мавҷуд набуд. Чунончи, агар муяссар мешуд, ҷаноби садрулфозилин Мирзо Муҳаммадшарифи Садри Зиё таҳаллус ҳамин ҳаёро доштанд, ки ҷамъи асарҳои ӯро (ҷамъ овардаву) девоне мураттаб намоянд. Бандаи камтарин, хоки пойи фозилин, ҳарзагарди расвойи Мирзо Муҳаммадқобили Савдойӣ, ба мазмуни дурри суфтаи Шоҳин, ки

Кунад ба шеъри ту, Шоҳин, ақидаи комил,
Касе, ки мухлиси ашъору таъби мавзун аст!

аз вақте, ки филҷумла дониш пайдо кардаам, ба ҳазор дил ба ашъори латофатосори он фозили номдор мухлису муътақид гардида, ҳиммат бар он гумоштаам, ки сивойи (аз ғайри) шеъру осори ӯ ба баёзи худ дигар чизе аз ашъори дигарон китобат нанамоям. Бар ин нийят, қурби ҷиҳил сол аст, ки аз рӯи баёзу китобу дафтарҳое, ки ба сабаби саъю кӯшиш ва ҷаҳду ҷустуҷӯям ба назар расид, ба тартиби девон навиштаву ҷамъ карда будаму «Тухфаи дӯстон»-рову «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и таълифи Шоҳинро низ дорам, ки баъд аз ин менигораму барои аҳбоб ба ёдгор мегузораму рӯи Шоҳинро ба дуъойи хайр шод медорам!».

Бешубҳа, «девон»-и мазкурро, ки Савдойӣ дар муддати беш аз ҷиҳил сол ҷамъ овардаву ба шакли куллиёти шоир даровардааст, «аз нусхаҳои муътамадтарин (-и осори дар онҳо сабтёфтаи шоир – А.Р., А.С.) бояд шумурд» (Расул Ҳодизода)-у сано ба рӯи поки марди фидойӣ бояд фиристод.

Нусха дар қоғази хуби хӯқандӣ, бо хатти настаълиқи ҷалӣ китобат ёфтааст; шеърҳо дар ду сутуни беҷадвал ҷойгиранду сарлавҳаву номҳо бо ҷӯшаи сурх қаламӣ шудаанд. Ҷамъан 209 варақи андозаи 12,5X19 см-ро дар бар мегирад. Матни «Лайливу Мачнун» дар авроқи 133б-209а истинсоҳ ёфта, санаи хатми китобати он 18 рамазони 1356 ҳиҷрӣ – 21 ноябри 1937 мелодӣ мебошад (Шамсиддини Шоҳин. Ашъори мунтахаб, сарсухани мухтасар, сах. 8-9; КВР АН Таджикский ССР, т. IV. – Душанбе, 1970, стр. 151-154; Р. Ҳодизода. Шоҳин. – Душанбе, 1974, сах. 26-32; Шамсиддини Шоҳин. Лайливу Мачнун. Матни илмии интиқодӣ, муқаддима, сах. 3-9).

Ҳамин тариқ, достони муассири тасвиргари ишқу фоҷиаи инсон – «Лайливу Мачнун»-и суҳангустари соҳибхуна ва инсонпарварамон Шамсиддини Шоҳин, ки дар заминаи қорбурди устодонаи саноеъи фаровони лафзиву маънавӣ, қавофиву радойифи суфтаву пухта ва забони латифу салиси тоҷикӣ нигошта шудааст, бешубҳа, қиссае хонданиву хотирнишин аст, ки мактаби ишқноманигории мазкурро шойиставу бойиста хотима бахшидааст.

Адабиёт:

1. Каталог восточных рукописей АН РТ, т. IV. – Душанбе: Дониш, 1970. - 278 стр.
2. Мирзозода, Х. Қ. Шамсиддин Шоҳин. – Сталинобод, 1956. - 258 сах.
3. Ҳодизода Р. Шоҳин. – Душанбе, 1974.
4. Шамсиддин Шоҳин. Ашъори мунтахаб. Тартибдиҳанда Холиқ Мирзозода. – Сталинобод, 1959. - 440 сах.
5. Шамсиддин Шоҳин. Лайли ва Мачнун / матни илмиву интиқодӣ ва муқаддимаи Лола Сулаймонӣ. – Душанбе: Дониш, 1983. - 130 сах.
6. Шамсиддин Шоҳин. Девон. Дастнависи №785/3, маҳфуз дар ганҷинаи Маркази мероси хатии АИ ҚТ.
7. Шамсиддин Шоҳин. Девон. Дастнависи №1907, маҳфуз дар ганҷинаи Маркази мероси хатии АИ ҚТ.
8. Шамсиддин Шоҳин. Девон. Дастнависи №561/1, маҳфуз дар ганҷинаи Маркази мероси хатии АИ ҚТ.
9. Шамсиддин Шоҳин. Ашъори мунтахаб. Тартибдиҳанда Холиқ Мирзозода. – Сталинобод, 1960. - 368 сах.
10. Шамсиддин Шоҳин. Куллиёт. Таҳия ва тавзеҳоти Музаффар Муҳаммадӣ. – Душанбе: «Адиб», 2006. - 640 сах.

ДОСТОНИ ИШҚУ ФОҶИАИ ИНСОН
РАҲМОНФАР А., АЪЛОХОҶАИ С.

“Лайливу Мачнун” яке аз охирин маснавиҳои дар ин мавзӯи офаридаи адабиёти классикии форсии тоҷикӣ ва бехтарин офаридаҳои суҳанвари қодирсухани тоҷик Шамсиддин Маҳдуми Шохин (1858-1994) мебошад.

Дар мақола, ки ба муносибати 160-умин солгарди шоир навишта шудааст, суҳан аз мазмуну муҳтаво ва вижагиҳои ҳамин асар меравад.

Калидвожаҳо: Шамсиддини Шохин, “Лайливу Мачнун”, лирика, фоҷеа, маснавӣ, суҳнавар, нусхаҳои хаттӣ,

ПОЭМА О ЛЮБВИ И ТРАГЕДИИ ЧЕЛОВЕКА
РАҲМОНФАР А., АЪЛОХОҶАИ С.

“Лейли и Меджнун” один из последних маснави, посвященный лирической теме, считается самым лучшим произведением известного поэта - классика персидско-таджикской литературы Шамсиддина Махдума Шахина (1858-1894).

В статье, написанной к 160-летию юбилею поэта, речь идет о содержании, форме и особенностях этого произведения.

Ключевые слова: Шамсиддин Шохин, «Лейли и Меджнун», лирика, трагедия, маснави, красноречивый, письменные произведения.

POEM ABOUT LOVE AND HUMAN TRAGEDY
RAHMONFAR A. ALOHOJAIS.

“Leyli and Majnun” is one of the last Mesneva devoted to the lyrical theme, considered the best work of the well-known poet/classic of the Persian-Tajik writer Shamsiddin Makhdum Shahin (1858-1894).

The article, written for the poet’s 160th anniversary, deals with the content, form and features of this work.

Keywords: Shamsiddin Shokhin, “Leyli and Majnun”, lyrics, tragedy, Masnavi, eloquent, written works.

УДК: 891.550 (092)

ВОСИТАҲОИ АЛОҚАИ АЪЗОҲОИ ҶУМЛА
ДАР ЗАБОНИ НАЗМИ САЙИДОИ НАСАФӢ
ОЧИЛОВА М., ТӢЙЧИЕВА М.¹

Сайидо Насафӣ бузургтарин шоири тоҷики асри XVII ва ибтидои асри XVIII аст. Соли таваллудаш маълум набуда, ачдоди ӯ аз Насаф (Қаршии кунунӣ) буда, ҳудаш дар Бухоро дар оилаи хунарманди камбизоат ба дунё омадааст. Зиндагии Сайидо дар айёми ҷавонӣ ниҳоят душвор ва пурмашаққат гузаштааст. Вай дар Бухоро ба таҳсил шуруъ карда, хангоми таҳсил ба омӯзиши илмҳои фалсафа, ахлоқ, мусиқӣ ва бадеъ машғул шудааст. Маҳорати адабии ӯ такмил ёфта, беҳтарин осори дилпазиру пурмазмунаш дар ҳамон айём офарида шудаанд. Ашъораш дар байни мардум паҳн гардида, ҳамчун шоири тавоно ном баровард. Зеро Сайидо шоири зиндадил буд, бо ҳаёт ва аҳли ҷамъият пайванди зич дошт.

Сайидо Насафӣ аз худ осори баландмазмуну рангини фаровон мерос гузаштааст, ки онҳо аз ҷумлаи дурдонаҳои таърихи адабиёти тоҷик ҳисоб меёбанд. Мероси адабии Сайидо, ки ба шакли куллиёт ва девони ашъор фароҳам омада, то замони мо расидааст, аз ғазалиёт, қасидаву маснавиҳо, мухаммасу мусаддас, рубоиёту қитъаҳо, асари тамсилии “Баҳориёт”, “Шахрошӯб” иборат буда, 8500 байтро дар бар мегирад. Куллиёти Сайидо Насафӣ бо ғазал оғоз шуда, ин навъи назм қисми бештари осорашро ташкил медиҳад ва шумораи он ба 550 мерасад. Сайидо дар ғазал анъанаҳои шоирони маъруфи гузаштаре давом дода, ба мавзӯӣ, мазмун ва шакли он тозақорӣ дохил кардааст. Имсол 400-солагии ин шоири машҳур бо шукуҳу шаҳомат таҷлил мегардад.

Дар мавриди омӯзиш ва баррасии осори бузурги Сайидо Насафӣ пажӯҳиши зиёде аз тарафи олимони ба таъби расидаанд, ки дар онҳо паҳлуҳои эҷодиёти шоир ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд.

Алоқаи пешояндӣ дар ҳамаи ҳелҳои луғавию грамматикӣ ибора — ибораҳои исмӣ (мубориза барои сулҳ), сифатӣ (аз қанд ширин), шуморагӣ (аз канор сеюм), ҷонишинӣ (баъзе аз онҳо), феълӣ (дар мактаб хондан), зарфӣ (аз Карим пештар) иштирок мекунад. Ба воситаи алоқаи пешояндӣ муносибатҳои гуногуни синтаксисӣ: муносибати объектӣ (муҳаббат ба ватан, дар пиёла андохтан, бо қорд буридан), муносибати маконӣ (дар синф нишастан, то мактаб давидан, аз хона баромадан), муносибати замонӣ (дар вақти дарс омадан, то тобистон мунтазир шудан, аз баҳорон

¹Адрес для корреспонденции: Очилова Мехринисо Илҳомовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры персидского и китайского языков факультета востоковедения Государственного образовательного учреждения Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова, тел.:(+992)92 770 11 65; e-mail: ochilova.86@mail.ru; Туйчиева Махфуза Олимджоновна - магистрант кафедры персидского и китайского языков факультета востоковедения Государственного образовательного учреждения Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова, тел.:(+992) 92 967 81 96; e-mail: tuychievolim67@mail.ru.

сар кардан) ва амсоли инҳо ифода меёбанд. Дар алокаи пешояндӣ ба сифати чузъи асосӣ ва хузъи тобеи ибора ҳамаи ҳиссаҳои мустақили нутқ истифода мешаванд. Воситаи ифодаи грамматикӣ ин алоқа пешояндҳои аслӣ ва номӣ мебошанд.

Алокаи изофию пешояндӣ чунин навъи калимабандиест, ки дар сохтани ибора ду воситаи грамматикӣ: бандаки изофӣ ва пешоянд иштирок меkunанд. Дар ташкили ин навъи ибораҳо изофат ва пешояндҳои бо, ба, аз, оид ба доир, ба истифода мешаванд:

Соли якум муомилаи бо хӯчаини нав ба хубӣ гузашт (Айнӣ). Чанги бо ашрофро бар ўҳдаи ӯ вогузор—Андар ин майдон чу Лоҳутӣ касе чолок нест (Лоҳутӣ). Дар бозгашти ба хонаи ошнояш Мирзои Қорӣ ба корвонсарой даромад (Улуғзода) (11,34).

Алокаи изофию пешояндӣ дар забони адабиёти классикӣ ба таври васеъ дар истифода буд. Ин навъи иборасозӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик асосан дар асарҳои Садриддин Айнӣ, Абдулқосим Лоҳутӣ ва қисман дар асарҳои Сотим Улуғзода ва Ҳаким Қарим дучор мешавад.

Дараҷаи зичии алокаи бандаки изофӣ ва пешоянд дар ин ибораҳо як хел намоён намешавад: дар онҳо аҳамияти алокаи изофӣ назар ба алокаи пешояндӣ суст аст. Бинобар ин агар бандаки изофӣ зоилад шавад, ибора на аз рӯи сохт ҳалал мебинад ва на аз рӯи маъно. Муқоиса кунед: сўхбати бо муаллимон — сўхбат бо муаллимон, нақлҳои оид ба Рудақӣ — нақлҳо оид ба Рудақӣ. Баръакс, алокаи пешояндӣ бисёр устувору мустаҳкам аст ва бе иштироки пешоянд сохт ва маънои ибора ҳалал мебинад.

Алокаи изофию пешояндӣ дар доираи ибораҳои сифатӣ низ дучор мешавад. Аммо фарқ дар ин ҷост, ки дар ташкили ин хели ибораҳо асосан пешояндҳои номӣ иштирок меkunанд: (оби) хуноки мисли яҳоб, (одамони) Донишманди рӯи ҷаҳон, (меваи) ширини монанди асал ва ғайра (11,36).

Ибораҳои бо пешоянди ба аз ҷиҳати сохт гуногун буда, аз рӯи маъно муносибати маҳдудӣ, масоҳавӣ, замонӣ, монандӣ, дараҷагӣ ва таъинотро ифода менамоянд: ба саломатии зани ӯ, ба шавҳар бовафою меҳрубон, (ду дарбони) ба мо шинос.

Ибораҳои бо пешоянди дар вобаста ба маънои луғавии чузъҳо муносибати маконӣ, замонӣ, пурқунандагӣ, маҳдудият ва ғайраро нишон дода метавонанд.

Ибораҳои ифодакунандаи муносибати маконӣ бисёр серистеъмоланд: дар дунё аз ман хушбахттар, дар ин кишлок. (11.2,11).

Ибораҳои сифатии бо пешоянди аз таркибан дукалимагӣ ва секалимагӣ буда, муносибатҳои қиёсӣ, масоҳавӣ, замонӣ, объектӣ, сабабию натиҷагӣ, маҳрумият ва амсоли инҳоро ифода меkunанд. а) Ифодаи муносибати қиёсӣ: аз қанд ҳам гуворотари, қалонтар аз ҳокимии Бойсун, аз шумо беҳтар, (қори) аз шунидани ҳикоя заруртар, (қори) аз навиштани мақола душвортар (11.2,9).

Алокаи пешояндӣ ҳам дар ибора ва ҳам дар ҷумла васеъ истифода мешавад, аммо дар ҷумла доираи истеъмоли он васеътар аст. Мувофиқи ин навъи алоқа калимаҳои мустақил байни якдигар ба воситаи пешоянд робита пайдо карда, муносибати гуногуни синтаксисиро ифода менамоянд. Алокаи пешояндӣ дар забони тоҷикӣ бисёр сермаҳсул ва серистеъмол мебошад. Ин аз он сабаб аст, ки адаби пешояндҳо, маҳсусан пешояндҳои номӣ бисёр аст. Микдоран зиёд будани пешояндҳо имконият медиҳад, ки ибораҳои гуногунсохту гуногунмаъно таркиб ёбанд: бо қалам навиштан, аз ҷӯй гузаштан, дар мувоҳиса иштирок кардан, дар ҳаққи касе (ҷизе) гуфтан, оид ба ягон масъала сўхбат кардан, мулоқот бо меҳмон, муҳаббат ба ватан, аз гул зеботар, бо тилло баробар ва ғайра (7,31).

Пешояндҳои, ки дар осори Сайиди Насафӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд, пешояндҳои *аз, ба, то, дар, зи, баъд аз, бар ва ғайра* мебошанд. Ин пешояндҳо дар эҷодиёти шоир ба чанд тобишҳои маъноӣ истифода бурдааст: ибтидои амал, аз ҷӣ сохта шудани ашё, ибтидои замон, сабаб, муқоиса, сарчашмаи амал, сўй ва самт, муносибати ашё ба ашёи дигар, мақсад ва таъинот.

Пешояндҳое, ки Сайидои Насафӣ дар эҷодиёти худ ба кор бурдааст, аз ҷиҳати тобиши маъноӣ ба чанд даста тасниф мешаванд:

1. Ибтидои амал:

Нест озори касе **дар** дили ғампешаи мо,
Ҷуи шир аст равон **аз** даҳони шишаи мо. (8,27)

Ё дар байти дигар:

Шамъ **баъд аз** куштани парвона қасди худ кунад,
Хуни ноҳақ шуълаи домони қотил мешавад.(8,95)

Дар байти аввал пешоянди **аз** ва дар байти дуюм пешоянди **баъд аз** дар вазифаи ибтидои амал омадааст.

Ё дар байти дигар:

Димоғшуфта най **аз** базми аҳли ҷуд меояд.

Зи шамъи сӯхбати ин қавм бӯи дуд меояд.(8,84)

Дар мисраи аввал пешоянди **аз** ва дар мисраи дуюм пешоянди **зи** дар вазифаи ибтидои амал омадааст.

2. Макон:

Бурдам **ба** хона дилбари худро ба зӯрии оҳ,
Хуршед кай илочи каманди нафас кунад.(8,32)

Ё дар байти дигар:

Кӯхро афғонам оташ **дар** чигар меафғанад,
Баҳрро ашқам **ба** гирдоби хатар меафғанад.(8,102)

Дар дигар байт:

То кай **зи** пеши дидаи ман бигзарӣ **ба** ноз?

Дар чашми ман чу сурма дароӣ, чӣ мешавад? (8,37)

Ё байти дигар:

Юсуф **аз** зиндон бурун омад, азизи Миср шуд,

Муждаи умедвориҳо бувад хорӣ маро (8,87)

Дар байти аввал пешоянди **ба**, дар байти дуюм пешоянди **дар** ва дар байти сеюм пешояндҳои **зи** тобиши маъноии маконро ифода намудааст.

3.Ишора:

Ба тақво даст деҳ, **аз** нафси золим то шавӣ эмин,

Зи сағ озорҳо бинад гадо, чун беасо гардад. (8,88)

Дар мисраи аввал **аз**, дар мисраи дуюм пешоянди **зи** бо тобиши маъноии ишора омадааст.

4. Сабаб:

Шамъ **баъд аз** куштани парвона қасди худ кунад,

Хуни ноҳақ шуълаи домони қотил мешавад.(8,95)

Дар мисраи аввал пешоянди **баъд аз** бо тобиши маъноии сабаб омада, сабаби куштани парвонаро баён кардост.

5.Сӯй ва самт:

Агар қомат барафрозад заминро чон шавад пайдо,

Ба ҳар ҷо лаб кушояд чашмаи ҳайвон шавад пайдо. (8,34)

Байти дигар:

Мепарад кумрӣ зи шодӣ қад-қад **аз** болои сарв,

Қомати дилҷӯ **ба** сӯи боғ чу моил мешавад (8, 95)

Дар мисраи дуюм пешоянди **ба** бо тобиши маъноии сӯй ва самт омадааст.

6. Муносибати ашё ба ашёи дигар:

Сазои туст, эй парвона, дилсӯзиву маҳрумӣ.

Ба мағзи чон чаро парвардай оташзабонеро? (8,172)

Дар мисраи дуюм пешоянди **ба** тобиши маъноии муносибати ашё ба ашёи дигарро ифода намудааст.

7. Ифодаи маъноӣ муқоиса:

Хуфтагони хокро ёди рафиқон доғ кард,
Дӯстон аз якдигар бехуда ранчидан чаро? (8,10)
Дар мисраи дуюм пешоянди аз, ба тобиши маъноӣ муқоиса омадааст.

8. Пешоянди масофа:

Эй бе лаби ту хушк даҳони пиёлаҳо,
В-аз дурии ту ғарқа ба хуни доғи лолаҳо. (8,94)

Дар ин байт пешоянди аз ба тобиши маъноӣ масофа омада, дуриро фаҳмондааст.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки чунин пешояндҳо ва тобишҳои маъноӣ онҳо дар ашъори шоири ширинсухан аз ҷиҳати доираи истифода серистеъмом маҳсуб мешаванд.

Зикр қардан бамаврид аст, ки дар ин навиштаи мухтасар ба таври дилхоҳ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додани ҳамаи он пешояндҳо, ки Сайиди Насафӣ дар ашъори худ қорбаст намудааст, ғайриимкон аст. Намунаи ашъори шоир, ки дар боло зикр гардид, муште аз хирвор мебошад. Шоири тавоно Сайиди Насафӣ пешояндҳоро бо мақсади муайян мавриди истифода қарор додааст, ки ин барои пуртаъсир гардидани мақсади шоир кӯмак намудаанд ва аз ғановати забони ноби тоҷикӣ гувоҳӣ медиҳад.

Адабиёт:

1. Маъсумӣ Н. “Забоншиносӣ” асарҳои мунтахаб. Ҷилди 2. – Душанбе, 2015.
2. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик Тоҷикистон. Сталинобод. 1959.
3. Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. Душанбе: Маориф. 1993. - 232с.
4. Муҳаммадҷон Ш. Ҳар суҳан ҷоёву ҳар нуқта мақоме дорад. (ҷопи дуввум бо илоҳи иловагӣ) Душанбе: Ирфон. 1985.
5. Ниёзмӯхаммадов Б. Забоншиносии тоҷик. Асарҳои мунтахаб. Душанбе: Дониш. 970.
6. Норматов М. Забоншиносии умумӣ. Душанбе: Маориф. 1991. - 160с.
7. Раҳмонов Э. Ш. Фарҳанг ҳастии миллат аст/ Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкориҳо.-Душанбе: Ирфон, 2001.- с. 517-548.
8. Сайиди Н. Машғали нури таҷалло. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. – 170 с.
9. Сабзаев С. Забон ва услуби маорифпарварони тоҷик.
10. Рустамов Ш. Забони адабии ҳозираи тоҷик. қисми 1. (лексикология, фонетика, морфология) . Душанбе: Маориф. 1982. - 460с.
11. Шарофиддин Р., Раззоғ Ф. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисмҳои 1 ва 2. - Душанбе: Дониш. 1986. -256с
12. Шуқуров М. Забони мо ҳастии мост. Душанбе: Маориф. 1991.

ВОСИТАҲОИ АЛОҚАИ АЪЗОҲОИ ҶУМЛА ДАР ЗАБОНИ НАЗМИ САЙИДОИ НАСАФӢ ОЧИЛОВА М., ТӢЙЧИЕВА М.

Дар мақола ҷанбаҳои забонии ашъори Сайиди Насафӣ мавриди баррасӣ қарор ирифтааст. Қорбурди пешояндҳо дар ашъори шоир фаровон буда, намунаи ғазалиёти шоир барои шавоҳиди маънӣ омадаанд. Тобишҳои маъноӣ пешояндҳо дар намунаи ашъори шоир муайян қарда шудаанд.

Калидвожа: Сайиди Насафӣ, ғазал, назм, алоқаи пешояндӣ, тобишҳои маъноӣ, пасванд

**СРЕДСТВА СВЯЗИ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ЯЗЫКЕ ПОЭЗИИ
САЙИДО НАСАФИ
ОЧИЛОВА М., ТУЙЧИЕВА М.**

В данной статье рассмотрены языковые особенности произведения Сайидо Насафи. Использование предлогов в произведениях поэта в большинстве случаев байтов, которые были рассмотрены нами. Выявлено влияние префиксов на значение поэзии Сайидо.

Ключевые слова: Сайидо Насафи, газель, поэзия, предложная связь, выражение значения, суффикс

**COMMUNICATION OF THE MEMBERS OF THE SENTENCE IN THE
POETRY LANGUAGE OF SAYIDO NASAFI
OCHILOVA M., TUYCHIEVA M.**

This article describes the language features of the work of Sayido Nasafi. The use of pretext in the works of the poet in most cases of baytes, which were considered by us. Revealed the influence of pretexts on the meaning of Sayido's poetry.

Key words: Sayido Nasafi, gazel, poetry, prepositions, pronounced meanings, suffix.

ТАРТИБИ ПЕШНИҲОД КАРДАНИ ТАҚРИЗ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМИИ БА МАЧАЛЛАИ «АХБОРИ АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН. ШУЪБАИ ИЛМҲОИ ҶАМЪИЯТШИНОСӢ» ВОРИДГАРДИДА

Мақолаҳое, ки ба идораи маҷалла ворид мегарданд, аз ташхиси (экспертиза) пешакӣ мегузаранд (ин аз ҷониби ҳайати таҳририя-мутахассисони соҳавӣ сурат мегирад) ва баъд аз ташхиси мутахассисон-экспертҳо ба тартиби муқарраршуда барои ҷоп дар маҷалла қабул карда мешаванд. Талабот оид ба танзими нусхаи аслии мақола дар ҳар шумораи маҷалла ҷой дода шудааст.

Агар мақола дар шакли дастхат қабул карда шуда бошад, дар ин ҳолат идораи маҷалла ба муаллиф доир ба муҳтаво ва шакли мақола, рафъи камбудию норасоии дар матн ҷойдошта мулоҳизаҳои худро баён месозад. Танҳо баъди ислоҳи норасоӣҳо ва мувофиқ кардани шакли муҳтавои мақола бо талаботи маҷалла муаллиф имкони барои тақриз пешниҳод кардани таълифоташро дорад.

Сипас, мақола ба тартиби ҳатмӣ ба ҳайати таҳририяи маҷалла ва ё ташхиси мутахассисони соҳа (номзад ва ё доктори илм) барои тақриз пешниҳод мегардад.

Тақриз бояд ҷиҳатҳои асосии сифати мақола, аз ҷумла навгониҳои масоили илмӣ, муҳиммият, арзиши воқеӣ ва таърихӣ, саҳеҳии иқтибоси овардашуда, сабки ниғориш, истифодаи маъхазҳои муосир ва ҳамчунин бо далелҳо баршумурдани камбудии онро фароғир бошад. Дар ҳулосаи тақриз ба мақола аз ҷониби мутахассисони соҳа бояд баҳои умумӣ дода шуда, ба ҳайати таҳририя пешниҳод гардад, ки мақола қобили ҷоп аст, ё барои тақриси иловагӣ ба мутахассисони соҳа фиристода шавад ва ё қобили ҷоп набудани мақола дар тақриз ҳатман қайд карда шавад. Ҳаҷми тақриз на камтар аз як саҳифаро бояд дар бар гирад.

Идораи маҷалла ба муаллиф маводро иборат аз нусхаи тақриз бо ҳулосаи мусбат, ислоҳи камбудӣҳо, зарурати таҳрири дубора ва ё инқори ҷопи мақола ирсол мекоранд. Муаллиф (муаллифон) бояд тамоми ислоҳоти заруриро дар матни ниҳони дастхат анҷом диҳад ва ба идораи маҷалла матни саҳеҳу комили мақоларо бо сабти электронии ислоҳшуда ва нусхаи қоғазии он бозпас диҳад. Баъд аз такмил мақола дубора барои тақриси мутахассисон пешниҳод мегардад ва ҳайати таҳририя дар бораи ҷопи он қарори дахлдор қабул менамояд.

Мақола барои ҷоп бо дарназардошти мавҷуд будани тақриси мусбат ва қарори мусбати ҳайати таҳририя қабул карда мешавад. Тарғиб ва навбати ҷопи мақола вобаста ба таърихи дастрас шудани матни ниҳони он ба идораи маҷалла муайян карда мешавад.

Барои поймол накардани ҳуқуқи муаллиф дастхатҳо на ба таври ошкоро, балки махфӣ тақриз карда мешаванд. Ба муқаррарзон иҷозат дода намешавад, ки барои манфиати шахсии худ мақоларо нусхабардорӣ кунанд.

Тақриздихандагон ва ҳайати таҳририя аҳбор, далелу санади дар мақолаи ин ё он муаллиф мавҷудбударо то ҷоп шудани мақола дар саҳифаҳои маҷалла, барои зарурати худ ҳуқуқи мавриди истифода қарор додан надоранд.

Тақриз воридгардида дар идораи маҷалла ба муддати то 5 сол нигоҳдорӣ мешавад.

Идораи маҷалла дар ҳолати зарурат нусхаи тақридро тибқи дархост ба Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ирсол мекоранд.

БА МАЪЛУМОТИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи «Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ» мақолаҳое ҷоп мешаванд, ки дар асоси натиҷаҳои навини таҳқиқоти соҳаҳои гуногуни илмҳои фалсафа, иқтисодиёт ва филология таълиф шудаанд.

Барои ба ҳайати таҳририяи пешниҳод кардани мақола муаллифонро зарур аст, ки ба қоидаҳои зерин ҷиддан риоя намоянд:

Ҳаҷми мақола набояд беш аз 10 саҳифаи компютерӣ бошад. Ба он ҳуди матни асосии мақола, дар зарурат аксҳо, адабиёти истифодашуда ва матни фишурдаи мақола ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дохил мебошанд.

Мақола бояд бо низоми Microsoft Word мурағат гардад. Инчунин мақола дар шакли ҷопӣ ҳамроҳ бо файли электронии он ба идораи маҷалла супорида мешавад. Дастнавис бояд дар компютер ҳуруфчинӣ шуда бошад (тарикӣ Times New Roman Tj), андозаи ҳарфҳо 14 ва фосилаи байни сатрҳо 1,00 (ҳошияҳо: боло -3 см., поён -2,5 см., ҷап- 3 см., рост- 2 см.). Варақҳо бояд саҳифабандӣ гарданд.

Аз боло, дар мобайни саҳифаи аввал номи мақола нишон дода мешавад ва дар поёни номи мақола ному насаби муаллиф (муаллифон) оварда мешавад. Поёнтар номи муассиса, суроға, e-mail. Минбаъд, баъд аз як сатр матни асосӣ дода мешавад. Дар охири мақола баъд аз рӯйхати адабиёт фишурдаи он ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ва калидвожаҳо (ибораат аз 8 – 10 калима) оварда мешаванд.

Рӯйхати адабиёт ба таври умумӣ пас аз матни асосӣ оварда мешавад. Муаллифон бояд ба қоидаи тарзи дурусти овардани рӯйхати адабиёти истифодашуда риоя намоянд. Рӯйхат бояд аз 5-6 номгӯи адабиёти муҳимтарин иборат бошад.

Мақолаҳои илмӣ ба идораи маҷалла пешниҳод шаванда бояд ҳулосаи ташхис ва тақриси мутахассисонро дар бобати ба ҷоп тавсия гардидани он дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя мақолаҳое, ки ҷавобгӯи чунин талабот нестанд, қабул наменамояд.

Нишонаи мо: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, устои 40, тел: 2274743.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В ЖУРНАЛ «ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН. ОТДЕЛЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Редакция журнала направляет авторам представленных материалов копии рецензий с положительным заключением, замечаниями и необходимостью доработать статью или мотивированный отказ. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд.

Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в Министерство образования и науки Российской Федерации при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по философским, экономическим и филологическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи после списка литературы приводятся аннотации на русском и английском языках и ключевые слова (8 - 10 слов).

Список литературы приводится в общем порядке после основного текста статьи. Авторы должны соблюдать правила составления списка использованной литературы. Он должен содержать 5-6 наименований литературы.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь экспертное заключение, авторскую справку (для статей серии естественных наук) и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлгией не принимаются.

Адрес редколлегии: Республика Таджикистан, Душанбе, пр.Рудаки, 33, кабинет 40 .тел: 2274743

THE PROCEDURE FOR REVIEWING RESEARCH ARTICLES SUBMITTED TO THE MAGAZINE «NEWS ACADEMY OF SCIENCES REPUBLIC OF TAJIKISTAN DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES»

The article, coming to the editor are preliminary examination (conducted by members of the editorial board-specialists in the related division of science) and shall be adopted in accordance with the established procedure. Requirements for original articles appear in each issue of the magazine.

If the manuscript is accepted, the editorial staff reports the author comments on the content and design of the article that need to be resolved before transfer the text for analysis.

Then the article reviewed compulsorily members of editorial board or experts of the relevant specialty (candidates and doctors of Sciences).

The review should contain a reasonable listing qualities article, including scientific novelty of the problem, its relevance, factual and historical value, accuracy, style, using contemporary sources, and also motivated its enumeration deficiencies. In the conclusion of an overall assessment of the articles and recommendations for editorial board-post article, publish it after finalization, directed to an additional consideration specialist for a certain topic or decline. The amount of reviews is not less than one page of text.

The editorial board sends the poster submissions copies of the reviews with a positive conclusion, the comments and the need to modify the article, or a reasoned refusal. Authors must make all the necessary corrections in the final manuscript and return to the editor of the amended text, as well as its identical to the electronic version along with the original version of the manuscript. After reworking the article repeatedly reviewed and Editorial Board decides on its publication. Article, adopted to publication, but needs to be updated, forwarded to the authors with the comments of the reviewer and editor. Authors must make all the necessary corrections in the final manuscript and return to the editor of the amended text, as well as its identical to the electronic version along with the original version of the manuscript. After reworking the article repeatedly reviewed and Editorial Board decides on its publication.

Article shall be considered to have been accepted for publication in the presence of positive reviews and if it was supported by members of the editorial board. The order and priority of publication of an article is determined depending on the date of receipt of the final version.

Reviewing manuscripts is carried out confidentially. Revelation of the confidential details of the peer review of a manuscript infringes the rights of the author. Reviewers are not permitted to make copies of articles for their needs.

Reviewers, as well as members of the Editorial Board have no right to use for their own purposes the information contained in the manuscript before its publication.

Reviews are stored in the editorial office for 5 years.

The Editorial Board sends copies of reviews to the Ministry of education and science of the Russian Federation for admission to the editor of the publication of the corresponding request.

INFORMATION TO THE AUTHORS

In scientific journal News Academy of Sciences Republic of Tajikistan Department of Social Sciences. A series of economic and social sciences» published articles which contain results of scientific researches on philosophy, economic and philological sciences.

When sending articles to the editorial staff the authors must obey following rules: the size of the article must not be more than 10 pages of computer text, including text, tables, bibliography, pictures and texts with summaries in tajik and russian languages.

The article must be prepared in the system of Microsoft word. Article must be in 2 versions: electronic and printed.

Manuscript must be printed on computer (Times New Roman Tj; 14, Form A4, ordinary interval, tap-3cm, bottom-2,5cm, left-3cm, right side of the list-2cm) all lists must have number. On the top of the page, in the center of the list is pointed the theme of the article, lower in one interval the name (s) of the author(s), lower the title of organization, address, e-mail. Further in line follows (start) the main text. At the end of the article after the list of bibliography next coming up summaries in tajik and russian and key words (8-10 words) list of literature comes, in general order, after the main text of the article. The authors must follow the rules of writing.

The list of used literature. It must contain 5-6 titles of the literature.

Scientific articles, presenting to the editorial staff of the journal must have expert conclusion, the author's confirm (for articles of natural sciences) and review of specialists on the possibility of publishing.

Members of the editorial staff have the right to reduce and editorial changes of the article.

The articles, which do not meet the requirements, are not received.

Address of the editorial board: Republic of Tajikistan , Dushanbe, pr.Rudaki , 33 , an office 40. tel : 2274743

Нархаш шартномавӣ

Индекс 776820

Дабири масъул: Қосимов Олимҷон

Ҳуруфчини компютерӣ ва саҳифабанд: Набиева Шаҳристон.

Теъдод: 200 нусха.

Нишонаи мо: шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ.

Нишонаи нашриёт: Дониш, 734029, Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 299/2.

E-mail: shahr2002@mail.ru; olimjonk@yandex.ru